

2-3/2009

SOUČASNÉ DĚJINY

Politické strany
a (komunistická) minulost

SOUDOBÉ DĚJINY

XVI / 2–3

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma a Milan Drápala

REDAKČNÍ KRUH:

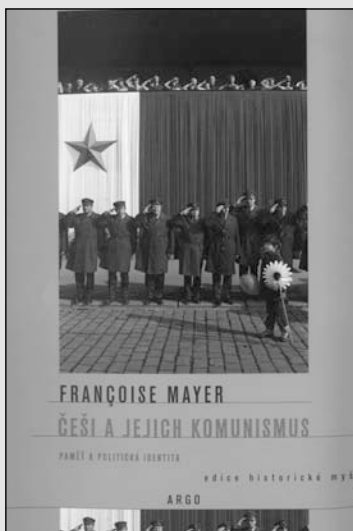
Eva Broklová, Milan Drápala, Stanislav Kokoška, Jiří Křestan,
Vítězslav Sommer, Jiří Suk, František Svátek, Oldřich Tůma,
Jiří Vykoukal, Jan Měchýř (čestný člen)

REDAKČNÍ RADA:

Adrian von Arburg, Praha
Vojtech Čelko, Praha
Jürgen Danyel, Drážďany
Eva Hahnová, Augustfehn
Miloš Havelka, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Ivan Kamenec, Bratislava
Łukasz Kamiński, Varšava
Karel Kaplan, Praha
Zdeněk Kárník, Praha
Jiří Knapík, Opava
Michal Kopeček, Praha
Pavel Kosatík, Praha
Jan Křen, Praha
Jiří Křestan, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Françoise Mayerová, Montpellier
Martin Nodl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Derek Paton, Praha
Jiří Pernes, Brno
Jiří Pešek, Praha
Vilém Prečan, Praha
Petr Šafařík, Praha
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Praha
Zbyněk Zeman, Praha

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)

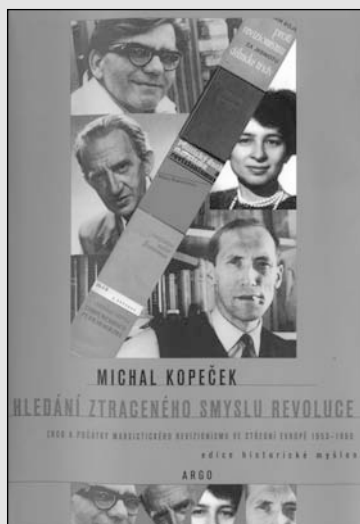

Kniha francouzské socioložky a historičky Françoise Mayerové *Češi a jejich komunismus* představuje první pokus o reflexi české historické paměti komunismu, jak se formovala v 90. letech 20. století. V několika sociálních a politických vrstvách autorka odkrývá specifické podoby této paměti, kterým nepřikládá hodnotící znaménka, ale snaží se je prozkoumat z hlediska aktérů, jejich motivací a postojů. Podle jejího přesvědčení se v českém prostředí střetávaly a nadále udržují tři základní diskurzy komunistické minulosti: kolektivní paměť politických vězňů z 50. let, disentu z let 70. a 80. (reformních komunistů, katolíků, undergroundu) a nomenklaturních komunistů z období takzvané normalizace. Velkou

pozornost věnuje Mayerová i legislativnímu a institucionálnímu procesu vyrovnávání s minulostí, debatám o spolupracovnících Státní bezpečnosti a lustracích. Spolu s tím pak vůbec poprvé nastoluje téma psaní dějin komunismu českými historiky po listopadu 1989 a sebereflexe jejich vlastního působení v letech 1948–1989.

Kniha právě vyšla v nakladatelství Argo.

Kniha *Hledání ztraceného smyslu revoluce* historika Michala Kopečka z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., nabízí zcela nový pohled na vztah marxismu a mocenské politiky ve třech komunistických zemích střední Evropy v 50. letech a na počátku 60. let minulého století. V komparativní perspektivě sleduje zrod marxistického revizionismu, který se zformoval do podoby svébytného politického jazyka, štěpícího zdánlivě monolitní ideologickou strukturu vládnoucí státostrany a představujícího základní myšlenkovou oporu reformních hnutí roku 1956 v Polsku a Maďarsku a roku 1968 v Československu. Hlavními postavami jsou v Kopečkově podání filozofové Leszek Kołakowski, György Lukács, Ágnes Hellerová a Karel Kosík. Kniha vyšla v nakladatelství Argo.

Autoři

Jan Blüml (1980)

doktorand katedry muzikologie na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Předmětem jeho odborného zájmu je nonartificiální hudba, zvláště státní kulturní politika ve vztahu k československé populární hudbě v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století.

Jan Bureš (1975)

přednáší v Ústavu politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a na Metropolitní univerzitě Praha, kde je též vedoucím katedry společenských věd. Věnuje se problematice přechodu české společnosti k demokracii a vývoji českého politického systému ve 20. století. Kromě řady odborných studií a článků vydal knihu *Občanské fórum* (Plzeň 2007).

Alessandro Catalano (1970)

italský bohemista a rusista, vystudoval na univerzitě La Sapienza v Římě, stal se profesorem českého jazyka a literatury na univerzitě ve Florencii a Pise a nyní působí ve stejné pozici na Katedře anglo-germánských a slovanských jazyků a literatur Univerzity v Padově. Zabývá se moderní českou literaturou a dějinami české protireformace. Do italštiny překládá českou beletrii a poezii, zejména knihy Michala Viewegha a dále například díla Bohumila Hrabala, Milady Součkové, Jiřího Koláře a Vítězslava Nezvala. Spolu se Simonem Guagnellim vydává internetový časopis *eSamizdat: Laboratorio di slavistica creativa*. Publikoval monografie *Sole rosso su Praga: La letteratura ceca tra socialismo e underground (1945–1959)*. *Un'interpretazione* (Řím 2004; české vydání: *Rudá záře nad literaturou: Česká literatura mezi socialismem a undergroundem*. Brno 2009) a *La Boemia e la riconquista delle coscienze: Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620–1667)* (Řím 2005; v českém překladu: *Zápas o svědomí: Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*. Praha 2008).

Adéla Gjuričová (1971)

vědecká pracovnice Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze, zabývá se především proměnami ideologického diskurzu české pravice po roce 1989. Spoluautorka čtvrtého svazku učebnice *České země v evropských dějinách*, zahrnujícího období od roku 1918 do roku 2004 (spolu s Jaroslavem Cuhrou, Jiřím Ellingerem a Vitem Smetanou, Praha – Litomyšl 2006).

Vlastimil Hála (1951)

vědecký pracovník Filozofického ústavu Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze, věnuje se zejména etické problematice v dějinách filozofie. Autor práce *Impulsy Kantovy*

etiky (Praha 1994) a řady časopiseckých článků z oblasti dějin filozofie i filozofie současné (Bolzano, Brentano, Höhle, Habermas aj.).

Michal Kopeček (1974)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.. Těžiště jeho zájmu tvoří dějiny politického a sociálního myšlení ve střední Evropě ve 20. století v komparaci a dějiny a teorie historiografie. Je mimo jiné spolueditorem pětisvazkové ediční řady *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu* (se Zdeňkem Kárníkem, Praha 2003–2005). Naposled publikoval svou disertaci *Hledání ztraceného smyslu revoluce: Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960* (Praha 2009).

Jan Křen (1930)

profesor Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, přednáší na univerzitách v Rakousku a Německu. Zabývá se především moderními dějinami střední Evropy a česko-německými vztahy. K tomuto tématu publikoval *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918* (Praha 1991 a Mnichov 1996), je autorem knihy esejů *Historické proměny češství* (Praha 1992), naposled vydal syntetickou monografii *Dvě století střední Evropy* (Praha 2005).

Jiří Křestán (1957)

archivář a historik, vedoucí oddělení Státního ústředního archivu v Praze. Zabývá se dějinami komunismu a socialismu v českých zemích, zvláště pak osobností Zdeňka Nejedlého, jemuž věnoval studii *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého* (Praha 1996).

Jan Michl (1975)

pracovník Ústavu pro studium totalitních režimů v Praze, kde se věnuje dějinám komunistické vojenské rozvědky a kontrarozvědky. Specializuje se na vojenské a politické dějiny Československa ve 20. století, konkrétně na osudy příslušníků všech tří československých zahraničních odbojů. Je autorem dvoudílné monografie *Cizinci v RAF* (Praha 2006 a 2008) a publikace *Legionáři a Československo* (Praha 2009).

Pavel Seifter (1938)

historik a diplomat, signatář Charty 77, spoluvydavatel samizdatových *Historických studií*. Počátkem devadesátých let byl zástupcem ředitele Ústavu pro soudobé dějiny Československé akademie věd, poté zástupcem ředitele Ústavu mezinárodních vztahů a vedoucím zahraničního odboru v Kanceláři prezidenta republiky. V letech 1997 až 2003 byl českým velvyslancem ve Velké Británii.

Vít Smetana (1973)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze. Zabývá se dějinami mezinárodní politiky a diplomacie za druhé světové války

a v první fázi války studené, zejména rolí Velké Británie a britsko-československými vztahy v tomto období. Publikoval monografii *In the Shadow of Munich: British Policy towards of Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938–1942)* (Praha 2008).

Jiří Suk (1966)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., zabývá se vybranými otázkami československého vývoje od konce šedesátých let minulého století, zejména změnami mocenského systému v letech 1989–1993. Publikoval mimo jiné monografii *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)* (Praha 2003 a 2009).

Prokop Tomek (1965)

pracoval jako vedoucí skupiny dokumentace Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu v Praze, nyní vedoucí oddělení dokumentace Archivu bezpečnostních složek v Praze. Zabývá se zejména činností různých složek represivního aparátu v komunistickém Československu. Je mimo jiné autorem publikací *Československý uran 1945–1989* (Praha 1999), *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989* (Praha 2000), *Objekt ALFA: Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa* (Praha 2006) a *Život a doba ministra Rudolfa Baráka* (Praha 2009).

Jaroslav Vaculík (1947)

docent Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, přednáší světové dějiny 17. až 20. století. Zabývá se především osudy českých minorit v zahraničí, kterým věnoval řadu publikací, například trojdílné *Dějiny vołyňských Čechů* (Praha 1997, 1998 a 2001) nebo monografie *Češi v cizině 1850–1938* (Brno 2007) a *České menšiny v Evropě a ve světě* (Praha 2009).

Martin Valenta (1980)

doktorand Katedry německých a rakouských studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Zabývá se německými moderními a soudobými dějinami, publikoval studii *Bauhaus: Reformní pedagogika v kontextu společenského vývoje konce 19. a počátku 20. století* (Praha 2007).

Tomáš Zahradníček (1971)

dříve šéfredaktor časopisu *Dějiny a současnost*, nyní je zaměstnán v Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i. Zajímá se zejména o opomíjená témata moderních, respektive soudobých dějin. Knižně vydal studii *Jak vyhrát cizí válku: Češi, Poláci a Ukrajinci 1914–1918* (Praha 2000).

JIŘÍ HOPPE OPOZICE '68

SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE,
KAN A K 231 V OBDOBÍ
PRAŽSKÉHO JARA

Historik Jiří Hoppe z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., líčí tři dramatické příběhy občanských iniciativ, které v období „pražského jara“ 1968 nejzřetelněji směřovaly proti monopolní vládě komunistické strany a k obnovení pluralitní demokracie. Šlo jednak o pokus obnovit sociální demokracii jako tradiční politickou stranu, dále o snahu občanů stojících mimo politické struktury vytvořit základnu pro své veřejné aktivity v podobě Klubu angažovaných nestraníků a konečné o úsilí bývalých politických vězňů založit organizaci s názvem K 231, která se měla starat hlavně o jejich soudní a politické rehabilitace.

Autor se tedy nezabývá spory mezi „reformátory“ a „konzervativci“ v komunistické straně, ale ukazuje jejich vcelku jednotný odpor proti vzniku nekomunistické opozice a nasvětčuje tak dění roku osmašedesátého z neznámého a mnohdy překvapivého úhlu.

Kniha vyšla v nakladatelství Prostor.

Obsah

Studie a eseje

- Jiří Křesťan Srdce Václava Talicha se ztratilo
K problému poválečné očisty (2. část) 243

Politické strany a (komunistická) minulost

- Jiří Suk Politické hry s „nedokončenou revolucí“
Účtování s komunis mem v čase
Občanského fóra a jeho rozpadu (1989–1992) 276

- Adéla Gjuríčová Poněkud tradiční rozchod s minulostí
Přítomnost minulosti v ideologii a politické rétorice
Občanské demokratické strany 313

- Tomáš Zahradníček Rozdělení minulostí
Československá sociální demokracie
v letech 1989–1992 333

- Dopisy Jaroslava Mezníka o myšlence a politice sociální demokracie
(Tomáš Zahradníček – Milan Drápala ed.) 359

- Michal Kopeček Stigma minulosti, pouto sounáležitosti
První desetiletí polistopadového komunismu 386

Materiály

- Prokop Tomek Tragický případ
Miroslava Dolejšího a Eugena Vrby 419

- „Svůj stát nedáme nikým rozvracetí“ (Jaroslav Cuhra ed.) 431

Diskuse

- Jan Křen – Pavel Seifter „Jak se to tedy mělo dělat jinak?“
Historická komise Občanského fóra
a Pithartovy otázky 436

- Vít Smetana Mnichov? A „pokus“ o jakou revizi?
Stíny v recenzi Piotra M. Majewského 444

Recenze

Alessandro Catalano	Ideologická literatura v neideologickém provedení <i>Dvacet let po roce 1989 vyšly první moderní dějiny české literatury nesocialistické doby</i>	456
Jan Bureš	Historické analýzy budování české demokracie . . .	466
Vlastimil Hála	Evropská integrace jako problém	481
Martin Valenta	Od „jara národů“ po pád Berlínské zdi	486
Jan Michl	Objevná kniha o poválečných osudech západních letců	492
Jan Blüml	Populární kultura šedesátých let ve vzpomínkách slovenských rockerů	495

O časopisech a archivech

Jaroslav Vaculík	Válečné a poválečné dějiny na stránkách polských historických časopisů v roce 2008	500
------------------	---	-----

Kronika

Liblická konference o dvaceti letech po komunismu (Katka Volná)	508
---	-----

<i>Anotace</i>	511
--------------------------	-----

<i>Resumé</i>	519
-------------------------	-----

Miroslav Vaněk (ed.): *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence.* Praha, Academia 2009, 3 svazky.

Třísvazková publikace pracovníků a spolupracovníků Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., navazuje na dříve vydané soubory životopisných interview s disidenty a příslušníky komunistické mocenské elity. Přináší čtyři desítky redigovaných rozhovorů s takzvanými obyčejnými lidmi o tom, jak prožívali a vnímali dobu před listopadem 1989, a dvanáct interpretačních studií, založených na analýze více než stovky rozhovorů. Publikaci doplňuje kolekce jedinečných snímků fotografa Jindřicha Štreita.

Srdce Václava Talicha se ztratilo

K problému národní očisty (2. část)

Jiří Křesťan

V první části této statě jsme sledovali Talichovu složitou cestu za uchováním umělecké nezávislosti, morální integrity a národní kultury v období německého protektorátu a poválečný zápas o obhájení jeho tehdejšího jednání.¹ Nyní si povšimněme lidí kolem Václava Talicha, kteří byli účastníky či pozorovateli jeho „aféry“, kteří každý po svém vnímali a interpretovali jeho příběh.

Komunisté proti Talichovi?

Dění kolem Talicha přitahovalo zájem veřejnosti. Pomyslného kulminačního bodu dosáhla veřejná polemika 25. září 1946, tedy dva dny před prvním veřejným vystoupením Talicha po osvobození. Toho dne publikoval programový ředitel Československého rozhlasu a muzikolog Mirko Očadlík článek k Talichovu případu v komunistickém týdeníku *Tvorba*. Ač se Očadlík zapřísahal, že článek vyšel právě tehdy jen náhodou,² nikdo nepochyboval, že bývalý žák Zdeňka Nejedlého a pořadatel jeho jubilejního sborníku z roku 1928 načasoval publikaci článku úmyslně do doby, kdy vrcholila diskuse o tom, zdá má být Talichovi umožněno opět veřejně vystupovat. Očadlík odmítl respektovat rozhodnutí žalobce mimořádného lidového soudu a vyzval k novému projednání Talichova případu – přímo před veřejností!

1 Viz *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 1 (2009), s. 69–111.

2 OČADLÍK, Mirko: Ještě kolem Talicha. In: *Tvorba*, roč. 15, č. 41 (9.10.1946), s. 642.

Nekompromisně označil Talicha za chráněnce Emanuela Moravce, za zbabělého služebníka při tažení nacistů proti české kultuře, a dokonce za vyznavače „führer-principu“. Čtenářům se mohla zdát povědomá Očadlíkova slova: „Kdybychom šli na kořen věci, celý problém by se projevil ve dvojí koncepci či dvojí linii českého hudebního života. Je to starý problém a vedl už dříve k několika prudkým bojům o smysl a význam české hudby vůbec. Na jedné straně zaměření artistní, na druhé straně účelové zaměření umělecké, spjaté nejužěji s rozvojem národního života.“³ Očadlík, který zde jako by obnovil starou optiku boje mezi „dvořákovci“ a „smetanovci“, označil prvně zmíněnou, tedy „artistní“, linii za „škodlivinu na duchu a těle národa“. Talichův případ interpretoval jako politický, jakým byl prý již od roku 1935,⁴ kdy tento umělec získal funkci šéfa opery Národního divadla – podle Očadlíka „cestou politického pozadí“, přistoupiť na agrárníckou konspiraci.⁵ Jeho údajná politická služebnost a neumětelství (divadelnictví prý bylo Talichovi „španělskou vesnicí“) pak osudově poznamenaly repertoár Národního divadla. Talich byl podle Očadlíka „představitelem a kulturním sloupem reakce první i druhé republiky, a byl jím vědomě“.⁶ Inspirace sovětskou hudbou prý odmítal. Za okupace chtěl Talich údajně naplňovat Moravcovu vizi úpravy významných českých děl, jež měla odpovídat „novému řádu“.⁷

Radikalismus Očadlíkova odsudku nebyl pro zasvěcené překvapivý. Očadlík byl dlouholetým kritikem Talicha, v některých směrech i uznávaným (například v kritice Talichových úprav Smetanových děl).⁸ Tento Nejedlého „zbrojnoš“ na sebe upozornil již za první republiky svými vyostřenými soudy. Díky dochované korespondenci s Nejedlým víme, že pobízel k aktivitě i svého učitele, jemuž se někdy nechtělo do pútek s odpurci. V dopise z 16. ledna 1931 volal například Mirko Očadlík po vytvoření „jednotné fronty proti muzikantské reakci“.⁹ Jednatřicátého prosince téhož roku potom zcela nesilvestrovsky Nejedlému ukládal „vypadnout z rezervy“ a „ostře zasáhnout svou autoritou“ ve prospěch Otakara Ostrčila.

Vúbec se zdálo, že žáků Zdeňka Nejedlého se v protitalichovském okopu po roce 1945 mífá dost. Telefon v Národním divadle, v němž zazněly 10. května 1945 věty zapovídající Talichovi vstoupit do národního svatostánku, zvedl přece jiný žák Nejed-

3 TÝŽ: Věc Václava Talicha. In: *Tamtěž*, č. 39 (25.9.1946), s. 618.

4 TÝŽ: Ještě kolem Talicha, s. 643.

5 TÝŽ: Věc Václava Talicha, s. 616.

6 *Tamtěž*.

7 TÝŽ: *Poslední dramaturgická úprava Smetanovy „Čertovy stěny“*. Praha, Melantrich 1947, s. 10.

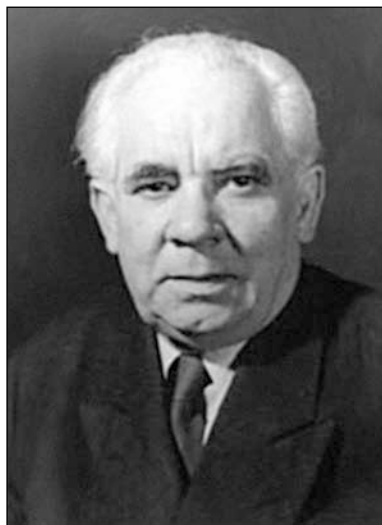
8 Kritiku Očadlíka v tomto směru sdílel i jeho oponent a zastánce Talicha František Bartoš (srv.: BARTOŠ, František: O vánocích, svátcích míru... In: *Tempo*, roč. 19, č. 4 (leden 1947), s. 17; TÝŽ – OČADLÍK, Mirko: Ještě případ Talichův? In: *Tamtěž*, roč. 20, č. 3–4 (listopad–prosinec 1947), s. 97.

9 *Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR*, Praha (dále MÚ-AAV), fond (f.) Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inventární číslo (inv. č.) 2093, karton (k.) 50.

lého – Ferdinand Pujman. Až podezřele často se v soukromé korespondenci či v dodatečně psaných vzpomínkách objevuje postava Anny Patzakové, Nejedlého oblíbené žačky, jíž mnozí kladli za vinu, že v zákulisí pracovala proti dirigentovi, kterého zjevně neměla ráda.

Naskýtá se pochopitelně otázka, jaká byla po válce role samotného Zdeňka Nejedlého. V současné odborné literatuře a publicistice se jeho aktivita proti Talichovi pokládá většinou za samozřejmý fakt. Historik Jan P. Kučera předpokládá přímý podíl Zdeňka Nejedlého na zatčení Talicha, přičemž Nejedlého postup hodnotí jako jeden z jeho „vysloveně zlých, ba podlých skutků“, dosvědčujících „prazvláštní chatrnost charakteru“ tehdejšího ministra.¹⁰ Je třeba říci, že Zdeněk Nejedlý v Talichově případě zachovával do února 1948 ve veřejných vystoupeních jistou zdrženlivost. Nebylo pochopitelně pochyb o jeho chápání procesu „národní očisty“. Již 15. května 1945 si členové profesorského sboru Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze vyslechli, že „je absolutně vyloučeno, abychom odpustili lidem, kteří za války zapoměli na svou národní povinnost“.¹¹ Pochvaloval si, že je zajištěna protektorátní vláda, Karl Hermann Frank i německý náměstek pražského primátora Josef Pfitzner. Vzápětí vyzval profesory, aby provedli čistku ve svých řadách. „Nejsem krvelačný, ale doporučuji absolutní bezmilosrdenství,“¹² čteme v jeho projevu.

Jedním z mála Nejedlého veřejných vystoupení před rokem 1948, v němž zaznělo jméno Talichovo, byl známý projev vydaný pod názvem *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Zdeněk Nejedlý zde uvedl jméno Václava Talicha a Ladislava Feierabenda jako příkladů „wallenrodovských hrdinů“, kteří jsou omlouváni,

Muzikolog Mirko Očadlík (1904–1964), po válce programový ředitel Československého rozhlasu a po únoru 1948 důležitý činitel komunistické kulturní politiky v oblasti vážné hudby, byl nejostřejším veřejným kritikem Talichova chování za války

10 KUČERA, Jan P: Mimořádný zakladatel Zdeněk Nejedlý. In: *Dějiny a současnost*, roč. 13, č. 3 (1991), s. 36.

11 Viz ZILYNSKÁ, Blanka (ed.): *Ministr Nejedlý o sobě a Sovětském svazu*. In: *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, sv. 39. Praha, Univerzita Karlova 1999, fascikl 1–2, s. 120.

12 Tamtéž, s. 121.

či dokonce vynášení, místo aby byl zjedнан průchod „svaté nenávisti“ ke zrádcům a kolaborantům, zakódované prý v samotném charakteru národa.¹³ Nejedlý odmítl přijmout obhajobu, že ke svým skutkům byli tito lidé donuceni nebo že setrváním v čelných funkcích chtěli zabránit nástupu horších nepřátel národa. Pozorný posluchač pravidelných Nejedlého nedělních projevů v rozhlasu mohl také zaznamenat, že Nejedlý k Talichovi promluvil 20. července 1947, tedy krátce předtím, než Talich nastoupil znovu do čela opery Národního divadla (funkce se ujal 1. srpna). Želel „pardonování vyložených zrádců národa a těžkých kolaborantů“, po němž následuje „vytahování“ do významných funkcí.¹⁴ Dále uvedl: „Vrchol všeho: člověk na jedné ze špicí českého života, za okupace nejen asistující, ale aktivně sloužící akcím, jež přímo pobuřovaly národ, a nejen sluha Moravců, ale i navštěvovatel Moravcova kabinetu, ale i Moravcovy rodiny, a písíci podlézavé chvály na Moravcovy syny.“¹⁵ Zasloučení rozpoznali, že právě byl zpolicován Václav Talich, ač jeho jméno v projevu nepadlo... Nejedlý, hrozící se povolnosti a smířlivosti současníků tváří v tvář problému kolaborace, prorokoval: „Plivat na nás jednou budou naši potomci, že jsme to dopustili.“¹⁶

Zachovával-li Zdeněk Nejedlý ve svých veřejných projevech před únorem 1948 vůči Talichovi jistou zdrženlivost, po komunistické revoluci dal negativní postoj k bývalému šefovi opery Národního divadla několikrát najevo. Talich se v té době nemohl bránit, takže Nejedlý prokázal pramalou míru vkusu. Již v listopadu 1948 obvinil ministr Václava Talicha, že v Národním divadle přerušil organický vývoj „hudební architektury“, kulminující za jeho předchůdce Otakara Ostrčila, že rozmetal i jedinečný Ostrčilův operní ansámbl.¹⁷ Samotného Talicha charakterizoval jako člověka individualistického, libujícího si v okázalostech a honosnosti, který vnesl do Národního divadla anarchii, libovůli a neukázněnost, jimž podlehl i někteří mladí dirigenti. Nejedlý také kritizoval adaptace Talichem prováděných hudebních děl, zejména Smetanových.¹⁸ Proti postupnému návratu Talicha do pražského kulturního života otevřeně neprotestoval, ale viděl v něm příznak zhoršování situace v kultuře. „Boj se, že nastoupí zase Talich, jehož si Kop[ecký] vzal do rozhlasu. Prý seděl

13 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Praha, ÚV KSČ 1946, s. 41. Příklad Konrada Wallenroda, který se stal ve 14. století velmistrem řádu německých rytířů v Prusku jen proto, aby je mohl zradit, zpopularizoval ve svém eposu polský básník Adam Mickiewicz.

14 TÝŽ: O charakter národa. In: TÝŽ: *Nedělní epištoly*, sv. 2: *Rok 1947*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1954, s. 168.

15 Tamtéž, s. 170.

16 Tamtéž, s. 168.

17 TÝŽ: O české hudební kultuře. In: *Var*, roč. 1, č. 15 (15.11.1948), s. 452.

18 TÝŽ: Ideové směrnice naší národní kultury. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 3 (1.5.1948), s. 75; TÝŽ: Nový „Dalibor“. In: *Rudé právo* (13.3.1949), s. 4.

už v N[árodním] divadle,“ čteme v deníku Nejedlého zetě Jaroslava Kojzara.¹⁹ V té době se již ovšem starý nemocný muž bál, že je mu prověřována pošta, odposloucháván telefon, svému zeti Jaroslavu Kojzarovi se svěřil, že by se nedivil, kdyby byl uvězněn.²⁰ Bál se především mocného ministra obrany Alexeje Čepičky, jehož Kojzarovi charakterizoval jako „zloducha“, i jeho „slouhy“ Karola Bacílka. Hlavní arbitř tehdejší kultury Václav Kopecký podle Nejedlého oběma podléhal. Zdeněk Nejedlý, jenž v moskevském exilu poznal tvrdost stalinského režimu a malou cenu lidského života v něm, přehlušoval na veřejnosti tyto obavy svými projevy loajality i halasnými útoky na oběti politických procesů.²¹ Těžko říci, zda si v době, kdy své projevy pronášel, vzpomněl na dilemata, jimž musel čelit za okupace Talich a jiní představitelé kultury, zda si uvědomoval těžkou cenu kompromisů se zlem a lží...

Předpoklad, že Zdeněk Nejedlý při postihu Václava Talicha po roce 1945 sehrál klíčovou roli, sdílelo celkem široké spektrum svědků i účastníků, přijímali jej Nejedlého odpůrci i blízcenci, dával mu za pravdu podle všeho i sám Václav Talich, jeho rodina²² a nejbližší přátelé. Obraz dlouhého stínu Nejedlého nad Talichem je zřetelný i v současných odborných a propagačních publikacích. Nejvýznamnější současný talichovský badatel Milan Kuna označuje Nejedlého za Talichova „úhlavního nepřítele“.²³ Talich se stal podle něho v roce 1945 „spolupracovníkem Němců“ takřka „přes noc, škrtem pera jediného člověka“.²⁴ V další variantě předkládá Kuna spekulaci předem uchystaného komplotu komunistů, v němž Zdeněk Nejedlý plnil příkazy strany a Mirko Očadlík byl vykonavatelem vůle Nejedlého a komunistů, aby odčinil vlastní poklesky za okupace.²⁵ Vychází přitom z přesvědčení, že „s nej-

19 Deník Jaroslava Kojzara, záznam z 2.–8.3.1953 (kopii deníku, jehož originál se zřejmě nedochoval, mi poskytl Josef Hanzal). O rok později znovu veřejně zpochybnil Talichovu práci v Národním divadle Mirko Očadlík, který použil své staré argumenty (včetně toho, že Talichovo jmenování šéfem opery v roce 1935 bylo dohodnuto „na vepřových hodech agrárního premiéra Malypetra“, že Talich byl stoupencem „führer-principu“ a představitelem buržoazie a stavěl se na odpor hodnotám české kultury). (OČADLÍK, Mirko: Národní divadlo a čeští skladatelé. In: *Divadlo*, roč. 5, č. 3 (1954), s. 243–246.) Redakce i čtenáři časopisu *Divadlo* se vzápětí od Očadlíkova již zjevně anachronického ataku distancovali (srv. *tamtéž*, č. 5, s. 481 n.; č. 6, s. 582; č. 8, s. 779 n.).

20 Deník Jaroslava Kojzara, záznam z 2.9.1953.

21 Viz NEJEDLÝ, Zdeněk: *K procesu s protistátním spikleneckým centrem: Čtyři projevy v Československém rozhlase*. Praha, Československý spisovatel 1953.

22 Dcera Víta Dejmalová v rozhovoru uvedla: „Co dovede nízká lidská bytost – teď mám moc, tak se ho konečně zbavím. A to víte, když někdo přijel v pětačtyřicátém z Moskvy, tak byl víc než svatý.“ (VAŠATOVÁ, Jana (ed.): Václav Talich očima dcery. In: *Harmonie*, roč. 11, č. 7 (2003), s. 15.) Nejedlého jméno ovšem v rozhovoru nezaznělo...

23 KUNA, Milan: *Osobnosti české hudby*. Praha, Fragment 2001, s. 39.

24 TÝŽ: K problému národní očisty: Případ Václava Talicha. In: *Hudební věda*, roč. 29, č. 1 (1992), s. 50.

25 TÝŽ: *Exulantem proti své vůli: Život a dílo Karla Boleslava Jiráka*. Praha, Editio Bärenreiter 2003, s. 285.

větší pravděpodobností už v moskevské emigraci měli (komunisté – pozn. autora) vytipovány osobnosti, které se budou snažit v nových poměrech Československé republiky zdiskreditovat, izolovat a odstranit z jejich míst a profesních funkcí, a na jejich místa dosadit lidi ochotné sympatizovat s KSČ.²⁶ Avšak kruh podezření se ještě rozšiřuje – Milan Kuna dospěl k závěru, že likvidaci Talicha nařídila svým československým soudruhům „sovětská moc“.²⁷ Úhelný kámen této dedukce tvoří Kunova interpretace incidentu na sovětsko-finské hranici z roku 1933. Všimněme si podrobněji této události.

V letech 1932 a 1933 absolvoval Václav Talich sérii pohostinských vystoupení se sovětskými orchestry v Moskvě, Charkově a Leningradu. Tato epizoda nebyla talichovským badatelům neznámá. Milan Kuna ve druhé polovině sedmdesátých let a na počátku let osmdesátých zhodnotil Talichův úspěch v Sovětském svazu, nabídky na další uplatnění, jichž se mu dostávalo (například se uvažovalo, že by se postavil do čela Leningradské filharmonie), i jeho úctu k sovětským umělcům. „Po jeho koncertech v Moskvě a Leningradě v roce 1932 jej nechtěli domů vůbec pustit. Musel se vrátit následující rok,“ psal Milan Kuna ve své monografii o Talichovi z roku 1980.²⁸ Z faktu, že Talich byl jedním z prvních českých dirigentů, kteří pracovně navštívili Sovětský svaz, vyvodil hodnocení, že jmenovaný „byl u zrodu nové československo-sovětské tradice vzájemných styků v oblasti hudebně výkonného umění“, a že dokonce „dal jí směr, na nějž i soudobá hudební kultura může být oprávněně hrdá“.²⁹ V Kunově studii z roku 1977 si můžeme přečíst ujištění, že Talich zůstal po válce „věrný i svým sympatiím k SSSR a sovětským přátelům“.³⁰

Po roce 1990 Milan Kuna předložil jinou interpretaci pobytu Václava Talicha v Sovětském svazu, respektive jeho vyústění – interpretaci kritickou vůči sovětskému režimu. Přiznal, že fakta mu byla známa již v polovině sedmdesátých let, že je však nepoužil, aby se nevystavil „existenčním těžkostem“, jež by čekaly každého, kdo by v té době vyslovil negativní zmínku o Sovětském svazu.³¹ V roce 1997 popsal Mi-

26 *Tamtéž*, s. 158; srv. rovněž TÝŽ: Domnělé členství Václava Talicha v Lize proti bolševismu. In: *Hudební rozhledy*, roč. 51, č. 1 (1998), s. 40.

27 „Sovětská moc ... po válce dala příkaz českým komunistům, aby Talicha morálně i občansky zdiskreditovali.“ (TÝŽ: *Osobnosti české hudby*, s. 39.)

28 TÝŽ: *Václav Talich*. Praha, Panton 1980, s. 52.

29 TÝŽ: Václav Talich a SSSR. In: *Hudební věda*, roč. 14, č. 4 (1977), s. 315.

30 *Tamtéž*, s. 314.

31 TÝŽ: Oloupení Václava Talicha na sovětských hranicích: K vyústění Talichových koncertních cest do SSSR v letech 1932 a 1933. In: *Tamtéž*, roč. 34, č. 1 (1997), s. 9. Ke Kunově vynucenému mlčení v komunistické éře srv. rovněž TÝŽ: Václav Talich a nacistická okupace. In: *Hudební věda*, roč. 28, č. 1 (1991), s. 16–18. Milan Kuna předložil ve své době originální hodnocení chování českých hudebníků v protektorátu ve studii „K pojetí hudebního života za okupace“, kterou uveřejnil v časopise *Hudební věda* (roč. 4, č. 3 (1967) s. 380–396). Na stránkách časopisu *Hudební rozhledy* se vzápětí rozvinula prudká debata, která zpochybnila především Kunovo kritické hodnocení chování jeho zesnulého učitele Mirko Očadlíka v té době (srv. ale-

lan Kuna podrobně incident, k němuž došlo roku 1933 při celní kontrole na hranicích Sovětského svazu s Finskem, a to především na základě dopisu, který bezprostředně po incidentu napsal Talich svému příteli, dirigentu Alexandrovi Vasiljeviči Gaukovi.³² V roce 1933 byly Václavu Talichovi na hranicích zabaveny peníze (dolary a švédské koruny), s nimiž do země Sovětů již přijel, a klenoty, jež zakoupil pro manželku. Šlo zajisté o politováníhodný incident, trapnější o to více, že konfiskace mohla být iniciována udáním osoby, která byla v době Talichova pobytu v SSSR dirigentovi blízká. Vyzozovat ovšem z této epizody, respektive z faktu, že Talich po ní už nespolečoval se sovětskými orchestry, dalekosáhlé důsledky pro osud Talichův po roce 1945 se zdá přemrštěné. Václav Talich si ostatně uvědomoval, že v roce 1933 porušil sovětské zákony (z našeho současného hlediska pochopitelně nesmyslné a šikanující) a že podal falešnou celní deklaraci. Věděl, proč po návratu domů o incidentu pomlčel, přestože odsoudit veřejně postup celních úřadů v Sovětském svazu mohl.³³

МОСКОВСКАЯ
ГОСУДАРСТВЕННАЯ
ФИЛАРМОНИЯ
БОЛЬШОЙ ЗАЛ
КОНСЕРВАТОРИИ

**13, 15 и 17
ФЕВРАЛЯ**

ВЕЧЕР
ПАМЯТИ 50-ЛЕТИЯ
со дня смерти
композитора **Рихарда
ВАГНЕРА.**

Вступительное слово А. В. ЛУНАЧАРСКИЙ

СИМФОНИЧЕСКИЙ КОНЦЕРТ
ОРКЕСТРА МОСКОВСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИЛАРМОНИИ
Дирижер **Вацлав Талих** (Чехо-Словакия)

СОЛИСТЫ: Засл. арт. Респ. **Н. Г. Держинская.**
Арт. ГАБТ'а СССР **М. О. Рейзен.**
При участии Хоровой капеллы Мосфилла.

ПРОГРАММА

Отделение I.

1. Траурный марш из оп. „Гибель богов“ | исп. оркестр.
2. Шелест леса из оперы „Эгмонт“
3. Моволог Вотава и заклинание огня из оп. „Валькирии“ | исп. М. О. Рейзен и оркестр.
4. Полет Валькирии исп. оркестр.

Отделение II.

1. Увертюра из оп. „Тангейзер“ исп. оркестр.
2. Вступление и смерть Изольды из оп. „Тристан и Изольда“ | исп. К. Г. Держинская и оркестр.
3. Заключительный хор из оп. „Нюрнбергские мастера пения“ исп. Хоровая Капелла Мосфилла и сопровождении оркестра.

Program Talichových koncertů s Moskevskou státní filharmonií k padesátému výročí úmrtí Richarda Wagnera v únoru 1933 v Moskvě (tato a následující fotografie jsou převzaty z knihy Milana Kuna Václav Talich. Praha, Panton 1980)

spoň SMOLKA, Jaroslav: O pravdivé pojetí českého hudebního života za okupace. In: *Hudební rozhledy*, roč. 20, č. 20 (1967), s. 615–617; KUNA, Milan: Proti mýtu o okupaci. In: *Tamtéž*, č. 23, s. 704–707; Hudební život za okupace: Diskuse. Josef Stanislav – Václav Holzknecht – Anna Hostomská-Očadlíková – Ervína Benešová-Brokešová. In: *Tamtéž*, roč. 21, č. 8 (1968), s. 224–227; HOSTOMSKÁ-OČADLÍKOVÁ, Anna: K bankrotu samozřejmosti jen fakticky. In: *Tamtéž*, roč. 22, č. 3 (1969), s. 79). Za upozornění na diskusi vděčím Vítu Hostomskému, kolegovi z Archivu hlavního města Prahy.

32 Německy psaný dopis Kuna uveřejnil spolu se statí „Oloupení Václava Talicha na sovětských hranicích“, s. 20 n.

33 Srv. Talichův rozhovor pro *Polední list* z 21.5.1933 a rovněž příspěvek v časopise *Světovzor*, uveřejněný znovu v publikaci: TALICH, Václav: *Úvahy, projevy a stati*. Ed. Milan Kuna. Beroun, Okresní muzeum v Berouně 1983, s. 33.

Milan Kuna vyslovil hypotézu, že čeští komunisté v Talichově případě plnili jen „příkaz uložený jim sovětskou stranou“, aniž by třeba znali „podstatu tohoto příkazu“.³⁴ „Necitelnost, s níž byly útoky na české kulturní i vědecké pracovníky po revoluci (v roce 1945 – pozn. autora) vedeny, byla jakoby z jiného světa.“³⁵ Jsme tedy holubičím národem, jehož příslušníci si odmítají navzájem vyklovat oči – leda snad na nátlak zvenčí? Představa Moskvou či zahraničním vedením Komunistické strany Československa naplánované decimace kulturních a vědeckých elit již po roce 1945 má problematické rysy. Vychází podle mého názoru spíše ze zkušeností „tvrdého kurzu“ KSČ, který se ovšem uplatňoval až od podzimu 1948.³⁶ Po skončení druhé světové války se komunistická strana, opírajíc se o značnou autoritu, jíž se v uměleckých a vědeckých kruzích těšila, pokoušela spíše umělce a intelektuály získávat na svou stranu – a nutno přiznat, že se jí to dařilo. Díky tomu mohla také v rozhodujících dnech února 1948 mobilizovat širokou „kulturní frontu“ a ovlivnit tím obecné veřejné mínění.

Známý manifest „Kupředu, zpátky ni krok!“, uveřejněný 25. února 1948, jenž byl namířen proti „úkladníkům“ a pachatelům „záškodnické akce“, na podporu „pokojného vývoje k nové, vyšší formě národní i lidské svobody“, jdoucího „československou cestou k socialismu“,³⁷ signovali například Theodor Bartošek, Emil František Burian, Jiří Frejka, Jarmila Glazarová, František Götz, František Halas, Bohuslav Havránek, Antonín Hobza, Adolf Hoffmeister, Vladimír Holan, Jindřich Honzl, Karel Konrád, Jiří Kotalík, Vincenc Kramář, Otomar Krejča, Jiří Kroha, Saša Machov, Marie Majerová, Bohumil Mathesius, Dana Medřická, Jan Mukařovský, Josef Munclinger, Miloš Nedbal, Vítězslav Nezval, Mirko Očadlík, Ivan Olbracht, Vladimír Outrata, Jan Pivec, Jindřich Plachta, Ferdinand Pujman, Václav Rabas, Ladislav Rieger, Václav Řezáč, František Smolík, Ladislav Štoll, Jiří Taufer, Josef Toman, Géza Včelička, Jaroslav Vojta, Václav Voska, Jiří Voskovec, Václav Vydra starší, Václav Vydra mladší, Jan Werich, Otakar Zich... Signatáři připojili své podpisy vedle podpisů komunistických politiků Václava Kopeckého a Zdeňka Nejedlého, kteří se tak zařadili mezi „pracovníky ducha“ a „poctivé vlastence, lidi dobré vůle“.

Povšimněme si ještě jednoho jména zdobícího listinu signatářů manifestu – jména vnučky prezidenta Osoboditele – Herberthy Langové-Masarykové. Ta po roce 1945 náležela k mladým intelektuálům, kteří uvěřili v program komunistické strany. Když po zatčení Václava Talicha na jaře 1945 intervenovala Alice Masaryková jménem celé rodiny za urychlené projednání jeho případu, konala tak zajisté

34 KUNA, M.: Oloupení Václava Talicha na sovětských hranicích, s. 26.

35 TÝŽ: *Exulantem proti své vůli*, s. 300 (viz pozn. 25).

36 K celkové situaci v oblasti kulturní politiky srv. KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha, Libri 2006.

37 Kupředu, zpátky ni krok! In: *Tvorba*, roč. 17, č. 8 (25.2.1948), s. 150. Manifest s podpisy, kterých postupně přibývalo, byl publikován i v denním tisku.

i v souladu s přáním Herberthy. Ta 24. září 1945 (tedy ještě předtím, než byl zproštěn obvinění podle „velkého“ retribučního dekretu) psala Václavu Talichovi: „Já sama budu moct v některých kruzích kulturních a kvalitních a krajně levých udělat dost, aby Vás nejen chápali jako dříve, ale aby poznali daleko více ještě Vaši hudební velikost a Vaši úžasnou cenu pro naši hudební kulturu. Z několika žárlivých a ješitných lidí si nic nedělejte.“³⁸ Není důvod pochybovat o upřímnosti těchto slov. Připomeňme pro úplnost a pro srovnání, že v listě Talichovi dne 5. ledna 1956 vyjádřila Herberta Masaryková zcela jiný pocit, že je součástí „armády bezbranných a podváděných na duši i na těle“.³⁹ Nebylo náhodné, že se ve druhé polovině padesátých let ujala se svým synovcem Ivanem Medkem přípravy talichovského sborníku, z něhož jsem v první části této studie nejednou citoval (byl vydán až v roce 1967, devět let po svém dokončení).

Jméno Herberthy Masarykové můžeme využít jako vhodný můstek k tomu, abychom ještě jednou kriticky pohlédli na tezi, že Talich se stal obětí postupu komunistů vůči jeho osobě. Některé komunisty totiž nalezneme mezi jeho ochránci, pomahači, nebo alespoň objektivními posuzovateli jeho „případu“. To zpochybňuje obraz slepých vykonavatelů příkazů z Moskvy nebo ze sekretariátu Ústředního výboru KSČ. Na prvním místě je nutno zmínit Talichova přítele Emila Františka Buriána, vězněného v letech 1941 až 1945 v koncentračních táborech. V době vrcholící diskuse o Talichově případě na podzim 1946 vyjádřil názor, že útoky na Václava Talicha (a herce Zdeňka Štěpánka) pramení spíše z osobních pohnutek a politikaření než ze zásadní obrany národní cti. Byl přesvědčen o tom, že Talich se má vrátit k práci – ale pokud možno tiše, bez demonstrací stoupenců (víme, že ani Talicha netěšily manifestační ovace provázející jeho obnovená veřejná vystoupení). „Bylo by v Československu lépe, kdyby naši umělci nebo veřejní činitelé, kteří nějakým způsobem chybili, dovedli veřejně svou chybu přiznat a hlasitě říci *mea culpa*,“⁴⁰ uvedl v závěru svého článku v týdeníku *Kulturní politika* E. F. Burian, který v téže době Talichovi poskytl k vystoupení svou divadelní scénu.

Pro návrat Václava Talicha k umělecké práci se na konci roku 1945 vyslovil předseda Ústřední rady odborů Antonín Zápotocký, který v nacistických věznicích a koncentračních táborech prožil celou válku. Připustil, že Talich za války neprokázal dostatek pevného charakteru, současně ale poukázal na jeho mimořádný talent i na to, že svou chybu uznal. Žádal, ať dostane možnost poctivými službami národu vše odčinit. „Není žádnou těžkou věcí a uměním lidi odstřelovat, uměním je lidi získávat, převychovávat a přivádět na nové správné cesty. (...) Nechceme trestat proto, abychom se na někom osobně mstili: Trestáme proto, abychom odhalili špat-

38 Muzeum Českého krasu Beroun (MČK Beroun), f. Václav Talich, inv. č. T 923.

39 Tamtéž, inv. č. T 925.

40 BURIAN, Emil František: Udály se v těchto dnech... In: *Kulturní politika*, roč. 2, č. 3 (4.10.1946), s. 1.

Václav Talich s hudebním teoretikem Ivanem Solertinským (vlevo) a skladatelem Dmitrijem Šostakovičem (uprostřed) při svém hostování v Sovětském svazu v roce 1932 nebo 1933

nost, aniž bychom uzavírali provinilci cestu k nápravě,“ psal tento velmi vlivný komunistický politik.⁴¹ Vyslovil se proti krajním názorům požadujícím ty, kteří za války pochybili, buď zničit, nebo naopak prohlásit za absolutně čisté. Pokud bychom měli uvést ještě jedno autoritativní jméno z řad KSČ, jehož nositel usiloval o zmírnění Talichova osudu po roce 1945, stačí znovu připomenout Vítězslava Nezvala, který patrně přispěl (nebo se pokusil přispět) k jeho propuštění z vězení.

Na druhou stranu pochopitelně nelze zastírat, že z komunistického prostředí zaznívaly i ostré výtky vůči Talichovi. Zabývali jsme se již patrně nejprudšími námitkami, jež vznesl Mirko Očadlík. Na podporu Očadlíka vystoupil v březnu 1947 charakteristicky hřmotným způsobem Václav Kopecký. Ministr informací na půdě parlamentu podpořil Očadlíkovo stanovisko k Talichovu případu i jeho svévolné

41 ZÁPOTOCKÝ, Antonín: O národní cti. In: *Práce* (20.12.1945), s. 2. Hodnocení uvedeného článku Milanem Kunou považují za poněkud jednostranné (srv. KUNA, M.: K problému národní čistoty, s. 56 – viz pozn. 24).

rozhodnutí zamezit Talichovi přístup do rozhlasu.⁴² Kopecský hrozil, že v Kolowratském paláci, sídle úřadu Emanuela Moravce, byly nalezeny dokumenty dokládající blízké styky Talicha s protektorátním ministrem lidové osvěty, jež tam prý měl posledně jmenovaný pečlivě uschovány.⁴³ Kopecský později k jejich prezentaci nesáhl, a můžeme se jen dohadovat, proč tomu tak bylo – zda pro jejich obsah, který spíše svědčil ve prospěch Talicha, nebo proto, že Kopecský chtěl „umělecké frontě“ ukázat vlídnější tvář. Dodejme, že Anna Patzaková, která byla považována za skrytou hybatelku Talichovy aféry,⁴⁴ nebyla komunistka, ale poměrně vlivná členka sociální demokracie⁴⁵ – tedy strany, jejímž členem byl v minulosti krátkou dobu i Talich.

Pestré řady Talichových přímluvců

Talichův případ vzbuzoval pozornost mnoha osobností z kulturní a politické sféry. Šiky Talichových odpůrců i příznivců byly přitom velice pestré, ideově různorodé, což se zdá napovídát cosi příznivého o kvalitě občanské společnosti po roce 1945. Na podporu Václava Talicha, zejména po Očadlíkově útoku, vyšly články například v listech a časopisech *Čas*, *Dnešek*, *Lidová demokracie*, *Svobodné noviny*, *Svobodné slovo*, *Svobodný zítřek*, *Tempo*⁴⁶ či *Vývoj*.⁴⁷ Ve vrcholném bodu aféry na podzim 1946

42 Viz Nadstranickost neznamená obsazování míst podle politického klíče. In: *Rudé právo* (14.3.1947), s. 3. O tom, jak prudký byl na počátku roku 1947 „boj o rozhlas“, svědčí dochované písemnosti rozhlasové komise Ústřední kulturní rady Československé strany národněsocialistické. (Viz *Národní archiv*, Praha (dále jen NA), f. Československá strana národněsocialistická (ČSNS), k. 139.)

43 Jednalo se zřejmě o dokumenty, jež byly citovány v první části této studie a které jsou součástí osobního fondu Emanuela Moravce, uloženého v Národním archivu.

44 V pozůstalosti Zdeňka Nejedlého je uložen obsáhlý dopis pisatele, jehož se nepodařilo identifikovat (dr. Klucky?), ve kterém se uvádí, že Talichovu aféru rozdmýchala „dáma ze zahraničí“. Zjevně je myšlena právě Anna Patzaková, která za války působila v Londýně. (*MÚ-AAV*, f. Zdeněk Nejedlý – veřejná činnost, k. 39 (507), složka Hudba – V. Talich.) Obecně sdílenou představu, že Patzaková se přičinila u Nejedlého, Jana Masaryka a Zápotockého o vytvoření negativního obrazu Václava Talicha (a také např. brněnského dirigenta Zdeňka Chalabaly), zaznamenal ve svých vzpomínkách operní pěvec Přemysl Kočí, který se dokonce odvolával na svědectví Gottwaldova zetě Alexeje Čepičky (KOČÍ, Přemysl: *Dobry den, žijote*. Praha, Arista 2000, s. 59 a 67).

45 Anna Patzaková se v letech 1946 a 1947 mj. významně účastnila styků se zahraničními sociálnědemokratickými stranami, např. ve Francii, Maďarsku a Rumunsku (srv. NA, f. Ministerstvo zahraničních věcí – Výstřížkový archiv 2 (MZV-VA 2), k. 1233, složka (sl.) Anna Patzaková).

46 Glosa hudebního publicisty a editora Františka Bartoše a jeho polemika s Očadlíkem v měsíčníku *Tempo* (citované v pozn. 8) bývají označovány za argumentačně nejpropracovanější příspěvky Talichových stoupenců. Na tomto místě je nutno poznamenat, že Talichova aféra narušila druhy přátelské vztahy mezi Bartošem a Očadlíkem, které sahaly minimálně do poloviny 20. let (srv. dopisy Bartoše Očadlíkovi v Českém muzeu hudby (dále jen ČMH), Praha, f. Mirko Očadlík, inv. č. 260–284).

47 Cenné shrnutí diskuse poskytuje Milan Kuna ve stati „K problému národní očisty“, s. 57–64 (viz pozn. 24); srv. též výstřížky uložené v Národním archivu, f. MZV-VA 2, k. 1212, složka

se objevil v mládežnickém deníku *Mladá fronta*, který jinak většinou vyjadřoval stanoviska blízká komunistické straně, redakční článek „Případ Václava Talicha“. Redakce odsoudila Očadlíkův atak v *Tvorbě* jako výraz malicherné osobní zaujatosti, již se pokusil strůjce útoku záludně posílit politickými motivy. Vyjádřila přitom přesvědčení, že „Talichovi jistě zatleská mnoho dobrých komunistů“, neboť dirigent „patří celému národu“.⁴⁸

Obraz značné variability ve smýšlení účastníků Talichovy aféry zůstane zachován i tehdy, pokud opustíme stránky novin a časopisů a vstoupíme do prostředí spolků a kulturních institucí a pokusíme se zachytit postoje jednotlivců. Bezprostředně poté, co vešlo ve známost jeho zatčení, se Václava Talicha zastal orchestr Národního divadla (29. května 1945),⁴⁹ k němuž se po kratší prodlevě připojila závodní rada České filharmonie (9. června 1945). Dopisy a osobními intervencemi se na Talichovu obranu postavily pohotově některé hudební spolky (Unie českých hudebníků z povolání, Svaz lidových hudebníků, Blok československých demokratických hudebníků v Praze,⁵⁰ plzeňské hudební spolky) i pracovníci v oblasti hudby, například Ivan Ballo, František Bartoš, Josef Hutter, Ladislav Vycpálek. Šestnáctého března 1946 před vyšetřovací komisí Ústředního národního výboru hlavního města Prahy vypovídala ve prospěch Talicha operní pěvkyně Marie Podvalová.⁵¹

Poněkud zvláštním podpůrcem Václava Talicha byl dirigent Jaroslav Krombholc. Ten sice 19. listopadu 1945 adresoval čestnému soudu při Svazu českých výkonných hudebních umělců dopis, v němž Talicha charakterizoval jako hluboce cítícího Čecha,⁵² a neváhal ani Talichovi již předtím zaslat soukromý list, ve kterém ho označil za „největšího našeho umělce současnosti“ a vyjadřoval mu oddanost, věrnost a lásku.⁵³ Současně však ve chvílích pro Talicha kritických psal podlézavě

V. Talich. Za upozornění na články v týdeníku *Vývoj*, které dosud nebyly v literatuře podchyce-ny, vděčím Jiřímu Kovtunovi (viz *Vývoj*, roč. 1, č. 4 (12.10.1946), s. 82 a 92).

48 Případ Václava Talicha. In: *Mladá fronta* (27.9.1946), s. 4.

49 Zde i níže zmíněná dokumentace je uložena v Archivu hlavního města Prahy (dále jen *AHMP*), f. Trestní komise vyšetřovací a nalézací Ústředního národního výboru hlavního města Prahy (TKVN), signatura (sign.) 36-116/1.

50 Podpůrně vyjádření spolku z 11.6.1945 podepsali mj. Josef Bartoš, Václav Holzknicht, Václav Dobiáš, Rafael Kubelík, Alois Hába. Přiloženo bylo prohlášení dramaturga Národního divadla Ferdinanda Pujmana, který uvedl: „V osobním (úředním) styku nedal p. prof. Talich najevo nic, co by mu mohlo být vytýkáno.“ (NA, f. Ministerstvo školství a osvěty (MŠO), k. 244 – osobní spis Václava Talicha.)

51 *AHMP*, f. TKVN, sign. 36-116/1, folio 76.

52 Viz Plné dostiučinění Václavu Talichovi. In: *Věstník Svazu českých výkonných hudebních umělců*, roč. 1, č. 10 (15.12.1945), s. 2.

53 *MČK Beroun*, f. Václav Talich, inv. č. T 857, dopis Jaroslava Krombholce Václavu Talichovi z 24.9.1945; srv. též pochvalný dopis Krombholce Talichovi z 28.11.1943 (viz *tamtéž*, inv. č. T 855) a jeho dopis z 2.8.1940, jehož kopie je uložena v NA, f. Archiv Národního divadla, osobní spis Václava Talicha, sign. K-1454-P

dopisy Zdeňku Nejedlému, v nichž se domáhal zásahů ministra do chodu Národního divadla,⁵⁴ zachváceného prý principem primadon a pasivitou (čehož za Talichova předchůdce Ostrčila nebylo), a žadonil o Nejedlého „péči, lásku a otcovskou trpělivost a starostlivost“.⁵⁵ V dubnu 1948 se potom v dalším dopise distancoval od „Talichova režimu“ v Národním divadle a popisoval utrpení, jemuž byl prý vystaven od Talicha a jeho spojenců (jmenovitě zmiňoval režiséra Hanuše Theina).⁵⁶ Pro ilustraci šíře spektra příznivců Václava Talicha ještě přidejme, že 23. června 1945 pořádala v Náchodě místní organizace KSČ rusko-český kulturní večer, jehož účastníci v přijaté rezoluci požadovali návrat „skvělého odborníka“ Talicha k tvůrčí práci a označili všechny jeho sporné projevy za války za vynucené.⁵⁷

Ve výčtu těch, kteří se v období 1945 až 1948 i později za Talicha stavěli a jejichž podpory si možná cenil nejvíce, nesmějí chybět mladí hudební umělci, jeho žáci. Na prvním místě pak je nutno zmínit „komorníčky“, tj. mladé členy Českého komorního orchestru, většinou posluchače Státní konzervatoře v Praze, kteří v březnu 1946 pod Talichovým vedením vytvořili hudební těleso, jež mu přineslo radost z možnosti odborné práce.⁵⁸ Koncert s Českým komorním orchestrem dne 7. října 1946 byl druhým veřejným vystoupením Talicha po nuceném odmlčení (po provedení Smetanovy *Mé vlasti* s orchestrem Národního divadla 27. září). Je charakteristické, že „komorníčky“, poté co byli v březnu 1948 vyzváni, aby se zřekli Talicha, „vyakčněného“ z Národního divadla, raději svůj orchestr rozpustili.⁵⁹ V této kritické chvíli vyjádřil solidaritu s Českým komorním orchestrem a Talichem opětovně E. F. Burian, který orchestru stejně jako na podzim 1946 nabídl scénu svého divadla. V těžké době mladý Ivan Medek, jedna z nejpozoruhodnějších osobností z okruhu Talichova souboru, oznamoval Talichovi s nadějí, že se jej zastanou hudebníci a vytvoří komisi (ve složení Václav Dobiáš, Karel Ančerl, Milan Munclinger mladší, Hejný), která vydá příznivé prohlášení o jeho chování za války.⁶⁰ Dodejme, že Ivan

54 MÚ-AAV, f. Zdeněk Nejedlý – veřejná činnost, k. 40 (508), sl. Divadlo, dopis Jaroslava Krombholce Zdeňku Nejedlému z 25.5.1945.

55 *Tamtéž*, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 1433, k. 37, dopis Jaroslava Krombholce Zdeňku Nejedlému z 9.2.1946.

56 *Tamtéž*, dopis Jaroslava Krombholce Zdeňku Nejedlému z 23.4.1948.

57 AHMP, f. TKVN, sign. 36-116/1, folio 24.

58 K tomu srv. Talichovy články z let 1947 a 1949, jež znovu uveřejnil Milan Kuna v edici: TALICH, V.: *Úvahy, projevy a stati*, s. 120 a 128 n. (srv. též stať Ivana Medka citovanou v následující poznámce).

59 Viz MEDEK, Ivan: Český komorní orchestr. In: MASARYKOVÁ, Herberta (ed.): *Václav Talich – dokument života a díla*. Praha, Státní hudební nakladatelství 1967, s. 226 n.

60 MČK Beroun, f. Václav Talich, inv. č. T 2024, dopis Ivana Medka Václavu Talichovi ze 7.3.1948. Nedlouho poté (26.3.1948) informoval Talicha hudební vědec Václav Holzknecht, že se za něho postavil akční výbor státní konzervatoře a prohlásil Talichovu pedagogickou činnost za nenahraditelnou (*tamtéž*, inv. č. T 661).

Václav Talich v roce 1947 v Domě umělců v Praze při koncertu Českého komorního orchestru, který v roce 1946 vytvořil z posluchačů a absolventů Pražské konzervatoře

Medek Talicha věrně provázel v dalších zákrutách života a byl mu účinnou oporou. Je jednou z nejsvětějších postav Talichova dramatu. Není ovšem bez zajímavosti, že mezi Talichovými přímluvci nalezneme dokonce i bývalé žáky Zdeňka Nejedlého či jeho spolupracovníky, jako byl hudební vědec Josef Hutter či skladatel Karel Boleslav Jirák.

Podobně široké bylo spektrum těch, kteří usilovali o uplatnění Talicha po jeho novém zavržení po únoru 1948. Tehdy mezi nimi komunisté dokonce opticky převažovali. To je ovšem logické, když si uvědomíme, že nekomunisté z Talichova okruhu byli tou dobou vytlačeni ze společenského života, emigrovali nebo se stali obětmi represí. Připomeňme na tomto místě příklad barytonisty Přemysla Kočího, o jehož komunistickém přesvědčení nelze pochybovat. Talichovu případu se věnoval minimálně od roku 1946, přestože se s ním osobně znal teprve od roku 1942.⁶¹

⁶¹ Srv. text Kočího patrně nepublikovaného článku „Nejde jen o Talicha“ z roku 1946 (NA, f. Přemysl Kočí, inv. č. 264, k. 3). Za nalezení tohoto a dalších dokumentů ve fondu, který byl v době přípravy studie teprve pořádán, vděčím Miroslavě Maurové a Janu Kahudovi.

Třicátého prosince 1949 požádal Kočí ministra Václava Kopeckého, aby se zasadil o návrat Talicha k umělecké práci, a dokonce navrhl, aby u příležitosti pětasedmdesátých narozenin Zdeňka Nejedlého bylo zorganizováno jeho smíření s o pět let mladším dirigentem.⁶² Předtím připravoval Kočí půdu u Talicha – v dopise z poloviny srpna 1949 jej přesvědčoval, že „v partaji je většina rozumných a čestných lidí, kteří konečně našli cestu, jak učinit nápravu v kulturní ostudě, jež nebyla ani straně, ani národu ke cti“.⁶³ Při tvoření nové epochy se podle optimistického předpokladu pisatele už nemají dít ústrky, ponižování a přfkoří, jichž se Talichovi bohužel vrchovatě dostalo.

V roce 1949 ovšem ještě nenastal čas smířlivých gest. Ten pro Talicha přišel na přelomu let 1952 a 1953. Podle svědectví Ivana Medka,⁶⁴ neúnavně pracujícího pro Talicha i v době pro něho samotného nepříznivé, skladatele Jiřího Pauera,⁶⁵ spisovatele, překladatele a kulturního funkcionáře Lumíra Čivrného⁶⁶ i Přemysla Kočího⁶⁷ se Talichovi otevřela možnost návratu a nového uplatnění v Praze díky tomu, že se ho ujal jeden z hlavních činitelů komunistické kulturní politiky (a Kopeckého náměstek) Jiří Taufer, a především sám ministr informací Václav Kopecký. Týž Kopecký, který svého času podpořil útok Očadlíka a neváhal to učinit na výsostné půdě parlamentu. V roce 1953 ovšem byla jiná doba, vysílaly se vstřícné signály například vůči spisovateli A. C. Norovi, básníku Jakubu Demlovi či v cizině žijícímu skladateli Bohuslavovi Martinů.⁶⁸ Kopecký svou blahovlností získával v kulturních kruzích cenné body. Sám Václav Talich věděl, že za svůj návrat k umělecké práci vděčí právě jemu.⁶⁹ Rozumělo se, že Talichův návrat do Prahy v roce 1953 se setká s nepříznivou reakcí Zdeňka Nejedlého, tehdy již ovšem velmi nemocného a odstaveného z funkce ministra školství. Skutečně se prý Čivrný dočkal telefonátu od Nejedlého, v němž mu stařec jeho podporu Talichovi vytkl.⁷⁰ Dodejme ještě, že

62 Koncept dopisu je uložen *tamtéž*.

63 MČK Beroun, f. Václav Talich, inv. č. T 808, dopis Přemysla Kočího Václavu Talichovi z 15.8.1949.

64 Viz MEDEK, Ivan: *Děkuji, mám se výborně*. Praha, Torst 2005, s. 61; srv. též dopis Ivana Medka Václavu Talichovi z 25.11.1953 (MČK Beroun, f. Václav Talich, inv. č. T 2037).

65 PAUER, Jiří: Naše setkání. In: MASARYKOVÁ, H. (ed.): *Václav Talich – dokument života a díla*, s. 315 (viz pozn. 59).

66 ČIVRNÝ, Lumír: *Co se vejde do života*. Praha, Hynek 2000, s. 128.

67 KOČÍ, Přemysl: *Dobrý den, živote*, s. 56 n. a 177 n. (viz pozn. 44).

68 K tomu srv. KNAPÍK, J.: *V zajetí moci*, s. 238 n. (viz pozn. 36).

69 Srv. dopisy Václava Talicha Václavu Kopeckému ze 7.1. a 14.5.1953 (NA, f. Václav Kopecký, neuspořádaný fond). Talich musel přejít mlčením Kopeckého negativní vztah vůči němu bezprostředně po osvobození i to, že za druhé světové války mu Kopecký adresoval za jeho „kolaboraci“ posměšné a útočné epigramy (srv. MATÝSEK [KOPECKÝ, Václav]: *O nich a do nich*. Moskva, Vydavatelství cizojazyčné literatury 1944, s. 20 n. a 32–34).

70 „To jsem od Vás nečekal,“ zaznělo prý v telefonu (ČIVRNÝ, L.: *Co se vejde do života*, s. 128).

Václav Talich s taktovkou po svém návratu k České filharmonii v roce 1954

17. března 1953 vznikl příznivý posudek na Václava Talicha ve stranické organizaci orchestru Národního divadla.⁷¹ A půjdeme-li dále „po stranické linii“, narazíme na dvě pozdější pozitivní stanoviska komunistů z řad členů Svazu skladatelů, formulovaná v březnu a dubnu 1957, která iniciovala jmenování Václava Talicha národním umělcem.⁷² Autoři deklarace se vyslovili negativně k udržování staré dichotomie mezi „smetanovci“ a „dvořákovci“ a vyjádřili přesvědčení, že Talichovy problémy pramenily z osobních sporů s Nejedlým ještě z dob první republiky. Dali přitom nepokrytě najevo, že Nejedlého lpění na staré kontroverzi poškozují jeho autoritu v hudebních kruzích.

„Nejedlovci“ a „spor o Talicha“

Ukázali jsme již, že Očadlíkův pokus představit Talicha jako dávného stoupence (agrárnické) reakce a dát jeho domnělým prohřeškům politický smysl, byl věcně problematický a v podstatě se mu ani nezdařil.

Na straně těch, kteří požadovali mírnější postup vůči Talichovi, se objevila řada komunistů a levicově smýšlejících lidí, především umělců, kteří oceňovali kvality velkého dirigenta. Stejně umělá byla Očadlíkova teze, že „spor o Talicha“ je jen prodloužením a pokračováním bitvy mezi progresivní, programovou linií české hudby a její úpadkovou, artistní větví, reprezentovanou vyznavači hudby absolutní. Sám Zdeněk Nejedlý se sice po válce neváhal přihlásit k zásadě programovosti v hud-

71 NA, f. Archiv Národního divadla, osobní spis Václava Talicha.

72 Viz KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa: Doba tání 1953–1956*. Brno, Barrister & Principal 2006, s. 669–672. Nebylo to poprvé, co se objevil návrh na jmenování Talicha národním umělcem. Například v roce 1955 přišel stejný návrh od kolektivu Armádní opery, tedy z okruhu působení E. F. Buriana. (Srv. *Archiv Kanceláře prezidenta republiky*, Praha (dále jen AKPR), inv. č. 3036 – kultura, č. j. 300.117/55.)

bě,⁷³ jak ale postřehla Stanislava Zachařová, původní teorii Otakara Hostinského o protikladu hudby programní a hudby absolutní postupem doby opustil.⁷⁴ Na jeho konkrétních hodnoceních lze dokázat závěr muzikoložky Zachařové, že Nejedlý fakticky překonal tezi o vyprázdňenosti absolutní hudby, že kategorii hudební dramatickosti chápal šíře než jeho učitel Otakar Hostinský.

Nemůže být řeč o tom, že by proti Talichovi v roce 1945 vyrazili do útoku bývalí „smetanovci“ či „nejedlovci“, jak to sugeroval Očadlík. Petr Čornej přesvědčivě dokázal, že ke značnému pnutí, názorovým střetům a osobním konfliktům v družině kolem Zdeňka Nejedlého docházelo již před první světovou válkou,⁷⁵ kdy také například ochladl vztah mezi Nejedlým a jím dlouho favorizovaným Ferdinandem Pujmanem (shodou okolností to byl on, kdo 10. května 1945 zvedl telefon v Národním divadle a Talichovi oznámil, že do „zlaté kapličky“ už nemá chodit). Za první republiky se životní dráha Nejedlého s cestami mnoha jeho žáků a stoupenců rozešla, což ovšem tehdy bral celkem velkoryse. Jako příklad lze uvést vztah s jeho žákem a švagrem, hudebním vědcem Vladimírem Helfertem.⁷⁶ Helfert otevřeně oponoval některým Nejedlého hodnocením Dvořáka, Janáčka,⁷⁷ Suka, ale i Fibicha. Přitom si ale uchovali vzájemnou úctu a spolupracovali při řadě kulturních a politických záležitostí (reforma hudební výchovy na středních školách, profil Masarykovy univerzity v Brně, obhajoba Bedřicha Václavka, spolupráce ve Společnosti pro hospodářské a kulturní sblížení s SSSR a Společnosti přátel demokratického Španělska).

73 Viz NEJEDLÝ, Zdeněk: O programovosti v hudbě. In: *Var*, roč. 4, č. 9–10 (15.7.1952), s. 249–252 a 262.

74 ZACHAŘOVÁ, Stanislava: Doslov. In: NEJEDLÝ, Zdeněk – OSTRČIL, Otakar: *Korespondence*. Praha, Academia 1982, s. 197.

75 ČORNEJ, Petr: Hudební klub v Praze (1911–1927). In: *Z bojů o českou hudební kulturu*. Praha, Academia 1979, s. 117–163.

76 Helfert se 10.6.1910 oženil s Blaženou Brichtovou, sestrou manželky Zdeňka Nejedlého. K následujícímu výkladu viz HANZAL, Josef: Zdeněk Nejedlý a Vladimír Helfert v dopisech. In: *Tamtéž*, s. 173–178; srv. zejména dopis Helferta Nejedlému z 9.2.1928 (k 50. narozeninám), uložený v MÚ-AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 773, k. 22.

77 Vztah Nejedlého k Janáčkovu by stál za samostatné hodnocení. Málo se ví, že úzce spolupracovali v komisi pro lidovou píseň, kde Nejedlý dbal o to, aby Janáčkem upravené písně včas vycházely, jak potvrzuje i jejich vzájemná korespondence. Nejedlý nevynechal žádnou Janáčkovu premiéru v Brně, skladatel ho naopak navštěvoval, když přijel do Prahy. Nejedlého kritika Janáčkovy tvorby, jeden z jeho nejhlubších uměleckých omylů, nebyla paušální a zatracující. Nejedlý ovšem patrně i v osobním styku dával Janáčkovu pocit svou intelektuální převahu, což geniální skladatel musel vnímat bolestně, aniž by to dal profesorovi hudební vědy přímo najevo. K poměru mezi Nejedlým a Janáčkem srv. BEK, Mikuláš: Nejedlý contra Janáček: The Controversy Concerning Modern Czech Music. In: *Sborník filozofické fakulty brněnské univerzity*, roč. 50–51 (řada H, *Musicalogica brunensia*, č. 36–37). Brno, Masarykova univerzita 2003, s. 39–45.

Trvalému připoutání jeho žáků a stoupců patrně bránil i Nejedlého osobní povahový chlad, uzavřenost i bezohlednost, s níž někdy formuloval své názory. Skladatel Otakar Jeremiáš (jehož „nejedlovci“ nedlouho poté protežovali ve sporu o vedení opery Národního divadla proti Talichovi) se kupříkladu vyznal Nejedlému v dopise ze srpna 1931 ze svého bolestného pocitu, který mu přivodilo ochlazení adresátova poměru k němu. Byl přesvědčen o tom, že jako dirigent Nejedlého zklamal a že v něm jeho mentor vidí „zbloudilého chlapce, který jest v krizi“.⁷⁸

V letech druhé světové války potom došlo k dalším odcizením, zejména mezi Nejedlým a jeho bývalými stoupcem, kteří zůstali v okupované vlasti. Marně se ministry pozornosti domáhal jemu kdysi tak milý žák Karel Boleslav Jiráka, jenž byl v květnu 1945 obviněn orchestry Československého rozhlasu a České filharmonie z „nečeského a nesociálního jednání“.⁷⁹ „Rudý děd“ na dopisy svého žáka, dovolávající se dlouholeté spolupráce, nereagoval a na osobní intervence (Barbora Beniová-Součková) odpovídal, že věc není v jeho kompetenci. Přiznejme Nejedlému, že jeho postoj k posuzování viny kulturních pracovníků a vědců za okupace byl sice přísný, ale důsledný. Stejně jako v případě K. B. Jiráka skončily bez odpovědi prosby o zákrok, jehož se dovolávaly další osoby, Nejedlému před rokem 1939 velmi blízké – literární kritik a redaktor František Sekanina,⁸⁰ herec Národního divadla Zdeněk Štěpánek,⁸¹ činný v řadě levicových spolků za první republiky, či Nejedlého žák a asistent na pražské filozofické fakultě Josef Hutter, který jej 12. května 1945 vítal „s láskou a oddaností jako svého Mistra, s úctou a obdivem jako našeho osvoboditele“.⁸² Josef Hutter ještě předtím, než byl v dubnu 1946 obviněn z vadného chování za války,⁸³ přispěl jako předseda Svazu českých výkonných hudebních umělců k objektivnímu zhodnocení Talichova konání za okupace minimálně tím, že umožnil pracovat svazovému čestnému soudu.

78 MÚ-AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 1102, k. 29. Situace byla pro Jeremiáše o to bolestnější, že Nejedlý se v té době stýkal s jeho tehdejší ženou Vlastou, s níž se jeho vztah bouřlivě rozpadal (viz *tamtéž*, inv. č. 1102, k. 29).

79 *Tamtéž*, inv. č. 1134, k. 29, dopisy K. B. Jiráka Nejedlému z roku 1945. Sympatické Nejedlému určitě nebylo ani sblížení Jiráka s národněsocialistickou stranou, jejímž členem se stal v květnu 1945 (viz KUNA, M.: *Exulantem proti své vůli*, s. 157) a v níž dokonce od května do prosince 1947 působil ve funkci člena hudební komise Ústřední kulturní rady (NA, f. ČSNS, k. 139 – složky Kulturní rada – Hudební komise a Kulturní rada – Různé).

80 Sekaninovi nepomohla ani léta spolupráce s Nejedlým v *Národní politice*, ani vzpomínka na syna Ivana, umučeného nacisty, s nímž Nejedlý ve 30. letech úzce spolupracoval a kterého se Sekanina s „rukama sepjatýma“ dovolával (MÚ-AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 3533, dopisy Františka Sekaniny Nejedlému z 18. a 30.5.1945 a ze 3.3.1947 (po očištění od obvinění).

81 *Tamtéž*, inv. č. 4002, k. 69, zejména dopis Zdenka Štěpánka Nejedlému z 28.5.1945.

82 *Tamtéž*, inv. č. 962, k. 26.

83 Viz *Věstník Svazu českých výkonných hudebních umělců*, roč. 1, č. 14 (15.4.1946), s. 6.

Stejně jako řada dalších osob ohrožených poválečnou vlnou národní očisty spěchal za Zdeňkem Nejedlým také Mirko Očadlík. Hned 15. května 1945 mu napsal dopis, v němž žádal, aby mohl Nejedlému složit počet ze své práce v době okupace a promluvit s ním o svých plánech.⁸⁴ Očadlík cítil, že svému učiteli má co vysvětlovat. Bylo známo, že Nejedlý kriticky hodnotil organizování smetanovských slavností i propagaci smetanovského bádání pod záštitou okupantů, na nichž se Očadlík podílel. Čtenáři se za války mohli dočíst u Očadlíka o lokálním významu české hudby ve srovnání s „mohutnější“ hudbou německou,⁸⁵ v knize *Svět orchestru* dokonce narazili na antisemitské formulace, jež ovšem (podle Očadlíka) do textu vložil německý dohlížitel Celestin Ryppl.⁸⁶ Nelze doložit, že by Nejedlý v Očadlíkově případě učinil výjimku a probral s ním jeho činnost za okupace. Podstatné přirozeně bylo, že vůči Očadlíkovi žádná instituce ani spolek námitky kvůli chování za války nevznesly, a pokud už zazněly ve víru polemiky, nestaly se podnětem k činnosti příslušných úředních míst. Zvláštní byla role, již Očadlík hrál v případě Karla Boleslava Jiráka. Jeden žák a bývalý spolupracovník Nejedlého radil zpočátku druhému, jak se bránit nařčení z nečestného jednání, podporu ale omezil pouze na soukromé dopisy. Poté co se v roce 1946 Očadlík stal ústředním ředitelem hudebního vysílání v rozhlasu (a zaujal tak místo, jež do roku 1945 zastával Jiráka), vyhlásil faktický zákaz vysílání Jirákových skladeb,⁸⁷ stejně jako to učinil v případě Talichově. Později se ovšem s Jirákem alespoň v soukromé rovině solidarizoval a udržoval s ním styky ještě v roce 1949.⁸⁸ Naproti tomu Anna Patzaková, která zpočátku spolu s manželem Václavem Patzakem patřila k nemnohým zastáncům Jiráka, od roku 1947 změnila názor a stavěla se k němu velmi kriticky.

Očadlíkem naznačená vize šiku „nejedlovců“ proti Talichovi, jehož kladivem by byl on sám, byla falešná, nicméně jí podleli mnozí současníci a podléhají jí i někteří dnešní vykladači. „Nejedlého škola“ po roce 1945 neexistovala. Na začátku padesátých let Nejedlý nejednou před svými nejbližšími vyjádřil myšlenku, kterou zachytil například 26. července 1953 jeho zeť Jaroslav Kojzar: „Nemám vlastně žáky, ač jsem vychoval celou generaci.“⁸⁹ Trpce probíral, jak se „vlastními cestami“ dali Helfert, Jiráka, Hutter... O rok dříve zakončil Nejedlý podobnou úvahu slovy: „Zbyla jen Pacáková (!) a tu zavřeli.“⁹⁰ Z jeho soukromých poznámek lze vyvodit,

84 MÚ-AAV, f. Zdeňk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 2013, k. 50.

85 Viz OČADLÍK, Mirko: *Poslání české hudby*. Praha, Vyšehrad 1940, s. 9.

86 TÝŽ – BARTOŠ, F.: *Ještě případ Talichův?*, s. 97 (viz pozn. 8).

87 Viz KUNA, M.: *Exultantem proti své vůli*, s. 163 (viz pozn. 25).

88 K tomu srv. dopisy Karla B. Jiráka Mirko Očadlíkovi z 30.5.1948 a 26.3.1949 (ČMH, f. Mirko Očadlík, inv. č. 1138–1139).

89 Deník Jaroslava Kojzara, záznam z 26.7.1953.

90 Tamtéž, záznam z 8.9.1952. Anna Patzaková byla zatčena v roce 1950. Po propuštění z vazby v roce 1954 jí Nejedlý pomohl k návratu k vědecké práci. Její manžel Václav Patzak, stejně

že Anna Patzaková mu před svým uvězněním byla patrně nejbližší, neboť jako jediná alespoň zčásti naplňovala jeho představy o rozvoji hudební vědy. Je zajímavé, že s odstupem let se Patzaková, bohatší o zkušenost věznění a prožitek zavržení, vrátila znovu k Talichově aféře, v níž patrně sama sehrála neblahou úlohu, aby svůj dřívější postoj poněkud přehodnotila: „Kritický odsudek Václava Talicha a jeho předchozího působení v opeře Národního divadla, věcně nesporně opodstatněný, se nám dnes – s odstupem času – jeví jako příliš příkrý.“⁹¹

Kritiky Václava Talicha po roce 1945 nelze ztotožnit s vyznavači jednoho stranického přesvědčení či hudebního směru. Motivy negativních postojů vůči Talichovi byly často lidsky „přízemní“. Šlo někdy o obyčejnou závist, jindy o uraženou ješitnost umělce, jehož schopnosti Talich dostatečně neoceníl.⁹² S geniálním dirigentem nebylo vždy snadné vyjít. Již ve třicátých letech u něho lékaři diagnostikovali „těžkou neurózu vasomotorickou“, jež se projevovala střídáním stavů popudlivosti a melancholie a která se zhoršovala vlivem přepracování.⁹³ A tomu se Václav Talich, skutečný fanatik práce, bránit nedokázal. Pověstné byly jeho výbuchy zlosti na zkouškách, kdy zahazoval taktovku či partituru, i jeho „trucování“ během představení, kdy po mizerném výkonu někoho z účinkujících odmítal po přestávce nastoupit k dirigentskému pultu.⁹⁴ To, co Talich bytostně nesnášel, byla především lhostejnost k vlastnímu výkonu. Požadoval plné nasazení i při zkouškách, což pro některé pěvce bylo na hranici fyzických možností. Hudební publicista Jiří Černý soudí, že

jako ona před rokem 1948 významný činitel sociálnědemokratické strany, ve vězení téhož roku zemřel. Po propuštění z vězení napsala Patzaková Nejedlému sebekritický dopis, v němž se „doznávala“, že za svůj oportunistus vůči „reakční buržoazii“ byla odsouzena po právu. (MÚ-AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 3068, k. 52, dopis Anny Patzakové z 15.12.1954).

- 91 PATZAKOVÁ, A.: Komentář. In: NEJEDLÝ, Zdeněk: *O Bedřichu Smetanovi*. Praha, Academia 1980, s. 428.
- 92 Hned 16.5.1945 hlásil se Zdeňku Nejedlému jako „oběť německé mašiny zosobněné v Národním divadle V. Talichem a jeho přísluhovači“ Jan Mestek, jehož v květnu 1939 Talich odmítl angažovat jako sólistu opery Národního divadla a jemuž nabídl pouze místo ve sboru. Pěvec se sice „Němcům prodat nechtěl“, ale místo ve sboru nakonec „s utrpením ponížením“ přijal. (MÚ-AAV, f. Zdeněk Nejedlý – veřejná činnost, k. 40 (508), sl. Divadlo.) Nejedlý ukřivděnému žalobníčkovi k místu v Národním divadle nepomohl.
- 93 NA, f. Prezidium Policejní ředitelství v Praze, 1931–1940, sign. T 1/39, k. 1427, posudek profesora Bohumila Prusíka a docenta Vladimíra Vondráčka z 18.2.1936, vypracovaný na žádost rektorátu Státní konzervatoře v Praze; srv. též VONDRÁČEK, Vladimír: *Lékař dále vzpomíná (1920–1938)*. Praha, Avicenum 1977, s. 234. Vondráček napsal, že Talichovi svého času nedoporučil, aby se ujal funkce šéfa opery Národního divadla, právě s ohledem na jeho zdravotní stav.
- 94 THEIN, Hanuš: *Žil jsem operou Národního divadla*. Praha, Melantrich 1975, s. 42–44; SLÁMA, František: *Z Herálce do Šangrilá a zase nazpátek*. Říčany, Orego 2001, s. 113; srv. též KUNA, M.: *Václav Talich*, s. 45 n. (viz pozn. 28).

Talichovo vedení bylo blahodárné pro některé sólisty (Beno Blachut, Marie Tauberová, Marie Podvalová, Marta Krásová, Eduard Haken, Drahomíra Tikalová), které svou důsledností dovedl k dokonalosti, avšak pro jiné, zejména tenoristy (Jindřich Blažíček, Josef Vojta, Bronislav Chorovič) a sopranistky (Ota Horáková, Žofie Napravilová), mělo někdy důsledky bezmála zhoubné.⁹⁵ K prudkým střetům docházelo i mezi Václavem Talichem a basistou Vilémem Zítkem, skutečným sloupem Ostrčilova repertoáru. Hudebnímu kritikovi a spisovateli Artuši Rektorysovi psal Zítka 13. června 1940, jak je zdeptán a že Talichovi se podařilo „zadupat jej do země“.⁹⁶ A přesto se oba umělci vzájemně respektovali. V dopise z 1. května 1942 Vilém Zítka Václavu Talichovi napsal tato slova: „Můj zvláštní dík mějte za ony nevšední chvíle, kdy Vaším skvělým uměním odhmotněn, mohl můj duch vznést se v pěvecké rozkoši do slastného prostředí mimo všední svět, kde nevládne zákon klopoty a tíže.“⁹⁷

Ivan Medek, který Václava Talicha poznal jako málokdo, o něm výstižně napsal: „Byl neobyčejný, provokoval, a zároveň těžko snášel jakýkoli korektiv svého jednání. Měl pocit – a většinou právem –, že mu jen málokdo rozumí. (...) Jeho pracovní

Václav Talich na schodech Národního divadla v dubnu 1947. Na první české scéně mu bylo po válce umožněno nastudovat už jen jedinou operu, Janáčkovu Káťu Kabanovou

95 ČERNÝ, Jiří: Václav Talich. In: *Reflex*, roč. 14, č. 27 (3.7.2003), s. 54.

96 Viz REKTORYS, Artuš (ed.): *Korespondence Otakara Ostrčila s Vilémem Zítkem*. Praha, Orbis 1951, s. 12. Zítka se mimochodem také dokázal během představení, při němž mu Talich neomaleně vytkl, že vypadl z rytmu, vysvléci z kostýmu a nechat se o přestávce půl hodiny přemlouvat, aby se na jeviště vrátil (THEIN, H.: *Žil jsem operou Národního divadla*, s. 48).

97 MČK Beroun, f. Václav Talich, inv. č. T 2353, dopis Viléma Zítka Václavu Talichovi z 1.5.1942.

tost a houževnatost vedly a řídily jeho ctižádost. To je spojení, které je pro umělce nejen možné, je nutné. Bez fanatismu to asi nejde. Že byl někdy nespravedlivý? Jistě, ale ještě se nenarodil velký dirigent, který by něčeho dosáhl shovívavostí.⁴⁹⁸ K prohloubení příkopů přispěla bezpochyby léta okupace. Je pochopitelné, že k Talichovi měli kritický vztah členové odbojových skupin z Národního divadla,⁹⁹ z nichž někteří museli divadlo za okupace opustit (Ferdinand Pujman), nebo se stali dokonce přímo oběťmi represe, jako například herečka Božena Půlpánová, která byla v květnu 1942 zatčena a uvězněna (poznali jsme ji v první části této statě jako nekompromisní členku Akčního výboru Národního divadla po únoru 1948). Padla již zmínka o tom, že za Talicha se brzy po jeho zatčení postavil orchestr Národního divadla.¹⁰⁰ Naopak nápadnou zdrženlivost demonstrovala závodní rada Národního divadla, jež se ještě 21. září 1945 ostentativně odmítla vyjádřit k Talichovu chování za války.¹⁰¹ Teprve 19. listopadu zformulovala závodní rada strohé prohlášení, že „po stránce národnostního a politického chování“ nelze proti bývalému šéfovi opery vznést námitky.¹⁰² Václav Talich věděl, že v Národním divadle neměl v roce 1945 a v podstatě ani později pevnou oporu. Ještě 15. prosince 1953 psal s trpkostí redaktorovi a hudebnímu spisovateli Karlu Kovalovi: „Vzpomeňte si, v jaké situaci mne nechal v roce 1945 soubor Národního divadla. Nebyla to rodná sestra mé zolovské křesťanské duše, jež s tajnou rozkoší i radostnou nedočkavostí sleduje klouzavý sesun nebohého klempíře, sesun, který končí jistojistě v propasti. Dobře mu tak, proč lezl po střeších.“⁴¹⁰³

98 MEDEK, Ivan: Česká filharmonie 1917–1954. In: MASARYKOVÁ, H. (ed.): *Václav Talich – dokument života a díla*, s. 74 n. (viz pozn. 59). K rozpornému vnímání Václava Talicha, v němž ovšem převažovala pozitivita, srv. svědectví Štěpánky Jelínkové a Štěpánky Štěpánové v publikaci: KOPECKÝ, Emanuel (ed.): *Pěvci Národního divadla*. Praha, Panton 1983, s. 89, 92 a 259.

99 K působení těchto odbojových skupin viz publikaci *Jaro Národního divadla* (Praha, Siroťčí, vdovský a podpůrný spolek Národního divadla 1946); srv. též VYDRA, Václav: *Má pouť životem a uměním*. Praha, Melantrich 1976, s. 340–342.

100 Toto těleso nemělo přitom se svým dirigentem bezproblémové vztahy. V první části studie byla řeč o konfliktu kolem režiséra Hanuše Theina na podzim 1938 kvůli jeho židovskému původu. Někdejší správní ředitel Národního divadla Rudolf Stránský se v roce 1964 dobral počtu pěti konfidentů gestapa mezi členy orchestru Národního divadla (STRÁNSKÝ, Rudolf: Očima svědka. In: ČERNÝ, František (ed.): *Theater / Divadlo: Vzpomínky českých divadelníků na německou okupaci a druhou světovou válku*. Praha, Orbis 1965, s. 25). Úzké styky s gestapem měla údajně i šéfka baletu Jelizaveta Nikolskaja, proti níž se Talich marně (a statečně!) pokoušel prosazovat Joe Jenčíka (k tomu srv. také KONEČNÁ, Hana a kol.: *Čtení o Národním divadle: Útržky z dějin a osudů*. Praha, Odeon 1984, s. 211 n.).

101 NA, f. Archiv Národního divadla, osobní spis Václava Talicha.

102 Plné dostiučinění mistru Václavu Talichovi, s. 2 (viz pozn. 52).

103 Citováno podle: KUNA, M.: Václav Talich a nacistická okupace, s. 37 (viz pozn. 31).

Politici kolem Talicha a národní očista

Než přejdeme k roli politiků v Talichově případu, je třeba zdůraznit, že přezkoumání jeho chování za okupace se dělo v souladu s tehdy platnou legislativou, jejíž základy byly v tomto směru položeny již za války v Londýně;¹⁰⁴ vyplývalo i z programu takzvané košické vlády, v jehož devátém článku se například výslovně uvádělo, že budou stíháni členové výboru a funkcionáři České ligy proti bolševismu.¹⁰⁵ V exilu panovala ještě na samém konci války romantická představa, že ti obžalovaní, kteří se – stejně jako nacisty popravený předseda vlády Alois Eliáš – jen naoko přidali k okupantům (jež prý i sovětský tisk blahovlnně označoval za „wallenrodovské hrdiny“) a u nichž nebude shledán důvod k odsouzení, se obhájí, a dokonce si vydobudou uznání zásluh.¹⁰⁶ Jméno Václava Talicha figurovalo v různých kartotékách a seznamech osob, jež měly být stíhány. Tyto seznamy byly vyhotovovány již v exilu (v Londýně patrně častěji než v Moskvě) a později byly dále opisovány a doplňovány.¹⁰⁷ Povinností Obranného zpravodajství Svobodovy armády¹⁰⁸ bylo vytipované osoby zadržet a předat příslušnému soudu. Nemá tedy valného smyslu spekulovat o možné osobní roli bývalého velitele Obranného zpravodajství Bedřicha Reicina či jeho nástupce Karla Vaše při vydání příkazu k zajištění Václava Talicha.

104 Takzvaný velký retribuční dekret byl připravován za konsenzu všech složek odboje v gesci ministra spravedlnosti londýnské exilové vlády Jaroslava Stránského od roku 1943 a prezident Edvard Beneš ho podepsal 1.2.1945. „Malý“ retribuční dekret podepsal prezident republiky 27.10.1945. Do mezinárodních souvislostí vypořádání s válečnou minulostí zasazuje české retribuční soudnictví Benjamin Frommer v monografii *National Cleansing: Retribution Against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia* (Cambridge, Cambridge University Press 2005). Jedním z mála, kdo chystané podobě retribučního soudnictví v Londýně oponoval, byl Ladislav Karel Feierabend, který – ač účastník odboje – měl být stíhán jako bývalý člen protektorátní vlády (srv. FEIERABEND, Ladislav K.: *Politické vzpomínky*, sv. 3. Brno, Atlantis 1996, s. 44 a 168.

105 Viz *Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. Brno, Rovnost 1945, s. 13.

106 Viz KLIMEŠ, Miloš – LESJUK, Petr – MALÁ, Irena – PREČAN, Vilém (ed.): *Cesta ke Květnu: Vznik lidové demokracie*, sv. 1. Praha, Československá akademie věd 1965, s. 419, zápis z jednání zástupců tří socialistických stran a lidové strany v Moskvě dne 24.3.1945.

107 Srv. NA, f. Ministerstvo vnitra – Londýn, inv. č. 2-90-119, kartotéka exilového ministerstva vnitra v Londýně, k. 326 – karta č. 12388 na jméno V. Talich; *Archiv bezpečnostních složek*, Praha (dále jen ABS), f. Hlavní správa vojenské kontrarozvědky, inv. č. 302-173-6, folio 51; *Tamtéž*, f. Zemský odbor bezpečnosti v Praze, inv. č. 300-6-1, folio 135; *Tamtéž*, f. Ústředna Státní bezpečnosti po roce 1945, inv. č. 305-839-11, folio 28.

108 K roli Obranného zpravodajství srv. zejména HANZLÍK, František: *Únor 1948: Výsledek nerovného zápasu*. Praha, Prewon 1997; TÝŽ: *Vojenské Obranné zpravodajství v zápase o politickou moc 1945–1950*. Praha, Themis 2003; srv. též: HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha, Univerzum 1990, s. 39 n.

Talichova aféra jeví se být také aférou Zdeňka Nejedlého. V první části byla již připomenuta jeho veřejná vystoupení v této souvislosti. Celkově platí, že Nejedlý se snažil aféru ve veřejných projevech ignorovat a navodit tak představu o své objektivitě a nestrannosti. V několika jednotlivých případech ovšem „vypadl z role“ a dal najevo svou averzi vůči dirigentovi. Pokud bychom před rokem 1948 mohli brát Nejedlého výtky jako příspěvky do veřejné demokratické diskuse, po únorové revoluci již byly jen zavrženímhodným kopáním do ležícího člověka, který se nemohl bránit, a na věci nic nemění, že Nejedlý své kritické poznámky tehdy formuloval na poli vědeckém či publicistickém, a nikoli na politické tribuně. Negativní komentáře, jimž dal průchod v kruhu nejbližších v první polovině padesátých let po Talichově návratu do Prahy pod záštitou Václava Kopeckého, pak již nemohly mít žádný dopad. Pouze svědčí o Nejedlého setrvalé averzi vůči Talichovi, ale též o obavách starého nemocného muže, bolestně vystrašeného politickými procesy, z příchodu něčeho neočekávaného.

Všimněme si nyní role Zdeňka Nejedlého jako vysoce postaveného politika. Ivan Medek popsal bizarní scénu, jejímž účastníkem se stal na jaře 1946. Tehdy se vypravil s několika Talichovými žáky z konzervatoře za Zdeňkem Nejedlým, s úmyslem vyžádat si jeho souhlas, aby mohli mladí hudebníci začít pracovat v Českém komorním orchestru pod vedením Václava Talicha. Tehdejší ředitel konzervatoře Václav Holzknicht se vzniku nového hudebního tělesa bál přivolit. „Audience měla kuriózní charakter – všichni jsme stáli v sekretariátu, Nejedlý byl ve své pracovně a komunikoval s námi přes sekretářku,“ vzpomínal Medek. „Naše ústřední otázka byla, jestli jsou proti Talichovi nějaké zásadní námítky ze strany ministerstva školství. Nejedlý řekl, že Talich je záležitostí ministerstva vnitra.“¹⁰⁹ Ministr tedy odkázal korektně na Ústřední národní výbor hlavního města Prahy (národní výbory spadaly do resortu vnitra), v jehož kompetenci bylo posouzení provinění podle „malého“ retribučního dekretu. Stejným způsobem Nejedlý a jeho ministerstvo reagovali do jara 1946, kdykoli byli vystaveni podobné intervenci či dotazu. Sedmého prosince 1945, v době vzrušené polemiky, vydalo Nejedlého ministerstvo oznámení, že „pro ně ve věcech ne uměleckých, nýbrž politických jediné směrodatným je stanovisko ministerstva vnitra“.¹¹⁰ Stejným způsobem (odkazem na vnitro) odmítl Nejedlý i intervenci svého vládního kolegy, ministra zahraničí Jana Masaryka na konci roku 1945.¹¹¹ Na základě zatím známých archiválií nelze prokázat, že by se

109 BÁLEK, Jindřich – KADLEC, Petr (ed.): Talichovská vzpomínání Ivana Medka. In: *Harmonie*, roč. 11, č. 7 (2003), s. 16; srv. též MEDEK, I.: *Děkuji, mám se výborně*, s. 51 (viz pozn. 64).

Podle knižně vydaných Medkových vzpomínek si studenti odnesli klíčovou větu v písemné podobě.

110 Viz AKPR, č. j. T 1075/46, sign. T 85/45. Oznámení bylo uveřejněno v *Rudém právu* 7.12.1945.

111 AKPR, č. j. T 679/46 a T 1075/46, sign. T 85/45.

Nejedlý v Talichově kauze úřední cestou přímo angažoval (a to ani po únoru 1948). Není ovšem možno vyloučit, že takovéto dokumenty se ještě mohou objevit (například při pořádání fondu ministerstva školství v Národním archivu).

V listopadu 1945 žádal razantní postup vůči Václavu Talichovi, Zdeňku Štěpánkovi a „jim podobným“ tehdejší pracovník kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ Lumír Čivrný¹¹² – týž muž, který se v roce 1953 s Jiřím Taufrem podílel na přípravě Talichova návratu do Prahy. Na podzim 1945 byl ovšem mladý Čivrný nalaďen hodně radikálně. Ministru školství se kriticky zmínil o praxi lidových soudů, jež propouštěly provinilce, čehož prý využívaly různé „živly“ k útokům proti lidovědemokratickému zřízení. Čivrný navrhl Nejedlému, aby zřídil zvláštní vyšetřovací komisi, jež by bez ohledu na soudní postup shrnula a veřejně publikovala provinění chybujících umělců. Z nálezu komise mělo vyplynout, zda se obžalovaní smejí účastnit veřejného života, respektive v jaké míře. Nic se nezdá nasvědčovat tomu, že by tehdy ministr Nejedlý vyhověl „příkazu strany“, který mu adresoval jeho třicetiletý žák a který by hrubě narušil existující právní pořádek.

Ministr Jan Masaryk a jeho rodina intervenovali od května 1945 za urychlené uzavření vyšetřování Václava Talicha s ohledem na jeho zdravotní stav, vyvarovali se však zasahování do průběhu vyšetřování a předjímání jeho výsledků. Značnou uměřenost prokazovala i Kancelář prezidenta republiky a prezident sám. Když se 7. března 1946 pokusil hudební kritik Ivan Ballo, zaměstnaný toho času v prezi-

Zdeněk Nejedlý na karikatuře Adolfa Hoffmeistersa z roku 1938 (převzata z knihy Františka Červinky Zdeněk Nejedlý. Praha, Melantrich 1968)

112 Čivrného dopis obsáhle cituje Jindřich Černý v publikaci *Osudy českého divadla po druhé světové válce: Divadlo a společnost 1945–1955* (Praha, Academia 2007, s. 71). Autor čerpá z německé práce Karla Vondráška *Sowjetisches Kulturmodell und das tschechische Theater 1945–1968*, sv. 2 (Bochum, Projekt-Verlag 1999, s. 67).

dentské knihovně, zprostředkovat Talichovo přijetí u Edvarda Beneše, odpovědi se mu dostalo až poté, co trestní komise nalézací Ústředního národního výboru hlavního města Prahy dne 18. března přijala usnesení v Talichově případu. A přestože usnesení vyznělo ve prospěch Talicha, audience u prezidenta byla diplomatickou řečí odmítnuta. Prezident nevyloučil, že v budoucnu Talicha přijme, přikázal ale uložit spis *ad acta* s odůvodněním, že Talich sám o audienci nepožádal...¹¹³ Víme již o váhání Jaroslava Stránského, Nejedlého nástupce na stolci ministra školství po volbách v květnu 1946, než dal souhlas k prvnímu veřejnému vystoupení Václava Talicha. Jediný ze špičkových politiků, kdo přiznal osobní angažovanost, byl nakonec ministr spravedlnosti Prokop Drtina. Jeho postup v Talichově věci měl moment určité pikantnosti – jeho otec, profesor František Drtina, totiž býval v přátelských vztazích se Zdeňkem Nejedlým, jako poslanec Říšské rady kdysi bděl nad Nejedlého postupem v akademické dráze.¹¹⁴ Prokop Drtina měl navíc silný emocionální zážitek, když v předjaří roku 1945 při zájezdu z Košic na dukelské bojiště doprovázel zdrcené manžele Nejedlé při první návštěvě hrobu jejich syna Víta.¹¹⁵ Drtina ustavil v roce 1945 na ministerstvu spravedlnosti zvláštní komisi k prošetření Talichova provinění, a dokonce se sám postavil do jejího čela. Komise žádný důvod pro stíhání dirigenta nenalezla.¹¹⁶ Lze jen spekulovat o tom, jak její výrok ovlivnil výsledky dalšího projednávání Talichova chování za války.

V listopadu 1940 si představoval prezidentův kancléř Jaromír Smutný, jak u nás proběhne vyrovnání s prožitkem okupace. Prvního dne se dostane některým Němcům i vlastním lidem výprasku, možná někdo bude i viset, ale druhého dne se půjde svorně do hospody. Maximálně se vlajkaři a podobní dají do novin a Beneše budou po návratu domů vítat Beran, Malypetr, Nebeský a Masařík.¹¹⁷ Po krvavé lázni, kterou naší vlasti připravil Heydrich a jeho mstitelé a nástupci, bylo však jasné,

113 AKPR, č. j. T 758/46, sign. T 85/45.

114 Dodejme ještě pro zajímavost, že v Říšské radě spolupracoval František Drtina s otcem Mirko Očadlíka (který byl stejně jako on poslancem za realistickou stranu). K tomu srv. dopis Prokopa Drtiny Mirko Očadlíkovi z 23.1.1946 (ČMH, f. Mirko Očadlík, inv. č. 634).

115 Viz DRTINA, Prokop: *Československo, můj osud: Paměti českého demokrata 20. století*, sv. II/1. Praha, Melantrich 1992, s. 37 n.

116 O existenci komise jsme informováni ze spisu prezidentské kanceláře (AKPR, č. j. 549/46, sign. T 85/45). Ve svých pamětech potom Drtina k Talichovi píše: „Toho jsme před stíháním uhájili pro jeho nenahraditelný kulturní význam.“ (DRTINA, P: *Československo, můj osud*, sv. II/1, s. 219.) Drtina současně uvádí dva jiné kulturní představitele, tentokrát komunisty, uchráněné prý před stíháním: herce Zdeňka Štěpánka a spisovatele Jana Drdu.

117 Viz OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (ed.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943: Acta Occupationis Bohemiae & Moraviae*, sv. 1: *Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na Západě*. Praha, Academia 1966, s. 139, dokument č. 109 – záznam Jaromíra Smutného z 2.11.1940; srv. též BOUČEK, Miroslav – KLIMEŠ, Miroslav – VARTÍKOVÁ, Marta: *Program revoluce: Ke vzniku Košického vládního programu*. Praha, Svoboda 1975, s. 25.

že účtování neproběhne tak dobromyslně po sousedsku, jak si to maloval Smutný (narozdíl od Beneše, který již v roce 1940 očekával hluboký sociální a mravní převrat). Uvnitř kulturní obce zrálo přesvědčení, že vypořádání s válečnými poklesky musí být přísné. I tak kultivovaný muž, jakým byl Adolf Hoffmeister, v diskusním příspěvku na osmém sjezdu Komunistické strany Československa v březnu 1946 prohlásil rezolutně: „Ti, kteří nešli s pracujícím lidem, skončili ve slepé uličce fašismu a na černých listinách kolaborantů. Nemohou dnes mluvit, tisknouti, vystavovati, ale nepřestali šeptat. Nepřestali být nebezpeční a musí být jednou provždy z české kulturní obce vyloučeni.“¹¹⁸ Publicista Jiří Hájek označil lidi z kulturní sféry, kteří se ukázali mravně nepevnými, kolísajícími či netečnými, za „žalostné lidské plevy“ a „nezachranitelně ztracené odpadky lidské společnosti“.¹¹⁹ Průběh národní očisty se stal kolbištěm politického boje, byť navenek politici zachovávali většinou zdrženlivost.

Motivy volání po tvrdém účtování s provinilci a kolísavci byly různé. Nalezli bychom zde i nízké bažení po pomstě, závist, snahu zakrýt vlastní poklesky, využití zjištěné situace k vyřízení osobních či politických účtů. Přiznejme však, že lidé kruté postizení za okupace měli právo na přísný pohled. Měl na něj právo i Zdeněk Nejedlý. Prožil dlouhá válečná léta v trýznivých podmínkách exilu, každý den viděl, jak nesmírně trpí jeho žena, ztratil syna a zetě i dlouhou řadu blízkých osob, jeho dcera byla vězněna v koncentračním táboru... Přece však historikovi, který nemůže být jen chladným pozorovatelem zašlých dějů, vkrádá se otázka: neměli bychom od vítězů očekávat gesto velkorysosti a odpuštění? Leč otázka zní do ztracena, proud minulého dění zmizel jako pouštní řeka a není již lidí, kteří jí byli zmítání...

Lze uvažovat o tom, nakolik se lišila optika lidí, kteří se vraceli ze zahraničí, od těch, kteří žili po celou dobu války v protektorátu. Jaromír Smutný v záznamu z 20. září 1943 zachytil reakci Edvarda Beneše na dění ve vlasti: prezident, jinak věcně racionální a neprojevující se emotivně, si posteskl, že český člověk se vyznačuje neochotou vystavovat se zbytečně nejen nebezpečí, ale i nepohodlí.¹²⁰ K této úvaze jej inspirovala návštěva malíře Maxe Švabinského u ministra Emanuela Moravce, kam si došel pro dárek k sedmdesátým narozeninám. Přijetí se účastnili Václav Talich, Josef Šusta a další známé osobnosti, čehož pochopitelně propaganda náležitě využila. Beneš si lámal hlavu, proč Švabinský k Moravcovi chodil, když

118 Viz *Protokol 8. řádného sjezdu KSČ ve dnech 28.–31. března 1946: Sněm budovatelů*. Praha, ÚV KSČ 1946, diskusní vystoupení Adolfa Hoffmeistera, s. 157.

119 HÁJEK, Jiří: Kterým směrem půjde kulturní očista: K případu herce Zdeňka Štěpánka. In: *Tvorba*, roč. 15, č. 40 (2.10.1946), s. 630. Zdeňku Štěpánkovi adresoval Hájek otevřené varování, aby se poté, co mu byl umožněn návrat, nespojoval se svým „reakčním“ přítelem Ferdinandem Peroutkou.

120 Viz OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M. (ed.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, sv. 1, s. 375, dokument č. 306 – záznam Jaromíra Smutného z 20.9.1943.

se přece snadno mohl vymluvit na zdravotní obtíže... Prezident ovšem ke Smutnému hned dodal, že lidi v protektorátu nechce odsuzovat: „Kdoví, kdo z nás byl by jiným hrdinou.“¹²¹

U Zdeňka Nejedlého se lze domýšlet, jak přístup k potrestání údajných provinilců souvisel s jeho povahou. Mnozí jeho současníci u něho shledávali sklon k nesnášenlivosti, pramenící z ješitnosti, stálé zaujímání konfrontačních poloh. Přece však jsou lidé, kteří naznačují, že Nejedlého zatvrzelost nebyla ani v případě účtování s údajnými provinilci za války absolutní. Julius Firt dosvědčuje, že Zdeněk Nejedlý podpořil úsilí národních socialistů, aby nemusel být vyšetřován a souzen ředitel Melantrichu Jaroslav Šalda.¹²² Zdeněk Kalista přiznává určitou velkorysost Nejedlému po únoru 1948, kdy byl propuštěn z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Nejedlý na žádost rektora Jana Mukařovského umožnil, aby mu byly předloženy nabídky na slušné profesní uplatnění.¹²³ Zaregistrujme podobná svědectví, byť jsou obtížně ověřitelná. Pokud bychom se vrátili do roku 1945, je nutno připomenout, že Nejedlému svým způsobem imponoval čin jeho přítele Josefa Šusty, který se rozhodl vypořádat s vlastními ústupky nacistům způsobem absolutním – dobrovolným odchodem z tohoto světa.¹²⁴ Nejedlý přispěl k uchování povědomí o historikovi Josefě Šustovi, byť nebyl v tomto směru zcela konzistentní.

Zdeňka Nejedlého nelze patrně jednoznačně představovat jako krvežíznivého starce, bažícího po utrpení jiných. Na druhou stranu i v takových polohách se objevil (připomeňme znovu jeho propagandistickou podporu politických procesů). Znalci kulturního života po roce 1945 jej ovšem řadí spíše k umírněným předákům komunistické strany.¹²⁵ Hudebníkům adresoval v dubnu 1950 konejšivá slova: „Komunista nepopravuje, vůbec ne, komunista je daleko humánnější, než byli měšťáci. (...) My chceme pomoci, zejména vidíme-li dobrou vůli, vidíme-li schopnosti, vidíme-li, že takovou pomocí můžeme někoho přivést dopředu.“¹²⁶ Pomiňme nyní trapnou skutečnost, že v měsíci, kdy byly publikovány citované věty, byla odsouzena k smrti a popravena Milada Horáková – jako jiné oběti komunistické vlády před

121 Tamtéž.

122 Viz FIRT, Julius: *Knihy a osudy*. Brno, Atlantis 1991, s. 141.

123 Viz KALISTA, Zdeněk: *Po proudu života*, sv. 2. Brno, Atlantis 1996, s. 661. Kalista neměl nejmenší potřebu Nejedlého idealizovat. Ten mu totiž krátce po osvobození připravil hrůzný zážitek, když na setkání kulturních elit v pražské Lucerně jej spolu s dalšími „pekařovci“ a chvaliteli českého baroka označil za Hitlerova pomahače (připustil alespoň, že někteří nepracovali pro obhajobu německé poroby vědomě – *tamtéž*, s. 565). V březnu 1948 pak Nejedlý podepsal výměr, jímž byl Kalista zbaven docentury na pražské filozofické fakultě (s. 655).

124 K tomu viz ČERVINKA, František: *Zdeněk Nejedlý*. Praha, Melantrich 1969, s. 348.

125 Srv. alespoň KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998.

126 Citát pochází z projevu Zdeňka Nejedlého na plenárním zasedání Svazu československých skladatelů 23.4.1950. In: *Hudební rozhledy*, roč. 2, č. 8–9 (25.6.1950), s. 202.

Václav Talich se svou manželkou v rozhovoru s prezidentem Antonínem Zápotockým. Zápotocký, který se již krátce po válce vyslovil pro Talichův návrat k umělecké práci, mu 29. května 1957 udělil titul národního umělce (foto z publikace Milan Kuna Václav Talich)

ní a po ní – aniž by proti tomu pochopitelně Nejedlý něco učinil. Pro dané téma je nutné si položit otázku, proč právě Talichovi odepřel Nejedlý i ten nejmenší náznak pomoci, proč vůči němu neprojevil ani minimální snahu o porozumění, proč neuznal jeho všeobecně respektovaný talent. Bylo o něm známo, že se jen výjimečně smířoval s lidmi, s nimiž se střetl. Odpuštění však nebyl úplně uzavřen. Připomeňme alespoň jeho smíření s hudebním skladatelem a publicistou Ladislavem Vycpálkem, k němuž došlo v polovině dvacátých let.¹²⁷ Oba přitom dříve na sebe naráželi ve velmi prudkých polemikách, proti Nejedlému se Vycpálek postavil například v roce 1918 v Sukově aféře.

¹²⁷ MÚ-AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 4468, k. 77; *tamtéž* – korespondence osobní odeslaná – s jednotlivci, k. 127.

Jednoduché pravdy, košatý strom života

A co Václav Talich? Z právního hlediska je případ jasný – soudního stíhání byl příslušnými orgány zbaven. Také znalci práva působící v kulturní oblasti, kteří jeho chování za války nezávisle posuzovali, vydali v tomto směru negativní stanovisko ke vznesenému obvinění – ať již to byl jemu blízký hudební spisovatel Vilém Pospíšil¹²⁸ (mimo jiné autor první knižní publikace o Talichovi)¹²⁹ nebo naopak osobně nezaujatý, leč výrazně k levíci inklinující spisovatel a satirik Václav Lacina.¹³⁰ Nutno také připomenout, že trestní komise nalézací Ústředního národního výboru hlavního města Prahy v roce 1946 sice konstatovala při posouzení veřejných vystoupení Václava Talicha jeho pochybení, že však od návrhu na potrestání upustila s ohledem na nátlak, jímž byly projevy vynuceny, i s ohledem na snahu Talicha prospět v konečném výsledku svými ústupky národní věci. Václav Talich bezprostředně po válce respektoval legitimitu vyšetřování, připouštěl svá pochybení, vynucená nátlakem, i svou lehkomyšlnost, časem ovšem patrně přijal pohodlnější a lichotivější pozici oběti nespravedlivého obvinění ze strany dávných nepřátel. Bohuslavu Martinů psal v dopise 14. října 1955: „Dosti dlouho šel jsem úspěšně svým životem a nemohl jsem si nikterak stěžovat, nebýt onoho osudného rozhodnutí, kdy jsem po Ostrčilově smrti vstoupil do [Národního] divadla. Tím jsem vstoupil na půdu, kterou si určitá skupina pokládá jako své výhradní právo, a moje další podnikání se prodíralo jednak obtížemi, které před námi týčí vlastní umělecké povolání, zmnožené nevyčerpatelně vynalézavou zlobou lidského rošťáctví.“¹³¹ Talich jako by doatečně přejal optiku Mirko Očadlíka, jen s opačnými znaménky...

Zatracení Václava Talicha, nebo naopak zavržení všech, kteří se v jakékoli podobě kriticky vyjádřili o jeho chování za války – to jsou krajní póly, jež přitahují každého, kdo zatouží popatřit do vírů Talichovy aféry. Jsou snadno dosažitelné, a proto lákavé. Spočinout na nich by však vedlo k výsledku takřikajíc čapkovskému: Talichovo srdce by se ztratilo, stejně jako se ve známé novele Karla Čapka v průběhu vyšetřování ztratilo srdce zavražděného Juraje Hordubala – a s ním i to, co cítil a čím žili lidé kolem něho. Přijetím jednoduchých pravd (bez ohledu na to, jaká znaménka nesou) by se vytratila dramatická dilemata, jimž Václav Talich čelil, jeho pochyby, váhání i odvážné výboje, k nimž se odhodlal. Na velikosti tvůrčí osobnosti přece neubere, připustíme-li, že byly chvíle, kdy zakolísal, zemdlel únavou

128 MČK Beroun, f. Václav Talich, inv. č. T 3242, dopis Viléma Pospíšila Václavu Talichovi ze 17.1.1949.

129 POSPÍŠIL, Vilém: *Václav Talich: Kapitoly o díle a životě velkého umělce*. Praha, Panton 1961.

130 Za možnost prostudovat nepublikovaný rukopis vzpomínek Václava Laciny *Co vám mám ještě povídat* vděčím Martinu Kučerovi.

131 Citováno podle: KUNA, Milan (ed.): Bohuslav Martinů Václavu Talichovi po roce 1945. In: *Hudební věda*, roč. 32, č. 2 (1995), s. 199.

a nechal se vléci, zastrašit brutálními hrozbami sobě i blízkým,¹³² anebo – si prostě zvykl. Hudební kritik Josef Bartoš (mimočodem další z mužů blízkých Nejedlému, který projevil pochopení pro Talicha) vzpomínal, jaký úděs prožil, když poprvé spatřil budovu Národního divadla „ozdobenou“ prapory s hákovými kříži. Stál na chodníku, z očí mu vytryskly slzy... „Pak jsme všichni otupěli a zvykli si i na prapory i na všechno ostatní, co nám bodavě připomínalo naše nejkrutější ponížení.“¹³³ Snadno se soudí nám, kteří „víme, jak to dopadlo“... Navíc – kdo se odváží uchopit tak křehký útvar, jakým je duše umělce, hudebníka? Ti přece nejsou z kamene, po němž zvuk nepřijemně klouže (jak Talich psal v létě 1951 Přemyslu Kočímu), ale musí být z látky, již hudba prolíná jako póry u dřeva.¹³⁴

V případě Václava Talicha se zrcadlí nejen život a duchovní svět tohoto muže, ale i lidí kolem něho: Mirko Očadlíka a Anny Patzakové, Karla Boleslava Jiráka a Josefa Huttera, Emila Františka Buriana a Vítězslava Nezvala, Zdeňka Nejedlého, Antonína Zápotockého a Václava Kopeckého, Prokopa Drtiny a Jaroslava Stránského, Jana Masaryka a Edvarda Beneše, ale i Ivana Medka či Milana Kuny. Všichni žijeme své jedinečné životy, své kompromisy, podléháme únavě a překonáváme překážky. Na příkladu Zdeňka Nejedlého lze demonstrovat, že razantní kritika selhání jiných se může rozcházet s vlastní odvahou čelit tvrdé realitě. Nelze přece říci, že by Zdeňek Nejedlý tvářil v tvář brutálnímu stalinismu obstál, jak to nemilosrdně požadoval v případě nacismu od jiných umělců a vědců. Přitom pochopitelně je obtížné srovnávat četnost ústupků či stupeň aktivismu v dobách rozdílných. Nemá koneckonců ani smysl dobírat se jakéhosi skóre zlých a dobrých skutků. Co vážilo více: projev Václava Talicha po Heydrichově smrti, nebo posila a inspirace, kterou každý den dodával svým spolupracovníkům? Vyvažuje jiráskovská akce, inspirovaná Zdeňkem Nejedlým, která byla v rozporu s usilováním kulturních nihilistů, třeba jeho mlčení v roce 1950, kdy byli v procesu s rektorem Františkem Ambrožem Stříteským souzeni litomyšlští studenti?¹³⁵ Každý životní příběh je individuální, každá epizoda by měla být zvažována v historických souvislostech, jež jsme schopni nahlédnout. Interpretace minulých skutků závisí také na osobě vykladače, jeho schopnosti či ochotě vnořit se do temnotných podzemních jeskyní, v nichž neslyšně proudí propadlé řeky zaslých dějů.

132 Dokonce tak přísný soudce jako Václav Černý omluvil „neomluvitelné“ rozhlasové skeče Vlasty Buriana, v nichž napodoboval opilého Jana Masaryka, odkazem na to, že na přijetí nátlaku závisely životy a existence jiných lidí (ČERNÝ, Václav: *Paměti 1938–1945: Pláč Koruny české. Náš kulturní odboj za války*. Brno, Atlantis 1992, s. 358).

133 BARTOŠ, Josef: *Divadelní dojmy z války a revoluce*. In: *Jaro Národního divadla 1945*, s. 163 (viz pozn. 99).

134 NA, f. Přemysl Kočí, inv. č. 264, k. 3, dopis Přemysla Kočího Václavu Talichovi z 10.7.1951.

135 K tomu srv. BOŠTÍK, Martin: *Monstrproces „Stříteský a spol.“: Litomyšl 1950. Historická studie o síle a slabosti poválečného člověka*. Litomyšl, Regionální muzeum v Litomyšli 2004.

Spíše než historiografie pyšně rekonstruuující minulé světy, či dokonce historiografie soudící a nemilosrdně pranýřující je mi blízká historiografie soucítící a váhající, pokorná a pochybující, nehluchně hledající a nahlížející děje z různých úhlů a perspektiv, dodávající k pravdám tesaným do kamene slůvko „ale“. Znamená to snad rezignaci na etické maximy? Historik František Červinka svého času uznal oprávněnost Nejedlého kritiky českých vědců a umělců, kteří za války strpěli, aby jejich jméno bylo spojeno s Českou ligou proti bolševismu. Neztotožnil se s kritikou v detailech ani v osobním vyhocení (třeba právě vůči Talichovi), ale přijal ji jako apel k odpovědnosti české inteligence, k zachování cti čestných lidí i národních institucí. Červinka položil i výše nadhozenou otázku, zda dostál poslání intelektuála Zdeněk Nejedlý v konfrontaci s projevy stalinismu v první polovině padesátých let. Přes úctu, již k Nejedlému cítil, nemohl odpovědět kladně.¹³⁶ Sám Červinka byl nakonec nucen řešit na počátku sedmdesátých let své osobní dilema, když odmítl uzavřít kompromis s „normalizačním“ zřízením. Možná že větší význam než formulace rezolutních závěrů má sama cesta hledání morálních ideálů. Cesta, během níž historik nahlédne v odlescích zašlých zrcadel minulých dějů i svou vlastní tvář, své srdce a svou duši.

136 ČERVINKA, F.: *Zdeněk Nejedlý*, s. 253 a 347 (viz pozn. 121); srv. TÝŽ: *Česká kultura a okupace*. Praha, Torst 2002, s. 64; viz také RANSDOREJ, Miloslav: *Revoluční romantismus a marxismus: Zdeněk Nejedlý*. Rukopis práce uložený v archivu autora, stažený z webových stránek KSČM, s. 16 (v současnosti se tam již nenachází; autor údajně chystá jeho vydání v šíře založené publikaci).

Václav Talich v kruhu svých přátel z Národního divadla počátkem září 1955 na zahradě svého domu v Berouně. Zleva doprava: Oldřich Kovář, Beno Blachut, Eduard Haken, Josef Vojta, Jaroslav Gleich, Přemysl Kočí, Josef Čech, Teodor Šrubař (foto z publikace Milana Kuny Václav Talich)

Politické hry s „nedokončenou revolucí“

*Účtování s komunismem v čase Občanského fóra
a po jeho rozpadu (1989–1992)*

Jiří Suk

Historický kompromis

V listopadu a prosinci 1989 se celým Československem přehnala mohutná manifestační vlna, pod kterou se zhroutilo panství Komunistické strany Československa. Co se však navenek jeví jako revoluce, postrádalo vnitřní revoluční náboj. Předlistopadová opozice z hlediska politické síly a vlivu byla okrajovým jevem, disidenti nemohli a nechtěli s režimem účtovat, nabízeli mu dialog o změně systému, který ovšem režim odmítal. Pasivní společnost, po dvě generace uvízlá v policejně-byrokratické realitě socialistického státu, povstala pozdě, až pod neodolatelným vlivem převratných událostí v sousedních zemích, vrcholících pádem Berlínské zdi 9. listopadu 1989. Vládnoucí komunisté si pozdě uvědomili, že jejich panování končí, a nezbylo jim než utéci od praporů se srpem a kladivem. V antitotalitní explozi po 17. listopadu byli všichni – moc, opozice i společnost – náhle postaveni před nevyhnutelnou skutečností, že skončila jedna epocha.

Období, které mělo vnější parametry revoluce, trvalo krátce – jen do konce roku 1989. Devětadvacátého prosince Federální shromáždění jednomyslně zvolilo disidenta Václava Havla prezidentem Československé socialistické republiky. Nového prezidenta volil sbor, ve kterém absolutní většinou disponovali poslanci-komunisté. Jedna pramenná indicie naznačuje, že tomu mohla předcházet explicitně formulovaná politická dohoda: zvolí-li KSČ bývalého „třídního nepřítele“ hlavou státu, bude následně bez výhrad uznána jako legální součást demokratického politického

systemu.¹ Ať už k takové dohodě došlo či nikoli, nakonec se stalo právě toto – zákon o politických stranách z 23. ledna 1990 umožnil komunistické straně vklouznout do nových poměrů.

Politiku kompromisu zakládalo převzetí ústavního pořádku „socialistického státu“. Kontinuita měla být mostem ke státu právnímu a demokratickému. Z platné socialistické ústavy z roku 1960, doplněné zákonem o česko-slovenské federaci z roku 1968, byl pouze vyjmut úhelný kámen totalitního vládnutí – článek o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a politickém systému Národní fronty. Novou ústavní listinu měl vypracovat až parlament vzešlý ze svobodných voleb. O vládě prezidentských dekretů či revolučního zákonodárského direktoria se neuvažovalo. A tak byla již na přelomu ledna a února 1990 – na základě dohod u kulatého stolu – v Československu formálně obnovena *parlamentní demokracie*. Stávající zákonodárské sbory – Federální shromáždění, Česká národní rada a Slovenská národní rada – byly částečně obměněny kooptací nových poslanců z řad Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí; na počátku března proběhly obdobné kooptace do všech okresních národních výborů v zemi. Komunisté se všude vzdávali většiny, avšak ve vládách, parlamentech a národních výborech si podrželi velmi silné zastoupení.

1 Tato hypotéza vychází z následujícího dobového projevu, dochovaného na magnetofonovém záznamu, který zatím nedoplňuje žádný další historický doklad. Cituji jej *in extenso*. Dne 22.12.1989 na přípravné poradě představitelů Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí, která předcházela dalšímu kolu jednání politických stran u kulatého stolu, řekl předseda Koordinačního centra OF Petr Pithart: „Dohodne se společný kandidát na prezidenta republiky. V této souvislosti možná vyvstane otázka něčeho, pro co není zatím přesný termín. [Tajemník ÚV KSČ] Mohorita to při posledním setkání [u kulatého stolu 13. prosince 1989] ve Valdštejském paláci charakterizoval jako mandát. Asi tak, že máme-li se dohodnout na společném kandidátovi, chceme od něj jisté záruky, které nebudou nikde zveřejněny, ale které se sepiší, zformulují a jaksi vzájemným podáním ruky nebo čím si stvrdíme, že tomu tak vskutku bude. Je možné, že od té myšlenky upustí, neupustí-li od ní, Jaroslav Šabata, člen naší delegace, je připraven na místě to zformulovat, protože o tom mluvil s [generálním tajemníkem ÚV KSČ] Urbánkem. Urbánek vyslovil určité obavy, které komunistická strana má o sebe, o své členy. A jsou to obavy, které samozřejmě Vašek [Havel] je ochoten vyvrátit. Několika větami garantovat, že jim nic nehrozí. Pochybují, že by něco takového chtěli socialisté nebo lidovci. Rozhodli jsme se ale, že ten text si nepřipravíme předem. Budou-li ho chtít, zformulujeme ho na místě.“ (In: SUK, Jiří (ed.): *Občanské fórum: Listopad–prosinec 1989*, sv. 2: *Dokumenty*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1998, s. 258.)

Petr Pithart si na svá slova z 22. prosince 1989 po dvaceti letech nevzpomíná, ale nepochybuje o nich: „Co dokonanou (tajnou, protože choulostivou) dohodu vylučuje: Mohorita mluvil o ‘mandátu’ (??) u kulatého stolu, nikoli kuloárně. Já o tom mluvil také na poradě s účastí OF a VPN. Co mohl myslet mandátem? Snad toto: chcete zvolit prezidenta, ale budeme mít vůbec možnost ho zvolit, budeme mít mandát, mandáty? Budeme vůbec ve FS? Nejsou už žádné další zprávy či indicie o jednání o ‘zárukách’, nebylo jich potřeba, zařídil to Čalfa. Havel nemusel podle mého názoru ‘vyvracet obavy’. Že si ‘text nepřipravíme předem’, naznačuje,

O jejich setrvání či odchodu z vrcholné a komunální politiky měli rozhodnout až občané v parlamentních volbách v červnu 1990 a v komunálních volbách v listopadu 1990.

* * *

Úhrnem vzato stalo se něco nemyslitelného: pád komunismu v Polsku, Maďarsku, Československu a dalších zemích (s výjimkou Rumunska) nikoho nic nestál! Obávané východní impérium se poroučelo rychle a bez násilí. Nečekaná, dech beroucí změna byla považována za zemětřesení bez následků, za triumf svobody. Mluvílo se o přerušení věčného koloběhu revolucí a kontrarevolucí, o přetržení řetězce násilí a odvet za násilí. Konec impéria neměnil jen Poláky, Maďary, Němce, Bulhary, Rumuny, Čechy a Slováky, ale měl změnit celý svět. Československý prezident Václav Havel mluvil o tom, že středoevropské a východoevropské národy prodělaly delší a celistvější zkušenost s totalitními režimy než národy západní a – jsouce o ni bohatší – mohou ji zprostředkovat světu jako poučení a memento.

že jsme neměli nic domluveno a asi čekali, co oni. Oni nic.“ (Vyjádření je převzato z Pithartových písemných poznámek z počátku dubna 2009 k textu této studie.) Slovy „zařídil to Čalfa“ Pithart naráží na aktivitu předsedy federální vlády Mariány Čalfy, který mezi 15. a 19. prosincem ve Federálním shromáždění kuloárními intervencemi dosáhl toho, aby komunističtí poslanci zvolili Václava Havla prezidentem. Těmto intervencím předcházela dohoda mezi Čalfou a Havlem z 15. prosince o vzájemně koordinovaném postupu při prosazování Havlovy kandidatury. Je pravděpodobné, že Čalfa při svých intervencích komunistickým poslancům slíbil, že pokud zvolí Havla prezidentem, setrvají ve Federálním shromáždění až do parlamentních voleb v červnu 1990. Na společné schůzi obou sněmoven zákonodárského sboru 19. prosince členové poslaneckého klubu KSČ veřejně a unisono podpořili Havlovu kandidaturu. Změnili svůj názor proto, že jim Čalfa vyhrožoval (jak v roce 1994 tvrdil historikům), nebo proto, že jim slíbil politické přežití do voleb? Podle mého úsudku je pravděpodobnější druhá možnost – perspektiva dokončení mandátu mohla být důvodem, proč komunisté u kulatého stolu 22. prosince už nepožadovali ony „záruky, že jim nic nehrozí“, o které při předchozím jednání u kulatého stolu 13. prosince žádal Vasil Mohorita. Tuto hypotézu potvrzují následující události: na nejbližší schůzi obou sněmoven 23. ledna 1990 odmítli komunističtí poslanci hlasovat pro zákon o kooptacích, na jehož základě měla být většina z nich odvolána a nahrazena aktivisty OF a VPN. Proti kooptačnímu zákonu tehdy vystoupila i Čalfova federální vláda (!) s formálním důvodem, že by si jím Československo udělalo velkou ostudu v zahraničí. Pro hypotézu svědčí i vyjádření Václava Havla bezprostředně po schůzce s Čalfou 15. prosince, že Federální shromáždění zůstane až do voleb v původním složení a bude poslušně odhlasovávat všechny předložené zákony (viz SUK, Jiří: K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989: Dokumenty a svědectví. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 2–3 (1999), s. 346–369). Ve hře podle mého názoru ovšem zůstává i hypotéza, že komunisté se za podporu Havlovy kandidatury dožadovali bezvýhradného zařazení své strany do pluralitního demokratického politického spektra.

Nejsnadnější podobou rozchodu s komunistickou érou bylo odstraňování jejích veřejných symbolů. Fotografie zachycuje odvoz demontované Leninovy sochy z centra Pardubic (Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

„Nejsme jako oni!“

Nejeden politický vězeň z padesátých let, jenž se totalitnímu režimu postavil ve jménu svobodné společnosti a zaplatil za to mnoha lety těžkého kriminálu, musel kompromis považovat za krutý žert dějin. Jako spisovatel Karel Pecka: „V okamžiku, kdy měl Havel absolutní moc a kdy byl parlament plný komunistů ochoten odhlasovat vlastní oprátku, začal s hesly ‘Nejsme jako oni’, ‘Pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí’ a podobnými slogany, vhodnými tak na kuchařku do kuchyně. Jenže to není politika, evangelizací se politika nedá dělat. Proto to tak dopadlo. Přitom stačilo postavit komunistickou stranu mimo zákon, což by byla jednoduchá právní operace, neboť každý člen komunistické strany musel souhlasit se vstupem armád Varšavské smlouvy v osmašedesátém roce, a tím se dopustil velezrady. A pak ne krev a věšet, ale peníze sem, všechny jejich provozní a výrazové prostředky stáhnout a hotovo, začínejte od nuly.“²

Kdo ponese odpovědnost za uchvácení moci v únoru 1948, za bolševický teror a justiční zločiny, za rozdrčení demokratického hnutí po srpnu 1968, za další vlnu represí a potlačování lidských práv a občanských svobod v sedmdesátých a osmdesátých letech? Tato otázka se nestala součástí strategických úvah Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí, a tedy ani politické agendy kulatého stolu, nebyla ovšem ani explicitně odmítnuta, jen se o ní veřejně nemluvalo (Občanské fórum pouze požadovalo, aby několik čelných komunistických funkcionářů, symbolizujících všeobecný úpadek v době „normalizace“, odešlo z veřejného života). Nečekaně mohutný demonstrační efekt zcela překryl tento deficit – zástupy na náměstích se ztotožnily s karnevalovým, někdy až estrádním rázem mítinků, a ty se tedy neproměnily v kolbiště pro soupeření revolučních frakcí, stupňujících své požadavky. Ve své době bylo heslo „Nejsme jako oni“ pochopeno jako projev velkorysosti jednoznačného vítěze vůči jednoznačnému poraženému a zhmotnilo se do výzvy, adresované jednotlivým komunistům i Komunistické straně Československa jako celku: ať z veřejného života odejdou jen ti zkompromitovaní, kdežto ostatní, kteří tvoří většinu, ať přijmou nové pořádky a zůstanou na svých místech.³

Historický kompromis nebyl jen východiskem z nečekané revoluce, která všechny zaskočila; jeho kořeny vězely hlouběji v minulosti. Heslo „Nejsme jako oni“ bylo

2 LUKEŠ, Jan: *Hry doopravdy: Rozhovor s Karlem Peckou*. Praha – Litomyšl, Paseka 1998, s. 236 n.

3 „KSČ nese odpovědnost za všeobecný duchovní, mravní, politický i hospodářský úpadek naší země. Vyzýváme ji proto, aby své nejlepší lidi postavila do svého čela a pomohla nám všem převést tuto zemi od totality k demokracii.“ (Z projevu Václava Havla na Václavském náměstí 10. prosince 1989. In: SUK, Jiří (ed.): *Občanské fórum*, sv. 2, s. 245.) „Milion sedm set tisíc komunistů netvoří nějaký jiný biologický nebo morální druh, než jsme my ostatní. Většina z nich musela dvacet let mlčet tak jako my všichni a mnozí z nich dělali – byť s obtížemi – mnoho dobrých věcí.“ (Z projevu Václava Havla 16. prosince 1989 v Československé televizi. In: *Tamtéž*, s. 203.)

svým způsobem zakódováno již v disidentských úvahách o *paralelní polis* a *moci bezmocných* ze sedmdesátých a osmdesátých let. Disent byl založen především na etických a estetických hodnotách. Prosazoval dodržování a kultivaci lidských a občanských práv, a to nešlo jinak než prostřednictvím dialogu. Politiku dialogu nabízelí vůdčí chartisté i na samém sklonku komunistické éry – tvrdili, že jsou možná poslední opoziční generací ochotnou se zkompromitovaným režimem vyjednávat. Není proto divu, že Občanské fórum učinilo z vyjednávání svou strategii. Od jeho založení 19. listopadu 1989 Václav Havel „velice zásadněrazil cestu tomu, co se pak nazvalo *sametovou revolucí* ... cestu smíru, jakéhosi pokusu dostat na ni všechny, aby se zabránilo excesům“.⁴

Neměli bychom zapomenout na mocenský kontext: vliv opozice před listopadem 1989 sice rostl, zůstával však omezený. Po zuby ozbrojený režim bránil své pozice po celý rok 1989, včetně velmi tvrdého potlačení manifestace 17. listopadu. Nemohl ustoupit, to by byl jeho konec. A nic jej ustupovat ani nenutilo. Výzvy k jeho svržení odnikud nepřicházely. Uhranuté společnosti, jež dlouho nedokázala sebrat vnitřní síly k rozhodující kolektivní akci, se dlouho nedostávalo mocného vnějšího impulzu. Studentská manifestace 17. listopadu 1989 byla prostoupena vůlí k násilí, a to se pak zcela záměrně stalo jakousi gándhiovskou zbraní proti ozbrojené moci. Toto základní gesto se přeneslo do dalších dnů a splynulo s chartistickým poselstvím dialogu (masové demokratické hnutí na Slovensku, tamní obdoba Občanského fóra, dokonce samo sebe nazvalo *Veřejností proti násilí!*). Za několik dnů se sice vytvořilo mohutné politické hnutí, plné svébytných potencií, avšak v posledních týdnech převratného roku ze sebe v zásadě vydalo jen to, co mu vtiskla spontánně akceptovaná studentská a disidentská elita. Proměnit gesto pokojného dialogu v politiku účtování nebylo v této chvíli možné a nikdo to nepožadoval.

Od počátku se k „sametové revoluci“ připojovali takzvaní řadoví komunisté. Například známý herec Ilja Prachař vystoupil 25. listopadu 1989 na Letenské pláni, aby jménem základní organizace KSČ Divadla na Vinohradech odsoudil politiku stranického vedení a oznámil, že komunistická strana definitivně ztratila vedoucí roli ve společnosti. Sklidil mohutný aplaus. Taková gesta byla na denním pořádku. Od počátku bylo zřejmé, že onen jeden milion a sedm set tisíc členů KSČ netvoří žádnou armádu, odhodlanou bránit „vymoženosti socialismu“, ale rozkládající se, vnitřně velmi diferencovanou strukturu. V „karnevalu revoluce“ se masově slavil odchod komunismu ze scény dějin a mnozí komunisté slavili také.

Vysokoškolská studenti, strůjci občanských nepokojů, často pocházeli z komunistických rodin. Skoro všichni pak byli organizováni v Socialistickém svazu mládeže,

4 Citováno z rozhovoru historiků Václava Kofroně, Martina Nodla, Jiřího Suka a Pavla Zemana se scenáristou a Havlovým poradcem Jiřím Křížanem, pořázeného 3.11.1994 (*Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, v. v. i., Praha (dále jen *A ÚSD*), Sběrka tematických rozhovorů k událostem na přelomu let 1989/1990, přepis magnetofonového záznamu, s. 10 n.).

a někteří tribunové revoluce patřili mezi jeho aktivní funkcionáře. Masové vystupování z oficiálních organizací po 17. listopadu bylo ritualizováno: například na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze mohl student roztrhnout legitimaci člena SSM a hodit ji do bedny u vchodu – pohrdavě skoncovat s vynucenou uniformitou. Byl to krátký proces a požadavek jakéhokoli účtování se vůbec nedostal na pořad dne. Karnevalová euforie milionů lidí, tak či onak namočených či ponořených do všednosti takzvaného reálného socialismu, dočasně zakryla řadu konfliktních historických vzpomínek, pamětí a témat, které se – jedna po druhé a velmi rychle – začaly probouzet počátkem roku 1990. Krátký čas „národního smíření“ nahradilo období zdlouhavých konfliktů a sporů vyplývajících z nezvládnuté minulosti.

Postkomunistický antikomunismus (do parlamentních voleb v červnu 1990)

Pád vnějšího sovětského impéria v roce 1989 uvolnil prostor pro antikomunismus jako ideologické východisko a politický program. Zásadní distance od čtyřiceti let „reálného socialismu“ se stala v roce 1990 samozřejmou součástí veřejných debat a polemik i programu většiny stran a hnutí. Co nebylo před několika týdny nikde vidět a slyšet, bylo náhle viditelné a slyšitelné všude. Česká společnost se 1. ledna 1990 ocitla na prahu velkého diskurzivního dobrodružství, v nulovém stupni postkomunistické sebereflexe: začaly práce s přepisováním dějin psaných komunisty podle třídních matric. Povolányi se cítila být překvapivě dlouhá řada znalců.

Zrod postkomunistického antikomunismu jako politického, sociálního a kulturního fenoménu je prioritním tématem této studie. V letech 1990 až 1992 promlouval skrze mnoho nejrůzněji disponovaných a motivovaných mluvčích a předváděl sám sebe v nejrůznějších písemných, orálních i vizuálních projevech. Jeho mluvčí ostře odmítali realitu *historického kompromisu* a dožadovali se *historické spravedlnosti*. Jako by historie byla spravedlivá! Jejich politické východisko můžeme vyjádřit zkratkou: nevypořádáme-li se ze všeho nejdříve s KSČ, jejími exponenty, strukturami a rezidui její vlády, nebude naše demokratická transformace úspěšná. Zadostiučinění spatřovali v postavení komunistické strany mimo zákon, pohnání vlastizrádců a zločinců před soud, odchodu všech komunistických prominentů z veřejného života, zveřejnění jmen pracovníků a agentů Státní bezpečnosti.

Z této základny vycházeli bývalí političtí vězni, kteří v roce 1968 založili Klub 231 a v roce 1989 navázali na jeho násilně přerušenu činnost ustavením Konfederace politických vězňů (KPV). Působnost antikomunismu nezůstala ovšem omezena jen na lidi se zkušenostmi z komunistických lágrů. V realitě osvobozené společnosti se k nim přidávaly některé menší strany, organizace a skupiny. Vymezovaly se vůči dvěma politickým skutečnostem: proti Komunistické straně Čech a Moravy (KSČM) jakožto dědičce předlistopadové KSČ a proti kompromisní politice, kterou reprezentovali nejvýraznější představitelé Občanského fóra – Václav Havel, Petr Pithart, Petr Kučera, Ivan Fišera, Jan Urban, Pavel Rychetský a další. Nová elita, jak už bylo řečeno, neučinila otázku právního zadostiučinění za zločiny padlého režimu součástí svého politického programu. „Národní porozumění“ a „kontinuitu

Kdo jinému jámu kopá,
sám do ní padá

S bolestí v srdci oznamujeme všem smutnou zprávu, že nás navždy opustila naše vedoucí úloha

K S Č

Odešla po 41 letech distinkce 29.12.1989

S naší drahou zesnulou se rozloučíme na lednovém sjezdu K S Č v roce 1990.

Jménem pozůstalých:

Míloš JAKEŠ
Miroslav ŠTĚPÁN
Alois INDRA
Miroslav ZAVADIL
Vasil BILAK
Ostatní příbuzní

Parte za Komunistickou stranu Československa, která definitivně přišla o moc s nástupem Václava Havla do úřadu prezidenta 29. prosince 1989, se ukázalo jako poněkud předčasné (Centrum dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

moci“ považovala za větší zisk. Nechtěla z Československa učinit zemi „dvojího lidu“, rozpolit ji na „my“ a „oni“.

* * *

Kdy se karnevalová atmosféra kompromisu proměnila v permanentní mobilizaci a politický zápas o minulost? Velmi brzy. Již v lednu 1990 se kalily nejrůznější strategie odporu a účtování s padlým režimem – v podnicích, úřadech, zastupitelských sborech a výborech po celé zemi. V pražském Koordinačním centru Občanského fóra (KC OF) registrovali vzestup této vlny se znepokojením. Lídr českého demokratického hnutí Petr Pithart vystoupil 19. ledna 1990 v televizi a vyzval okresní a podniková občanská fóra, aby se vzdala revolučních způsobů při výměně místních reprezentací a vedení podniků – trval na tom, že působení OF „se nesmí v ničem podobat řádění akčních výborů Národní fronty po únoru 1948“.⁵ Změny se měly dít klidně na základě dohod u kulatého stolu. Avšak panoramatický pohled shora se v mnohém lišil od množiny dramatických situací krystalizujících dole. Pithartův projev se setkal s rozporuplnou reakcí, mnohá místní fóra jej odmítala. „My dole s tím potřebujeme hýbat“ – tak a podobně zněly námitky nespokojených delegátů na sněmech OF.

Politiku ústavního konsenzu prověřily bouřlivé události v únoru a březnu 1990 v Brně. Tamní Občanské fórum, vedené bývalým komunistou a pozdějším signatářem Charty 77 a politickým vězněm Jaroslavem Šabatou, se rozhodlo ponechat ve funkci brněnského primátora Josefa Pernicu (KSČ), protože nedokázalo najít jiného vhodného kandidáta. Proti tomu se však zvedla vlna odporu podstatné části brněnské veřejnosti a některých fór, reprezentovaná jiným signatářem Charty 77 a politickým vězněm, Petrem Cibulkou. Cibulkovi radikálové se Občanského fóra v Brně nezmocnili, ale odštěpili se od něj a založili si vlastní organizační a informační struktury. Ve spontánním procesu odporu proti politice kompromisu však fungovali jako urychlovač.

První březnový den roku 1990 vyzvalo agilní Občanské fórum pražského závodu ČKD-Polovodiče komunistickou stranu, aby do konce měsíce odevzdala svůj majetek státu, a zároveň požádalo Federální shromáždění o přijetí příslušného zákonného opatření. Výzvu podpořila všechna fóra a také dosud zdrženlivé Koordinační centrum OF se s ní ztotožnilo. Komunisté nesouhlasili, důsledně se hájili tím, že zákon o politických stranách z 23. ledna 1990 neobsahuje žádné výhrady k činnosti KSČ, tedy ani majetkové nároky ze strany státu. Pokusy o „konfiskaci“ majetku, nabytého „legálně“, označili za snahu o „likvidaci“ demokratické politické strany.

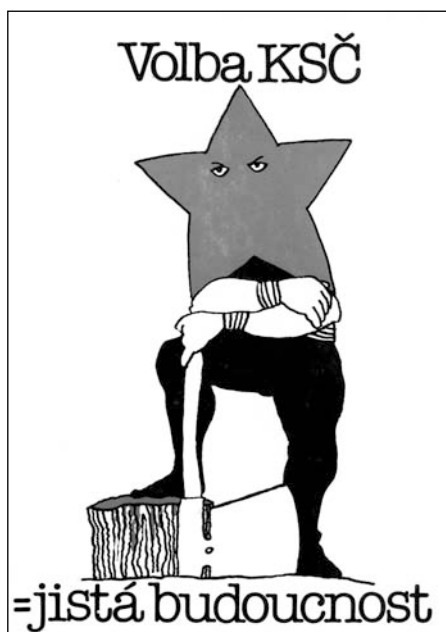
5 Viz SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. (Od listopadu 1989 do června 1990.)* Praha, Prostor 2003, s. 383.

Vláda a parlament přesto začaly problém převzetí komunistických nemovitostí a dalších aktiv řešit, avšak nikoli prioritně – příslušné zákony byly přijaty až v listopadu 1990 a táhnoucí se kauza byla uzavřena až v roce 2000. V perspektivě našeho tématu je zajímavé, že v březnu považovalo Občanské fórum ČKD-Polovodiče majetkové vyrovnání za jediný klíčový požadavek vůči komunistické straně – v této chvíli ještě vycházelo z politiky kompromisu. V dubnu to již neplatilo: velká většina občanských fór, včetně tohoto agilního podnikového fóra, se posunula dál – k otázce postavení KSČ mimo zákon.

Pražský městský prokurátor Tomáš Sokol (OF) vystoupil 17. dubna 1990 s oznámením, že na území své působnosti bude činnost KSČ posuzovat prizmatem možného naplnění skutkové podstaty trestného činu podpory a propagace fašismu a podobných hnutí ohrožujících svobodu a demokracii podle příslušných pasáží trestního zákoníku. Svůj výrok opřel o poměrně rozsáhlý a působivý rozbor, v němž srovnal nacistickou a komunistickou totalitní ideologii a praxi. Komunisté se proti tomu opět ostře ohradili a na protest opustili schůzi Federálního shromáždění. A jelikož stále měli v nejvyšším zákonodárném sboru velmi silné zastoupení, znamenala jejich obstrukce vážné ohrožení rozběhnutého legislativního procesu. Bez nich nemohly být schváleny důležité zákony a hrozila ústavní krize. Představitelé KC OF prohlásili, že pokus postavit KSČ mimo zákon je ryze soukromou iniciativou prokurátora Sokola, kterou poslanecké kluby Občanského fóra nepodpoří. To komunistickým poslancům nestačilo, do jednacího sálu se vrátili až po slibu generálního prokurátora České republiky Pavla Rychetského (OF), že na podřízeného Sokola uvalí kárné řízení. Ústavní krizi se podařilo zabránit, propukla však krize uvnitř demokratického hnutí. Všechna krajská fóra se na sněmu OF 21. dubna jednomyslně postavila za Tomáše Sokola! Lídři hnutí ztratili další kus „revoluční“ legitimacy.⁶

S blížícími se volbami nabíral spektakulární antikomunismus na síle, jedna veřejná akce podněcovala a inspirovala druhou: 3. května se konal „Den proti totalitě“ a 12. května uspořádala Konfederace politických vězňů spolu s Klubem angažovaných nestraníků a Hnutím za občanskou svobodu manifestaci nazvanou „Pravda o KSČ“. Obou akcí se účastnilo několik tisíc lidí. O pět dnů později zveřejnily čtyři „historické demokratické politické strany“ – Československá strana sociálnědemokratická, Československá strana lidová, Československá strana socialistická a Demokratická strana – prohlášení s výzvou k postavení KSČ mimo zákon. Efektní předvolební gesto však voliči oslyšeli; snad proto, že si ještě pamatovali úzkou spolupráci, ne-li kolaboraci, většiny těchto stran s komunisty. Občanské fórum ČKD-Polovodiče chytilo druhý antikomunistický dech a 19. května uspořádalo v Praze na Výstavišti mítink „Jak dál s KSČ“, na němž mimo jiné přesvědčeně vystoupil

6 Tématu se věnuji v kapitole „Komunistická strana – koaliční partner, nebo zločinná organizace?“ z knihy *Labryntem revoluce* (s. 380–400).

Předvolební poselství této pohlednice z jara 1990 je zcela jednoznačné. Pohlednici vyrobila Cherry – Art Agency Prague, zadavatele zakázky bohužel neznáme (Centrum dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

Státní bezpečnost Oldřich Hromádka – v padesátých letech velitel strážního oddílu Jeřáb v uranových lágrech, později signatář Charty 77). Koncepční spory doprovázely podivné manipulace s archivními fondy Státní bezpečnosti s cílem využít, respektive zneužít jejich informačního kapitálu a podle potřeb zainteresovaných skupin diskreditovat osobnosti veřejného života. Až do červnových voleb mělo Občanské fórum stejně jako Veřejnost proti násilí na chod ministerstva jen nepřímý vliv. V této situaci proběhly dobrovolné předvolební lustrace kandidátů politických stran a hnutí. Byly připraveny narychlo, s nevyhnutelnými nedostatky, pochybnými manipulacemi i podvody, a zahájily složitý proces očisty veřejného života od spolupracovníků tajné politické policie.⁷

generální prokurátor České republiky Pavel Rychetský (nejspíš proto, aby si obnovil reputaci pošramocenou ve sporu s městským prokurátorem Sokolem) a oznámil, že vysocí komunističtí funkcionáři se nezákonně obohacovali a budou za to pohnáni před soud. Mítinky nestrhly odpovědné politiky ke změně kompromisního kurzu, přispěly však k další polarizaci demokratického hnutí.

Souběžně s těmito pohyby se odehrávala první velká politická krize, týkající se koncepce řízení Federálního ministerstva vnitra. Ministr Richard Sacher (ČSL) zvolil personální kontinuitu s předlistopadovým stavem, zatímco Občanské fórum si přálo její rázné přerušení a do čela ministerstva chtělo povolat bezpečnostní odborníky vyhozené po roce 1968 z rezortu i komunistické strany. Sacher upozorňoval, že právě tyto lidé se v padesátých letech podíleli na zločinech proti lidskosti, ale Občanské fórum namítalo, že si svou vinu tvrdě odpykali jako odpůrci posrpnového „normalizačního“ režimu (typickým příkladem byl expert OF na

7 Viz ŽÁČEK, Pavel: „Sachergate“: První lustrační aféra. Nesnáze postkomunistické elity (nejen) se svazky Státní bezpečnosti. In: *Paměť a dějiny*, roč. 1, č. 1 (2007), s. 50–81.

Konsenzuální politika se v zásadě neměnila, avšak rozhodně nelze říci, že by zůstala vůči nátlakovým aktivitám odpůrců komunismu rezistentní. Kromě lustrací o tom svědčí zákon o soudních rehabilitacích přijatý 23. dubna 1990 Federálním shromážděním. Znamenal krok vpřed, jeho limity byly ovšem dány kontinuitou s rokem 1968, v němž rehabilitace byly přerušeny sovětskou okupací. S touto normou polistopadová KSČ bez větších výhrad souhlasila, protože ponechávala zcela stranou otázku politické a soudní odpovědnosti za křivdy a zločiny. Zákon hovořil o „obětech“, nikoli o „odbojářích“, v jeho dikci byly oběti pouze pasivními objekty stalinistické policejní a justiční zvrůle, a nikoli aktivními odpůrci totality; obsahoval řadu nedostatků (především absurdní zbytkové tresty), které byly po intervencích Konfederace politických vězňů v letech 1991 a 1992 odstraňovány zákonnými novelami. Bylo zřejmé, že rehabilitace nebudou posledním slovem odpůrců sametové cesty.

Proti „nomenklaturním bratrstvům“ a „komunistickým mafím“!

V parlamentních volbách v červnu 1990 drtivě zvítězilo v českých zemích Občanské fórum (kolem padesáti procent hlasů) a na Slovensku se přesvědčivě prosadila Veřejnost proti násilí (kolem třiceti procent). České demokratické hnutí vytvořilo ve Federálním shromáždění a České národní radě početné poslanecké kluby. Regionální fóra výrazně zvýšila svůj bezprostřední vliv na centrální politiku, velký potenciál názorového štěpení se přesunul z rozhodujících struktur hnutí (především ze sněmu OF) přímo do politických institucí (především do parlamentů). Prakticky ihned po volbách se zdánlivě jedolité poslanecký masiv začal rozpadat podle různých ideologických a zájmových orientací. Začala krystalizace do politického spektra podle ideologické osy: pravice – střed – levice. Mezi klíčové katalyzátory štěpení patřily česko-slovenská roztržka, spory o ekonomickou reformu a vztah k „socialistické“ minulosti a KSČ. Posledním z nich se budeme podrobněji zabývat.

Nespokojenost s řešením komunistické otázky znovu naplno propukla na druhém povolebním sněmu Občanského fóra, který se konal 30. června 1990 v Praze. Lídr hnutí Petr Kučera se pustil do obhajoby povolební taktiky vůči komunistům, kteří ve volbách získali kolem čtrnácti procent hlasů, a Občanské fórum jim úměrně k tomu umožnilo zastoupení ve vedení a výborech parlamentů. Argumentoval, že je třeba uvnitř jejich strany diferencovat mezi starokomunisty a demokraty, podporovat ty druhé a tím pozitivně přispívat k proměně komunistické partaje v moderní levicovou stranu. Podle Kučery „zjednodušený antikomunismus“ v předvolební kampani přispěl ke slušnému volebnímu výsledku KSČM a přiměl komunisty na všech úrovních, aby se semkli a hledali účinné strategie. Na tom jistě byl značný kus pravdy. Zakladatelé Občanské demokratické aliance Daniel Kroupa a Pavel Bratinka (kteří svou stranu po volbách vyvázali ze struktur OF, ale nadále se účastnili schůzí jeho vůdčích grémí) to striktně odmítli: zvolení komunistických poslanců místopředsedou Federálního shromáždění a předsedou zahraničního výboru je „holé neštěstí“, neboť dále vzroste „sebevědomí komunistické mafie“. Jejich hodnocení mělo daleko silnější ozvuk mezi delegáty sněmu, jak mimo jiné dokládá vystoupení zástupce

Občanského fóra z Kutné Hory, který upozornil, že „komunistické nomenklaturní bratrstvo“ přechází z politické sféry do hospodářství a hrozí, že brzy budou „bývalí soudruzi ekonomicky nejsilnější skupinou obyvatelstva“.⁸

Varovné apely z regionů přicházely do pražského koordinačního centra po celé léto. V polovině srpna vznikla na jejich základě souhrnná situační zpráva a konstatovala kritický stav: v místní a okresní samosprávě i v podnicích se upevňují organizovaná bratrstva, jejichž cílem je uchvátit moc a majetek; moc chtějí převzít legální cestou – vítězství v listopadových komunálních volbách má být „odvetou“ za prohru ve volbách parlamentních; neustále kalí vodu, pomlouvají novou elitu, vyhazují aktivisty Občanského fóra z práce, přelévají majetek z obecních či podnikových rozpočtů do nově založených akciových společností, manipulují konkurzy, zastrášují a uplácejí. Smířlivá politika, reprezentovaná především předsedou české vlády Pithartem, je vodou na jejich mlýn. „Občanská fóra jsou tímto vlastně paralyzována a nevědí, co si mohou dovolit. Komunisté se jim smějí,“ resumovala zpráva.⁹

Abychom přiblížili naléhavost problému, nahlédněme do obsahu dopisu Okresního sněmu OF v Chrudimi z 26. června 1990. Píše se v něm, že Občanské fórum vyhrálo parlamentní volby, jenže „v hospodářské sféře přetrvává vliv starých nomenklaturních kádrů“, a to je alarmující. Politická elita Občanského fóra je volána k odpovědnosti: kde je slibovaný scénář ekonomické reformy, kde je prokurátorem Rychetským slibované vyšetřování a stíhání bývalých funkcionářů za zneužívání moci a rozkrádání majetku, kde je obvinění zodpovědných komunistických politiků za vlastizradu v srpnu 1968, proč uvízlo na mrtvém bodě znárodnění obrovitého majetku komunistické strany, kdo eviduje přesuny agentů tajných služeb KGB a StB do podnikatelské sféry, proč se zastavilo vyšetřování událostí 17. listopadu 1989, proč nepokračují rehabilitace obětí komunismu, proč bývalí prominenti stále pobírají královské důchody? Jak si poslanci zákonodárných sborů v takové situaci mohli odhlasovat parlamentní prázdniny? Jak může český premiér Pithart za takového stavu věcí vystoupit již podruhé v televizi s obhajobou představitelů starého režimu? „Místní mafiáni se nám mohou smát do očí.“¹⁰ Podobných dopisů přijímala podatelna Koordinačního centra OF stovky.

Rozhodující orgány Koordinačního centra Občanského fóra (především kolegium, v němž se jednou týdně scházeli vůdčí politici OF z vedení parlamentů, vlád a dalších politických struktur) začaly na tlak zdola reagovat na konci prázdnin. První velká debata se konala 23. července a problém výměny managementu v pod-

8 A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 13, zápis ze sněmu OF 30.6.1990.

9 *Tamtéž*, inv. č. 117, situační zpráva z 13.8.1990.

10 *Tamtéž*, inv. č. 15, Nikdo nic neví? Dopis Okresního sněmu OF v Chrudimi z 26.7.1990 (za správnost ručí: ing. Ivan Pištora, manager, Jana Chalupová, sekretář), příloha zápisu ze schůze kolegia KC OF 30.7.1990.

nicích v ní byl úzce spojován s ekonomickou reformou, o jejíž definitivní podobě se právě vedly spory. Například rychlé restituce znárodněného majetku by přivedly do mnoha podniků nové vlastníky. O restituce se však v těchto chvílích sváděl tuhý boj a nebylo jasné, jak dopadne. Například ministr financí Václav Klaus je považoval za „nesmírně obtížnou cestu“, která zkomplikuje a prodlouží celý proces privatizace,¹¹ a to zrovna nebylo zárukou rychlé změny. Jinou možností výměny starého managementu bylo vpustit do podniků zahraniční investory, ale ani zde zatím nebylo dosaženo politického konsenzu a přijaty právní normy a regulativní mechanismy. Podobně tomu bylo i s prostým odvoláváním ředitelů a náměstků a jejich nahrazováním z řad aktivistů OF. Elita Občanského fóra se jednoznačně shodla na tom, že jakékoli živelné řešení by situaci jen zhoršilo. Často se v debatě hořce konstatovalo, že schopná náhrada není po ruce a hledá se velmi těžko. Je zřejmé, že atmosféra trvalého neklidu a podezřívání (kterou lapidárně vystihuje výrok Petra Uhla: „Staré struktury podnikají z nakradených peněz!“) obecně podporovala rychlou a razantní ekonomickou reformu. Jakákoli gradualistická forma neměla v takové atmosféře šanci na úspěch. Proto reformu, která samu sebe označovala za radikální, podporovaly i levicově smýšlející osobnosti Občanského fóra (například Rudolf Battěk z Klubu sociálních demokratů OF i Petr Uhl z Levé alternativy).

Na druhé straně bylo zřejmé, že k odstranění rostoucího napětí v regionech nebude stačit ekonomická legislativa, neboť ani rychlé přijetí transformačních zákonů nezaručí „aktivní změnu nomenklaturního obsazení“, jak konstatoval Vojtěch Sedláček na začátku schůze kolegia Koordinačního centra Občanského fóra 6. srpna 1990.¹² Soustavný tlak z místních fór se překvapivě odrazil ve výročních přítomných politiků OF, kteří evidentně přitvrdili. Místopředseda federální vlády Pavel Rychetský mluvil o nutnosti razantních změn iniciovaných a řízených shora a jdoucích do „větší hloubky institucí“; na vedoucí místa pronikají komunisté, zástupci OF jsou odvoláváni; lidé ztrácejí důvěru; proto musí být přijata pravidla odvolávání starých „kádřů“. Předseda Nejvyššího soudu ČSFR Otakar Motejl se zmínil o možnosti prověrek. Předsedkyně České národní rady Dagmar Burešová byla pro rozsáhlou výměnu soudců, kterým lidé nedůvěřují. Ředitel Československé tiskové kanceláře Petr Uhl a místopředseda Federálního shromáždění Jan Sokol upozornili, že řešení nemohou být plošná a je nutné rozlišovat mezi státní správou (s možností direktivního postupu) a hospodářskou sférou (s možností procedurálního odvolání a konkurzu). Představitel rady KC OF Libor Prudký žádal rychlé změny v zákoníku práce s nově definovanými kritérii odvolávání vedoucích pracovníků. Místopředseda České národní rady Václav Žák vyzval všechny ministry, aby vypracovali seznamy vedoucích pracovníků, kteří by měli z jejich rezortů odejít. O jejich setrvání či

11 *Tamtéž*, zápis ze schůze kolegia KC OF 23.7.1990.

12 *Tamtéž*, inv. č. 16, zápis ze schůze kolegia KC OF 6.8.1990.

odchodu by rozhodovala odborná komise složená z poslanců. Ministr hospodářství federální vlády Vladimír Dlouhý vrátil debatu na začátek konstatováním, že dokud nejsou stanovena pravidla, nedá se nic účinného na ministerstvech podnikat.¹³

* * *

Na třetím povolebním sněmu Občanského fóra 21. července vystoupil zástupce spřízněného Klubu angažovaných nestraníků Albert Prouza a tvrdě se opřel do politiky OF. Své stěžejí potlačované rozhořčení obrátil proti českému premiérovi Pithartovi, jenž byl nadále všemi radikály považován za ztělesnění politiky ústupků před „starými strukturami“. Prouza viděl věci velmi ostře: Občanské fórum se stává platformou pro levicovou politiku a přestává reprezentovat nestranickou většinu, která je protikomunistická a přeje si rázné zúctování s totalitním systémem a jeho pohrobky (v této souvislosti konsekventně vyzval všechny nespokojence ke vstupu do KAN). Zastal se také hodonínského Občanského fóra, které vypracovalo podrobný seznam okresních nomenklaturních „kádrů“, a žádal jejich odchod: „Chápeme, že [řadoví] komunisté jsou jednotliví lidé, že je třeba [mezi nimi] diferencovat. Zcela odlišná je situace u nomenklaturních kádrů – tam není co diferencovat. V tom vidím přínos [hodonínského] seznamu... Takový seznam by měl být vyhotoven ve všech okresech. Dr. Pithartovi bylo z tohoto seznamu špatně. Mně bylo špatně, když jsem si uvědomil, jak svým vystoupením posílil komunistickou mafii.“¹⁴ Zatímco český premiér (v šesté dekádě byl několik let členem KSČ) ztělesňoval podle Prouzy ustupování před zlem, federální ministr financí Klaus (nikdy do KSČ nevstoupil) reprezentoval správné politické směřování – jeho radikální ekonomická reforma je reálným příslibem „rychlého návratu do Evropy“.

Na dalším sněmu Občanského fóra 18. srpna se odehrála dramatická konfrontace mezi premiérem Pithartem a některými delegáty okresních fór. V úvodním vystoupení popsal předseda poslaneckého klubu Občanského fóra Petr Kučera, re-

13 Petr Pithart ve výše zmíněných poznámkách k tomuto textu, sepsaných v dubnu 2009, uvádí: „Mimo jiné: po dva následující večery a noci (někdy v létě) jsem vši svou autoritou držel všechny významné právníky z vlády a soudů (Motejl), takových deset lidí – v Lazarské (tehdejší sídlo české vlády – pozn. autora), abychom metodou až divokého brainstormingu probrali všechny myslitelné i nemyslitelné možnosti, jak legálně postupovat proti nomenklaturním kádrům v ekonomice. Bylo to mnoho hodin. Na nic převratného jsme nepřišli, všechno, co bylo možné, jsme už dělali.“

14 *A ÚSD*, Archiv KC OF, inv. č. 14, zápis ze sněmu OF 21.7.1990. K situaci v podnicích Prouza řekl: „Komunisté z podniku neodešli, jsou v nejbližším agitačním středisku a odtud prostřednictvím hospodářských vedoucích působí na podnikovou sféru, šíří chaos, nejistotu. Hospodářské vedení má navíc stále oporu u svých kumpánů stejného ražení v centrálních orgánech, a dokonce i v předsednictvu vlády. Bohužel, lze konstatovat, že tato situace je obdobná ve všech rezortech národního hospodářství, včetně zemědělství.“

prezentant téže politiky jako český premiér, proces připravované „druhé revoluce“ (autorství termínu přiznal prezidentu Havlovi), jejímž cílem je „pohnout nomenklaturními strukturami“. Slíbil, že předsednictvo Federálního shromáždění v nejbližších dnech přijme zákonné opatření, které to umožní. Dalším administrativním opatřením musí být vymetení „starých struktur“ z centrálních orgánů podle již přijatých „kádrových kritérií“. Na ně pak v září naváže proces privatizace, který začne restitucemi drobného majetku, bude pokračovat malou privatizací (dražbami menších podniků) a nakonec přijde na řadu velká privatizace týkající se průmyslových kolosů. Kučera ještě slíbil, že v parlamentu se znovu naplno rozběhnou poněkud povadlé aktivity směřující ke znárodnění majetku komunistické strany. Vedle toho bude Občanské fórum vyvíjet silný tlak na KSČ, aby pokračovala v demokratizaci a definitivně se rozešla se stalinisty a bolševickými praktikami. Kučerova slova zněla rázně: „Komunistické straně musí být dáno na vědomí, že pokud bude váhat se svou očistou ... potom je velmi reálné, že útok na její pozice, útok proti ní se stane organickou součástí, nejdůležitější součástí komunálních voleb.“¹⁵

Vystoupení předsedy české vlády Pitharta – později publikované v informačním bulletinu Občanského fóra pod názvem „Budu ochraňovat právní řád“¹⁶ – vyznělo ve srovnání s Kučerovým projevem o poznání strážlivěji. Premiér nechtěl tlaku místních fór ustoupit. Rozhodně odmítl návrh hodonínského, pražského a královéhradeckého OF, podle nějž měli být podmíněčně propuštěni všichni vedoucí pracovníci v hospodářských organizacích, institucích, úřadech, ústavech a redakcích a nahrazeni lidmi nezkompromitovanými a kompetentními. Připomněl, že československý právní řád nezná „podmínečné propuštění“, navíc jeho plošná aplikace by byla nanejvýš problematická, neboť na určitou dobu by se v zemi zcela zastavila veškerá řídicí a odborná činnost a hrozil by pád do chaosu. A kdo by vlastně rozhodoval o obsazování uvolněných míst? Občanská fóra či komise složené z politických stran? „Udělovaly by takové výbory cosi jako nomenklaturní požehnání?“ ptal se premiér a vrátil se ke svým argumentům z 19. ledna 1990: Příslušnost k Občanskému fóru není zárukou mravní bezúhonnosti a odborné způsobilosti, do fór pronikly i podezřelá existence, kariériste a bývalí „pomahačkové“. Téměř všichni občané jsou tak či onak, více či méně namočení do struktur a praktik padlého režimu, málokdo může prohlásit, že má čisté svědomí. Na druhé straně Pithart uznal, že v mnoha podnicích sedí skuteční a nebezpeční mafiáni a ti by měli být co nejdříve odvoláni. Jak? Zákonné opatření, představené Petrem Kučerou, umožní ministrům účinně a podle práva se s nimi vypořádat. Český premiér sám vyzval své ministry, aby takto postupovali, až bude příslušné opatření přijato; k tomu dodal, že již minulý týden dokonce český ministr zemědělství Bohumil Kubát odvolal dva-

15 *Tamtéž*, inv. č. 15, zápis ze sněmu OF 18.8.1990.

16 *Viz Infórum: Informační bulletin KC OF*, č. 36 (21.8.1990), s. 5 n.

náct ředitelů státních statků. A nakonec se připojil k názoru, že rychlá privatizace a zavádění svobodného trhu velmi napomohou k pročištění otráveného ovzduší.

Obhajoba právního státu v podání premiéra Pitharta se mezi sněmovními delegáty nesečkala s příliš kladnou odezvou. Nejprve se ozval zástupce Občanského fóra v Chrudimi Ivan Pištora, autor již citovaného dopisu. Uvedl, že nikdo nepochybuje o premiérových čistých úmyslech vybudovat spravedlivý právní řád, ovšem jeho koncepce předpokládá, že stejné hodnoty vyznávají i nomenklaturní „kádry“ působící stále v čele podniků, úřadů, organizací. To je však hluboký omyl, plynoucí z příliš abstraktních východisek a neznalosti konkrétních kauz. „Naši mafiáni chodí po ulicích a smějí se nám do očí: co chcete, vždyť váš premiér nás brání!“ Chystané zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění má napravit věci jen v podnicích. Ale to je málo, neboť alarmující situace je prakticky všude: na prokuraturách a soudech, ve vojenských posádkách i jinde. „Je skutečně potřeba sáhnout nejen do výroby či do hospodářských jednotek, ale do všech sfér života,“ naléhal Pištora. Rozhodně přitom hájil seznam nomenklaturních „kádrů“ vypracovaný Občanským fórem v Hodoníně (premiér Pithart ve své odpovědi namítl, že „informativní svodky o jednotlivých případech“, proti kterým nic nemá, jsou něco zcela jiného než „seznam“ nepřijatelných lidí, který pak koluje po celé republice).

Ministr zemědělství Kubát, člen české vlády, promluvil ve stejném duchu jako delegát Pištora. Požadoval rychlá a účinná opatření proti mafiím, které disponují penězi a „roztácejí dnes daleko větší podniky, utužují se formou akciových společností“. Přidal se západočeský delegát Karol Stome, poslanec Federálního shromáždění, který dodal, že odstraňování nomenklaturních „kádrů“ není žádnou diskriminací a že na prvním místě je to otázka politická a až potom právní – revoluce nesmí být považována za ukončenou. Vedle toho si trpce postěžoval, že problémy se přednostně projednávají v kolegiu KC OF, a nikoli v poslaneckém klubu Občanského fóra – ministři nekomunikují se svými poslanci a vůdčí grémia jsou odtržena od základny hnutí. O nutnosti celoplošných personálních změn hovořili další účastníci sněmu. Například delegát za Občanské fórum Prahy 2 Jiří Payne navrhl shromažďovat informace z boje proti mafiím a vypracovat všeobecná kritéria postupu. Nechtěně tak vracel celou diskusi na začátek, neboť znovu požadoval věc, která byla navrhována již mnohokrát a na mnoha úrovních hnutí.¹⁷

„Druhá revoluce“ a „odsouzení zločinů a deformací totalitního režimu“

Výročí sovětské invaze 21. srpna 1990 opět sehrálo roli významného faktoru. Tentokrát přineslo srpnové výročí symbolický posun v pohledu na komunistickou otázku. Především projev prezidenta republiky uvolnil prostor pro její radikálnější pojetí.

17 A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 15, zápis ze sněmu OF 18.8.1990.

Václav Havel promluvil jménem těch, kteří volali po nové revoluci, a řekl, co chtěli slyšet: „Naše revoluce není dokončena.“ Vyšel jim vstříc i v popisu situace, s dramatickým, naléhavým a expresivním vyzněním. Mluvil o nevyřešeném „dědictví totalitního systému“, které vyvolává všeobecnou nespokojenost a frustraci. V zemi stále působí „mocné struktury“ a „byrokratické kolosy“; s majetkem, který patří všem, kšeftují „chlapdla neviditelných mafií“ proměněných v „podezřelé akciové společnosti“; s nebytovými prostory, které mají sloužit drobnému podnikání, „čile obchodují mafie mamutích podniků bytového hospodářství“; české pohostinství připomíná „nebezpečné džungle“, kde jsou lidé špatně obslouženi a často i okradeni, a tak dále. Pokud prezidentova slova popisovala holou skutečnost, měla být samesotová politika zásadně revidována. S jakými náměty tedy Havel přicházel? Nabádal k soustředěnému a klidnému tlaku, kterým se vyznačovalo občanské hnutí v listopadu a prosinci 1989: „Musíme opět postupovat nenásilně a tolerantně, ale rozhodně a rychle...“ Každý občan nechť se zapojí do aktivit proti „totalitní mafií“.¹⁸

V památný den 21. srpna pořádali své akce také radikální antikomunisté. Kolegium Koordinačního centra OF se od nich distancovalo a dalo najevo, že manifestace Občanského fóra na Václavském náměstí za účasti prezidenta Havla nebude mít nic společného s akcí, kterou tam ve stejný den pořádají Klub angažovaných nestraníků, Konfederace politických vězňů, Hnutí za občanskou svobodu a Svaz PTP. Nicméně stanoviska delegátů sněmu ve věci „nomenklaturních bratrstev“ se v této chvíli nijak výrazně nelišila od postojů antikomunistů. Zdá se, že sílící odpor ke komunistické minulosti i přítomnosti musel v nejbližší době vyústit do zásadní revize kompromisní politiky.

Pět dnů po sněmu a dva dny po manifestaci, 23. srpna 1990, se v radě Koordinačního centra Občanského fóra setkal se všeobecným souhlasem názor, jenž odpovídal kritickému naladění místních fór, že „je třeba změnit právní uvažování: funkcionáře, který se do funkce dostal na základě červené knížky, nelze hájit, nelze konzervovat lidi, kteří sedí na neoprávněně nabytých pozicích, neboť pak dochází k diskriminaci druhých“.¹⁹ To přinášelo zřetelný posun od původních postojů: odborná způsobilost už neměla být kritériem pro setrvání ve funkci, napříště se jí měla stát politická příslušnost (v této souvislosti zazněla zpráva o „zoufalé situaci“ na ministerstvu strojírenství a elektrotechniky, které z devadesáti procent ovládají komunisté, zatímco aktivity zdejšího Občanského fóra jsou účinně sabotovány). Rada se ztotožnila s kritikou na adresu českého premiéra Pitharta, že jeho postoje jsou příliš abstraktní a „nepohybují se v reálu“. Pověřila své zástupce, aby ho na to upozornili, snažili se ho pozitivně ovlivnit a poněkud změnit jeho postoje, které neodpovídají většinovým náladám v Občanském fóru.

18 22. výročí okupace (Praha, 21.8.1990). In: HAVEL, Václav: *Vážený občané: Projevy červenec 1990 – červenec 1992*. Praha, Lidové noviny 1992, s. 16–18.

19 Výtah se zápisu z rady KC OF – 23.8.1990. In: *Infórum*, č. 37 (28.8.1990), s. 2.

Předseda Klubu angažovaných nestraníků Bohdan Dvořák při projevu na antikomunistické demonstraci k výročí sovětské okupace 21. srpna 1990 na Václavském náměstí (Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

Jaký byl mezitím další osud zmíněného zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění, o němž hovořili Kučera a Pithart na nedávném sněmu? V den, kdy bylo přijato (30. srpna),²⁰ se na schůzi rady Koordinačního centra Občanského fóra nejprve hořce konstatovalo, že „lidé nevěří, že to k něčemu bude“, ba naopak „bojí se, aby to nebylo použito z druhé strany“.²¹ Koordinačnímu centru proto nezbude než „znovu mobilizovat“ a ve spolupráci s okresními fóry zvládnout výměnu starých managementů. Jan Štern mladší uvedl, že jde o dočasné revoluční opatření, které až do novelizace zákoníku práce „dává zákonnou formou možnost čistky“. Nejlépe informovaný politik Občanského fóra Petr Kučera doplnil, že „čistku centra

20 Předsednictvo FS ČSFR přijalo 30.8.1990 tři zákonná opatření: opatření o rozšíření funkcí obsazovaných jmenováním, dále opatření, kterým se doplňuje zákon č. 111/1990 Sb. o státním podniku, a opatření, kterým se novelizuje zákon č. 177/1990 Sb. o některých opatřeních týkajících se majetku politických stran, politických hnutí a společenských organizací. První z nich bylo určené pro odvolávání „kádru“.

21 A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 119, zápis ze schůze rady KC OF 30.9.1990.

očekáváme někdy v polovičce září“ a na každém ministerstvu ji budou řídit „1–2 personalisté“. Potvrdil se tak trend naznačený v předchozích dnech: rozhodující bude morální způsobilost vedoucích pracovníků, odbornost zůstane v pozadí.

V poslední srpnový den otisklo *Rudé právo*, deník Komunistické strany Československa, interní směrnici Občanského fóra nazvanou „Zásady postupů personálních změn v centrálních orgánech“. Poskytovala kritéria a návod pro odstraňování „kádrů“. V první části se podrobně vypočítávaly nomenklатурní důvody pro odvolání, přičemž rozhodující mělo být členství a účast v místních a centrálních orgánech KSČ po roce 1970, studium na stranických školách v Sovětském svazu, spolupráce se Státní bezpečností atd. V části druhé byly konkretizovány procedury a pravomoci odvolávání. Komunisté materiál okamžitě zveřejnili jako odstrašující příklad.²² Šéf poslaneckého klubu Občanského fóra Petr Kučera vzápětí vystoupil s tvrzením, že se jedná pouze o jeden z návrhů, a popřel, že by chystané změny probíhaly právě podle něj. Prezident Havel v rozhlasových *Hovorech z Lán* 2. září přiznal, že byl zveřejněnou instrukcí poněkud šokován, a dodal, že svým projevem z 21. srpna rozhodně nikoho nevybízěl k „čistkám komunistického typu“. Potvrdil, že zveřejněný dokument není žádnou centrální mocenskou direktivou (pokud jí měl být, teď už to nebylo možné), a vyslovil se pro zásadu, aby rozhodujícím kritériem byla odborná způsobilost vedoucích pracovníků, a nikoli jejich někdejší členství v těch či oněch orgánech KSČ. Zřejmě nevědomě tím popřel zcela opačný postoj, který v posledních týdnech pod tlakem zdola vykrytalizoval v radě Koordinačního centra Občanského fóra.²³

Za tohoto stavu věcí vznikl podstatný rozdíl mezi intencemi dvou vůdčích grémií téhož hnutí – rady a kolegia KC OF. Na radu měli přímý vliv radikálové z místních fór, a to se promítlo do nezvykle progresivních závěrů. Naproti tomu v kolegiu se scházeli politici Občanského fóra, kteří nesli odpovědnost za chod jednotlivých rezortů a institucí, to jest především ministři české a federální vlády a funkcionáři České národní rady a Federálního shromáždění – a ti už takové nadšení pro rozsáhlé „čistky“ nesdíleli. Projevilo se to na zasedání kolegia KC OF dne 3. září 1990. U poloviny zaznamenaných vyjádření je stále patrný vliv silného tlaku zdola (většinou žel není uvedeno jméno jejich původce): „Lidé dole mají právo na nedůvěru. Kádry jsou sice schopné, ale mají ještě druhou tvář, nevěřím, že jsou nenahraditelní.“ – „Veřejnost požaduje odchod nejen z mravních důvodů, ale [také] proto, že vidí v těchto lidech důvod, že se nic neděje.“ – „Nutno zamezit [jejich] komercializaci (zřizování podniků, služeb, akcióvek lidmi ze státní správy)! Je to precedens, jak podnikat se státním majetkem. Jinak státní správa přestane být

22 Zásady postupů personálních změn v centrálních orgánech. In: *Rudé právo* (31.8.1990), s. 1 a 5.

23 Viz *tamtéž* (3.9.1990), s. 1 n.

důvěryhodná!“ – „Nesrovnávat čistky totalitního režimu a naše změny, je to jen vnější podobnost.²⁴ Zdokonalit zásady a dát je do podoby, aby je veřejnost přijala. Diferencovat: co je u jednoho na závadu, u druhého v souvislosti s dalšími věcmi vadit nebude.“ – „Nelze nereagovat na to, co si lidé myslí. Musíme mít nějaké zázemy! (...) Nutno zajistit novou tvář úřadům. Zveřejnit, co už se [v této věci] udělalo. Vytahovat [do funkcí] třicetileté vysokoškoláky.“²⁵

Naproti tomu z druhé poloviny kuse zaznamenaných vyjádření jednoznačně vyznívá nevěle k rozsáhlejším personálním výměnám: „To, jak je to zatím formulováno, odporuje mezinárodním pravidlům.“ – „Blokují to mezinárodní vztahy.“ – „Dělají-li lidé už jen nekompetentní nátlak (místo aby pracovali v obcích), je třeba postupovat shora a říct, kde už se se změnami skončilo...“ – „/[Ministr] Dlouhý/: z šesti náměstků [bylo] pět vyhozeno, přesto se toho moc neděje, [k dispozici] je málo lidí a nejsou schopni dělat. Každý, kdo je trochu schopen a nezatížen minulostí, ať tam jde! [Musíme] najít kritéria, podle kterých odvolávat (vyhodnocení stížností), a kritéria pro [přijímání] nových lidí: žádám KC OF, aby mě podpořilo v zachování dobrého náměstka.“²⁶

* * *

Na kolegiu 19. září 1990 podal premiér Pithart zprávu o stanovisku české vlády k odvolávání vedoucích pracovníků: zákonné opatření nesmí být uplatňováno mechanicky, ale velmi obezřetně a diferencovaně, odejít musejí lidé bez odborné způsobilosti a ti, co selhali morálně; nesmějí však vznikat žádné podpisové akce či odstřelovací seznamy! V této souvislosti se debatovalo také o dramatickém rozpadu jednoty v poslaneckých klubech Občanského fóra ve Federálním shromáždění a České národní radě. Pithart konstatoval, že poslanci, kteří se začali profilovat jako pravicový proud, důsledně budují svou pozici na problémech, na něž se odpovědní politici OF zatím nemohli soustředit. Představitel rady Martin Palouš dodal, že dramatičtější rozdíl mezi těmi dole a těmi nahoře. Kolegium proto odsoudilo „projevy primitivního antikomunismu, zaměřeného na osobní kádrování a známkování“.²⁷ Nicméně právě v souvislosti se všeobecnou radikalizací zdola byla kritizována televizní vystoupení premiéra Pitharta: image hloubavého, pochybujícího intelektuála se pro výkon politické funkce na vrcholu státní exekutivy nehodí, veřejnost volá po rázných slovech a skutcích!

24 Původce výroku zřejmě reagoval na výše citované vyjádření prezidenta Havla v *Hovorech z Lán*.

25 A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 19, stručný zápis z kolegia KC OF 3.9.1990 v 19 hodin v ČNR.

26 *Tamtéž*.

27 *Tamtéž*, inv. č. 21, zpráva z jednání kolegia KC OF 19.9.1990.

Nezůstalo to bez odezvy. Předseda české vlády se týž den dostavil také na schůzi politického klubu Občanského fóra a poprvé zde připustil, že je nezbytné „důkladně reflektovat nálady ve společnosti a promyslet akt určité katarze“.²⁸ Jeden z vůdčích politiků hnutí, považovaný do této chvíle za brzdu na cestě k vyrovnání s minulostí, pochopil, že je nevyhnutelné vyjít vstříc radikalizující se české veřejnosti, reprezentované místními fóry. Klub se ihned usnesl, že začne připravovat „symbolický ‘proces’ k odsouzení viníků“ totalitního režimu a pokusí se iniciovat právní cesty k jejich postihu.²⁹ Struktury Občanského fóra byly v této chvíli, jak se důvodně zdá, prodchnuty vůlí dát věc do pohybu. O týden později, 26. září, se toto téma stalo hlavním bodem jednání politického klubu OF za reprezentativní účasti špiček hnutí – Petra Kučery, Martina Palouše a Vojtěcha Sedláčka. Kučera zde hovořil o nutnosti uspořádat obdobu norimberského tribunálu pro zločiny komunismu!³⁰ Zároveň však připustil, že bude velmi těžké opatřit pádné důkazy (například zvací dopisy vlastizrádců ze srpna 1968) a že při veřejném odsouzení bude třeba poskytnout komunistům prostor k obhajobě. Představitelé politických stran sdružených v Občanském fóru nicméně považovali za nevyhnutelné uspořádat „mimořádnou právní akci“ před zraky československé veřejnosti, která povede k „morálnímu odsouzení zločinů a deformací totalitního režimu po roce 1945“.³¹ Odsouzení v ní budou jednotliví komunističtí politici i totalitní organizace. Vojtěch Sedláček ještě připomněl, že nelze směřovat dvě věci: nejprve musí proběhnout symbolický akt odsouzení a teprve pak může být zahájeno právní stíhání jednotlivých viníků. Přítomní se na tom shodli a ustavili pětičlennou realizační komisi.

Rozklad Občanského fóra a odložení „druhé revoluce“ na dobu neurčitou

Další zmínka o nové iniciativě se objevuje až v zápisu z jednání rady Koordinačního centra OF ve dnech 11. až 13. října 1990, v němž se stroze konstatuje, že politický klub předloží návrh na „morální tribunál“odsuzující komunismus.³² Je tedy

28 *Tamtéž*, inv. č. 33, zápis ze schůze politického klubu OF 19.9.1990.

29 *Tamtéž*.

30 *Tamtéž*, inv. č. 34, zápis ze schůze politického klubu OF 26.9.1990. Petr Pithart to v poznámkách k tomuto textu, sepsaných v dubnu 2009, komentuje následujícími slovy: „Nikdy žádné úvahy o ‘norimberském řešení’ nebyly. Nýbrž byly úvahy o ‘Russelově tribunálu’. Hloučkům poslanců jsem na chodbách ČNR vysvětloval, oč šlo, byli nadšeni, mluvili jsme o tom neoficiálně několik dní, ale za tu dobu jsme došli k názoru, že – to nejde. Neumíme to. Jak to zkonstruovat? Z koho? Tady nebyl *materiál na katarzi*, říkám to pořád. Takový ‘dějinný materiál’ vám dává velké možnosti, je-li slabší, jeví se to samé jako přepjaté... Nebylo to zapomenuto. Pak jsme se k tomu ještě jednou, snad po volbách, vrátili, ale byli jsme hotovi ještě rychleji než začátkem roku. Na naši situaci se takové patetické řešení nehodilo, snad to všichni cítili.“

31 A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 34, zápis ze schůze politického klubu OF 26.9.1990.

32 *Tamtéž*, inv. č. 123, zápis ze schůze rady KC OF 11.–13.10.1990.

jisté, že dosud nic nevzniklo. Do dalšího směřování Občanského fóra však právě tento den, 13. říjen, zasáhl podstatným způsobem. Sněm totiž zvolil předsedou hnutí ministra financí a vůdčího reprezentanta rychlé a radikální ekonomické reformy Václava Klause. Dosavadní kolektivní vedení koordinačního centra, složené z předních politiků a podporované prezidentem Havlem, si takový vývoj nepřálo a bylo jím nemile zaskočeno. Jejich kandidát Martin Palouš jednoznačně prohrál ve volebním klání a většina delegátů okresních fór dala zřetelně najevo, že si přeje změny ve vedení, struktuře a provozu hnutí. Záhy se ukázalo, že předseda Klaus hodlá proměnit Občanské fórum v pravicovou politickou stranu a totéž si přeje většina delegátů okresních fór, volebních manažerů a asi polovina všech poslanců zvolených na kandidátce OF. Proti tomu ovšem vystupovaly politické autority působící ve vůdčích grémiích hnutí a vysokých státních funkcích. Tvrdily, že občané dali ve volbách své hlasy Občanskému fóru jako širokému politickému hnutí, a nikoli jako pravicové straně. Výrazně ohrožena byla také existence politického klubu OF, v němž v této chvíli působilo dvanáct velmi různorodých politických subjektů (a o vstup se ucházely další tři).³³ Klub byl náhle konfrontován s možností svého zániku. Na „norimberské řešení“ komunistické otázky, jak se zdá, nezbyl čas. V zápisech ze schůzí politického klubu Občanského fóra po 13. říjnu o něm nenajdeme žádnou zmínku, naopak jsou plny obav z dalšího vývoje a obsahují výzvy k zachování „široké plurality“, umožňující přežít malým politickým seskupením. Jejich existenční obavy se však rychle naplňovaly. Lapidárně to vystihuje povzdech zástupce Strany obrany kultury na schůzi 7. listopadu: „Těžko lze vytvářet hnutí, které funguje jako strana.“³⁴

V zápisech vůdčích grémií – rady a kolegia – není o připravované dekomunizaci ani zmínka. Množí se však záznamy dokumentující růst vnitřního napětí. Petr Havlík, poradce předsedy Občanského fóra Václava Klause, prezentoval 22. října v deníku *Mladá fronta* představu o rychlé přeměně hnutí v pravicovou stranu: Legitimní členskou základnu Občanského fóra tvoří poslanci, kteří jako jediní mají mandát od voličů. Do Meziparlamentního klubu demokratické pravice jich vstoupilo už osmdesát, tedy zhruba polovina všech poslanců za OF ve Federálním shromáždění i České národní radě. Tato silná skupina „se oddělila od rozplizlých nadějí spjatých se socialismem“, změna v poměru sil se proto musí projevit ve vedení klubu i v předsednictvu obou zákonodárných sborů. „Kučera přestane být předsedou parlamentního klubu ve FS a Kotrlý v ČNR. Rudolf Zukal, Miloš Zeman

33 Agrární strana při OF, Asociace radikálů za Spojené státy evropské, Klub angažovaných nestraníků, Klub členů Hnutí za občanskou svobodu, Klub sociálních demokratů za OF, Levá alternativa, Občanská demokratická aliance, Obroda – Klub za socialistickou přestavbu, Rada Poláků v ČSFR, Romská občanská iniciativa, Strana obrany kultury, Svaz Němců v Československu (Československá strana humanistické internacionály, Republikánská strana, Svaz důchodců).

34 *Tamtéž*, inv. č. 40, zápis z jednání politického klubu OF 7.11.1990.

Lidé většinou rychle zavrhlí komunistické symboly, tím se však ještě nezbavili „komunismu v nás“ (Centrum dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

a Valtr Komárek přestanou vést příslušné parlamentní výbory.“ Razantní změny se podle Havlíka nevyhnu ani Koordinačnímu centru OF. Jediným legitimním („protože zvoleným“) orgánem je rada, ale jelikož je „velice slabá“, bude celá obměněna. „Představitelé OF – dosud čtyřlístek Petr Kučera, Dáša Havlová, Vojtěch Sedláček a Martin Palouš – zmizí také“, rozbujelý aparát ve Špalíčku o sto dvaceti lidech bude výrazně redukován a politický klub KC OF, „jakási vnitřní Národní fronta“, se zruší úplně. Svévlná oligarchie kolegia Koordinačního centra OF, kde se kumulovala výkonná moc a omezovala rozhodovací pravomoci jednotlivých vládních rezortů, skončí a kolegium bude přeměněno v poradní orgán pro koncepční záležitosti. Úhrnem vzato nepůjde o žádnou čistku, ale o vytvoření takového prostředí, které donutí levicově orientované lidi, „aby odešli sami“.³⁵

³⁵ Do roka z OF strana: Vytvoříme prostředí, aby levice odešla sama. In: *Mladá fronta* (22.10.1990), s. 2. Redaktor Karel Kovanda v článku reprodukuje názory sdělené Petrem Havlíkem.

Havlíkovy názory rozlítily dosavadní představitele rady a na schůzi tohoto orgánu 30. října – za účasti předsedy Občanského fóra Václava Klause – se odehrála velmi ostrá názorová konfrontace. Zastánci *statu quo* obhajovali koncepci otevřeného politického hnutí, přívrženci pravicové strany byli proti tomu. Klaus ve shrnujícím vystoupení řekl, že současný stav je neudržitelný: na centrální úrovni existuje zřetelně vyhraněný pravicový proud, vedle něhož fungují četné vlivné skupiny bez mandátu; na nižších úrovních Občanské fórum takto rozděleno není, naopak drtivá většina aktivistů si přeje působit v pravicové politické straně.

* * *

Uvedme právě naznačené přelomové události do širšího kontextu, aby bylo zřejmé, v jaké atmosféře a kumulaci problémů působila politická elita v závěru prvního roku svobody. Pokračovaly velmi komplikované rozhovory mezi českou a slovenskou reprezentací o kompetencích, ústavách a podobě federace; podle zápisů z jednání vůdčích grémií si česká strana nevěděla rady s nevyzpytatelným slovenským premiérem Vladimírem Mečiarom, který se na Slovensku těšil velké popularitě (ostatně rady si s ním nevědělo ani jeho mateřské hnutí – Veřejnost proti násilí, jak stojí v jednom ze zápisů). Kontroverzní projednávání ekonomických zákonů (o restitucích, malé a velké privatizaci a řadě dalších norem) se přesunulo do zákonodárných sborů, kde pokračovaly spory o jejich podobu. Napjatě očekávané komunální volby se konaly 24. listopadu a Občanské fórum v nich chtělo potvrdit své parlamentní vítězství. Potvrdilo je s třiceti šesti procenty získaných hlasů, ale překvapivě vysoký byl i zisk komunistické strany se sedmnácti procenty – jako by se „druhá revoluce“ minula svým mohutným mediálním účinkem. Pomalu pokračovaly soudní rehabilitace a kolegium Koordinačního centra OF vyzývalo soudy, aby proces zadostiučinění obětem totalitní zvůle urychlily. Vyjmenovali jsme jen nejdůležitější z problémů politické agendy. Politická elita byla doslova zavalena těmito a dalšími úkoly a takřka každý z nich si dělal nárok na přednostní řešení. Za této situace se ještě začalo dramaticky rozpadat Občanské fórum, není tedy divu, že „norimberské řešení“ komunistické otázky bylo ve víru nových problémů a úkolů pozapomenuto.

Také odvolávání vedoucích pracovníků na základě zákonného opatření z 30. srpna se zdaleka nedařilo tak, jak si jeho původci představovali. Vyplyvá to ze zápisů z jednání vůdčích grémií (skutečný stav může ovšem potvrdit jen důkladný archivní průzkum, který bude možný až po roce 2020). Libor Prudký na schůzi rady Koordinačního centra Občanského fóra 13. listopadu rezignovaně konstatoval: „Malér je v tom, že OF v mnoha místech se nepustilo do věci včas a zaspalo a spolupráce OF s podniky nebyla dokonalá. Začala klesat prestiž OF, mlčící většina narůstala a přišel strach.“³⁶ Petr Kučera dodal, že zákonné opatření využili pouze ministři

36 A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 128, zápis ze zasedání rady KC OF 13.11.1990.

české vlády, slovenská vláda vůbec nereagovala a také žádný z ministrů vlády federální se nepřipojil, „ač každý [z nich] tvrdí opak“. Proces změn se zastavil, protože Občanské fórum neprojevalo vůli udělat si pořádek. Pokud Kučerovo hodnocení odpovídalo skutečnosti, pak v sobě skrývá obzvlášť vydařenou ironii. Český premiér Pithart, kritizovaný za neúměrnou smířlivost, udělal pro odstranění nomenklaturních „kádrů“ z podniků nejvíce ze všech politiků Občanského fóra.

Výsledkem prudké názorové diferenciaci na přelomu let 1990 a 1991 byl definitivní rozpad Občanského fóra v únoru 1991. Z jeho popela povstaly nástupnické subjekty: Klausova Občanská demokratická strana a Dienstbierovo, Pithartovo a Rychetského Občanské hnutí. Občanská demokratická aliance, Liberálnědemokratická strana, Křesťanskodemokratická strana a Klub angažovaných nestraníků se osamostatnily už dříve. Ostatní strany v Občanském fóru, které neměly zastoupení v parlamentech, většinou živořily na okraji zájmu a brzy zmizely. Vztah k minulosti si každý ze jmenovaných subjektů formuloval po svém. Obecně ovšem platí, že ti, kteří využili všeobecné antikomunistické mobilizace k rozvíklání sporné legitimacy Občanského fóra, se po převzetí moci od ostrého antikomunismu odvrátili a vrátili se k pragmatické politice kompromisu, podle potřeby vyztužované situační verbální radikalitou. Občanské hnutí, které se hlásilo k odkazu a hodnotám Občanského fóra, pokračovalo v dosavadní politice. Ani Občanská demokratická strana se ovšem nepřihlásila k radikálnímu účtování s komunistickou minulostí. Již 27. února 1991 zveřejnila otevřený dopis určený všem potenciálním příznivcům. Čtete v něm: „Nechceme a nebudeme podporovat jakoukoliv podobu laciného antikomunismu.“ (Tato slova v plné míře potvrzují stanovisko Václava Havla i Petra Pitharta.) Kdo chtěl vstoupit do ODS, nesměl být za minulého režimu členem Lidových milicí, pracovníkem či agentem Státní bezpečnosti, mohl však být členem či kandidátem KSČ. Občanská demokratická strana nepovažovala za správné budovat „takzvané absolutně čistou stranu, jakou se snaží být například ODA“. Nechtěla zavřít dveře těm bývalým členům KSČ, kteří „nikdy nepatřili k oporám ani k aktivním spolupracovníkům dřívějšího režimu“.³⁷ Dlouhá řada schopných lidí, kteří si hleděli jen své kariéry a neprovinili se žádnými zločiny, by jinak ztratila příležitost aktivně se podílet na budování demokracie a svobodného trhu. A vznikající ODS už měla takové lidi na své straně a zanedlouho i ve své straně.

Řešení „komunistické otázky“ z perspektivy radikálních antikomunistů

Strany a organizace, které se primárně orientovaly na důsledné vyrovnání s komunismem, měly k Občanskému fóru bytostně dvojaký vztah. Na jedné straně se

37 *Tamtéž*, Sbírka dokumentů KAN (pochází od Zdenky Hradcové a Bohdana Dvořáka, zatím neinventarizováno), Dopis přípravného výboru ODS, 27.2.1991 (podepsáni Petr Havlík, Miroslav Macek, Luděk Vychodil, Jiří Kovář a Václav Klaus).

ostře vymezovaly vůči kompromisní politice vítězného hnutí, na druhé straně se po celý rok 1990 snažily zakotvit v jeho strukturách. Jedině v nich mohly uplatnit svůj velmi limitovaný vliv na směřování věcí obecných. Například 6. září 1990 se na schůzi rady Koordinačního centra OF konstatovalo, že mezi Klubem angažovaných nestraníků a Občanským fórem došlo k roztržce kvůli neloajálnímu vystupování Alberta Prouzy v tisku; představitelé rady se shodli, že další spolupráce s Klubem angažovaných nestraníků není nadále možná. Jenomže KAN navzdory tomu dále a bez problémů působil v politickém klubu KC OF až do jeho rozpadu. Neobyčejná symbióza intolerance a tolerance byla možná jen proto, že malé politické strany působící pod širokým deštníkem Občanského fóra nikdy nezískaly rozhodující vliv na provoz a směřování hnutí a jeho lídři je mohli celkem klidně ignorovat. Radikálové z Klubu angažovaných nestraníků, Hnutí za občanskou svobodu a dalších protikomunistických subjektů začali po rozpadu OF sondovat, k jaké politické straně zastoupené ve vládách a parlamentech bude nejvýhodnější se přimknout. Svůj exkluzivní program však neprosadili ani jako koaliční partner Občanské demokratické aliance a posléze ani ve spolupráci s Občanskou demokratickou stranou.

Po volbách pokračovaly příležitostně protikomunistické manifestace. K výročí sovětské okupace 21. srpna 1990 uspořádaly Klub angažovaných nestraníků, Hnutí za občanskou svobodu, Konfederace politických vězňů a Svaz PTP v Praze mítink nazvaný „Srpen a KSČ“. Zástupce Konfederace politických vězňů Miroslav Dolejší zde představil extrémní interpretaci minulosti založenou na třech komunistických převratech – v letech 1948, 1968 a 1989. Poslední převrat byl podle Dolejšího „nejrafinovanější“, provedli jej „političtí profesionálové“ krytí maskou „humanity, lidských práv a národního porozumění“.³⁸ Politický vězeň z padesátých i šedesátých let Miroslav Dolejší vycházel z vlastní rozsáhlé interpretace událostí na přelomu let 1989 a 1990, dokončené 11. srpna a určené pro zářijovou konferenci členů konfederace. Text je napsán důkladným a klidným tónem, obsahuje však navýsost vykonstruovaný obraz československých dějin v posledních dvaceti letech opřený o spikleneckou teorii. Takzvaná sametová revoluce je v něm označena za „nejapnou legendu“, neboť převrat byl prý pečlivě předem naplánován a připraven zahraničními tajnými službami – sovětskou KGB, americkou CIA a izraelským Mossadem – ve spolupráci s československou Státní bezpečností a Chartou 77, ovládanou bývalými komunisty; výsledkem všech středoevropských převratů v roce 1989 tak „je ponechání moci v rukou komunistických stran – více nebo méně skrytě (přejmenování stran, taktické úpravy programů atd.)“.³⁹ Národy zemí střední a východní Evropy byly podle Dolejšího velkolepě podvedeny.

38 *Tamtéž*, Konfederace politických vězňů Československa, Praha 1, Žitná 47. Projev zástupce KPVC na manifestaci dne 21. srpna 1990 v 17 hodin (Václavské náměstí).

39 DOLEJŠÍ, Miroslav: *Analýza 17. listopadu*. Loket nad Ohří, C & B Agentura 1990, s. 3.

Text, určený pouze pro vnitřní potřebu Konfederace politických vězňů, byl na počátku roku 1991 publikován (bez vědomí autora) jako samostatná příloha týdeníku *Republika*, vydávaného krajně nacionalistickým Sdružením pro republiku – Republikánskou stranou Československa. V řadách nové politické elity vyvolala „Analýza 17. listopadu“ jednoznačný odpor a byla odsouzena jako pomatený a nebezpečný pamflet. Přestože je „analýza“ opřena výhradně o prefabrikovaný extremistický obraz a necituje žádná ověřitelná fakta, měli bychom se pokusit o pochopení důvodů, které dlouholetého politického vězně vedly k tak vyhrconému hodnocení tehdejší situace.

Některé oběti totalitní zvlů se uchylovaly k politickému antisemitismu a vycházely přitom z premisy, že bolševická revoluce v roce 1917 (včetně jejích dalších odnoží) byla ve svém jádru židovským a zednářským spiknutím (Marx byl Žid, mezi bolševiky byla řada Židů atd.). Nedokázali přijmout fakt, že Charta 77 nebyla jako protirežimní iniciativa zlikvidována, tak jako jiné (i méně závažné) protikomunistické aktivity v padesátých letech. Ve vstupu bývalých komunistů do Charty viděli jen a jen doklad, že všeobecné „žido-zednářské spiknutí“, velmi sofistikované a řízené tajnými službami, počítalo s naoko vyloučenými funkcionáři komunistické strany jako se zálohou pro pozdější kvazidemokratické politické převraty. Dalším důvodem pro rozhodné popření autenticity a spontánnosti „sametové revoluce“ se stalo dosti zjednodušené pojetí odporu proti komunistickému režimu, které v těchto chvílích převládalo: političtí vězni z padesátých let, dožadující se uznání statutu třetího odboje, byli po pádu komunismu opomíjeni, narozdíl od disidentů a chartistů – jako by rezistence začala až po roce 1968. Nejtěžší pro ně bylo smířit se s tím, že mnozí z těch komunistů, kteří se v padesátých letech podíleli na drakonických perzekucích (či je schvalovali), po roce 1968 byli vyloučeni z KSČ a podepsali Chartu 77, se nyní, po roce 1989, se slávou a úctou vracejí do veřejných funkcí. Typickým, již zmíněným příkladem byl Oldřich Hromádka – v padesátých letech šéf ostrahy Jeřáb v pracovních lágrech, na sklonku šedesátých let vyloučený z KSČ, posléze signatář Charty 77 a účastník disidentských aktivit, který se nakonec po listopadu 1989 stal hlavním odborníkem Občanského fóra na problematiku Státní bezpečnosti.

Pro tragický životní příběh Miroslava Dolejšího jsou důležitá setkání s Vladimírem Kolmistr. V roce 1950 se Kolmistr jako předseda okresního výboru Českého svazu mládeže postaral o to, aby byl Dolejší vyloučen z Vyšší školy strojnické za vyvěšení britské vlajky při studentském večírku. Krátce nato byl Dolejší za dramatických okolností zatčen a odsouzen k třidvaceti letům vězení.⁴⁰ Kolmistr se v roce 1968 angažoval v takzvaném obrodném procesu a byl za to vyloučen z KSČ. V ro-

40 Jeho osud přibližuje Prokop Tomek v článku „Tragický případ Miroslava Dolejšího a Eugena Vrby“ v tomto čísle *Soudobých dějin*.

ce 1989 se stal jedním z představitelů Klubu za socialistickou přestavbu Obroda a kladenského Občanského fóra, o pár týdnů později byl kooptován do Federálního shromáždění a později zvolen do České národní rady. S tím se politický vězeň, který strávil osmnáct let v kriminále, smiřoval jen těžko. Psychologicky lze velmi dobře pochopit stav obětovaného člověka, o jehož osud se stát a společnost nezajímají. Strůjci jeho nepředstavitelného utrpení nejenže nejsou voláni k odpovědnosti, ale dokonce jsou vítáni jako vítězové nad totalitou.

Obecná východiska integrálního antikomunismu jako politického proudu, formulovaná strážlivěji jako souhrn témat a úkolů, najdeme v programu Klubu angažovaných nestraníků, přijatém v lednu 1991. Začínají typickým dualistickým nástinem situace: v listopadu 1989 se podařilo pokojně svrhnout zkompromitovaný režim; žel, do vlád, parlamentů, státního aparátu a médií proniklo příliš mnoho reformních komunistů, kteří zlo totalitního státu datují až od 21. srpna 1968. To však začalo již 25. února 1948! Proto je nezbytné důkladně ve Federálním shromáždění zhodnotit celé období 1948 až 1989, a nejen takzvanou normalizaci po roce 1969. Dále je třeba zákonnou cestou zajistit důstojné rehabilitace perzekvovaných občanů a restituce vyvlastněného majetku; vyjít vstříc požadavku Konfederace politických vězňů a uznat třetí odboj; zveřejnit seznamy pracovníků a tajných spolupracovníků Státní bezpečnosti; výrazně snížit důchody bývalých komunistických pohlavárů a důkladně očistit státní úřady, instituce a podniky od zkorumpovaných vedoucích pracovníků. To vše je nutno udělat přednostně, rázně a rychle, neboť bez „důsledného zúčtování s minulostí“ nevznikne spravedlivá a prosperující společnost.⁴¹

Porovnejme toto jaderné vymezení s programovými východisky politických subjektů vzniklých na troskách Občanského fóra, které se hlásily k liberálním, konzervativním a demokratickým hodnotám a měly své zástupce v parlamentech a vládách. Občanské hnutí se v dubnu 1991 vymezilo vůči tomu typu programu, jaký reprezentovali angažovaní nestraníci: „Nepotřebujeme vytvářet obraz nepřítel, jsou nám cizí ideologická dogmata, odmítáme politický extremismus.“ Ani slovo o únoru 1948. „Události roku 1968 jsou pro nás důkazem nereformovatelnosti socialismu založeného na marxistické ideologii. Nesouhlasíme však s napadáním těch, kteří se o to pokoušeli. Takové jednání chápeme jako výraz slabosti a nedostatku sebedůvěry.“⁴² Programové dokumenty Občanské demokratické aliance z prosince 1989 a z roku 1992 neobsahují žádné explicitní vymezení vůči padlému režimu, dávají přednost formulaci vlastních východisek a cílů.⁴³ Podobně je tomu u Občanské demokratické strany, která se výslovně vymezila proti ožívání roku

41 A ÚSD, Sběrka dokumentů KAN, Programové prohlášení KAN z ledna 1991.

42 *Tamtéž*, Archiv KC OF, Občanské hnutí: Programové cíle, stanovy, jednací řád, rozhodčí řád, hospodářský řád, 27.4.1991.

43 Viz HAMERSKÝ, Milan – DIMUN, Petr (ed.): *10 let na straně svobody: Kronika ODA z let 1989–1999*. Brno, Bachnat 1999, s. 257–288.

1968, v němž spatřovala mýtus nebezpečné „třetí cesty“. V prvních číslech jejího bulletinu nenajdeme žádné explicitní stanovisko ke komunistické minulosti a Komunistické straně Čech a Moravy. Klíčová témata prvních stranických vyjádření se z velké většiny týkala ekonomické reformy a budování stranických struktur, poté následovaly problémy státoprávního uspořádání Československa.

* * *

Klub angažovaných nestraníků nadále považoval veřejnou akci národní katarze za jednu ze svých priorit a pokoušel se ji prosadit vlastními silami. Navrhl proto, že by symbolicky 25. února 1991 – v den třiadvacátého výročí „komunistického puče“ – měl začít „mezinárodní tribunál nad komunismem“. Jaký měl být a čemu všemu se měl věnovat? O jedné z možností nás zpravuje hlas aktivisty KAN z Ústí nad Labem: do důkladného zkoumání chtěl zahrnout období od roku 1917, začít u podstaty, činů a vlivu ruského a sovětského komunismu a neomezit se na Sovětský svaz a východní Evropu, případně Čínu, ale zaměřit se na mezinárodní komunistické hnutí jako celosvětový fenomén – od Pol Potovy Kambodže přes italské Rudé brigády, Castrovu Kubu až k západoněmeckým teroristickým skupinám; využít se mělo všeho, co již bylo vyšetřeno, vedle toho si však úkol žádal v širší mezistátní kooperaci podniknout nová pátrání. Výsledkem bude komplexní a globální zhodnocení komunismu jako ideologie, státní moci a totalitního systému. Nepůjde o organizovaný akt msty, nýbrž o hledání pravdy. Silný a přesvědčivý morální soud bude mít větší účinek než odsouzení konkrétních osob. Demokratické společenství zavrhne zásady autoritativní a totalitní vlády a naopak potvrdí demokratické principy, na kterých chce budovat svou individuální, národní a státní existenci.⁴⁴

Problémy takového „vyrovnání“ jsou zjevné: norimberský tribunál soudil skutky německých válečných zločinců spáchané v relativně krátkém období šesti, respektive dvanácti let (1933/1939–1945). Komunistické režimy trvaly mnohem déle – úhrnem tři čtvrtě století – a prosadily se ve třetině světa, ve zbývajících dvou třetinách tak či onak působily jejich odnože či buňky. V souvislosti s Norimberkem se mluví o „spravedlnosti vítězů“, kteří byli sice nesporní, přesto však jejich spravedlnost bude vždy vyvolávat otázky (vždyť jenom z perspektivy roku 1989 byli mezi samotnými soudci zločinci!). Kdo však v roce 1989 porazil komunismus? Spojené státy americké a západní Evropa svou hospodářskou a vojenskou převahou? Nebo odpůrci komunistického režimu v jednotlivých socialistických zemích? A jestliže ano, tak kteří z nich – ozbrojení odbojáři, nebo disidentští obhájci lidských práv, usilující o dialog s mocí? Mohou být za vítěze považováni i bývalí komunisté – strůjci systému, kteří později prozřeli a přidali se k odporu? Anebo komunismus

44 A ÚSD, Sběrka dokumentů KAN, „Navrhují zřízení mezinárodního tribunálu...“ (Ústí n/L., nedatováno).

Představitel Klubu angažovaných nestraníků Bohdana Dvořáka (uprostřed) a Alberta Prouzu (druhý zprava) přijal v lednu 1990 na Pražském hradě Václav Havel (Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

porazily demonstrující zástupy (dlouho pasivních, nyní angažovaných nestraníků) na sklonku osmdesátých let? A co sami komunisté – především polští a maďarští, ale nakonec i ti českoslovenští – kteří se dobrovolně vzdali nadvlády a podělili se s opozicí o politickou moc?

Česká dekomunizace po vzoru poválečné denacifikace?

Na mítinku v Praze-Strašnicích 21. listopadu 1990 seznámili aktivisté Klubu angažovaných nestraníků veřejnost s tím, jak v poválečném Německu, konkrétně v britském okupačním pásmu, probíhala denacifikace.⁴⁵ Netvrdili sice, že by se československá dekomunizace měla řídit stejnými pravidly, další vývoj této koncepce v rámci KAN však svědčí spíše o opaku. Předseda klubu Bohdan Dvořák v dubnu 1991 přesvědčeně obhajoval možnost provést dekomunizaci po vzoru denacifikace. Polemizoval s Vladimírem Bystrovem, který na stránkách týdeníku *Reflex* takové řešení zpo-

⁴⁵ *Tamtéž*, Zpráva o denacifikaci ve spolkové zemi Nordheim-Westfalen, 6.11.1990 (podepsáni Vladimír Talášek a Jaroslav Dědek za Ústřední radu KAN).

chybnil. Dvořák připomněl, že ve dnech 23. a 24. února 1991 se v Praze uskutečnil přípravný seminář Konference o zločinech komunismu. Vzhledem k tomu, co již víme, je pravděpodobné, že tato akce, uspořádaná Klubem angažovaných nestraníků a Konfederací politických vězňů, měla původně být oním „morálním tribunálem“, o němž hovořili nejvyšší představitelé Občanského fóra v září 1990. Svůj otevřený dopis uzavřel Dvořák zpochybněním politiky smíření: „Absence ‘revolučních dekretů’ po listopadu 89, kterou někteří považují dokonce za náš ‘sametový výdobytek’, je dnes živnou půdou pro další nemravnosti, další korupci a mravní marasmus...“⁴⁶

Vezmeme-li jeho podrobné vysvětlivky, tvořící jádro dopisu, jako návod, můžeme si představit, jak by dekomunizace v režii Klubu angažovaných nestraníků vypadala například na území hlavního města Prahy. Vycházela by z rozlišení dvou kategorií odpovědnosti – trestněprávní a politické. Zločiny a majetkové delikty by řešily soudy. Politickou odpovědnost by vyšetřovaly občanské komise složené z nezkompromitovaných lidí té které sociální vrstvy či profese v kombinaci s teritoriální působností. Je zřejmé, že těžiště prověřování by leželo v druhé oblasti. V kontrafaktuální historické retrospektivě se přenesme do poloviny roku 1991: v únoru se uskutečnil „morální tribunál“ nad zločiny komunismu a nyní v organizacích, institucích, podnicích, školách, úřadech zahajují činnost dekomunizační komise; prověřují skutky a morální profil ředitelů, náměstků, vedoucích pracovníků, předsedů stranických buněk, angažovaných učitelů a mnohých dalších. Předmětem prověřování jsou vedle toho i závodní, místní, okresní a městské výbory KSČ a samozřejmě také centrální orgány – Ústřední výbor KSČ, orgány ministerstev a státních úřadů, podniků zahraničního obchodu a tak dále. V analogii k čistkám z let 1970 a 1971 jde o jakési *antiprověrky*, v nichž společnost zrcadlově účtuje s komunistickými „kádry“ za ponížení po sovětské invazi v srpnu 1968. Hodnocení se děje na základě podrobného, asi desetistránkového dotazníku, potom prověřování přicházejí před občanské komise vysvětlit své kariéry, motivace, rozhodování, činy. U pracovníků státního aparátu, kteří zastávali významná místa, mohou komise vynést trojí verdikt – dotyčného buď propustit, suspendovat, anebo ponechat. Členové KSČ jsou nakonec rozděleni do pěti kategorií – hlavní viníci, silně zatížení, méně zatížení, spolučinní, nezatížení. A sankce? Například „méně zatížení“ komunisté mají omezenou politickou činnost stejně jako možnost výkonu povolání, je jim zabaven neoprávněně nabytý majetek a obstavena konta; spolučinní jsou potrestáni stejným způsobem kromě omezení možnosti výkonu zaměstnání. Nejde a nesmí jít o plošnou, nediferencovanou aplikaci principu kolektivní viny, nýbrž o pečlivé zvážení a odstupňování míry odpovědnosti. Jak by takové účtování dopadlo, by mohlo být předmětem hlubších virtuálně historických úvah, na které tu už nezbyvá místo.

* * *

46 *Tamtéž*, Otevřený dopis Bohdana Dvořáka Vladimíru Bystrovovi z týdeníku Reflex (v Pardubicích 5.4.1991).

Hierarchie odpovědnosti odkazuje k poválečnému zamyšlení filozofa Karla Jaspersa, který v souvislosti se zločiny německého nacismu navrhl rozlišovat čtyři kategorie viny – kriminální, politickou, morální, metafyzickou. Jaspersova kniha *Otázka viny* byla do češtiny přeložena a vydána poprvé v doznívajícím čase „pražského jara“, kdy měla posloužit jako příspěvek do horečných diskusí o zločinech stalinismu. Podruhé vyšla v roce 1991, patrně s podobným cílem – jako inspirace při promýšlení a filozofickém souzení československého komunismu.⁴⁷

Privatizace s vyloučením nomenklaturních „kádru“?

Jak se antikomunistické východisko promítlo do představ o přeměně centrálně řízeného hospodářství v tržní ekonomiku? Přibližme si to ještě jednou na stanoviscích Klubu angažovaných nestraníků. Hluboké znepokojení nad stavem československého hospodářství vyjádřila Ústřední rada KAN v dubnu 1991: rok a půl od pádu starého režimu se skoro nic nezměnilo, „podniky i centrální úřady jsou i nadále v rukách komunistů, kteří nejen brzdí postup reformy, ale zneužívají ji stále častěji k vlastním cílům či k vlastnímu obohacení“.⁴⁸ Proto se KAN rozhodl iniciovat zákon a výrazně jím omezit působení prominentních funkcionářů KSČ ve státní správě a podnicích. V tomto duchu sepsal podrobnější stanovisko k privatizaci, obsahující opatření proti „kádřům“: před spuštěním privatizačních projektů totiž existuje v zemi příliš mnoho jednotlivců a organizací, kteří nabyli své majetky protizákonně; jednoznačně zvýhodněny jsou někdejší nomenklaturní „kádry“, a takový stav lze označit za „sociální diskriminaci“. Tím potíže nekončí. V čase *předprivatizační agonie* nadále pokračuje „rozkrádání a nekorektní převody do akciových a jiných společností“. A proto KAN navrhuje, aby v kuponové privatizaci byli zvýhodněni občané minulým režimem perzekvovaní, a naopak ti, kteří se těšili různým výhodám a druhým ubližovali, necht' jsou z privatizace vyňati: tajemníci všech výborů KSČ, členové ÚV KSČ, okresních, krajských a městských výborů KSČ, veškeré nomenklaturní „kádry“ KSČ, ministři, generální ředitelé, ředitelé a jejich náměstci, tajemníci a členové Ústřední rady odborů, předsedové a místopředsedové okresních a krajských národních výborů, nositelé státních vyznamenání. V privatizačních komisích měli zasedat zástupci občanských iniciativ, jak tomu bylo při očistě Sboru národní bezpečnosti v roce 1990.⁴⁹

Privatizační proces byl zahájen v lednu 1991 veřejnými dražbami obchodů, menších provozoven a výrobních jednotek, začaly také restituční a v listopadu

47 JASPERS, Karl: *Otázka viny: Příspěvek k německé otázce*. Praha, Mladá fronta 1969 a 1991 (naposled Praha, Academia 2006).

48 A ÚSD, Sběrka dokumentů KAN, usnesení ze zasedání Ústřední rady KAN 6.4.1991.

49 *Tamtéž*, Stanovisko KANu k privatizaci (nedatováno).

se rozběhl privatizační hit – kuponová hra o státní majetek v hodnotě stovek miliard korun. „Malá“ i „velká“ privatizace se staly dominantními veřejnými tématy, strhávaly na sebe pozornost médií a veřejnosti. Přerušená revoluce v nich našla náhradní dynamiku, druhý dech. V ní se nejvýrazněji projevil Listopad jako Antiúnor, v podobě účtování na cestě ze socialismu zpět do kapitalismu. Konečně se mnohoslibná reforma pořádně rozběhla. Z okrajů politického spektra však stále zněly kritické hlasy: mají mít do privatizačních procesů přístup všichni občané bez ohledu na svou minulost? V září 1991 se Klub angažovaných nestraníků ještě pokusil iniciovat zákon o prokazování způsobu nabytí majetku v malé i velké privatizaci, a to od částky půl milionu korun výše; pokud by se původ finančních prostředků nepodařilo obhájit, měl být privatizovaný majetek zkonfiskován, vrácen do privatizace a podvodný privatizátor se měl zodpovídat podle příslušných zákonů.⁵⁰

Místo závěru: komunismus jako věčný nepřítel

Takové návrhy se mýjely s technokratickými koncepcemi politiků odpovědných za ekonomickou reformu. Případné sankce proti bývalé nomenklatuře hrozily ještě více zkomplikovat již tak složitý proces privatizace. Rozhodujícím a konečným kritériem měla být neviditelná ruka trhu, která s nemilosrdnou věcností prověří kvality nových kapitalistů. Víra v tuto instanci byla obrovská – trh donutí nové podnikatele k věcnému a racionálnímu jednání, které bude ku prospěchu všem; neschopní z jeho mechanismu vypadnou. Na cestě z chaotických počátků politického štěpení v roce 1990, kdy se zásadový antikomunismus v jedné chvíli zdál být vítězným a rozhodujícím faktorem nové politiky, si názorově se tříbící demokratická pravice definitivně osvojila pragmaticky selektivní přístup k minulosti a k vyrovnání s ní. Verbální a symbolický antikomunismus – projevující se pevnými postoji v médiích či například v květnu 1991 natřením sovětského tanku stojícího na jednom pražském náměstí narůžovo – přitom nikdy zcela nezmezil z veřejných vyjádření jejích představitelů. A ve veřejných deklaracích zněl velmi zásadově a hlasitě.

Nicméně v oblasti právně-mocenských aktů zaměřených na minulost a přítomnost komunistické strany dominoval kompromisní pragmatismus. Především šlo o posílení vlastní moci v institucích. Po rozpadu Občanského fóra v únoru 1991 se politický boj vedl o jejich ovládnutí. V předních státních funkcích zůstali původní lídři OF, nyní většinou politici středového Občanského hnutí, v zákonodárných sborech však získali převahu zastánci pravicového liberálně-konzervativního vyznání z Občanské demokratické strany, Občanské demokratické aliance,

50 *Tamtéž*, Dodatek k „Prohlášení k politické situaci v ČSFR vydanému účastníky rozšířeného zasedání ÚR KAN o předsedy nebo zástupce místních klubů KAN z celé ČSFR“, vypracovaný Odbornou komisí KAN (Libuší Zemanovou) (v Praze 7.9.1991).

Křesťanskodemokratické strany a Liberálnědemokratické strany. A právě proto lustrační procesy do určité míry fungovaly jako nástroj boje proti takzvaným osmašedesátníkům – o kredit, vliv, pozice. Mohli bychom to doložit na řadě konkrétních výroků a střetů v parlamentech, kapacita této studie je však již vyčerpáná. Z vlád, parlamentů a státních institucí měli odejít – na základě prokazatelných archivních nálezů – bývalí vysocí funkcionáři KSČ a spolupracovníci Státní bezpečnosti. To měl zajistit lustrační zákon, přijatý Federálním shromážděním v listopadu 1991 a Českou národní radou v dubnu 1992.

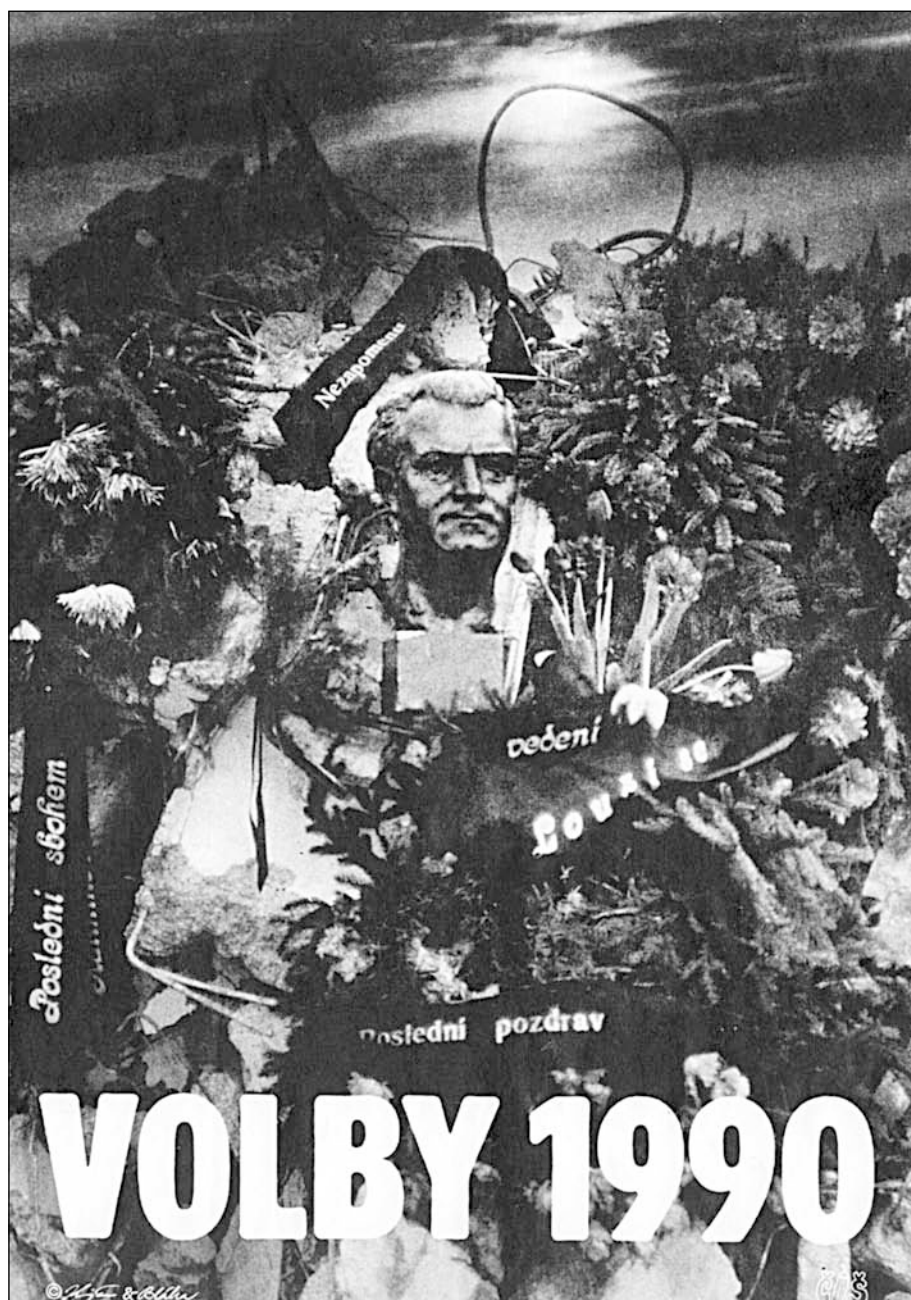
Klub angažovaných nestraníků a další neparlamentní strany a sdružení sice vytvářely usilovaly o to, aby bývalý předseda krajského výboru KSČ nemohl založit privatizační fond, bývalý důstojník StB banku a bývalý člen předsednictva ÚV KSČ firmu obchodující v Sovětském svazu. Taková „opatření“ však zůstávala mimo zorné pole většiny pravicových politiků, kteří se soustředili na obecné šíření osvojených konzervativních a liberálních hodnot. Pokud něco lze označit za „druhou revoluci“, tak jsou to procesy zásadní ekonomické změny. Vnitřně rozporná politika širokého ústavního konsenzu konečně zakotvila v pevnějších ideologických schématech a postkomunistický *homo oeconomicus* ovládl veřejný prostor. Reduktivní politické myšlení se ukázalo jako východisko z nestrukturovaného chaosu počátků přechodu k demokracii: dělení na pravici a levici, dělení na staré a nové struktury, dělení státních kompetencí, dělení Občanského fóra, dělení podle národních zájmů, dělení federace, dělení majetku a podobně.

Svědomy politiké elity přesto zůstávalo poznamenáno sametovým syndromem. Transformační legitimita kotvila v negativním vztahu k zavržované epoše, a to muselo být veřejně deklarováno. Tisíce osobních protikomunistických exhibic, opakovaně demonstrováných, po nějakém čase již stereotypních, tíhlo k završení ve veřejném a symbolickém morálním aktu odsouzení. Myšlenka „morálního tribunálu“, jak se zdá, jen tak nezmizela. V listopadu 1991 Federální shromáždění přijalo zákon o době nesvobody, který obsahoval jednovětou deklaraci: „V letech 1948 až 1989 komunistický režim porušoval lidská práva i své vlastní zákony.“⁵¹ Právní akty přijaté v této době však mohly být zrušeny jen prostřednictvím zvláštních zákonů. Z hlediska přesvědčených antikomunistů byl zákon bezzubý. Konfederace politických vězňů se bezvysledně pokusila prosadit svou verzi, v níž byla KSČ označena za „teroristickou a zločineckou organizaci“ a měla být postavena mimo zákon, rozpuštěna a zbavena veškerého majetku ve prospěch státu.⁵²

V letech 1990 a 1991 se rozevřela citelná trhлина mezi jednoznačnou charakteristikou komunistické minulosti jako doby nesvobody a totality a mezi frustrací z nemožnosti udělat za takovou minulostí „tlustou čáru“. V následujících letech se

51 Zákon č. 480/1991 Sb. přijalo Federální shromáždění ČSFR 13.11.1991.

52 *Tamtéž*, Světové sdružení bývalých československých politických vězňů v exilu, Zürich: Návrh zákona podaný jménem Konfederace politických vězňů Československa.

Parlamentními volbami v červnu 1990 definitivně skončila jedna éra, komunismus tím však pohřben nebyl. A staré přízraky se v debatách o minulosti nepřestávají zjevovat (Centrum dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

nezacelila – naopak imperativ nekompromisního postoje k minulosti zesílil. V roce 1993 přijal český parlament zákon o protiprávnosti komunistického režimu, který v něm byl označen dokonce za zločinný a zavrženíhodný. V deklarativní rovině vyšel vstřícně jednoznačnému odsouzení, jež od počátku požadovali radikální antikomunisté; stanovil také nepromlčitelnost komunistických zločinů, pokud už ve své době byly trestnými činy. Tak vznikl prostor pro novou instituci s pravomocí trestního stíhání – v roce 1995 byl založen Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu. Snaha potrestat zločince však vyvolávala spíše rozpaky, a nikoli tolik očekávanou katarzi. Tento stav ještě paradoxně vystupňoval napětí mezi formálním zavržením a odsouzením „starého režimu“ a faktickou neschopností vypořádat se s minulostí rychle, účinně a přesvědčivě. Od této chvíle se sice také o nástupnické Komunistické straně Čech a Moravy mluví jako o extremistické politické straně, „sametový syndrom“ se však usadil v kolektivním vědomí a svědomí natrvalo.

Ze zkušenosti jiných zemí vyrovnávajících se s démony totalitní minulosti je zřejmé, že žádné právní opatření ani interpretační úsilí nepřinese dokonalou spravedlnost a zadostiučinění.⁵³ Na druhé straně je evidentní, že za složitou, zločiny a bezprávím poznamenanou minulostí se dlouhá desetiletí prostě nezavře hladina. Pokud nemohli příznivci radikálnějšího účtování prosadit své pojetí cestou práva, hledali si způsoby jiné – politiku svědectví, paměti a archivu, veřejných manifestací odporu ke komunismu a komunistům, protikomunistických performancí provokujících usedlé veřejné mínění a podobně. Ona trhlina se nezacelila po celá devadesátá léta až dodnes. Dosvědčuje to řada dalších právních aktů, politických a občanských aktivit, které v posledních letech vyústily do politického imperativu „národní paměti“, jenž velí zpřístupnit archivní dokumenty komunistického státu a důkladně prozkoumat a popsat jeho propagandistický, zpravodajský a represivní aparát. Někdy se zdá, že komunismus je stále největší hrozbou pro demokracii. A přitom jí možná je jen nekritická poddanost vůči jakékoli moci.

Studie vznikla v rámci grantového projektu Grantové agentury České republiky, registrační číslo 409/07/1189.

53 Viz PŘIBÁŇ, Jiří: Právo, kolektivní identita a vyrovnání se s minulostí: Středoevropské zkušenosti s postkomunismem. In: GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (ed.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2008, s. 288–313.

Poněkud tradiční rozchod s minulostí

*Přítomnost minulosti v ideologii
a politické rétorice Občanské demokratické strany*

Adéla Gjuričová

Občanská demokratická strana se na přelomu let 1990 a 1991 utvářela bez historické předchůdkyně. Její zakladatelé prohlašovali, že vzniká bez návaznosti, ba přímo „navzdory“ tradici českého politického myšlení, s vymezením vůči krátké historii Občanského fóra a pouze s odkazem na geograficky vzdálené vzory. A přece od počátku pracovali v politické rétorice s historickými reprezentacemi – užívali historických přirovnání, inspirací či mement, třebaže s proměňující se frekvencí a motivacemi. Tento text se tedy zaprvé pokusí prověřit onu proklamovanou absenci historických faktorů při vzniku Občanské demokratické strany a utváření její ideologie. A zadruhé bude sledovat proměny stranického výkladu takzvaného vyrovnávání s komunistickou minulostí a skrze ně hledat pojetí vztahu k vlastní minulosti, jež strana více či méně otevřeně prosazuje nebo vnitřně sdílí. Z rozsahových důvodů se studie soustřeďuje především na „vítěznou“ formulaci tohoto vztahu, jež se v jednotlivých fázích vývoje prosazovaly do volebních programů, oficiálních stranických dokumentů či publikovaných textů nejvyšších představitelů ODS a jež dominovaly české politice první poloviny devadesátých let a také v dalších letech zůstávaly nesmírně vlivné. Pouze zmíněny jsou naopak nerealizované varianty či vnitrostranické debaty, které se neodrazilily v oficiální politice strany.

Analýza shromážděného materiálu dosti přesvědčivě dokládá, že se přitom nedjedná pouze o nekonzistentní spojování krátkodobých politických strategií a strukturálních daností, ale o určitý typ vztahování k minulosti, který se sice během vývoje

strany různě projevoval, nicméně je hlubším a trvalejším předpokladem její ideologie, než dosavadní odborné úvahy o ODS připouštěly.¹

Historické reprezentace pod praporem diskontinuity

Tradici navzdory?

Václavu Klausovi se velmi záhy v roce 1990 podařilo ovládnout veřejný diskurz v tom smyslu, že postkomunistická transformace začala být automaticky spojována s hodnotami rychlosti, efektivity a ovšem také s představou obecného fungování neosobních mechanismů trhu. Ty byly údajně v souladu se selským rozumem i vědeckými poznatky a bez potíží „standardně“ fungovaly všude na západ od postkomunistického světa. Úcta k těmto přirozeným, neosobním mechanismům se ostatně otiskla v západním politickém a ekonomickém systému, a proto stačilo pokorně přijmout „vyzkoušená řešení a staré pravdy“.² Tato soustava přesvědčení umožnila na diskurzivní rovině potlačit strach ze sociálních dopadů ekonomické transformace, zároveň ovšem ladila se silící, zejména mimopražskou nespokojeností s neefektivním a nedemokratickým fungováním Občanského fóra. Klaus se tak v rámci krize Občanského fóra v druhé polovině roku 1990 postavil do čela hnutí za jeho přeměnu ve „standardní“ politickou stranu západního typu, ústící na počátku roku 1991 v rozdělení OF na pravicovou konzervativní stranu „bez historické návaznosti“ a liberálnější laděné politické hnutí explicitně navazující na Občanské fórum. Tento ustálený, dobovými médii podporovaný obraz je však třeba v několika ohledech korigovat.

Francouzská badatelka Magdalena Hadjiisky ve své sociologické analýze rozpadu Občanského fóra³ zajímavě doložila dvě různé věci: Jednak že ODS skutečně

-
- 1 Výjimku tvoří politolog Jan Holzer, který v několika textech sledoval vztah ODS k tradicím české politiky, a zejména politického myšlení, jež formuluje jako: 1) důraz na mravní prvky v politice, 2) despekt k fenoménu politické moci a suplování politiky kulturou, 3) výrazná skepse k politickému stranicství, 4) důraz na národní prvek, 5) nekritický přístup k fenoménu demokracie a 6) specificky české pojetí politiky jako odrazu sporu o „českou otázku“. Autor se ovšem vůči všem těmto tradicím normativně vymezuje a ODS (s výjimkou národního důrazu, v němž se podle něj „aktuálně cítí jako doma“) na základě pouhých náznaků označuje za nejvýznamnější představitelku rozchodu s nimi. (Viz HOLZER, Jan: ODS a tradice české politiky. In: BALÍK, Stanislav a kol. (ed.): *Občanská demokratická strana a česká politika: Role ODS v českém politickém systému v letech 1991–2006*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, s. 271–283; srv. HOLZER, Jan: Dilemata, možnosti a meze české pravicové politiky. In: FIALA, Petr – MIKŠ, František (ed.): *Česká konzervativní a liberální politika*. Brno, CDK 2000, s. 106–115.)
 - 2 Chiméra rovnosti. In: KLAUS, Václav: *O tvář zítřka: Rok devadesátý*. Praha, Pražská imaginace 1991, s. 21; viz též *Archiv Hlavní kanceláře ODS* (dále jen *AHK ODS*), fond (f.) Kongresy, karton (k.) Kongresy 02–03, Projev V. Klause na 3. kongresu ODS, 7.11.1992.
 - 3 HADJIISKY, Magdalena: Vznik Občanské demokratické strany: Pokus o sociologickou analýzu. In: GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (ed.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*.

vznikala velmi podstatně z iniciativy regionálních organizačních pracovníků Občanského fóra, ovšem ze spřízněnosti téměř výhradně technicko-organizační, a nikoli politicko-ideové. A jak ukazuje na příkladu Občanského fóra v Brně, tato nová technokratická legitimita, jež stála u počátku vydělení z OF, se leckde zvláštním způsobem kombinovala s legitimitou historickou. Tak se v Brně spojili lidé z rodin politických vězňů z padesátých let s aktivisty místních a závodních občanských fór, kteří žili za „normalizace“ takzvaně normální životy; Občanskou demokratickou stranu pak vytvářeli na základě společného a nyní institucionálně vyjádřeného odporu proti místním chartistům, leckdy někdejšími členům Komunistické strany Československa, kteří dosud zdejšímu Občanskému fóru dominovali.⁴

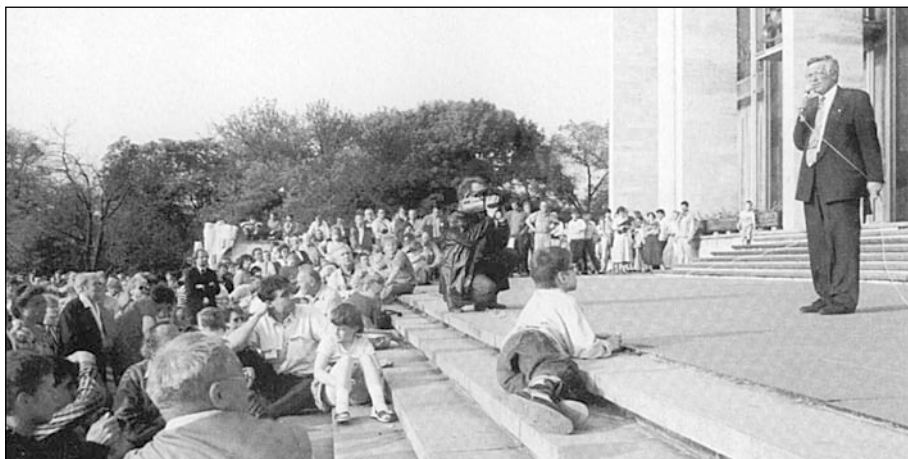
Klaus se přitom zdaleka nepustil cestou rychlé dekomunizace, jak ji žádaly regiony. Svou energickou kampaní ale dokázal navodit pocit dostatečně radikální změny, diskontinuity, rozchodu s érou Občanského fóra, jež byla podle něj příliš všeobímající, do minulosti zahleděná a vlastní minulostí také ovlivněná. Občanská demokratická strana se tak v letech 1990 a 1991 utvářela z nesmírně různorodých zdrojů, ovšem s implicitním předpokladem odkazu na západní vzory, odklonu od vlastní tradice a (jak uvidíme v druhé části tohoto textu) specifického konceptu „překonání“ komunistického dědictví.

Zároveň s odmítáním českého politického myšlení jako provinčního a levicového ovšem vznikající ODS skrytě pracovala s historickými obrazy: Klausovy vzory efektivního fungování hospodářství, politického systému či hladké dekomunizace byly formulovány jen velmi vágně (Friedrich von Hayek, thatcherovská Británie), avšak kromě toho, že evokovaly Západ, prověřenost či jednoduchost, implikovaly zároveň blízkost „lepšími stránkami“ našich dějin. Zatímco programové prohlášení vznikající ODS „Cesta k prosperitě“ pouze zmiňuje kulturu a vzdělanost jako významný národní statek, první volební program z roku 1992 už podtrhuje někdejší československou sounáležitost se západní Evropou: „Náš úkol usnadňuje to, že naše cesta je vlastně návratem. Vracíme se ze zaostalého rozhraní Evropy a Asie zpět na Západ, k němuž jsme po tisíciletí patřili. Cesta do Evropy je současně cestou domů, k sobě samým, k vlastním demokratickým tradicím, jež se nejplněji ztělesnily ve dvaceti letech existenci první Československé republiky.“⁵

Praha – Litomyšl, Paseka 2007, s. 68–88. Podrobněji viz disertační práce této autorky *De la mobilisation citoyenne à la démocratie de partis: Participation et délégation politiques dans la nouvelle démocratie tchèque (1989–1996)*, obhájená v pařížském Ústavu politických studií v roce 2004.

4 Srv. HANLEY, Seán: *The New Right in the New Europe: Czech Transformation and Right-Wing Politics, 1989–2006*. London – New York, Routledge 2008, s. 66–90 (knihu jsem pod názvem „Česká pravice vnímavým britským pohledem“ recenzovala v *Soudobých dějinách*, roč. 15, č. 2 (2008), s. 404–409). K nedisidentskému, „normálnímu“ životu za komunismu viz též odkazy na Klausovo pojetí „normalizace“ v pozn. 30 tohoto článku.

5 *Svoboda a prosperita: Volební program Občanské demokratické strany*. [Praha, ODS 1992], kapitola „Kdo jsme a co chceme: ODS a její úkol“, s. 2 (viz také <http://www.ods.cz/archiv/volebni-programy>).

Václav Klaus při volební kampani na jaře 1992 před Janáčkovým divadlem v Brně (foto z publikace Václava Klause Rok: Málo či mnoho v dějinách země. Ed. Petr Havlík a Klára Pospíšilová. Praha, Repro-Media 1993)

Podobně důležitá byla tušenost jakýchsi tradičních českých, zejména za první republiky realizovaných předpokladů pro české transformační premiantství, s nímž programově pracovali politici ODS ve vládních koalicích: „My potřebujeme pozitivní ideál hospodářský (jak o to usiloval před sedmdesáti lety Alois Rašín) právě proto, abychom se pohnuli od čekání k aktivní činnosti ... aby byly překonány nejen všechny iracionality minulého režimu, ale i ‘davová lenošnost v práci a podnikání’ (v terminologii Aloise Rašína). (...) Jedině tak můžeme v nervózní, chaotické a vášněmi a emocemi hnané střední a východní Evropě vytvořit ostrov pořádku a normálních poměrů. Tento úkol stál před našimi rodiči a prarodiči v Československu po první světové válce, tento úkol stojí před námi po rozbouření komunistického režimu. Naši předkové ho zvládli lépe než sousední země, nedejme se jimi zahanbit.“⁶

Od voleb v červnu 1992, s očekáváním rozdělení Československa, dále přibýlo podobně vágních tematizací českosti, české národní tradice tržního hospodářství a podobně. Klausova antiteze pozitivní, realistické a dopředu hledící ODS versus nerealistických, moralizujících a historizujících intelektuálů či antikomunistů (vyjádřená pověstnou metaforou „zpětného zrcátka“) byla nyní uplatněna na Slováky.

6 Začínáme druhý rok naší revoluce (4.1.1991). In: KLAUS, Václav: *O tvář zítřka*, s. 36–38.

Nový předseda české republikové vlády si v tomto období nenechal ujít jedinou příležitost k tomu, aby pronesl projev aktualizující výročí Masaryka, Rašína, sv. Václava či 28. října.⁷ K tomu se od samých počátků připojovala politická instrumentalizace negativních obrazů, zejména z československých komunistických dějin – února 1948, roku 1968, kolektivizace venkova atd. – užívaných proti politickým protivníkům. Již na veledůležitém sněmu Občanského fóra v Olomouci v prosinci 1990 Václav Klaus jako předseda OF prohlásil, že ti, kdo nechtějí stranickou organizaci a politiku, vědomě či nevědomě vycházejí z dědictví „pražského jara“, neboť hledají třetí cestu mezi kapitalismem a socialismem, a tím se vracejí k nejhorší české tradici utopismu a mesianismu.⁸ Tento trend vrcholil ve fázi silící voličské podpory sociálnědemokratické strany v druhé polovině devadesátých let a v období jejích vlád, kdy byly nejrůznější události a leckteré vládní návrhy ze strany ODS interpretovány jako „náznaky února 1948“ či opakované pokusy o návrat před rok 1989.⁹

Domnívám se tedy, že úloha takto mlhavých, ale široce sdílených historických obrazů – oné velké tradice tvořené bezejmennými pracovitými Čechy – při získávání podpory české společnosti pro transformaci i rozdělení Československa byla dosud podceňována. Zároveň je zajímavé, jak ti, kteří určité vzory z českých dějin chtěli používat analytičtěji, byli pro anglosaskou image ODS na obtíž.¹⁰ Nejmarkantnějším příkladem byl Bohumil Doležal, v letech 1992 a 1993 poradce Václava Klause, autor některých jeho projevů a zásadní spoluvůrce pozitivní interpretace rozdělení Československa. Jakmile začal pro ODS nepohodlně dokládat, že česká politika staví pouze na historických mýtech a stereotypch, skutečné kořeny a tradice ale nezná a přehlíží, jakmile začal českou společnost i zahraniční politiku kritizovat za absenci (sebe)reflexe ve vztahu vůči Německu a Němcům, strana i její předseda se s ním velmi rychle rozloučili.¹¹

7 Viz např. Sv. Václav (21.9.1992). In: TÝŽ: *Rok: Málo či mnoho v dějinách země*. Praha, Repro-Media 1993, s. 67 n.; Projev na Vyšehradě k výročí 28. října. In: *Tamtéž*, s. 70–72; Alois Rašín (12.2.1993). In: *Tamtéž*, s. 72 n.

8 Projev na pracovním setkání Občanských fór v Olomouci (8.12.1990). In: TÝŽ: *O tvář zítřka*, s. 203–208.

9 Viz např. Nezapomínejme na Únor: Prohlášení předsedy ODS Václava Klause k výročí února 1948 (20.2.1998); Prohraný únor: Tisková zpráva (26.2.1998); KLAUS, Václav: ODS se odmítá angažovat v České televizi: Prohlášení (27.12.2000). Všechny uvedené dokumenty jsou dostupné na webové stránce www.ods.cz.

10 Viz např. Nestydím se přiznat, že navazuji na Masaryka: Rozhovor s Jiřím Paynem. In: *Respekt*, roč. 5, č. 36 (1994), s. 10.

11 Viz např. DOLEŽAL, Bohumil: Co dosud chybí českému konzervatismu? (16.5.1994). In: TÝŽ: *Nesamozřejmá politika: Výběr z publicistických statí 1991–1996*. Praha, Torst 1997, s. 12–15. Více o liberálním nacionalismu Bohumila Doležala a jeho vypuzení z ODS viz GJURIČOVÁ, Adéla: Obhajoba národních zájmů v čase východního rozšíření EU: 2002 – „nacionální epizoda“ ODS? In: GJURIČOVÁ, A. – KOPEČEK, M. (ed.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, s. 114–129 (viz pozn. 2).

Znovu součástí českých dějin

V polovině devadesátých let lze v Občanské demokratické straně zaznamenat intenzivní snahu o jasnější formulaci programového zakotvení strany včetně návaznosti na jisté tradice. Části strany tak mimo jiné reagovaly na sílící tlak sociálních demokratů, a zejména jejich předsedy Miloše Zemana, jenž občanské demokraty soustavně popisoval jako politickou sílu ignorující českou tradici i národní zájmy a zřetelně hájící zájmy německé, zvýhodněné ostatně už při velké privatizaci. I přes zřejmý Klausův odpor vyústila tehdejší spolupráce několika autorů, jakkoli různorodých a vedených odlišnými motivacemi (Miroslav Macek – jasnější program, Josef Zieleniec – „rozkročení strany“, Hynek Fajmon – nový thatcheristický impulz atd.), v roce 1995 v sestavení „Politického programu ODS“.¹² Vztahem k minulosti, jak zde byl formulován, se zabývají další partie tohoto článku; zde budiž pouze konstatováno, že program zůstal prakticky bez ohlasu vně strany ani nebyl využíván v dalších programových textech. Maska ahistoričnosti ODS byla navenek zachována.

Radikální změna nastala až po stranické a vládní krizi v roce 1997, kdy už byl vzestup zájmu o historii a o napojení ODS a její politiky na „národní tradici“ posvěcen i předsedou Klausem. Historické interpretace z tohoto období se znovu deklarují jako revizionistické, diskontinuitní; ODS i nadále tvrdí, že reprezentuje jakýsi jiný pohled, než dosud nabízeli ostatní. Svědčí o tom Klausovy projevy o mýtech kolem první republiky a TGM,¹³ činnost nového zahraničněpolitického týmu, vedeného po odchodu Josefa Zielence Janem Zahradilem, ale konečně i působení „think-tanků“ (tehdy ještě nepochybně) blízkých ODS.¹⁴ Ve skutečnosti zde však máme co do činění se zásadně novou snahou navázat spojnici mezi obdobími posledních let (a s ním i Občanskou demokratickou stranou) a staršími dějinami, ať už se jednalo o poměrně široké vnitrostranické přijetí teze nacionálně-konzervativního filozofa Miloslava Bednáře o pevných, autenticky českých kořenech ide-

12 Politický program ODS, schválený VI. kongresem ODS, 18.–19.11.1995 (viz http://archiv.ods.cz/ods_se_predstavuje/program_1995.php).

13 Viz Tomáš Garrigue Masaryk. In: KLAUS, Václav: *Od opoziční smlouvy k tolerančnímu patentu: Články, projevy a rozhovory z let 1999–2000*. Praha, Votobia 2000, s. 298–302; srv. s Klausovou kritikou první republiky v publikaci Václav Klaus – narovinu: *Hovory Václava Klause s Petrem Hájkem nejen o tom, co bylo, je a bude*. Praha, Rabbit & Rabbit 2001, s. 127.

14 Viz např. seminář CEVRO Institutu „Novodobé mýty českých dějin“ (17.4.2000), zejména příspěvky Jaroslava Pánka, Evy Broklové, Lubomíra Brokla, Václava Houžvičky a Miloslava Bednáře. Dále viz semináře do té doby téměř výhradně ekonomicky zaměřeného Centra pro ekonomiku a politiku (CEP) „Karel Havlíček Borovský – liberální politik a ekonom (180 let od narození)“ (říjen 2001), „Benešovy dekrety: Právní, historický, nebo politický problém?“ (duben 2002), „Alois Rašín – český politik, právník a národohospodář“ (únor 2003), „Fenomén Stalin: Náhoda, nebo nevyhnutelnost?“ (březen 2003) a „Čeští prezidenti (Masaryk, Beneš, komunisté, Havel)“ (leden 2003). Bližší informace k uvedeným seminářům jsou na webové stránce <http://www.cepin.cz>.

ologie ODS, jež jsou ovšem zvláštním způsobem blízké tradicím anglosaského „liberálního konzervatismu“,¹⁵ o naprostý obrat v užívání obrazu „pražského jara“ (výroční usnesení Výkonné rady ODS v roce 2000 označilo „celý rok 1968“ za „projev národního odporu proti komunistické tyranii“)¹⁶ nebo o koncepci českého prezidentství, jak ji propagovalo Klausovo Centrum pro ekonomiku a politiku, která vykreslovala historickou linii od Masaryka přes komunistické prezidenty až po Václava Havla a vrcholila čerstvě zvoleným Václavem Klausem.¹⁷

Po roce 2000 byla tato národně-historická paradigma obohacena o aktualizaci válečného a německého tématu, a zejména pak o propojení s tématem vstupu České republiky do Evropské unie. *Manifest českého eurorealismu* z dubna 2001,¹⁸ jenž se stal na několik let základem programových dokumentů v tomto směru, českou národní tradici a národní zájmy (i při jejich blízkosti anglosaským

Volební program ODS z roku 1992 volal po jasném pojmenování nedávné minulosti, mělo se to však odehrávat jen v neosobní, institucionální rovině

15 Viz např. BEDNÁŘ, Miloslav: Havlíčkův liberálně demokratický konzervativismus, česká státní idea a nepolitická politika. In: *Karel Havlíček Borovský – liberální politik a ekonom: Sborník č. 14*. Praha, CEP 2002, s. 13–22; TÝŽ: Česká a americká státní idea, souznění a přerušování tradic, dějiny a současnost (příspěvek na semináři CEP „USA a ČR: Blízcí nebo vzdálení“, konaném 14.5.2001, viz www.cepin.cz); také srv. TÝŽ: *Evropská tyranie: Česká státní idea, Evropská unie a demokracie*. Praha, CEP 2003.

16 Usnesení Výkonné rady ODS z 21.8.2000 (viz www.ods.cz).

17 Viz *Českoslovenští a čeští prezidenti: Sborník č. 23*. Praha, CEP 2003.

18 ZAHRADIL, Jan – PLECITÝ, Petr – ADRIÁN, Petr – BEDNÁŘ, Miloslav: *Manifest českého eurorealismu: Dokument k ideové konferenci ODS*; viz též ZAHRADIL, Jan: *Národní zájmy v reálném světě: Koncepční teze stínové vlády ODS (1998–2002)*. Výchozí materiál pro II. ideovou konferenci ODS (11.6.2000); TÝŽ ad.: *Odpověď kritikům Manifestu českého eurorealismu (4.10.2001)*; TÝŽ: *Realistická zahraniční politika: Předvolební materiál stínové vlády (2002)*. Všechny uvedené materiály jsou dostupné na webové stránce www.ods.cz.

kořenům) již nedefinuje v rozporu s provinčním myšlením postkomunistických sousedů, nýbrž se západní Evropou, zvláště pak Evropskou unií, integrují se prý pod německým vlivem. Česká národní identita a volný trh byly znovu spojeny, avšak tentokrát skrze společné ohrožení ze strany „západoevropského sociálního demokratického a křesťansko-demokratického politicky centralizujícího katolicismu“.¹⁹ Vůbec poprvé mimo kruhy Komunistické strany Čech a Moravy či extrémní pravice se zde navíc český vstup do Evropské unie klade do souvislosti s pokusem „sudetoněmeckých zájmových skupin“ o „historickou revizi výsledků II. světové války (především zrušením tzv. prezidentských dekretů)“, „následnou reinterpretaci českých dějin v sudetoněmeckém duchu“ a „na to navazující právní a majetkovou ‘restituci’“.²⁰

Tato fáze ideového vývoje Občanské demokratické strany má dva pomyslné vrcholy. Vrcholem prvním byla bezpochyby kampaň ODS před volbami do Poslanecké sněmovny v první polovině roku 2002, již provázela hesla typu „Vstup do EU s rovnými zády, ne po kolenou“ nebo „Nedáme se okřikovat“ – a ovšem i žlutá schematická mapa České republiky v černém poli dokládající akutní „tlak na změnu poválečného uspořádání v Evropě“.²¹ Vrcholem druhým, jakkoli veřejně prakticky neznámým, bylo dle mého názoru společné prohlášení Občanské demokratické strany a polské konzervativní strany Právo a spravedlnost z listopadu 2003, v němž obě strany „sdílejí názor, že respekt k historické pravdě je základní hodnotou, na níž byl postaven mírový vývoj v Evropě. Z toho důvodu považujeme za důležité oponovat pokusům, přítomným v německé politice, o relativizaci odpovědnosti za vyvolání 2. světové války, zločinů během ní spáchaných a útlačku národů. Zvláštní kritiku zasluhuje kampaň za založení ‘Centra proti vyhánění’, které má za cíl vybudovat falešný obraz 2. světové války a připsat odpovědnost za válečná utrpení těm národům, které ve skutečnosti bojovaly za záchranu evropské civilizace.“²²

V mé argumentaci se nejedná pouze o další důkaz reorientace Občanské demokratické strany na nové politické partnery či doklad ostře protiněmecké rétoriky, ale především o onen definitivní, debatu uzavírající a některé diskutéry vylučující historický diskurz, zároveň plný velkých slov bez jasného obsahu, jenž (jak za okamžik uvidíme) hraje podstatnou úlohu také v hledání formulace vztahu ODS ke komunistické minulosti.

19 ZAHRADIL, J. – PLECITÝ, P. – ADRIÁN, P. – BEDNÁŘ, M.: Manifest českého eurorealismu, s. 4.

20 Tamtéž, s. 6. Podrobněji k analýze těchto koncepcí i obsahu předvolební kampaně ODS v roce 2002 viz GJURIČOVÁ, A.: Obhajoba národních zájmů v čase východního rozšíření EU (viz pozn. 11).

21 *Volební desatero: Volební program pro volby 2002*. [Praha, ODS 2002], zejména s. 14 n. (viz také <http://www.ods.cz/archiv/volebni-programy>).

22 Společná deklarace ODS a Prawa i sprawiedliwości z 20.11.2003 (viz www.ods.cz).

Vyrovňávání s vyrovnáváním

Rozporuplný obraz

Jak jsem v úvodu naznačila, na některých úrovních, a zejména v některých velkých městech, se Občanské fórum štěpilo podél linie vztahu ke kontinuitě komunistických elit. Občanská demokratická strana poté dosti úspěšně šířila pocit, že levicoví aktivisté Občanského fóra a bývalí komunisté přešli výhradně do Občanského hnutí, zatímco ODS je přesvědčivou bojovnicí za rozchod s minulostí.²³ Dekomunizaci ve smyslu odstraňování komunistické přítomnosti z vedení podniků či státních institucí přitom vedení ODS neprosazovalo nijak přímočaře. Regionální manažerské vrstvy toto téma přitom i nadále prožívaly velmi intenzivně a ještě dlouho po založení ODS se v tomto ohledu cítily nevyslyšeny.²⁴ Když v červenci 1991 projednávala Výkonná rada Občanské demokratické strany situační zprávy z českých a moravských krajů vypracované krajskými manažery, zmiňovaly všechny zprávy (s pochopitelnou výjimkou Prahy) vedle stížností na nízkou frekvenci výjezdů z centra a ignorování regionálních podnětů shodně jako problém negativně vnímaný občany „staré struktury – všude“, „ponechání komunistů ve vedoucích funkcích“, „pomalou výměnu komunistických kádrů v hospodářské sféře“, že setrvává „bolševik na svém postě – státní správa, samospráva, vedení podniků (žádné potrestání)“, či dokonce „aktivitu nomenklaturního bratrstva“.²⁵ – A Výkonná rada ODS k těmto materiálům nezaujala žádné stanovisko.

Priority poslaneckých klubů byly pochopitelně také jiné. Poslanci redukovali problém přístupu k minulosti na jeho legislativní rovinu, tj. přípravu a přijímání restitučních, rehabilitačních a dalších zákonů, které se týkaly především osob perzekvovaných komunistickým režimem. Také tématu lustračního zákona, zveřejnění jmen příslušníků a spolupracovníků Státní bezpečnosti či „očisty veřejného života“ se členové parlamentu ujímali pod vlivem jiných okolností než mimopražští aktivisté – na základě svého působení v Komisi Federálního shromáždění pro objasnění událostí dne 17. listopadu 1989, „divokých lustrací“, ale také například moskevského pokusu o státní převrat v srpnu 1991.²⁶ Mezitím se místní a oblastní sdru-

23 Viz např. PEČINKA, Bohumil: Svědectví o ustavujícím kongresu. In: *Studentské listy*, roč. 2, č. 9 (1991), s. 4.

24 Když začaly za sociálnědemokratických vlád tiskové zprávy ODS užívat obratu „ODS proti bolševizaci“, řekl k tomu tehdejší náměstek hejtmana Moravskoslezského kraje: „Já bych byl velmi rád, kdyby ti poslanci vzali naše zkušenosti, oni používají klišé a fráze, ano, boj s komunismem, ale tady jsou jasné příklady, kam to vede. Já to neberu, že budou koncentráky a budou zavírat, to si myslím, že už dneska není možné, ale jde o to, že ten prostor, který se tady lidem otevřel za těch patnáct let, se začíná zase pomalinku oklešťovat ve jménu nějakých, že stát se postará.“ (Záznam rozhovoru autorky s Jiřím Veverkou z 29.12.2005.)

25 *AHK ODS*, f. Výkonné rady, k. Výkonné rady 1991 – 1. část, Výkonná rada 2.7.1991, situační zprávy z krajů.

26 Viz *tamtéž*, Výkonná rada 23.–24.8.1991, zápis z mimořádné schůze poslaneckého klubu ve Federálním shromáždění 22.8.1991.

žení strany potýkala s přílivem bývalých členů KSČ, žádajících o členství v ODS. „Přijímat, [do stranických a zastupitelských orgánů] nevolit,“ zněl interní pokyn z centra.²⁷ Před volbami roku 1992 výkonná rada dokonce projednávala vyčíslené podíly bývalých komunistů na členské základně (Praha tři procenta, většina krajů pět až deset procent, Severomoravský kraj devatenáct procent) a na kandidátkách, včetně jmenných seznamů.²⁸

Postoje Václava Klause k tomuto tématu nebyly na samém počátku vlastně vůbec zřejmé – „vyšli jsme vstříc většinovému názoru české veřejnosti“, řekl k dekomunizačním krokům později.²⁹ V jeho pojetí sestávala přece postkomunistická transformace z obnovení systému politických stran, realizace ekonomické reformy a obnovy občanských práv a povědomí. Z mítinku před volbami roku 1992 ovšem pochází jeho proslulá (a jím samým nadále užívaná) metafora „zpětného zrcátka“, které nesmí být větší než čelní sklo. V téže kampani přitom Klaus reprezentoval volební program ODS „Svoboda a prosperita“, jenž kladl všechny problémy, jejichž řešení strana navrhuje, právě do souvislosti s komunistickou minulostí. Jak to celé jde dohromady?

Na jedné straně platí, že v míře naléhavosti a způsobech formulace vztahu ke komunistické minulosti panoval mezi jednotlivými aktéry a úrovněmi ODS rozpor. A tento rozpor mezi vůlí účtovat s komunismem a komunisty, jak byla pravidelně vyjadřována v usneseníh kongresů (na něž přijíždí širší vzorek aktivistů z regionů), a naopak naprostou absencí tohoto tématu v jednáníh a rozhodnutích výkonné rady jakožto nejvyššího orgánu mezi kongresy zůstal trvalou charakteristikou strany. Avšak na straně druhé existovala mezi těmito zdánlivě neslučitelnými postoji hlubší souvislost: pod nánosem rétorického míšení nápravy křivd, hledání spravedlnosti a historické pravdy spočívalo pojetí komunistické minulosti jako neorganické součásti českých dějin, kterou je třeba v rámci „rozchodu s minulostí“ vypudit. A paradoxně to platí i pro úplný konec studovaného období, kdy se řada politiků ODS stala rozhodnými propagátory „politiky paměti“.

Zpětné zrcátko s rybím okem

Volební program „Svoboda a prosperita“ z roku 1992 vycházel z rozsáhlého výkladu československých dějin od druhé světové války: „Většina problémů, které dnes otřásají naší společností, má své kořeny v nejasně vymezeném vztahu k minulosti, ke dvačtyřiceti letům komunistické nadvlády. Její jasné pojmenování, popis toho,

27 Viz např. Usnesení ustavujícího kongresu ODS v Olomouci, 20.–21.4.1991 (viz www.ods.cz); srv. též *AHK ODS*, f. Výkonná rada, k. Výkonná rada 1991 – 2. část, Výkonná rada 1.10.1991, zápis ze setkání politické reprezentace ODS Středočeského kraje v Českém Brodě 28.9.1991.

28 *AHK ODS*, f. Výkonná rada, k. Výkonná rada 1992 – 1. část, Výkonná rada 21.4.1992, Přehled bývalých členů KSČ v členské základně a mezi kandidáty.

29 KLAUS, Václav: *Dopočítávání do jedné*. Praha, Management Press 1995, s. 30.

čím byla a jak ovlivnila naši přítomnost, neodmyslitelně patří k zodpovědnému politickému programu.⁴³⁰

Následující výklad přitom zcela pomíjí, že by aktéry dějin byli také občané či společnost, popřípadě autoři či adresáti programu; figurují v něm pouze neosobní entity: neblahý vývoj vrcholí, jedinec se stává prostředkem všemocného centralizovaného státu, marasmus, chaos a šlendrián jsou produkty systému, jenž nakonec zajde na vlastní prohnulost, „42 let komunistické diktatury nás důkladně oddělilo od naší lepší minulosti“.³¹ Jistěže jde v politickém programu zejména o funkční kontrapozici takového modelu s aktivním a efektivním občanstvím dle ODS, avšak pro vymezení čtenářova vztahu k minulosti a jejím současným reprezentacím má jednoznačný efekt: v komunistickém režimu fungoval pouze jako bezmocný objekt, a ostatně ani domnělé opoziční subjekty evidentně neměly jakoukoli váhu.

Občanská demokratická strana se v programu hlásí k institucionální rovině polistopadového vývoje, tj. k demontáži bašt komunistického systému (vedoucí úlohy komunistické strany, Státní bezpečnosti či uzavřených hranic), k odškodnění obětí komunistické diktatury a obnově občanské společnosti. Avšak ODS vznikla podle tohoto programového textu z nespokojenosti s určitými rysy polistopadového vývoje: listopadová dohoda s poraženými komunisty „šla bohužel dál a hloub, než bylo nutné a politicky únosné“, „někteří šikovní komunisté ... v této smířlivé atmosféře ‘přesedlali’, zastávají dodnes významné státní funkce. Důležité pozice ve vládách, zákonodárných sborech, státním aparátu a sdělovacích prostředcích zaujali bývalí komunističtí reformátoři z roku 1968.“³²

Mnozí další politici pak přišli z oborů vzdálených politice, mají tendenci nedůvěřovat zavedeným institucím a postupům a sprádají utopické úvahy a nadnesené koncepce nových originálních řešení: „Praxe hledání třetí cesty ve vnitřní či zahraniční politice, v hospodářství, ve všech oblastech společenské činnosti představuje dnes největší nebezpečí pro rodící se československou demokracii. Pod ochrannými křídly této koncepce přežívají ... staré struktury...“³³

Program pak na závěr části nazvané „Kdo jsme a co chceme“ shrnuje vůli Občanské demokratické strany: „Proti ‘třetí cestě’ mezi komunismem a demokracií staví návrat k osvědčeným hodnotám evropské politiky. Proti appeasementu, smiřování s komunistickou minulostí, staví energickou politiku definitivního rozchodu a očisty.“³⁴

Tento dokument tak zakládá ono zvláště rozporuplné vztahování k minulosti, tak vlivné v první polovině devadesátých let, které postupně dovede k jeho in-

30 *Svoboda a prosperita*, s. 3 (viz pozn. 5).

31 *Tamtéž*, s. 6.

32 *Tamtéž*, s. 6 n.

33 *Tamtéž*, s. 7.

34 *Tamtéž*, s. 11.

Václav Klaus dokázal využívat odkazů k národní historii nejprve k tomu, aby získal podporu pro transformační strategii své strany, později pak k obhajobě suverenity České republiky, údajně ohrožené integračními procesy v Evropské unii (foto z publikace Těch deset let bylo nás všech. Brno, Agentura AETNA 2001)

strumentální dokonalosti Václav Klaus: Za problémy současnosti může historická diskontinuita způsobená komunismem; komunistický útlak je démonizován, avšak tázání po konkrétní úloze každého z nás v minulém režimu potlačeno; úloha předlistopadové opozice je vzhledem ke svému spojení s reformními komunisty nivelizována a zlehčována;³⁵ avšak ani takto udělený pardon, mnohem obecnější a rozsáhlejší než ten listopadovo-prosincový, ze kterého ODS opakovaně obviňuje Václava Havla, není překážkou užívání radikální rétoriky polistopadové očisty. Obraz „rozchodu s minulostí“ to umožňuje.

Sám Klaus toto propojení posouvá ještě dál, když je obohacuje o kontrapozici konstruktivního a do budoucna orientovaného řešení versus negativistického spočívání v komunistické minulosti. Zhruba o rok později v rozhovoru na téma „nedostatečného vyrovnání s minulostí“ vedle odmítnutí jakékoli odpovědnosti vlády znovu kritizoval antikomunisty za ono příliš velké zpětné zrcátko, které jim zakrývá jakýkoli pohled vpřed: „Antikomunismus je ploché, strašně zjednodušené a pouze negativistické vidění světa. (...) Bojovat s komunismem je možné pouze na základě pozitivního programu, na pozitivní přeměně naší společnosti v něco jiného.“³⁶

Přestože se jeho strana v roce 1993 významně podílela na přijetí „Zákona o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu“, jenž ve své deklaratorní

35 Legitimitu disentu jakožto strůjce pádu režimu vědomě a soustavně narušoval zejména Václav Klaus, ať už poukazy na to, že komunismus se zhroutil sám od sebe, zpochybňováním kredibility disentu či dokládáním produktivity vlastního života za „normalizace“: „Jezdil jsem do Polska a Maďarska na skvělé semináře ... možné to bylo. Koupit si lístek na vlak do Varšavy nebo Budapešti žádný velký problém nebyl. Ať se dneska nikdo nevymlouvá, ať neříká něco jiného.“ (*Václav Klaus – narovinu*, s. 154 n. a také s. 348 – viz pozn. 13.) Srv. HVIŽDALA, Karel: *První zprava: Rozhovor s Václavem Klausem*. Praha, Cartoonia 1992, s. 26.

36 KLAUS, Václav: Aby nezmítěl komunismus, nestačí být antikomunistou. In: *Denní telegraf* (30.10.1993), s. 1 a 3; srv. *AHK ODS*, f. Kongresy, IV. kongres ODS, 27.–28.11.1993, Kongresový bulletin č. 1, Rozhovor s Václavem Klausem.

části vyhláší zločinnost komunistického režimu i odpovědnost komunistické strany, Václav Klaus ve svých projevech pojem komunismu opakovaně rozšiřuje a rozměňuje: „Je to barva pokaždé rudá, a liší se vlastně pouze v jejím odstínu: ...ať už se hlásí k tomu konečně již správnému a pravému socialismu, nebo ke quasi liberálním elitářským principům, nebo k zájmu zemědělského lidu, nebo k nezadatelným právům Moravy, či k republikánským zásadám tak pravicovým, že jsou od těch komunistických zcela k nerozeznání.“³⁷

Komunistické je tak nakonec vše s výjimkou ODS, a proto „vyrovnávání“ absolutně nemá znamenat jakoukoli reflexi vlastního podílu na komunismu. Frustrace z minulosti je zakázána. Občané se dělí na „lidi tvůrčí, optimistické, pracovité a sebevědomé a ... nepřejícníky, pesimisty a ‘černé pasažéry’, kteří se vždy a v každém režimu jenom vezou“.³⁸ Připomeňme, že politicky instrumentální rovina tohoto motivu se na přelomu let 1992 a 1993 už netýkala jen starého vymezování vůči zbytku Občanského fóra a nově vzniklému Občanskému hnutí, nýbrž i dalšího rozchodu – se Slováky. Právě oni byli v rétorice Občanské demokratické strany oněmi pesimistickými pozůstalými komunismu, zatímco Češi pod vedením ODS měli šanci hledět po jasném rozloučení s komunistickou minulostí optimisticky vpřed.

Řadu ministrů za ODS, a zejména její výkonnou radu jako hlavní koncepční orgán mezi kongresy, ovšem v dvouletí 1993 a 1994 zaměstnávala další otázka souvisící s komunistickou minulostí, totiž vnitrokoaliční debata o církevních restitucích. Narozdíl od opatření rehabilitačních, prvních restitučních či lustračních, kde byli představitelé ODS (v prvních dvou případech ještě v řadách Občanského fóra) jednoznačným motorem jejich přijímání, u církevních restitucí tomu bylo právě naopak.³⁹ Občanská demokratická strana pouze reagovala na návrhy koaličních partnerů, a to jednoznačně v tom smyslu, že je brzdila a omezovala. Církevní restituce ODS nikdy nepovažovala za jeden ze způsobů vyrovnávání s minulostí, principiálně je však akceptovala jako možnou součást nápravy křivd. Jakkoli se ODS v této fázi sama vymezovala jako strana konzervativní, názory jejích vyjednávačů a tvůrců koncepcí byly vůči církvím ostražitě až zaujaté;⁴⁰ jejich hlavní zásadou bylo nezpomalit hospodářské reformy a cílem maximální – duchovní i ekonomická – autonomie církví. Občanská demokratická strana proto prosazovala pouze výčtovou, nikoli nárokovou formu zákona a vydání pouze nemovitostí a předmětů

37 AHK ODS, f. Kongresy, III. kongres ODS, 7.11.1992 v Praze, Projev Václava Klause.

38 *Tamtéž*, IV. kongres ODS, 27.–28.11.1993, Kongresový bulletin č. 1, Projev Václava Klause.

39 Ovšem Václav Klaus nebyl zastáncem restitucí obecně: „Restituce pro mě znamenala velký problém. (...) Komunismus prostě byl. ...nebylo možné chtít, abychom se vrátili do čtyřiačtyřicátého února 1948 a pokračovali, jako by se dvacátého pátého února nestalo to, co se stalo.“ (*Václav Klaus – narovinu*, s. 254 n. – viz pozn. 13.)

40 Viz např. AHK ODS, f. Výkonné rady 1993, Výkonná rada 12.–13.3.1993, Petr Krejčí: Poznámky k restituci církví a některých právnických osob; *tamtéž*, Výkonná rada 27.–28.8.1993, Martin Kocourek: Interní zpráva o jednání koaliční restituční komise pro V. Klause, zejména s. 2 n.

s kulturní hodnotou („s výjimkou kulturních památek celonárodního významu, spojených s českou státností, jako např. svatovítská katedrála“), často navíc s věcným břemenem zachování stávajícího využití; vydávat se tak rozhodně neměla zemědělská a lesní půda, rybníky a podobně.⁴¹ Také podmiňování církevních restitucí přijetím dalších zákonů (o církvích, o památkové péči) mělo restituce zpomalit či znemožnit. Postupně se podmínkou realizace restitucí stává přijetí principu takzvané restituční tečky ve formě posttransformačního zákona, který „bude textově jednoduchou a rezolutní tečkou za návraty do minulosti, ať už v podobě rehabilitací nebo zmírňování křivd; stát v zájmu právní jistoty občanů i jiných subjektů a stabilizace vlastnických vztahů již nebude realizovat žádné další legislativní ani exekutivní kroky, které by řešily křivdy minulosti; generální ustanovení, kterým, s výjimkou nároků vznesených podle platných zákonů, pozbývají účinnosti všechny ‘blokační paragrafy’. (...) [Zákon umožní:] zakotvení vlastnických jistot, zejména u ‘blokovaného’ majetku obcí; vládou provedenou privatizací dosud ‘blokovaného’ majetku.“⁴² Po neúspěchu těchto jednání se po několika letech ODS vrátila k pojmání církevních restitucí jako komplexního řešení financování církví. Primárním ohledem ODS v celém dohadování o církevních restitucích bylo hladké fungování ekonomiky. Náprava křivd byla jednoznačně pouze zvnějšku vnášenou, nuceně přijímanou vedlejší hodnotou.

Komunismus není

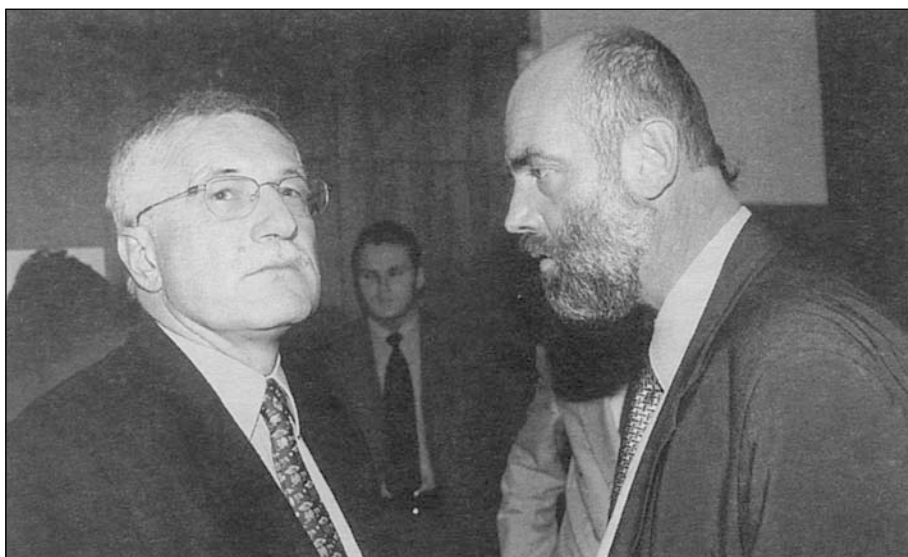
Jak bylo výše naznačeno, přinesla polovina devadesátých let novou vlnu zájmu o jasnější formulaci ideologie Občanské demokratické strany a s ní i vztahu ke komunistické minulosti. Již na pátém kongresu ODS v roce 1994, ale zcela zřetelně pak na šestém kongresu, konaném o rok později v Hradci Králové, probublával odpor vůči Klausovým argumentačním figurám, které svým ztotožňováním levice, antikomunismu i lecčeho dalšího zatemňovaly, co je vlastně na vztahu ke komunistické minulosti podstatné.

Sám Klaus ve svém hradeckém kongresovém projevu i v rozhovoru pro kongresový bulletin odmítl formulovat českou státní ideu či poslání s poukazem na étos transformace jako jedinou smysluplnou vůdčí ideu současnosti. Naším posláním v současném světě je podle něj sdělovat zkušenost z nesvobody jakožto „zkušenost s kolektivistickým, etatistickým režimem“. Reflexe osobní účasti na komunismu byla znovu vyloučena.⁴³ S polemikou s tímto pojetím, nazvanou „Učíme se sami sobě dívat do tváře“, vystoupil v politické diskusi na témže kongresu bývalý di-

41 *Tamtéž*, Návrh ODS k církevním restitucím.

42 Usnesení výkonné rady z 11.4.1994 (viz www.ods.cz). Koncepční práce i vyjednávání za ODS v této době vedl Jan Stráský.

43 *AHK ODS*, f. Kongresy, VI. kongres ODS, 18.–19.11.1995, Kongresový bulletin č. 6, Étos dneška bych nazval étosem transformace: Rozhovor s předsedou ODS Václavem Klausem, s. 1–4.

Osmý kongres ODS se konal v prosinci 1997 v Poděbradech v napjaté situaci po pádu Klausovy koaliční vlády. Klausův vyzývatel v souboji o funkci předsedy strany, dosavadní ministr vnitra Jan Ruml vystoupil již o dva roky dříve na šestém kongresu strany s programem reflexivnějšího vyrovnávání s komunistickou minulostí (foto z publikace Libuše Benešové Kronika ODS: 10 let historie. Praha, ODS 2001)

sident a ministr vnitra Jan Ruml: „Antikomunismus není gesto, ale práce a důslednost především věčná. (...) Antikomunismus je přijetí osobní odpovědnosti, která se neskrývá za kolektivní anonymní soudy. (...) Nikdo z nás nemůže dělat nic většího a cennějšího než chránit prostor svobody pro druhé, budovat společný prostor svobody, jež je tím nejpřirozeněji artikulovaným pojmem lidského světa. Světa, jehož jsme součástí a do něhož každý vkládáme své představy, názory, svá přesvědčení a svou sílu. Měli bychom to činit s pokorou.“⁴⁴

Týž kongres přitom schvaluje „Politický program ODS“, jenž nadlouho představuje vrchol programových snah strany, ovšem v otázce vztahování k vlastní minulosti spíše potlačuje popsané rašící napětí, možný zárodek debaty o tom, co vlastně může „vyrovnávání s minulostí“ znamenat.⁴⁵ Občanská demokratická

⁴⁴ *Tamtéž*, Kongresový bulletin č. 7, Učíme se sami sobě dívat do tváře: Diskusní příspěvek Jana Rumla, s. 3 n.

⁴⁵ Politický program ODS, zejména oddíl „Na co navazujeme“ (viz pozn. 12).

strana se v tomto politickém programu znovu označuje za konzervativní stranu a vymezuje se vůči „pohledům na svět založeným na sociálním inženýrství a stejně tak pokusům nejrůznějších elitářských skupin přivlastnit si rozhodování o osudech jiných na základě víry ve svou vlastní nadřazenost“. V historickém exkurzu sice novátorsky hovoří o českých dějinách jako fenoménu mnohotvárném, obsahujícím dlouhá období tolerance, ale i válek a nevráživosti. Mezi vyjmenovanými součástmi takovýchto názorově pluralitních dějin Česka je ovšem pouze „velkolepá tradice českých knížat a králů ... jedna z prvních evropských univerzit, tradice reformační, rozmach naší země v období renesance, plodné baroko a v nemenší míře vzestup českého národa v minulém století, a to jak ve smyslu národním, tak i ve smyslu hospodářském a kulturním ... [a] v neposlední řadě ... rozkvět demokratického československého státu v období mezi dvěma světovými válkami tohoto století“.⁴⁶

Existuje naopak dvojice historických období či jevů, které do českých dějin tak úplně nepatří. O poválečném vysídlení Němců se program explicitně nezmiňuje, konstatuje však, že „události, které vedly k druhé světové válce, k jejím tragédiím i k dlouho trvajícím a dlouho působícím následkům“, tvoří řetězec, a dodává: „Nedopustíme, aby byl celý tento řetězec znovu otevírán.“ O československém komunismu se tu říká, že znamenal „izolaci české společnosti od jejího přirozeného civilizačního okruhu ... odklon od vlastní tradice a historické kontinuity“. Tyto dva palčivé historické okruhy jsou tedy z dějin znovu vypuzeny, reflexe vlastních dějin je odmítnuta jako sociálněinženýrská „náprava historie: Jsme realisté, odmítáme ... sebeobviňování a snahu o nepřetržitě odčiňování vin našich předků“.⁴⁷

Vyrovnaní s komunistickou minulostí proto znamená najít, označit a potrestat viníky zločinů komunismu, vytvořit „takový systém, v němž se pozůstatky této minulosti už nemohou uplatňovat a mít vliv“, a tak zajistit, „aby zdravý organismus společnosti dokázal i v budoucnosti čelit ideologiím a praktikám ohrožujícím lidskou svobodu“. To sice na první pohled může znít blízce pojetím dokumentace komunistických zločinů podle Václava Bendy či Jána Langoše, dokumentace natolik podrobné a úplné, aby se každý příští autoritář musel bát svého budoucího odhalení. Ve skutečnosti jde však o bezbolestnější uklidnění: komunismus, který „vedl k rozvrácení a pošlapání samotných základů existence svobodné lidské pospolitosti, ke zničení fungujícího ekonomického systému a k potlačení základních lidských hodnot, práva a morálky“,⁴⁸ skončil a nesmí se nikdy vrátit; není integrální součástí našich dějin, byl úchylkou od normálu, přerušením kontinuity, jež je nyní znovu navázána.

Program pro volby roku 1996 se stejně jako před čtyřmi lety jmenuje „Svoboda a prosperita“.⁴⁹ Perspektiva se dále zužuje: Občanská demokratická strana nehle-

46 Tamtéž (nestránkováno).

47 Tamtéž.

48 Tamtéž, oddíl „Preambule“.

49 Svoboda a prosperita: Volební program ODS pro volby do PSP ČR, 1996 (viz <http://www.ods.cz/archiv/volebni-programy>).

dá nové posuny, nýbrž se hlásí k vlastní podobě reformy, obhajuje ji a hodlá v ní pokračovat. Obsahují-li jednotlivé tematické kapitoly vždy i oddíl „Od minulosti po současnost“, týká se pouze úspěchů dosažených v dané oblasti od roku 1989. V projevu na předvolební konferenci v březnu 1996 dokonce Václav Klaus prohlašuje: chtěli jsme budovat společnost, „která se definitivně rozejde se svou komunistickou minulostí“; tomuto rozchodu „jsme my říkali transformace“.⁵⁰ Komunismus definitivně není.

Paměť se vrací

Období let 1998 a 1999 pojímá současný ředitel Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR) Pavel Žáček ve svém článku „Role ODS při překonávání komunistické minulosti“ primárně jako krizi Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV).⁵¹ Popisuje zaujatost kontrol poslaných na úřad tehdejším sociálnědemokratickým ministrem vnitra Václavem Grulichem, oslabování pravomocí ÚDV a podobně, což ovšem mělo za následek aktivizaci poslanců a senátorů Občanské demokratické strany v otázkách prodloužení promlčecích lhůt pro zločiny komunismu, prvního návrhu Památníku doby nesvobody a návrhu zákona o zpřístupnění svazků vzniklých činností Státní bezpečnosti. Jen mimochodem uvádí, že některé ze zákonných úprav vlastně vytvořili poslanci Unie svobody, jiné vznikly napříč senátními kluby – a neříká, že o přijetí obdobných norem z řad ODS usilovalo jen několik stále stejných jednotlivců (vedle Marka Bandy a dalších poslanců či senátorů pocházejících z někdejší Křesťanskodemokratické strany to byla Alena Páralová, Dagmar Lastovecká, Jiří Liška, Tomáš Julínek a Mirek Topolánek). Žáček však vidí závažný posun a novou dynamiku.

Archiválie přitom vyprávějí poněkud jiný příběh: ústředí Občanské demokratické strany k tématu nevydalo jedinou tiskovou zprávu, výkonné rady se problematice komunistické minulosti několik let nevěnovaly na svých jednáních ani v usneseních – to je ostatně důkaz rezignace vrstev regionálních politiků, kteří byli původně zdrojem tlaku na centrum, aby se komunistickou minulostí, respektive přítomností zabývalo. Občanská demokratická strana nikdy nepřipustila, že by svou účastí v opoziční smlouvě se sociální demokracií byla za krizi Úřadu vyšetřování a dokumentace zločinů komunismu spoluzodpovědná, a třeba v aféře s neudělením státního vyznamenání vídeňskému starostovi Helmutu Zilkovi se rozhodně distancovala od Václava Bandy. Zbyly jen strašidelné obrazy návratu komunistické minulosti, využívané proti politikům sociálních demokratů či Evropské unie.

50 *AHK ODS*, f. Výkonné rady 1996, k. 1, Výkonná rada 30.3.1996, Projev Václava Klause na předvolební konferenci v Brně.

51 ŽÁČEK, Pavel: Role ODS při překonávání komunistické minulosti. In: BALÍK, S. a kol. (ed.): *Občanská demokratická strana a česká politika*, s. 195–213 (viz pozn. 1).

V Občanské demokratické straně panoval v letech 1998 až 2004 poněkud jiný rozpor než kdysi na počátku její existence. Poslanci a senátoři měli zásadní zásluhy na prodloužení platnosti lustráčního zákona v roce 2001, na zákonných úpravách zpřístupňujících dále dokumenty Státní bezpečnosti či na odškodnění obětí z roku 1968. Výkonná rada jejich strany však za celou dobu pouze formálně deklarovala, že takové zákony jsou „součástí našeho vyrovnávání se s komunistickou totalitní minulostí“.⁵² Koncepční promýšlení ani emocionální podpora se nekonaly. Naopak nápadné novum představovalo to, jak se – postupem času pravidelně – začala položka „vyrovnání s minulostí“ vyskytovat v usneseních kongresů ODS. Oproti počátku devadesátých let ovšem už nevycházela z potíží regionálních aktivistů, nýbrž z centra.

V závěru minulého desetiletí se totiž rozšířenou komunální strategií, jak čelit vlastnímu omezenému koaličnímu potenciálu, staly koalice Občanské demokratické strany a Komunistické strany Čech a Moravy v radách obecních zastupitelstev. Ovšem i když se pak izolovanost ODS v polovině další dekády prolomila, tyto komunální koalice fungovaly dál. Usnesení desátého (libereckého) kongresu z prosince 1999 se proto snažilo uvnitř strany závazně zakotvit škodlivost KSČM: „Kongres konstatuje, že česká společnost se stále ještě nedokázala vyrovnat se svou minulostí. (...) Přetrvává existence komunistické strany, která nijak nezměnila svou ideologii ani cíle, ba dokonce ani název, natož aby projevila sebemenší lítost nad zločiny, které v době své vlády napáchala. (...) Kongres ODS vyzývá všechny organizace ODS, aby učinily vše pro soustavnou izolaci komunistů ve svých regionech a při každé příležitosti důsledně poukazovaly na jejich hanebnou minulost a pro demokracii nebezpečnou přítomnost. (...) Kongres ODS odsuzuje setrvání členů své strany v koalicích na těch radnicích, do nichž vstoupili s vědomím, že budou koaličními partnery KSČM a dosud jimi jsou.“⁵³ Následující kongresy pak opakovaně v usneseních upozorňovaly, že usnesení libereckého kongresu ve věci vztahu mezi ODS a KSČM zůstává i nadále v platnosti.⁵⁴

Je to poprvé, co zmínky o komunismu vůbec nějak mířily také dovnitř Občanské demokratické strany. Naopak druhá pravidelná součást kongresových výstupů týkající se komunismu se vyznačovala racionálně zvolenou povrchností, pouhým zaklínáním se vůlí po „úplném vyrovnání“. Od kongresu v roce 2003 pronášela v rámci úvodních kongresových vystoupení pravidelně svou zdravotnici předsedkyně Konfederace politických vězňů Naděžda Kavalírová, díky jejíž přítomnosti se ODS

52 Viz např. tisková zpráva ze 7.12.2001 nebo usnesení výkonné rady z 20.8.2001 (viz www.ods.cz).

53 Usnesení X. kongresu ODS, 5.12.1999 (viz *tamtéž*).

54 Viz např. Usnesení XII. kongresu ODS, 13.–15.12.2002; Usnesení XIV. kongresu ODS, 22.–23.11.2003 (zde se hovoří o „komunálním socialismu“). Oba dokumenty jsou dostupné *tamtéž*.

dlouhodobě prezentovala jako „nejbližší spojenec a partner“ politických vězňů.⁵⁵ Luhačovický kongres v roce 2003 v usnesení dále vyzval své parlamentní kluby „k pokračování v zákonodárných iniciativách směřujících k důslednému vyrovnání se s komunistickou minulostí a odškodnění obětí komunismu“ a uložil výkonné radě „připravit k 15. výročí 17. listopadu 1989 celorepublikovou akci, která vyjádří postoj ODS ke komunistické ideologii a komunistickému režimu“. „Vyrovnání“ mělo nastat skrze deklarované spojenectví s politickými vězni, schválení několika zákonů, uspořádání výroční akce – a pak už bude hotovo. Na témže kongresu bylo toto odhodlání korunováno propojením s otázkou poválečného vysídlení Němců. V rámci téhož odstavce usnesení nadepsaného „K vyrovnání se s minulostí“ stojí: „Kongres ODS konstatuje, že vláda Vladimíra Špidly nehájí dostatečně české národní zájmy a nevystupuje dostatečně razantně proti snahám přehodnocovat výsledky II. světové války.“⁵⁶ „Vyrovnat se“ tedy znovu znamenalo pojmenovat, uzavřít a tím zapudit.

Jak si vysvětlit posun k okamžiku, který se sice již časově vymyká zde sledovanému období, tematicky ale úzce souvisí – totiž k okamžiku, kdy Občanská demokratická strana pozvedla prapor „paměti národa“ a začala prosazovat zřízení obdoby polského a slovenského Ústavu paměti národa? Pavel Žáček v této souvislosti v již citovaném textu hovoří o vyvrcholení snah ODS o „překonání minulosti“, její vůle zkoumat a připomínat, zastavit trend zapomínání započatý za sociálnědemokratických vlád.⁵⁷ Žáčkovu vizi kontinuity dekomunizačních snah ODS je na základě právě předloženého materiálu možno celkem snadno vyvrátit, avšak hlubší souvislost tu znovu je. Motiv „vyrovnání s minulostí“ se skutečně zhruba od roku 2001 vyskytuje ve stranických dokumentech mnohem častěji, ovšem prakticky výhradně v podobě kombinace proklamací a frází s prosazováním právních opatření.⁵⁸

Zřízení Ústavu pro studium totalitních režimů v roce 2007⁵⁹ je na jedné straně znovu jedním z legislativních kroků, který má kýžene a dosažitelné „vyrovnání“

55 LANGER, Ivan: Důvodová zpráva k výročí přijetí Zákona o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu, 24.7.2003 (viz *tamtéž*).

56 Usnesení XIV. kongresu ODS v Luhačovicích, 22.–23.11.2003 (viz *tamtéž*).

57 ŽÁČEK, P.: Role ODS při překonávání komunistické minulosti, s. 210 n (viz pozn. 52).

58 Jacques Rupnik v této souvislosti napsal, že máme-li věřit na jiné než jen politicky instrumentalizované vyrovnávání společnosti s komunistickou minulostí, „nejsou to rétorická prohlášení o zločinné povaze komunistického totalitního režimu, nebo dokonce seznamy tajných spolupracovníků StB na pultě každého knihkupectví, co dnes tolik potřebujeme – nýbrž dějiny, jež by dokázaly reflektovat obtížné a poněkud překérní otázky, jež se týkají tuzemských zdrojů českého komunismu, role nacionalismu (spolu s německou otázkou), povolnosti české politické kultury (rovnostářské, nikoli liberální demokracie) vůči pokušením totalitarismu.“ (RUPNIK, Jacques: Politika vyrovnávání s komunistickou minulostí: Česká zkušenost. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1 (2002), s. 9–26, cit. s. 23.)

59 Název zřizovaného ústavu byl v rámci úprav návrhu změněn, přijaté znění je zveřejněno na webové stránce http://www.ustrcr.cz/docs/zakon181_07.pdf.

zajistit jaksi vně, mimo, bez účasti společnosti. Zároveň je jistě i šancí, konkrétní informace o formách represe a četnosti spolupráce s jejím aparátem jistě mohou spustit společenskou katarzi. Pokud se ovšem v tomto textu zajímáme o motivace politických aktérů, v daném případě tvůrců zákona o zřízení ústavu, pak je to stále totéž: znění zákona „opouzdřuje“ určitá období dějin (1938–1945 jako „období ne-svobody“ a 1948–1989 jako „období komunistické totalitní moci“) a perspektivně i kategorie viníků a obětí.⁶⁰ Velký prostor pro vážení viny, vnímání přechodů mezi oběma kategoriemi, přiznání traumatu a vlastní spoluzodpovědnost v takovém pojetí nevzniká.

Studie vznikla v rámci grantového projektu Grantové agentury České republiky, registrační číslo 409/07/1189.

60 Sr. KOPEČEK, Michal: Hledání „paměti národa“: Politika dějin, nostalgie a české dějepisectví komunismu. In.: *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 4, č. 1 (20007), s. 7–26.

Rozdělení minulostí

Československá sociální demokracie v letech 1989–1992

Tomáš Zahradníček

Sociální demokracie jako politická strana se na scéně objevila několik týdnů před listopadem 1989 – v dotazníku sociologů. Autoři výzkumu ji zahrnuli do katalogu politických institucí, jež nabízeli jako jednu z možných odpovědí na otázku: „S kým spojíte své naděje do budoucna?“¹ Nejen sama otázka sociologů z Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu, ale také výsledky jejich ankety ukazují, nakolik byl pojem sociální demokracie na začátku podzimu 1989 v politickém myšlení přítomný. S neexistující stranou v ní „spojila naděje“ třetina respondentů z celého území Československa.

Sociální demokracie se ustavila dva dny po 17. listopadu 1989, stejně jako Občanské fórum. Provolání přípravného výboru vyzývalo k zakládání místních organizací „skutečně sociální demokracie, a to ve městech i na vesnicích“. Ihned je odvysílala Svobodná Evropa.² O dva týdny později, 1. prosince 1989, se objevila jiná výzva, nazvaná „Stanovisko sociálních demokratů“. Narozdíl od prvé vyzývala všechny, kdo se cítili spjatí s ideály sociální demokracie, aby se zapojili do činnosti

1 SLEJŠKA, Dragoslav – HERZMANN, Jan a kol.: *Sondy do veřejného mínění (Jaro 1968, Podzim 1989)*. Praha, Svoboda 1990, s. 59.

2 Provolání přípravného výboru. In: *Právo lidu* [pražské], č. 1 (1989), s. 4; srv. KLABAN, Slavomír: *Obnovení činnosti ČSSD*. In: HRUBEC, Marek – BÁRTA, Miloš (ed.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha – Brno, Masarykova dělnická akademie – Doplněk 2006, s. 162.

Občanského fóra, a prohlašovala, že budování vlastní organizace musí počkat: „Až bude plně zajištěn další demokratický vývoj v zemi působením Občanských fór, v nichž naši stoupenci pracují, rozvine Čs. sociální demokracie činnost v plném rozsahu.“³ Dvě prohlášení reprezentovala dvě centra, vědomě soutěžící o prvenství a vliv. Obě vznikla koalici několika domácích a exilových skupin. Za prvním prohlášením stálo spojenectví menšinové frakce exilové sociální demokracie a domácí Společnosti pro studium demokratického socialismu. Druhé představovalo někdejší „nezávislé socialisty“ z Charty 77 a vedení exilové strany.

Obnovitelé, pokračovatelé a novostrančí

Sociální demokraté zde byli dřív než strana. Vstupní dělítko mezi nimi tvořil vztah k tradici a rozdíly v jejich životních osudech před listopadem 1989. Podle nich můžeme aktivisty hlásící se po listopadu 1989 k sociální demokracii rozdělit do tří hlavních skupin: na sociální demokraty „restituční“, „pokračovací“ a „nové“.

1) „Restituční“ motivace určovala jednání početné skupiny aktivistů, kteří hned v listopadu začali s budováním strany, jež nazývali „obnovou“. Pokládali se za dědice předúnorové sociální demokracie a v jejím oživení spatřovali svůj stěžejní úkol. Československá strana sociálnědemokratická zanikla jako samostatná organizace v červnu 1948. Jen menší část z jejich tří set sedmdesáti tisíc členů přešla do komunistické strany. Více než dvě stě tisíc členů slučovací přihlášku nepodalo, stalo se „bývalými sociálními demokraty“ a toto určení nepříznivě ovlivňovalo jejich další osudy. Tisíce z nich byly po únoru 1948 odsouzeny k drakonickým trestům. Nechtěným důsledkem represí bylo posílení soudržnosti bývalých funkcionářů strany, kteří se setkávali u soudů a ve vězeních a později, v šedesátých letech, při úsilí o soudní rehabilitace. V květnu 1968 vystoupila skupina funkcionářů s prohlášením o „obnově činnosti“ strany, která podle jejich názoru nikdy nezanikla (rozhodnutí o sloučení s KSC odpovídalo organizačnímu řádu).⁴ Několik jednání se zmocněnci KSC mělo pro budoucnost nakonec menší význam než tiskové ohlasy, které aktivizovaly sociálnědemokratické sítě a vzpomínky někdejších členů a příznivců. Vedle opětovného navázání vztahů mezi bývalými funkcionáři měly události let 1968 a 1969 ještě dva podstatné důsledky. S vlnou posrpnové emigrace do ciziny odešlo několik desítek lidí, kteří v sedmdesátých a osmdesátých letech sehráli důležitou roli v exilu. A při „normalizačních“ prověrkách opustila komunistickou stra-

3 Stanovisko sociálních demokratů. In: *Právo lidu* [exilové], roč. 12 (92), č. 4 (1989), s. 1.

4 Viz JANÝR, Přemysl: *Neznámá kapitola roku 1968: Zápas o obnovení Československé sociální demokracie*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998; KOHOUT, Jaroslav: *Obnova činnosti sociální demokracie v roce 1968*. In: HRUBEC, M. – BARTA M. (ed.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*, s. 101–111; HOPPE, Jiří: *Opozice '68: Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha, Prostor 2009, s. 45–134.

nu část někdejší prokomunistické frakce sociální demokracie z roku 1948. Lidé vyloučení či vyškrtnutí z KSČ jako účastníci pokusu o reformu patřili až do listopadu 1989 ke „straně vyloučených“. Někteří se stali důležitými aktéry opozice v sedmdesátých letech, další se aktivizovali na konci osmdesátých let v Klubu za socialistickou přestavbu Obroda a ve Společnosti pro studium demokratického socialismu kolem bývalého ministra zahraničí Jiřího Hájka. Do druhého spolku patřil syn známého předúnorového funkcionáře sociální demokracie z Hradce Králové Slavomír Klaban, který se v listopadu 1989 postavil do čela přípravného výboru. Stal se mluvčím „restituční“ skupiny, jejíž postoj vyjádřil v úvodníku prvního čísla *Práva lidu*, vydaného po čtyřiceti letech opět v Praze:

„Protože jsme vždy byli stranou dělnickou a nejširších lidových vrstev s programem demokratického socialismu, bylo nám nejen neustále spíláno, že jsme zrádci dělnické třídy, ale příslušníci sociálnědemokratické strany, a zejména její funkcionáři, prožili mnoho let ve vězení, umírali na následky věznění, ostatní byli nazýváni revizionisty a patřili mezi ty občany, kteří byli nejvíce perzekvováni. Není však naším úmyslem vzpomínat na tragické události uplynulých čtyř desetiletí. Je přece známo, že každý národ rozvíjí a pečuje o své tradice. Nebudeme neskromní, když prohlásíme, že tradice Československé sociální demokracie patřila vždy a patří dodnes mezi nehumánnější. Těch 110 let už něco znamená. Když jsme čtyřicet let veřejně nepracovali a bedlivě sledovali společenský vývoj v naší zemi, smutek střídal rozhořčení. Dnes tyto pocity vystřídá pocit nesmírné radosti.“⁴⁵

Právo lidu, symbol kontinuity Československé strany sociálnědemokratické, začalo znovu vycházet roku 1978 v exilu v západoněmeckém Wuppertalu v redakci Jiřího Loewyho (foto z publikace spoluautora, editora a vydavatele Karla Hrubého Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu. Praha, vlastním nákladem 1997)

5 KLABAN, Slavomír: Udeřila hodina. In: *Právo lidu* [pražské], č. 1 (1989), s. 1.

Ukázka z Klabanova článku obsahuje všechny hlavní motivy, s nimiž „restituční“ sociální demokraté vstupovali do politického života v listopadu 1989. Odkaz předúnorové strany připomínali jako význačnou součást tradice české demokratické politiky. Upozorňovali na skutečnost, že funkcionáři sociální demokracie patřili k přednostním terčům poúnorových represí. Přebrot vítali jako příležitost k odčinění křivd a k návratu do veřejného života, přičemž předpokládali, že strana brzy zaujme roli odpovídající předúnorové tradici.

2) Když Slavomír Klaban promluvil jménem těch, kteří čtyřicet let „veřejně nepracovali“, pomíjel další skupiny dědiců. Pro ně převratem nic nezačínalo, jen se změnilly podmínky pro činnost. Nejvýznamnější skupiny „pokračovacích“ sociálních demokratů tvořila exilová strana a skupina „nezávislých socialistů“ z prostředí Charty 77.

Na konci osmdesátých let tvořilo aktivní jádro sociálnědemokratického exilu několik desítek lidí usídlených v západní Evropě a Spojených státech, především univerzitní učitelé, úředníci a manažeři, vědci a umělci. Exilová strana, ustavená v dubnu 1948, zdatelně ožila od druhé poloviny sedmdesátých let, poté co ji posílili příslušníci emigrační vlny vyvolané potlačením „pražského jara“.⁶ Od ustavení charakteristické nekomunistické levice („nezávislí socialisté“, viz níže) navázala styky s touto částí opozice. Od konce sedmdesátých let se od vedení odkláněla frakce tvořená několika exilovými funkcionáři (Radomír Luža, Jiří Horák, Přemysl Janýr), která ustavila vlastní organizaci nazvanou Kruh československých sociálních demokratů v zahraničí a vydávala časopis *Korespondence*. Věcným jádrem sporu se stal nejprve přístup k otázce německého sjednocení a později, ve druhé polovině osmdesátých let, k reformám uvnitř sovětského bloku. Lužova skupina se zabývala myšlenkou na „historický kompromis“, spočívající v podpoře „perestrojky“ výměnou za opětovné ustavení sociálnědemokratické strany. Vnitropolitická rovina „historického kompromisu“ měla přinést smír mezi sociálními demokraty a reformními komunisty šedesátých i osmdesátých let. Pro většinu lidí z vedení exilové ČSSD však byla nepřijatelná představa, že by měli změnu poměrů v Československu podpořit úzkou spoluprací s lidmi, kvůli kterým odešli do exilu nebo byli vězněni. Vzhledem k mezinárodní proslulosti bývalých komunistů a anonymitě bývalých vězňů se obávali, že by navrhovaná spolupráce prakticky vyústila v nutnost, aby se druzí

6 K dějinám sociální demokracie v exilu už vznikla poměrně bohatá literatura: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, vlastním nákladem 1996; LUŽA, Radomír: *Československá sociální demokracie: Kapitoly z let exilu 1948–1989*. Praha – Brno, Československé dokumentační středisko – Doplněk 2001; HRUBÝ, Karel: *Opozice v exilové sociální demokracii: Nad knihou Radomíra Luži*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 1–2 (2004), s. 188–200. Viz též memoáry: *Úseky polojasna: Vzpomínky Jiřtha Loewyho*. Ed. Tomáš Zahradníček. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005; KREJČÍ, Jaroslav: *Mezi demokracií a diktaturou: Domov a exil*. Olomouc, Votobia 1998.

podřídili prvním. Na posledním sjezdu exilové strany v Heidelbergu v létě 1989 se stal předsedou Karel Hrubý a ústředním tajemníkem Jiří Loewy, oba političtí vězni z padesátých let. Filozof Ivan Sviták je varoval před snahou zakládat vpředvečer očekávaných změn v Praze politická rozhodnutí na morální argumentaci a připomínal, že „ta běhna historie neřeší konflikty podle mravních zásad“.⁷

Roztržka vyústila v soutěž obou exilových proudů o vliv na dění v Československu. Vedení exilové ČSSD v posledních měsících před listopadem 1989 bezvýsledně nabádalo „nezávislé socialisty“ k tomu, aby dali veřejně najevo, že směřují k ustavení sociálnědemokratické strany. Lužova skupina udržovala vztah se skupinou kolem Jiřího Hájka, která v roce 1989 ustavila Společnost pro studium demokratického socialismu. Pro celý exil však platilo, že převrat v Československu pro něj přinášel zásadní změnu v podmínkách činnosti, nikoli v činnosti samé. Všichni hlavní aktéři se stali účastníky obnovy sociální demokracie.

Druhou významnou skupinu „pokračovacích“ sociálních demokratů tvořili někdejší „nezávislí socialisté“ z Charty 77. V reakci na názorové diskuse o dalším postupu uvnitř opoziční komunity se skupina chartistů na jaře 1978 prohlásila za „nezávislé socialisty“. K 7. dubnu 1978 vydali manifest nazvaný „Sto let českého socialismu“, v němž připomněli, že nedílnou součástí socialistického hnutí v českých zemích byl od jeho počátků důraz na rozšiřování politických a občanských práv a svobod, které „musíme cítit jako svůj nesplněný dluh a úkol“. Pod obratně stylizovaný text manifestu se podepsalo třiadvacet opozičních aktivistů, vedle vlastního jádra „nezávislých socialistů“ kolem Rudolfa Battěka připojili svá jména například Václav Havel a František Kriegel.⁸

Přihlásili se tím „nezávislí socialisté“ k sociální demokracii? Autor manifestu historik Jaroslav Mezník v říjnu 1979 vyjasňoval stanovisko v dopise ústřednímu tajemníkovi exilové ČSSD Miroslavu Tučkovi. Napsal, že postupem času „tradice předúnorové sociálnědemokratické strany slábnou“. Vysvětloval, že nepočtená skupina opozičních intelektuálů hlásící se k demokratickému socialismu se shoduje v perspektivách, ale rozděluje ji minulost – jsou mezi nimi dědici tradic svázaných se sociální demokracií, ale také s národními socialisty, bývalí komunisté i lidé bez stranické minulosti. Tvrdil, že „v současném Československu by prosazování tradic předúnorových politických stran nevedlo k posílení demokratického socialismu, ale naopak k jeho zeslabení“, protože „lidé, kteří mají stejný nebo velmi blízký názor na problémy současnosti, by se tedy oddělili kvůli tradicím... (...) Za této situace nepokládáme za užitečné, aby se demokratičtí socialisté v Československu spojovali s jménem politických stran, které svou činnost musely u nás

7 SVITÁK, Ivan: *Budoucnost bez komunismu*. Praha, vlastním nákladem 1990, s. 92.

8 Manifest „Sto let českého socialismu“ byl publikován v jubilejním čísle exilového *Práva lidu*, které bylo v roce 1978 vydáno ke stoletému výročí existence sociálnědemokratické strany v českých zemích (roč. 81, léto 1978, s. 2).

zastavit před třiceti lety. (...) Pokud jde tedy o naši případnou stranickou příslušnost ve svobodném Československu, musíme čekat, co přinese budoucnost a jak se rozhodnou občané...“⁹

Mezníkovovo vysvětlení vzala exilová sociální demokracie na vědomí a napříště je respektovala. S kruhem „nezávislých socialistů“ uzavřela spojení, které usnadňovalo exilové straně orientaci v poměrech v Československu a umožňovalo jí domácí „nezávislé socialisty“ zastupovat v zahraničí s nadějí, že z tohoto svazku vzejde obnovená ČSSD na domácí půdě. Sjezd exilové strany v Curychu zvolil v srpnu 1983 čestným členem svého ústředního výkonného výboru vězněného Rudolfa Battěka. Ve druhé polovině osmdesátých let patřil Battěk k proudu, který v diskusích uvnitř Charty 77 chtěl přejít k politickým formám opoziční činnosti. Stal se vůdčí postavou Hnutí za občanskou svobodu (HOS), které v říjnu 1988 v první větě svého manifestu oznamovalo, že „čas dozrál k práci vpravdě politické“.¹⁰ Schůzka „nezávislých socialistů“ z Hnutí za občanskou svobodu nad textem prohlášení ohlašujícího vznik sociálnědemokratické platformy v rámci hnutí se po několika odkladech konala až 17. listopadu 1989 a jeho zveřejnění zabránil rychlý vývoj událostí po studentské demonstraci. Battěk poté jako zástupce HOS patřil k zakládajícím členům Občanského fóra. Také pro „nezávislé socialisty“ znamenal vstup do polistopadové politiky pokračování v dávno započaté činnosti.

3) Třetí významný proud obnovené sociální demokracie představovali nově příchozí. „Noví“ sociální demokraté spatřovali v Československé straně sociálnědemokratické vyústění svých dosavadních politických životopisů. Nebo je v ní začínali, přivedeni až událostmi podzimu 1989 k politickému angažmá.

Nejpočetnější skupinu mezi nimi tvořili bývalí komunisté. Sociální demokracie jako perspektiva žila v úvahách komunistického posrpnového exilu, v domácí „straně vyloučených“ z KSČ i v dalších opozičních skupinách pěstujících kulturu politického myšlení. Politické diskuse v letech 1988 a 1989 v Obrodě, spolku bývalých vysokých komunistických funkcionářů vyloučených po roce 1968, charakterizoval její předseda Vojtěch Mencl: „Vlastně nebylo úplně jasno, jestli máme hrát roli navrátních se komunistů nebo vytvořit znovu sociální demokracii.“¹¹ V debatách o vývoji levice, jež vycházely z komunistických zdrojů a pozic, se „návrat“ k sociál-

9 Dopis Jaroslava Mezníka Miroslavu Tučkovi z 28. října 1979 cituji podle samizdatové edice *Nezávislí socialisté 1977–1979: Soubor dokumentů*. B.m., b.d. [asi 1980], s. 63–69. Je přetištěn také v příloze k tomuto článku (s. 362–364). Viz též MEZNÍK, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*. Brno, Matice moravská 2005.

10 Demokracii pro všechny: Manifest Hnutí za občanskou svobodu. In: HLUŠIČKOVÁ, Růžena – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka (ed.): *Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989: Sborník dokumentů*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf 1994, s. 25–34; srv. OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969–1989*. Praha, ÚSD AV ČR – Maxdorf 1994, s. 65 nn.

11 VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel (ed.): *Vítězové? Poráženi? Životopisná interview*, sv. 1: *Disent v období tzv. normalizace*, Praha, Prostor 2005, s. 529.

„Nezávislí socialisté“ Rudolf Battěk (vlevo) a Jaroslav Mezník na svatbě Jiřího Müllera v roce 1979 (foto z knihy Jaroslava Mezníka *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*. Brno, Matice moravská 2005)

ní demokracii jevil jako jedno z možných východisek krize sovětského systému či jako „přirozená cesta“ po zklamání z vlády komunistů. Jak později vzpomínal řadový člen KSČ a po změně režimu přední politik Občanského fóra a ČSSD Ivan Fišera: „V listopadu 1989 první leták, který jsem vyhledal, patřil sociální demokracii.“¹² Celý vnitřně nejednotný proud „novostraníků“ vnášel do polistopadové sociální demokracie slovník a způsob uvažování spjatý s komunistickým reformismem. Sociální demokraté s komunistickým rodokmenem zdůrazňovali svou věrnost „levicovým hodnotám“ a soudili, že rozdíl mezi komunistickou a sociálnědemokratickou stranou se podobá rozdílu mezi špatným a dobrým nástrojem k jejich prosazování. Mnozí „noví“ členové zaujímalí hned od listopadu 1989 jako lidé v produktivním věku čelná místa ve straně a jejím rodičím se profesionálním aparátů. Předúnorovou stranu nepokládali za závazný vzor pro své působení a ve spleťtých vztazích

12 FIŠERA, Ivan: S modernizací ČSSD nelze otálet. In: *Právo* (9.3.2005), s. 5. Fišerova vzpomínka pokračuje slovy: „Byl jsem zklamán. Dýchala z něho staroba – sice ušlechtilá, ale nešťastně umístěná mimo čas i prostor.“

mezi starými sociálními demokraty odhalovali zátěž, s jakou se nově vzniklé politické strany nemusely vyrovnávat.¹³

Schematizovaný popis hlavních proudů scházejících se na půdě obnovené strany předznamenává potíže, které brzy měly nastat. Ustavení sociálnědemokratické strany svedlo dohromady lidi značně odlišných východisek a zkušeností. Spojoval je výhled do budoucnosti, v němž měla sociální demokracie zaujmout významné místo v české politice.¹⁴ Historická strana, jak se ČSSD po listopadu 1989 sama nazývala, se ale neobešla bez debaty o vlastní minulosti a tato problematika ji dlouho zaměstnávala a rozdělovala. Snadno, bez většího zájmu o detaily a hlubší diskuse se všichni aktéři polistopadové sociální demokracie přihlásili k dějinám strany do roku 1938, shrnutým do několika opakovaných charakteristik (všelidová, slušná, pokroková, demokratická, masarykovská, státotvorná). S druhou světovou válkou začínaly potíže dvojího druhu. Jednak počátek čtyřicátých let byl dobou, kdy do praktické politiky vstupovala nejstarší generace činná na polistopadové obnově, pro niž všechny následné události tvořily žité dějiny a součást osobního životopisu. A především, v letech druhé světové války začalo ve straně štěpení podle vztahu k Sovětskému svazu a československým komunistům, osudové téma pro českou společnost i sociální demokracii a hlavní námět všech polistopadových debat o „vyrovňování s minulostí“. Sociální demokracii nástup KSČ k moci rozdělil. V jejích řadách se ve čtyřicátých letech – a znovu po roce 1989 – nacházeli lidé, kteří se stali spoluaktéry února 1948 a organizovali „sloučení“ sociální demokracie s komunistickou stranou, v níž sami získali funkce, někteří se dokonce aktivně podíleli i na perzekucích svých někdejších soudruhů.¹⁵ A vedle nich se ocitli odpůrci tohoto

13 Místopředseda ČSSD Karel Sikora na sjezdu strany v březnu 1990 prohlásil: „Vznáš se to mezi námi jako stín. Chceme-li jednat jako strana funkčně, musíme okamžitě ukončit rozpory, které byly ve straně při jejím vzniku. (...) Byl jsem na konferenci Strany zelených. (...) Je to nová strana a nemusí řešit otázky, které nás brzdí.“ (*Protokol XXIV. obnovovacího sjezdu Československé sociální demokracie, konaného ve dnech 24. a 25. března 1990 v Praze-Břevnově*. Praha, Fénix 1991, s. 57.)

14 Navzdory svému názvu působila Československá sociální demokracie pouze v českých zemích, její komplikované vztahy se sociálnědemokratickými formacemi na Slovensku ponechává tato studie stranou.

15 To byl případ Jiřího Hájka, který v roce 1954 vydal knihu *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR*, tvořící ideový rámec trestního stíhání bývalých sociálnědemokratických funkcionářů. Za „pražského jara“ se Hájek stal ministrem zahraničních věcí a ve druhé polovině 70. let jednou z vůdčích postav Charty 77, ujímající se ochrany lidských práv v Československu, ke svému podílu na likvidaci sociální demokracie se však nevyjadřoval. V roce 1985 okomentoval redaktor exilového *Práva lidu* Jiří Loewy zprávu z Prahy, podle níž Hájek v souvislosti s politicky motivovaným zamítnutím přihlášky jeho syna na vysokou školu prohlásil, že poměry v Československu připomínají apartheid. V souvislosti s tímto výrokem Loewy napsal, že Hájek v roce 1948 patřil ke spoluvůdčům komunistického režimu: „Kdo seje vítr, žije nebezpečně. Kdo – byť i bez biče a revolveru, jako pachatel od psacího stolu – vytváří poměry

trendu, snažící se v letech 1945 až 1948 ze sociální demokracie učinit platformu odporu proti silícím komunistům. Těžko nastolit shodu o minulosti mezi politickým vězněm z padesátých let a tehdejším komunistickým funkcionářem, zvláště pokud ten druhý připomínky o svém konání odmítal jako nemístné. Skutečnost, že se oba jako předúnoroví sociální demokraté osobně znali, situaci nijak neulehčovala.

Vlastní agenda týkající se minulosti nešla při obnově strany pominout a podstatná část „restitučních“ sociálních demokratů nic takového ani neměla v úmyslu. Pro ně znamenal pád komunistického režimu a obnova strany především satisfakci a také příležitost veřejně promluvit o své zkušenosti. Nejmladší příslušníci této generace již dovršili šedesátku a v naprosté většině nepočítali s profesionální politickou dráhou. Také tato okolnost situaci nijak neulehčovala, poněvadž účastníky diskusí nevedla k hledání styčných bodů mezi jejich názory. Při zkoumání vztahu sociální demokracie k minulosti bychom málo uspěli, kdybychom neobrátili pozornost ke střetávání jednotlivých životopisů a tradic, z něhož vyplývala nemožnost zaujmout v tomto ohledu v rámci sociální demokracie společná stanoviska.

S Občanským fórem, nebo proti němu?

Rychlost, s níž se už 19. listopadu 1989 prohlásila skupina bývalých funkcionářů zastoupená Slavomírem Klabanem za centrum obnovené strany, vzbudila ve vedení exilové sociální demokracie nevoli. A také podezření, že tito lidé – „Hájkovi lidé“ – se nabízejí komunistické straně jako spojenci při ústupových bojích a snaze o oslabení Občanského fóra. Informační oběžník exilové ČSSD psal na konci prosince nedvojznačně: „Zprávy z Prahy tvrdí, že se 26. listopadu sešel ‘krizový štáb’ KSČ, který rozhodl, že je nutno nalevo od Občanského fóra vytvořit co nejširší spektrum menších politických stran, které odčerpají fóru voličský potenciál. (...) Že se KSČ v zoufalé sebeobraně uchýlí k nejrůznějším trikům, o tom nemusíme jistě pochybovat. Ale ať už motivy některých ‘obnovovatelů’ Čs. sociální demokracie byly takové či onaké, faktem, realitou zůstává, že se jim s vydatnou materiální pomocí ze zahraničí podařilo vytvořit určitou infrastrukturu, vydat noviny, soustředit v celé zemi prý desetitisíce přihlašek a vytvořit řadu organizací. Členy těchto organizací se zcela nepochybně stali v dobré víře mnozí slušní a poctiví lidé.“¹⁶

podobné apartheidu, ten riskuje, že tyto poměry jednoho dne dopadnou i na něho.“ (Hájkův „apartheid“. In: *Právo lidu*, roč. 8 (88), č. 1 (1985), s. 9.) Následná diskuse o článku – kritická i sympatizující s Loewyho postojem – vyústila v protest z Prahy, podepsaný třicítkou známých představitelů české opozice proti „žlučovitě zlobě, potřebě vynášet nesmiřitelné rozsudky na základě popletených informací, touze kádrovat“ (*tamtéž*, roč. 9 (89), č. 2 (1986), s. 7). K Hájkově aféře srv. též dopis Jaroslava Mezníka Jiřímu Loewymu z 13.9.1985, otištěný v příloze k této stati (s. 369–376).

16 *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha (dále A ÚSD), fond (f.) Jiří Loewy, Sociální demokracie, Sdělení sekretariátu ČSSD v exilu z 26. prosince 1989.*

Slavomír Klaban oslovil exilové sociální demokraty dopisem z 19. prosince, v němž vyzval k zažehnání „nesmírně vážného nebezpečí rozkolu sociálnědemokratického hnutí“ a stěžoval si na dosavadní postup Rudolfa Battěka: jednání s ním „nevedla k žádnému závěru“, aktivisté konkurenčního centra soustředění v Občanském fóru svými provoláními přelepují propagační plakáty ČSSD a „veřejnost se táže, zda máme dvě sociálnědemokratické strany“.¹⁷ Ke sjednocení vyzývaly sociálnědemokratické strany ze Západu i mimopražští aktivisté. Zástupci obou center se setkali v Praze 12. ledna 1990 a jejich jednání vyústilo v dohodu o ustavení společného přípravného výboru, sloučení členů a společné přípravě sjezdu strany. Oba tábory ale mezi sebou fakticky dál nespolupracovaly. V té době získali za Občanské fórum poslanecké místo Rudolf Battěk, Jaroslav Mezník a tři další sociální demokraté z okruhu někdejších „nezávislých socialistů“.

Vztah sociální demokracie a Občanského fóra byl od prvních týdnů komplikovaný. Klabanova stížnost na přelepování plakátů odráží atmosféru uvnitř Občanského fóra, které vystupovalo jako hlavní síla převratu a hledělo s nedůvěrou na aktivity spolků snažících se prosadit samostatně. Zejména studenti a mladí aktivisté OF iniciativy, o jejichž zázemí, tradicích ani představitelích neměli žádnou představu, v lepším případě pokládali za pomýlené, v horším za úskok komunistů, směřující ke zmatení situace. Sociální demokracie se od první chvíle hlásila k účasti v Občanském fóru. Praktické naplnění tohoto postulátu se přitom lišilo místo od místa. Jen vzácně se obě formace překrývaly a ve vedení místních Občanských fór měli zastoupení lidé, kteří současně reprezentovali i sociální demokracii. Na obnově místních stranických organizací se nejčastěji podíleli předúnoroví funkcionáři, kteří se s aktivisty OF mýjeli, nebo se s nimi dokonce dostávali do střetů, vyplývajících z generačních rozdílů i z odlišných představ o tom, jak naplňovat tezi o podílu sociální demokracie na práci Občanského fóra. Rozhodující vliv měl nakonec vztah pražského vedení strany k Občanskému fóru, který se rychle vyvinul v rivalitu. Činitelé Československé strany sociálnědemokratické nebyli zváni k žádným konzultacím, natož k rozhodování (narozdíl od českých socialistů a lidovců, disponujících vládním a parlamentním zastoupením a všestranným reálným vlivem). Postup Občanského fóra, v němž se odrážel postulat Václava Havla, že by hnutí mělo vystupovat jako „rozmlžený útvar“ neponechávající velký prostor rodícím se stranám,¹⁸ brzy pociťovali v pražském vedení jako konkurenční vztah. Na počátku března Občanské fórum oficiálně nabídlo sociálním demokratům účast na společné kandidátce. Vedení strany o tom však odmítlo rozhodnout s odůvodněním, že tuto otázku musí předložit sjezdu.

17 *Tamtéž*, dopis Slavomíra Klabana předsedovi exilové ČSSD Karlu Hrubému z 19.12.1989.

18 Viz SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, Prostor 2003, s. 251.

Dne 23. března 1990, den před obnovovacím sjezdem sociální demokracie, se v pražském hotelu Forum konala konference exilové strany. Na snímku jsou (zleva) její tajemník Jiří Loewy, předseda Karel Hrubý a čestný člen jejího ústředního výkonného výboru Rudolf Battěk (foto z publikace Karla Hrubého Léta mimo domov)

Obnovovací sjezd Československé sociální demokracie se sešel ve dnech 24. a 25. března 1990 v Odborovém domě v pražském Dlabachově s úkolem přijmout program strany, rozhodnout o postupu ve volbách a zvolit stranické vedení. Rudolf Battěk, ucházející se o post předsedy, se až krátce před jeho konáním dozvěděl jméno svého protikandidáta. Místo Slavomíra Klabana, pokládaného za slabého soupeře, se jím stal jeden z představitelů exilové stranické frakce – Jiří Horák, syn významného sociálnědemokratického funkcionáře, učitel politologie ve Spojených státech a člen vedení mnoha exilových spolků. V březnu 1990 se v Praze konalo jen málo volebních shromáždění, na nichž mohl chartista a představitel širšího vedení Občanského fóra nad svým konkurentem nevyhrát. Výjimku ovšem představoval právě sjezd sociálních demokratů, na němž většina delegátů dala svůj hlas Horákovi.

Battěk na sjezdu vysvětloval svůj postup v uplynulých čtyřech měsících – tedy angažovanost v Občanském fóru a minimální účast na práci uvnitř sociální demokracie – jako jediný správný. Přítomné nešetřil: „...začátek, kterým strana vstoupila do své organizační struktury, nebyl šťastný. 19. listopadu, kdy šlo o všechno, kdy ministerstvo vnitra bylo připraveno likvidovat OF, dvě stě jeho čelných představitelů, v té chvíli naši přátelé sociální demokraté se vrhli jen na budování struktury a bohužel začali tím, že se vytvořil sekretariát, zvolil se předseda, přípravný výbor, generální tajemník, a kdo vstoupil, dostal funkci. (Potlesk.) Nevíme, kdo to jsou

za lidi. (...) ...myslet si, že budeme pěstovat falešnou jednotu za situace, kdy ohrožení komunistickou infiltrací je stále značné, bylo by naivní. Komunisté připravovali komunistickou infiltraci této strany dávno před listopadem. (Potlesk.) Bohužel tohoto nebezpečí nejsme zbaveni dosud.“¹⁹

Tato kritika nenašla kladný ohlas. Přicházela od muže, který se v očích „restitučních“ delegátů do stranických řad teprve přihlašoval. Tradice Charty 77 a „nezávislých socialistů“, na něž se odvolával, byla pro většinu přítomných sice úctyhodná, ale cizí. Referenční bod ve vztahu k minulosti pro ně představoval únor 1948. A také obnovování strany v roce 1968, jenže tehdy Rudolf Battěk působil v Klubu angažovaných nestraníků. S kandidaturou zástupce Občanského fóra na předsedu se navíc pojilo nebezpečí, že rozvoj strany podřídí jeho zájmům. A Battěková vystoupení na sjezdu musela takové obavy potvrzovat. V této souvislosti se pronášená varování před „komunistickou infiltrací“ do značné míry mýjela účinkem; vždyť Občanské fórum v té době ve vládách i v regionech reprezentovali lidé, kteří z KSČ vystoupili před třemi měsíci. Především z těchto důvodů Rudolf Battěk předsednickou funkci nezískal. Sjezd se usnesl, že strana půjde do nadcházejících voleb samostatně, přičemž umožnil jejím členům ucházet se o mandáty i na kandidátce Občanského fóra. Současně váhu všech sjezdových rozhodnutí, učiněných v předvolebním chvatu, umenšil usnesením o tom, že další sjezd se bude konat již za rok. Bouřlivá diskuse o tom, jakou roli smějí hrát bývalí komunisté v obnovené sociální demokracii, ukázala na převládající odpor vůči jejich působení ve vyšších funkcích. V jednu chvíli delegáti dokonce odhlasovali, že do ústředního výkonného výboru nesmějí vůbec kandidovat bývalí členové KSČ, toto rozhodnutí však posléze předsednictvo zrušilo jako zmatečné, neboť odporovalo předchozí dohodě o pravomoci místních organizací posoudit jednotlivé kandidáty.

Příznivci Rudolfa Battěka své zklamání z výsledku sjezdu nijak neskrývali. Podělili se s veřejností o svou nedůvěru vůči současnému vedení strany i s názorem, že svou politickou reprezentaci vidí spíše v Občanském fóru. Neúspěch Battěkovy kandidatury vykládali jako důkaz intelektuální a mravní převahy disidenta nad účastníky sjezdu, čímž svému favoritovi uvnitř strany mnoho neposloužili.²⁰ Pět týdnů před volbami zveřejnili „Prohlášení Klubu sociálních demokratů Občanského fóra“, podepsané vedle Rudolfa Battěka další dvacítkou signatářů. Vyzývalo k podpoře Občanského fóra, kritizovalo „odchod sociálních i křesťanských demokratů z rámce OF“ a sestavení jejich samostatných volebních kandidátek. Vyjadřovalo přesvědčení, že nedůvěra lidí, zejména mladých, vůči politickým stranám je oprávněná.

19 *Protokol XXIV. obnovovacího sjezdu Československé sociální demokracie*, s. 52 n (viz pozn. 13).

20 Například v článku spisovatele Oty Filipa, který se účastnil sjezdu jako delegát exilu: FILIP Ota: Tak už máme, co jsme chtěli... In: *Tvorba*, roč. 38, č. 16 (18.4.1990), s. 5.

něná, a ještě ji posilovalo: „Neutěšená situace obnovované sociální demokracie je mimo jiné způsobena faktem, že ji ovládla skupina osob bez vlastní koncepce a politické identity. (...) Ještě počátkem tohoto roku byla Čs. sociální demokracie považována za potenciálně nejsilnější stranu u nás. Tyto šance byly zmařeny a stav členstva stagnuje především proto, že styl práce této strany a složení jejích orgánů jsou v rozporu s úlohou, kterou sehrála právě mladá a střední generace v boji proti komunistické diktatuře i v revolučních dnech – a kterou bude hrát i v budoucnu. (...) Strana nevstoupila do povědomí veřejnosti, neboť v jejím vedení jsou osoby bez opoziční minulosti v uplynulých desetiletích a většinou také bez přímé účasti v hnutí OF“²¹

Na základě těchto argumentů ohlásili signatáři neposlušnost stranickému vedení („nepodřizujeme se konkrétním politickým rozhodnutím současného vedení strany“) a vyzvali k zakládání Klubů sociálních demokratů na všech úrovních Občanského fóra. Oznámili také brzké svolání jejich celostátní konference, vypracování vlastního programu a podporu Občanskému fóru v nadcházejících volbách.²² V rozhovoru pro *Lidové noviny* označil Battěk sociální demokracii za stranu infiltrovanou komunisty, její vedení za skupinu lidí blízkých reformnímu komunismu a šance ČSSD ve volbách za nejisté. Dal tím najevo, že každý voličský hlas pro tuto stranu pokládá za omyl a že příznivci sociálnědemokratického programu mají hlasovat pro Občanské fórum, za něž sám kandiduje.²³ Battěkův letitý soupeř Jaroslav Mezník reagoval polemikou, v níž protestoval proti obviněním vznášeným proti ČSSD dva týdny před volbami, a také osobním dopisem, ve kterém Battěkovi ještě ostřeji vytkl jeho výroky jako neférové.²⁴

Program, s nímž vstupovala sociální demokracie do voleb, se prakticky nelišil od desítky konkurenčních. Pokusy o odlišení se dařily málo, poněvadž volby přicházely dříve než praktická politická agenda, při jejímž projednávání se názory profilovaly. Sociální demokracie zdůrazňovala tradici („nejstarší pokroková politická strana, zlikvidovaná diktaturou totalitního režimu Komunistické strany Československa“), sociální témata („sociální jistoty“) a pouto k sesterským západoevropským stra-

21 Prohlášení Klubu sociálních demokratů Občanského fóra. In: *KROK – Kritika, rozmluvy, otázky, koncepce: Časopis Klubu sociálních demokratů OF*, [č. 1, září 1990], s. 12–14.

22 Tamtéž, s. 14.

23 Hledání dokonalosti: Rozhovor s Rudolfem Battěkem. In: *Lidové noviny* (23.5.1990), s. 3. Můžeme se dohadovat, nakolik se Battěkovo prohlášení o komunistické infiltraci opíralo o znalost dokumentů Státní bezpečnosti. Na základě „případu Bartončík“ můžeme předpokládat, že politici OF se snažili ověřit, nakolik se kandidátní listiny dalších stran shodují s registry StB. Věcně měl Rudolf Battěk pravdu v tom, že se mezi prvními funkcionáři polistopadové ČSSD vyskytovali lidé uvedení v těchto pramenech jako agenti a informátoři StB.

24 Viz dopis Jaroslava Mezníka Rudolfu Battěkovi z 24.5.1990, otištěný v příloze k této stati (s. 380–382).

nám.²⁵ Na plakátovacích plochách patřila k nejpočetněji zastoupeným, strádala ale nedostatkem zájmu médií, interpretujících volby jako soubor mezi Občanským fórem a Komunistickou stranou Československa. Snahu o průlom v tomto směru znamenalo „Prohlášení historických demokratických politických stran Československa“ ze 17. května, žádající zákaz KSČ, které spolupodepsala také sociální demokracie. Ohlas mělo značný, avšak vesměs negativní. Ve shodě se skutečností bylo pokládáno za předvolební tah stran, jimž výsledky průzkumů veřejného mínění dávaly stále menší naději na úspěch.

V parlamentních volbách konaných 6. června zvítězilo v českých zemích Občanské fórum, na jehož kandidátkách bylo zvoleno pět „sociálních demokratů OF“. Československá strana sociálnědemokratická zůstala pod pětiprocentním prahem. Hodnocení volebního výsledku, s nímž přišel předseda strany Jiří Horák, zdůraznilo matný obraz sociální demokracie v očích veřejnosti – a také „skutečnost, že někteří sociální demokraté považovali za nutné uprostřed volebního boje apelovat na voliče, aby naši stranu nevolili“.²⁶ Po vyloučení zprávy vedení, popisující postup sociálních demokratů z Občanského fóra před volbami jako „rozkolnickou činnost“, a diskuse s Rudolfem Battěkem ústřední výkonný výbor tohoto hlavního vnitrostranického oponenta vyloučil ze sociální demokracie. Už se do ní nevrátil a neúspěšně se pokoušel ze skupiny svých příznivců vytvořit stranu vlastní.

S Obrodou, či bez ní?

Vyloučením Rudolfa Battěka na sebe Československá strana sociálnědemokratická upoutala značnou pozornost médií, kladoucích si otázku, jak se mohl Jiří Horák po volební porážce tak lehkovážně zbavit naděje, že hlas sociální demokracie bude slyšet v parlamentu. Ale předseda strany měl plán, který začal uskutečňovat, totiž spojení s klubem Obroda. V Občanském fóru působila Obroda „jako samostatná politická síla“,²⁷ na jeho kandidátkách získalo v červnu několik jejích členů poslanecké mandáty. První vzájemné kontakty byly navázány už na jaře. Po volbách Jiří Horák na schůzce s předsedou Obrody Milošem Hájkem navrhl sloučení obou

25 A ÚSD, f. Jiří Loewy, Sociální demokracie. Citace pocházejí z nedatovaného propagačního a náborového letáku ČSSD, vytištěného patrně v březnu či dubnu 1990. (Srv. MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, sv. 2. Brno, Doplněk 2005, s. 1465.)

26 Projev předsedy ČSSD Jiřího Horáka na 4. zasedání ústředního výkonného výboru ČSSD dne 15. června 1990. In: *Organizační zpravodaj*, č. 12 (21.6.1990).

27 Formulace pochází z usnesení výkonného výboru klubu Obroda o dalším působení klubu v rámci Občanského fóra ze 7.1.1990 (viz KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Obroda – Klub za socialistickou přestavbu: Dokumenty*. Praha, Maxdorf 1996, s. 195 n.).

Předseda obnovené sociální demokracie Jiří Horák (uprostřed) řešil spory se Slavomírem Klabanem (vlevo), který v Praze se svými příznivci deklaroval obnovení strany již 19. listopadu 1989 a „obsadil“ Lidový dům (foto z publikace Karla Hrubého Léta mimo domov)

formací.²⁸ Z volebního neúspěchu vyvodil poučení a učinil obrat směřující k tomu, aby oslovil voliče Komunistické strany Čech a Moravy.

Představitelé Obrody věděli, že jejich organizace v dosavadní podobě nemá žádnou perspektivu. Proměna KSČM v sociálnědemokratickou stranu po polském vzoru nepřicházela, a tak se Československá sociální demokracie jevila jako nejpřijatelnější partner. Slučování Obrody s ČSSD provázela kritická diskuse uvnitř obou uskupení, v nichž vůči takovému spojení panovala tradiční nedůvěra. V sociální demokracii se projevovala bouřlivě. Po zveřejnění společného prohlášení vedení ČSSD a Obrody z 29. října, které oznamovalo, že hodlají „završit svoji dosavadní spolupráci postupnou integrací“,²⁹ začala opozice vůči Horákovu vedení, kriticky

28 Vstup Obrody do ČSSD vylíčil Miloš Hájek po patnácti letech v rozhovoru s historiky (VANĚK, M. – URBÁŠEK, P. (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. 1, s. 99–121 – viz pozn. 11).

29 Zprávu vydala téhož dne Československá tisková kancelář a druhý den ji přinesla většina deníků. Viz též vysvětlující rozhovor s vedoucím tiskové komise ČSSD Jiřím Markem „Levice? Pro koho, s kým a proč?“ In: *Tvorba*, roč. 38, č. 47 (21.11.1990), s. 4 n.

naladěná volebními výsledky a vyloučením Rudolfa Battěka, hovořit o „bolševizaci ČSSD“. Předpovědi kritiků, podle nichž měli zkušení funkcionáři stranu ovládnout, se nenaplnily.³⁰ Pro většinu členů Obrody spojení se sociální demokracií naproti tomu znamenalo jen nové politické ukotvení jejich činnosti. Skutečnost, že značná část aktivistů Obrody, spjatých s ideologickými spory v Československu padesátých a šedesátých let, měla blízko k politickým a společenským vědám, se na chodu strany příliš neprojevila a její intelektuální a odborné zázemí nijak viditelně neposílila. Stranická půda pro ně nakonec měla v devadesátých letech menší význam než akademická sféra. Aktivně v sociální demokracii působily pouze desítky „obrodářů“ a do vrcholných grémií vstoupili jen jednotlivci. Se vstupem Obrody však získal v Lidovém domě domovské právo vlivný názorový proud spjatý nejen s reformou KSC v roce 1968, ale také s ustavením komunistického režimu v roce 1948, vždy připravený hájit svou minulost jako do značné míry úctyhodný omyl.

Rozhodující události pro další vývoj sociální demokracie se od léta 1990 začaly dít uvnitř Občanského fóra. Předsedou byl v polovině října 1990 zvolen Václav Klaus, kriticky hodnotící dosavadní podobu hnutí jako „nestrukturované kvazikolalicé“.³¹ Sociální demokraté z Občanského fóra se ocitli v pozici jedné z menšinových skupin, neúspěšně se snažících takové směřování zastavit. Po vzoru Obrody se zatím začali hlásit k sociální demokracii další politici, kteří usoudili, že pokud nastal čas vytvářet tradiční stranické spektrum, bude v něm patřit sociální demokracii významná úloha. Do strany tak vstoupil Valtr Komárek nebo Ivan Fišera, a Jiří Horák neskryval uspokojení nad tímto vývojem: „Proces profilace OF, jeho diferenciacie a přeměn v klasickou politickou stranu jsme přivítali jako podporu rozvíjení demokracie,“ vysvětloval v lednu 1991 místním funkcionářům v Příbrami a vyzýval je k náboru mezi místními aktivisty Občanského fóra.³²

Roční mandát vedení Československé sociální demokracie se blížil ke konci, na začátek dubna 1991 byl do Ostravy svolán její druhý polistopadový sjezd. Vnitřní situace strany byla před sjezdem málo přehledná. Popsat ji z jistého nadhledu a najít příčiny stavu chápaného všeobecně jako neuspokojivý se před sjezdem pokusil Josef Landergott, předseda místní organizace v Praze 1. Předně upozornil, že poměry v sociální demokracii, prožívané aktéry vnitrostranických sporů jako katastrofické, se podobají stavu, v němž se nacházejí i jiné strany, učící se za po-

30 Například Jiří Loewy tehdy napsal: „Kdo se nechce z dějin poučit, musí si je zopakovat. Hrobaři sociální demokracie z let 1945 až 1948 zřejmě našli pokračovatele – a neveselé konce nových námluv s komunisty jsou naprogramovány.“ (Znovu prudce aktuální? In: *Pól: Revue bez hranic. Nezávislý čtvrtletník za sjednocenou Evropu*, roč. 1, č. 4 (1990), s. 10.)

31 Viz Rozhovor v Lidových novinách 2.11.1990. In: KLAUS, Václav: *O tvář zítřka: Rok devadesátý*. Praha, Pražská imaginace 1991, s. 177.

32 Projev předsedy ČSSD Jiřího Horáka na okresní konferenci v Příbrami. In: *Informační zpravodaj*, č. 32 (15.2.1991), s. 3 n.

chodu politické práci a s ní spojeným organizačním povinností, a pokračoval: „V názorových hranicích ČSSD se od samého začátku pohybují např. zastánci určitého kompromisu s komunisty, ideologové silných levicových stran, přívrženci ‘autentického’ sociáldemokratismu v intencích godesberského programu, zastánci sociálnědemokratické strany jako strany vyhraněně dělnické a naopak zase ti, kteří vidí budoucnost sociální demokracie v novoliberálním spojení s podnikateli, anebo prostě ti, kteří vstoupili nebo se jen přihlásili ke straně svých rodičů nebo na základě svých zkušeností intelektuálních či životních. (...) Sociální demokraté se ještě nesjednotili na svém pojmovém slovníku, na rozpětí tolerance a pochopitelně ani na svých cílech.“³³

Ze všech předsjezdových různic dostal nejzřetelnější podobu spor o začlenění Obrody. Vystoupilo proti němu vedení exilové sociální demokracie a snažilo se kolem tohoto tématu semknout opozici proti Jiřímu Horákovi. Karel Hrubý kritizoval spojení s Obrodou jako morálně nepřijatelné: „Sociální demokraté, kteří byli za své přesvědčení komunistickým režimem odsuzováni na dlouhá léta do žaláře, by se tak mohli setkat pod střechem strany se svými bývalými vězniteli či jejich pomahači!“³⁴ Vpředvečer sjezdu se Karel Hrubý setkal s Jiřím Horákem, vyříkali si svá stanoviska a rozešli se „bez náznaků sblížení“. Hrubý varoval před „vydáním se do rukou profesionálních exkomunistických politiků, kteří spolu se zostřující se sociální situací budou tlačit stranu i její vedení do stále větší blízkosti dnešních komunistů, jimž nebude zatěžké změnit časem jméno a tvářit se sociálnědemokraticky“. Horák svůj postup vysvětloval nezbytností získat napříště část voličů komunistické strany („nejméně 300 000“) a vyjádřil přesvědčení, že situaci uvnitř sociální demokracie udrží pod kontrolou a „intelektuální a politické konkurence obrodářských poslanců a funkcionářů se nebojí“.³⁵

Argumentace nabízená exulanty se ve sjezdové debatě objevila jen v nepatrné míře. Hned na úvod odpověděl Jiří Horák na kritiku, že vede stranu k „bolševizaci“. Prohlásil, že spolupráce s KSČM je v dané chvíli vyloučená a že sociální demokracie se otevřela pouze jejím řadovým členům, kteří se v minulosti ničím neprovinili. Polistopadové komunistické straně adresoval slova, že podle jeho názoru ztratila smysl existence a „měla by se rozejít“.³⁶ Horákova základní teze

33 Josef Landergott svůj příspěvek otiskl v diskusi na téma „Nový jízdni řád ČSSD“ v časopise *Pól: Revue bez hranic*, roč. 2, č. 1 (1991), s. 4.

34 HRUBÝ, Karel: Mezi demokracií, úzkostmi a ambicemi: Před XXV. sjezdem Československé sociální demokracie. In: *Tamtéž*, s. 8.

35 *A ÚSD*, f. Jiří Loewy, Sociální demokracie, zpráva Karla Hrubého členům vedení exilové ČSSD „XXV. sjezd ČSSD, Ostrava 6.–7. dubna 1991“.

36 Přehled politického vývoje u nás a v zahraničí: Předseda strany př. J. Horák. In: *Protokol XXV. sjezdu ČSSD konaného 6. a 7. dubna 1991 v Ostravě*. Praha, Československá sociální demokracie 1993, s. 14.

o nutnosti učinit ze sociální demokracie „koncentrační bod levého středu“ české politiky,³⁷ a zejména varování určené „restitučním“ delegátům, že „nelze jen stávkou na minulost“, poněvadž „je velmi těžké po děsivé propasti dvou generací na minulost bezprostředně navázat“,³⁸ se opakovala ve vystoupení několika dalších řečníků. Vlídlného přijetí se dostalo poslancům zvoleným za Občanské fórum, které Jiří Horák představil jako nové členy strany. Tento tah, chápaný jako úspěch na cestě z politické bezvýznamnosti, rozhodl. Sjezd schválil spojení s Obrodou a ve vystoupení Ivana Fišery se k radosti přítomných poprvé zabýval problémem vztahu svých poslanců k vládní většině. Jiří Horák obhájil předsednickou funkci i svou dosavadní politiku a mohl sjezd uzavřít optimistickým prohlášením, že „překračujeme úzce stranické meze“.³⁹

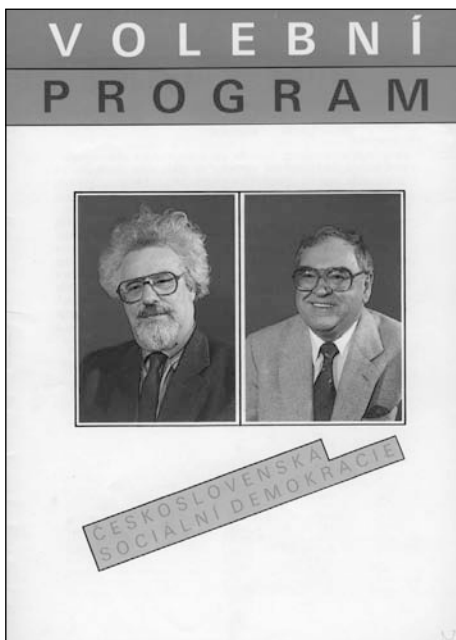
V říjnu 1991 byl pověřen vedením strany do dalších voleb jeden z nově příchozích – Valtr Komárek, ředitel Prognostického ústavu Československé akademie věd a bývalý místopředseda federální vlády, krajně kritický vůči počínání svých bývalých kolegů a nástupců. Své názory shrnul do knihy *Ohrožená revoluce*, v níž mluvil hlasem příslušníka předlistopadové expertní elity, která se ráda zbavila dosavadních omezení, vyplývajících z dogmat komunistické vlády. Zaskočila ji však skutečnost, že část veřejnosti ji nepočítala mezi spoluzakladatele nových časů a vylučovala ji z rozhodování, na něž se cítila připravena. V knize nalezneme pojmy a obraty patřící do jazyka předlistopadové politiky, ale žádnou nostalgii po vládě KSČ, jejímž členem byl autor v letech 1946 až 1989. Obraz minulosti podávaný Valtrem Komárkem se lišil od výkladů pocházejících z prostředí Obrody. Nebylo v něm místo pro „naděje“ ani „zklamání“, vévodily mu neosobní dějinné síly (nacismus, postup Sovětského svazu do střední Evropy), v jejichž důsledku se v Českosloven-

37 Tamtéž, s. 17.

38 Zahajovací projev předsedy strany př. J. Horáka. In: *Tamtéž*, s. 6.

39 Závěrečný projev předsedy strany př. J. Horáka. In: *Tamtéž*, s. 93 n. Exiloví delegáti na protest proti výsledkům sjezdu z jednání předčasně odešli a vydali prohlášení, že po integraci Obrody nepovažují Horákovu ČSSD za svou stranu (Prohlášení zahraničních delegátů XXV. sjezdu ČSSD v Ostravě. In: *Pól: Revue bez hranic*, roč. 2, č. 2 (1991), s. 8). O tři dny později publikovali sociální demokraté angažovaní v OF jiné prohlášení, že po posouzení výsledků ostravského sjezdu zakládají samostatnou sociálnědemokratickou stranu, protože ČSSD se přiblížila „úplnému zkomunizování“ (*tamtéž*, s. 8). Asociace sociálních demokratů se ustavila 25. května 1991 v Praze. K dosavadnímu jádru kolem Rudolfa Battěka a dalších čtyř poslanců zvolených za OF se připojilo několik desítek funkcionářů ČSSD a exilových sociálních demokratů. V parlamentních volbách se strana chtěla stát součástí demokratického protikomunistického bloku, k jehož ustavení vyzývala. V této snaze však neuspěla a po vypršení poslaneckých mandátů svých členů v roce 1992 ztratila politický význam. Historii této platformy, profilující se „konstruktivním antikomunismem“ a hlasující v parlamentech shodně s ODS a ODA, lze podrobně studovat ze sbírky dokumentů jejího tajemníka Josefa Landergotta, uložené v Archivu Ústavu pro soudobé dějiny.

sku v roce 1948 ustavil režim podle sovětského vzoru. Pokus o marxismem inspirovanou zkrácenou cestu k modernitě se však nezdařil, nastolený mechanismus vyčerpal své vývojové možnosti a byl přirozeně odstraněn. Odsuzování minulého režimu jako zločinného, „lustrační hysterii“ a antikomunistické nálady vůbec popisoval Komárek jako omyl, osobní selhání bývalých disidentů v politice, znemožňující racionální debatu, jež se měla vést o současnosti a budoucnosti – v minulosti žádné naléhavé téma nenacházel.⁴⁰ *Ohrožená revoluce* Valtra Komárka vyšla nákladem Československé sociální demokracie a stala se základem jejího volebního programu i dalších textů vydávaných stranou v předvečer voleb. Přesto ji nemůžeme číst jako objasnění vztahu sociálních demokratů k minulosti. Pokud by její teze procházely oponentním řízením uvnitř strany, nezůstal by z nich kámen na kameni. Mnohem víc je dokladem taktizování Jiřího Horáka ve vztahu ke komunistickým voličům, nemožnosti formulovat v sociální demokracii společné stanovisko vůči minulosti – a vlastně i dokladem rezignace autora a vedení strany na takové snažení. Příznačná okolnost: sociální demokracie sice vydání knihy financovala, ale v tiráži se k tomu nepřiznala a skryla se za soukromého nakladatele.

Do voleb v červnu 1992 vedl sociální demokracii Jiří Horák, tváří kampaně byl však především ekonom Valtr Komárek

40 „Denně dochází k projevům chaosu, politické a správní neschopnosti legálních institucí. Přitom tato politika rozvratu se přikrývá legendami o temných silách staré Státní bezpečnosti, které jsou prý téměř všemocné a tento rozvrat cílevědomě způsobují. Tím se jen odvádí pozornost, neboť politika rozvratu pramení ze všech hlavních ohnísek současné oficiální politiky jako výraz její malé programovosti, bezuzdné improvizace, agresivního individualismu, přemíry ješitnosti a osobních ambicí různých vysokých činitelů bez účinných korektivů v reálných politických mechanismech.“ (KOMÁREK, Valtr: *Ohrožená revoluce*. Bratislava, Bradlo 1991, s. 32; srv. též předvolební ohlédnutí za vlastním působením v OF z jara 1992 v brožuře Valtra Komárka *Mé pády a vstupy*. Praha, Nakladatelství dopravy a spojů 1992, s. 57 n.)

Směrem k vnitřní integraci a profesionalizaci

Druhé parlamentní volby měly napravit prvotní nezdar. Před začátkem volební kampaně stranu ještě posílili další poslanci někdejšího Občanského fóra, Zdeněk Jičínský, Petr Kučera a Miloš Zeman. Dosažený sedmiprocentní výsledek proto zůstal za očekáváním. Skutečnost, že se Československá sociální demokracie stala třetí nejúspěšnější stranou, byla znehodnocena řadou okolností. Propastná ztráta na vítěznou Občanskou demokratickou stranu i na druhé komunisty (Levý blok) ukazovala na malý úspěch sociálních demokratů na obou hlavních frontách. Proti občanským demokratům se neprosadili se svými představami o sociálně únosnější verzi hospodářských reforem. Na druhé straně se jim nepodařilo dosáhnout hlavního strategického cíle a získat na svou stranu podstatnější část voličů KSČM. Slabé zastoupení v obou parlamentech (Federálním shromáždění a České národní radě) nedávalo naději, že by strana mohla v počínajícím volebním období sehrát vážnější úlohu.⁴¹

Následná diskuse uvnitř strany prozrazovala rozpolcenost. Část funkcionářů označovala za zdroj neúspěchu ukvapený příchod nových tváří. Do čela se jim postavil sám průkopník této politiky Jiří Horák a z úst jeho věrných zazněl názor, že by bývalým členům KSČ měly být zapovězeny funkce v užším vedení strany. Jiná byla optika poslanců Komárka, Jičínského, Fišery, Dostála či Zemana. Těžko mohli přehlédnout, že vstup do sociální demokracie pro ně znamenal úspěch: jako jediní z poslanců někdejšího středu a levice Občanského fóra dokázali obhájit své mandáty (ve Federálním shromáždění byla znovu zvolena jen pětina poslanců). Výsledky sociální demokracie v krajích, kde kandidovali, patřily zřetelně k nejlepším, což připomínali ve vnitrostranické diskusi, a své kritiky vinili z „primitivního antikomunismu“. Stále častěji zazníval požadavek na předčasné svolání sjezdu, který by vyřešil rozpory ve vedení strany, jehož členové jednali každý na vlastní pěst, přicházeli s protikladnými stanovisky, v tisku své postoje vzájemně kritizovali a vyzývali se k vystoupení ze strany. Koncem srpna 1992 se širší vedení strany na vzrušeném zasedání dokázalo shodnout na jediném – na nutnosti uspořádat další sjezd už na začátku roku 1993.⁴²

41 Rozbor získaných hlasů upozorňoval na skutečnost, že sociální demokraté nemohou počítat s významnější skupinou věrných příznivců: pouze 12 procent jejich voličů dalo hlas ČSSD už v roce 1990. Největší počet hlasů (42 procent) přibyl od někdejších voličů OĚ, zatímco zisk voličů KSČM byl zanedbatelný. Tyto údaje patrně vedly Jiřího Horáka – připomeňme, že profesí politologa – k následnému obratu v jeho vztahu k „novým“ členům s komunistickou minulostí. Posuny voličské přízně analyzoval Pavel Pšejva v práci *Stranický systém České republiky: Politické strany a jejich vývoj 1989–1998* (Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005, s. 84).

42 Tehdejší atmosféru zachytil zpravodaj: „Často se nediskutovalo k věci, ale k osobám. (...) Lidé se navzájem cejchovali podle toho, kdo kdy a odkud přišel do sociální demokracie. Předseda

Předsjezdová debata nevyunikala pestrostí témat. Hovořilo se vlastně jen o dvou věcech: o bývalých komunistech ve stranických řadách a stylu opoziční politiky. Jiří Horák oznámil, že se nebude ucházet o znovuzvolení. Připustil, že „díličí orientace ve volbách na komunistické voliče byla chybná“, kvůli lidem jako Komárek straně média „nasazují psí hlavu kryptokomunistů“ a jejich vliv i zastoupení ve vedení strany by měl sjezd zeslabit.⁴³ A to nejen kvůli jejich minulosti, ale i způsobům politického jednání, které Horák charakterizoval jako příliš agresivní vůči vládě, což přičítal jejich někdejšímu členství v KSČ. Osten Horákových výroků mířil zejména proti Miloši Zemanovi, od června 1992 předsedovi pražské organizace sociální demokracie, pokládanému za nejvýznamnějšího uchazeče o předsednický post ve straně.

Tón sjezdové diskuse koncem února 1993 v Hradci Králové udal odstupující předseda. V úvodním projevu shrnul debatu uvnitř strany jako spor o charakter opozice: na jedné straně solidní a státotvorná, na druhé straně neodpovědná, používající „verbální pyrotechniku“, což ohrožuje „naš mladý stát“, v němž „jde ještě stále o demokracii“.⁴⁴ Avšak varování před volbou Miloše Zemana, přicházející ze všech stran, mělo na delegáty nakonec menší účinek než Zemanovo vystoupení na sjezdu, zejména jeho kandidátská řeč. Zopakoval v ní svůj mnohokrát kritizovaný výrok, že sociální demokracie má jít „vládě po krku“: má se stát sebevědomou stranou plnící bez váhání opoziční roli, silnou svým programem. Nabízel tak východisko z neřešitelného dilematu Jiřího Horáka, kolísajícího ve vztahu k politickému hegemonovi (Občanskému fóru, později ODS) i komunistům. Ve snaze o ukotvení strany se Horák nejprve připojil k požadavku zakázat KSČM (v květnu 1990), po neúspěchu této politiky postavil do čela volebního štábu Valtra Komárka (od podzimu 1991 do jara 1992), a jakmile zjistil, že navzdory této kampani jsou komunističtí voliči vůči sociální demokracii většinou neteční, začal prosazovat politiku konstruktivní opozice, jež měla přebírat zklamané voliče vládních stran (na podzim 1992). Proti Horákově strategii hledání nejdostupnější kořisti, jež měla kvůli častým proměnám vztahu vůči vládě i opozičním komunistům destruktivní důsledky pro rodící se identitu strany, postavil Zeman projekt stálého soupeření na obou frontách a přesvědčoval delegáty, že pod jeho energickým vedením bude úspěšný.

strany Jiří Horák kritizoval některá veřejná vystoupení bývalých členů KSČ, kteří do ČSSD přišli z Občanského hnutí. (...) ...poslanec Pavel Dostál podal návrh, aby se ve straně přestalo hlasovat a aby ve stanovách bylo zakotveno, že předseda má vždy pravdu. (...) Volební lídr Valtr Komárek musel rozdováděné osazenstvo uklidňovat poukazem na přítomnost nás, novinařů...“ (Cíl a cesta. In: *Deník Právo lidu* (24.8.1992), s. 2.)

43 Citováno podle článku „Jak je to s exkomunisty v ČSSD“. In: *Tamtéž* (10.9.1992), s. 9. Cenný obraz událostí s mnoha barvitými detaily a charakteristikami hlavních aktérů přinesl novinář Alexandr Mitrofanov v publikaci *Za fasádou Lidového domu: Česká sociální demokracie 1989–98. Lidé a události*. Praha, Aurora 1998.

44 Zpráva předsedy ČSSD o činnosti strany. In: *Protokol XXVI. sjezdu ČSSD konaného ve dnech 26. až 28. února 1993 v Hradci Králové*. Praha, ČSSD 1995, s. 13.

K vnitřní situaci ve straně řekl: „Zastávám názor, že intriky jsou projevem pracovní nevytíženosti a že když mezi poměrně málo lidí, kteří dosud v sociální demokracii jsou, rozdělíme mnoho užitečné práce, přestanou mít čas intrikovat.“⁴⁵ S tímto programem byl zvolen novým předsedou sociální demokracie, přejmenované sjezdem z československé na českou. Před obavami delegátů, že případný neúspěch povede ČSSD k závislosti na komunistech, ochraňovala nové vedení sjezdová rezoluce navržená Jaroslavem Mezníkem, která je zavázala nespojovat se s extremisty (konkrétně uváděla republikány, komunisty a moravské nacionalisty).

S odstupem je patrné, že hradeckým sjezdem a volbou Miloše Zemana se uzavřela více než dvouletá etapa obnovování sociální demokracie. Volba výrazné postavy, energického solitéra přicházejícího zvenčí, se pro stranu ukázala úspěšná. Hned po svém zvolení nabídl Miloš Zeman spolupráci všem znesvářeným skupinám v sociální demokracii a překvapivě snadno dosáhl některých úspěchů, když se mu například podařilo na svou stranu získat část exulantů v čele s tajemníkem jejich organizace Jiřím Loewym. Nový předseda vládl širokým rejstříkem. Vydal subtilní esej o stavu posttotalitní společnosti, v němž přesvědčivě varoval před nástupem populismu a nacionalismu,⁴⁶ a současně nešetřil výroky naplňujícími tato varování. Brzy po jeho zvolení zaznamenala sociální demokracie růst volebních preferencí a množící se náznaky budoucího úspěchu zapůsobily ve straně jako účinný integrační faktor. Nezmenšil se však rozdíl mezi východisky a názory. Česká sociální demokracie ještě dlouho působila jako různorodé společenství, pro něž bylo obtížné nacházet shodu.⁴⁷ Naděje na společný vzestup ovšem alespoň zvětšovala ochotu mluvčích jednotlivých proudů a tradic podřizovat se Zemanově autoritě, vést diskuse uvnitř strany a zachovávat navenek loajalitu vůči postojům, s nimiž třeba nesouhlasili. Můžeme to nazvat profesionalizací politické činnosti?

Závěrečné poznámky

Právě nedostatek této „ctnosti“ vystupoval na povrch ve vztahu Československé strany sociálnědemokratické k minulosti v první etapě její polistopadové činnosti, vymezené lety 1989 až 1992. Sledovali jsme střetávání několika historicky vzniklých skupin, které se scházely na půdě sociální demokracie a přitom zjišťovaly,

45 Kandidátský projev Miloše Zemana před prvním kolem volby předsedy strany. In: *Tamtéž*, s. 135.

46 ZEMAN, Miloš: *Naše posttotalitní krize a její možná východiska*. Praha, Alternativy 1991.

47 Zlepšení to však bylo pouze relativní. Politologové spočítali, že poslanecký klub sociální demokracie vykazoval ještě v letech 1992–1996 nejmenší soudržnost při hlasování ze všech politických skupin zastoupených v parlamentu. (Viz KOPECKÝ, Petr – HUBÁČEK, Pavel – PLEČITÝ, Petr: *Politické strany v českém parlamentu (1992–1996): Organizace, chování, vliv*. In: *Sociologický časopis*, roč. 32, č. 4 (1996), s. 443.)

Novopečený předseda sociální demokracie Miloš Zeman mezi tajemníkem a předsedou exilové strany Jiřím Loewym (vlevo) a Karlem Hrubým na její poslední konferenci 26. listopadu 1993 v Lidovém domě. Zeman přišel se strategií smíření a koexistence různých proudů pod širokými křídly sociální demokracie (foto z publikace Karla Hrubého Léta mimo domov)

že nemají společnou minulost a že je všechna témata z ní odvozená rozdělují. Nejpočetnější proud, nazvaný zde „restituční“, vycházel ze vzpomínky na ovládnutí strany prokomunistickou frakcí a následné represe. „Pokračovací“ sociální demokraté z exilu a z okruhu chartistických „nezávislých socialistů“ za sebou měli dlouhá léta angažovaného odporu proti komunistické vládě. Tato základní východiska, směřující „od komunismu“, byla konfrontována s reálným polistopadovým postavením sociální demokracie, určeným několika vnějšími faktory: Zaprvé, Občanské fórum nepřálo rozvoji politických stran – jak svou vůdčí myšlenkou občanského angažování bez politických stran, tak svou praktickou politikou vůči nim. A platilo to i pro strany, které se rodily v jeho lůně, i pro ty, které se k němu hlásily jako spojenci. Zadruhé, veřejné mínění české společnosti, reagující na podzim 1989 převážně kladně na hesla „socialismu“ a „sociální demokracie“, prodělalo v této věci rychlý a dlouhodobý obrat. Zatřetí, komunistická strana přešla do nových poměrů a ucházela se o zastupování nejen svého tradičního členstva, ale všech levicových voličů. Tato situace vyžadovala od sociální demokracie politické jednání v prostoru mezi Občanským fórem a KSČM, na něž vznikající strana nebyla připravena. Vedení mělo slabou pozici, vedle něj se prosazovalo mnoho autorit: význační

předúnoroví straníci, potomci sociálnědemokratických veličin, pracovníci vznikajícího profesionálního aparátu, redaktoři *Práva lidu*, členové stranických grémií, bývalí političtí vězni, funkcionáři exilové strany, „nezávislí socialisté“, později také příslušníci Obrody a poslanci vstupující do sociální demokracie, ti všichni chtěli naplňovat tradiční značku strany vlastním obsahem. Nefungovaly přitom účinné mechanismy vnitrostranické diskuse ani vzájemného informování. Strana, působící fakticky na okraji politických událostí, nebyla zatížena reálnou agendou ani odpovědností. Naprostá většina aktérů se, alespoň na počátku, do debat pouštěla s nasazením amatérů, kteří vyslovují svá niterná přání a osobní názory.

Tím vyvstává závěrečná otázka, co vlastně drželo tak různorodé uskupení pohromadě a způsobovalo, že do něj přicházeli další a další politici. Sociální demokracie vládla dvěma aktivy: mezinárodním zakotvením v Socialistické internacionále a majetkem, převzatým v březnu 1990 od KSČ. Příslušnost k mezinárodnímu sociálnědemokratickému proudu působila od samého počátku. Československá strana získala od sesterských stran na Západě finanční příspěvky i další užitečnou pomoc ve formě školení kandidátů a pracovníků aparátu, pomoci při volebních kampaních a podobně. Význační politici ze západní Evropy, kteří při svých cestách do Prahy nezapomněli na návštěvu Lidového domu, dávali svým počínáním najevo, že jí předpovídají lepší budoucnost. Mezinárodní zakotvení silně zapůsobilo například v diskusích uvnitř Obrody na téma, zda se spojovat právě se sociální demokracií. Podstatnou roli sehrál také fakt, že KSČ v březnu 1990 vrátila sociální demokracii její tradiční sídlo, Lidový dům. Byl to sice jen zlomek majetku předúnorové ČSSD, který si komunistická strana přivlastnila, ale rozsáhlý areál v centru Prahy stranu citelně posílil. Pomoc ze zahraničí a vlastní majetková základna působily jako stabilizační faktor, který odlišoval sociální demokracii od jiných politických skupin, stojících na slabších základech a ohrožených v případě politického neúspěchu takřka okamžitým zánikem. Hmatatelně potvrzovaly tezi o síle tradiční politické značky a jejích perspektivách.

Historii sociální demokracie z let 1989 až 1992 můžeme sledovat jako ujasňování jejích představ o tom, jaké perspektivy to vlastně jsou. Kdyby záleželo na obnovitelích sociální demokracie, vstoupili by v prosinci 1989 do vlády a snažili by se „zpětně včlenit Československo do pásma vyspělých evropských zemí“,⁴⁸ na nich ale záleželo jen málo. Vývoj v polistopadové sociální demokracii se ubíral směrem k akceptaci logiky politického soupeření. A také k přijetí role opoziční strany. Váhání a debaty o formách opozičního působení odhalovaly, že sociální demokracie ani česká politika jako taková vlastně nemají tradici systémové parlamentní opozice: panteon vůdců, přivolávaných ve straně jako kladné či výstražné příklady, zahrnoval řadu předsedů vlád a ministrů, ale nikoho, kdo by proslul jako schopný

48 Program Československé sociální demokracie z 27. listopadu 1989. In: *Právo lidu* [pražské], č. 1 (1989), s. 2.

opoziční předák. Tato okolnost může ozřejmit poněkud úmornou diskusi o tom, jakou kritiku vlády lze pokládat ještě za „státotvornou“ a kde začíná „komunistický radikalismus“.

Závěrem se zbývá ohlédnout, jak se v sociální demokracii v prvních dvou letech její obnovené existence vyvíjelo soužití jednotlivých proudů, popsanych v úvodu jako „restituční“, „pokračovací“ a „nový“.

„Restituční“ program se vyčerpával obnovovacím sjezdem, jemuž vystoupení nejstarších delegátů dávalo ráz oslavy. V představách o budoucnosti se jeho příslušníci rozcházel. Jedni by dali přednost důstojné existenci staré strany jako třeba i málo významné politické síly s odůvodněním, že v dobách, kdy se v politice vítězí radikálním a demagogií, není hanba nevyhrávat volby. Druzí soudili, že přejaté dědictví zavazuje k největším ambicím, a jaká doba, takové cesty k úspěchu. Druhý hlas postupem času převážil.⁴⁹ Současně se zmenšovalo zastoupení „restitučních“ členů ve stranických grémiích, stále však tvořili podstatnou část členstva. Na to, aby se mohla systematicky věnovat politické činnosti, přišla pro tuto generaci „sametová revoluce“ příliš pozdě. Slavomír Klaban se na podzim 1992 podílel na založení Klubu seniorů ČSSD a spočítal, že starobní důchodci představovali třetinu a v Praze bezmála polovinu všech členů.⁵⁰

V osudech „pokračovacích“ sociálních demokratů je patrný značný vliv předchozích zkušeností a svazků. Rudolf Battěk se ve straně neprosadil také proto, že se v ní neprosazoval. Do své neúspěšné kandidatury trávil většinu času mezi starými přáteli v Občanském fóru, na sjezdu potom působil jako autorita přicházející zvenčí, již se delegáti nepodrobili. Druhý příklad: nástup Jiřího Horáka do čela sociální demokracie způsobil, že se do opozice vůči stranickému šéfovi dostala většina aktivistů exilové strany, kteří s ním v předchozích deseti letech sváděli boje; ty se v exilové komunitě, pěstující politiku jako volnočasovou aktivitu, přenášely značnou měrou do osobních vztahů. Kvůli připojení Obrody vedení exilové organizace prohlásilo, že stranu přestává považovat za svou. Když Jiří Loewy jako jeden z organizátorů protestu o dva roky později uvítal zvolení Miloše Zemana, Obroda v sociální demokracii dále působila – a vedle ní stále početnější zástup „nových“ politiků, z nichž mnozí teprve nedávno opustili řady komunistické strany. Zemanovo vítězství však s sebou přineslo odchod někdejší exilové frakce z rozhodujících pozic v Lidovém domě.

Tím nemá být řečeno, že argumenty založené na rozdílech ve vztahu k tradici můžeme brát na lehkou váhu. Své konflikty tak jejich aktéři prožívali. Rozdíly v ži-

49 Vliv na tento vývoj měla rétorika Václava Klause a jeho ODS. Značný ohlas měl v ČSSD např. Klausův výrok, v němž rozdíl mezi komunisty a sociálními demokraty přirovnal k rozdílu mezi nebezpečnými zmijemi a otravnými ovády (10.10.1991 o něm referoval všechen denní tisk).

50 Viz KLABAN, Slavomír: Zpráva o činnosti klubu seniorů. In: *Protokol XXVI. sjezdu ČSSD konaného ve dnech 26. až 28. února 1993 v Hradci Králové*, s. 165 (viz pozn. 44).

votopisech byly stále po ruce jako srozumitelný výklad neshod. V prostředí strany opakovaně zklamávané dosaženými volebními výsledky, hledající své místo i formy působení, se vstupní rozdíly v diskusích stále vracely jako vysvětlení společných nezdarů. V prvních dvou polistopadových letech se sociální demokracie jako samostatná síla také vůbec nedokázala uplatnit v diskusích o minulosti. Působili v ní zastánci snad všech myslitelných postojů vůči komunistickému režimu, lustracím, restitucím, odsunu sudetských Němců i dalším probíraným tématům. Každá snaha promluvit jménem strany narážela na odpor vnitrostranických názorových oponentů a ústila do polemik mezi mluvčími jednotlivých sociálnědemokratických proudů a skupin.

V éře Miloše Zemana se situace rychle změnila. Nedlouho po jeho nástupu se strana – byť zatím jen v podobě průzkumů veřejného mínění – stala nejdůležitější silou opozice a obratným manévrováním směřovala k roli druhého pólu české politiky. Nový předseda nesplnil očekávání žádné ze stávajících skupin, které doufaly, že se do sporů o minulost autoritativně zapojí a přikloní se na jejich stranu. Pokusy o ujasnění stranické doktríny v tomto směru nepodnikal. Naopak, systematicky do sociální demokracie přibíral další a další nositele různých politických tradic a názorů, a rozšiřoval tak řady „nesourodé armády“,⁵¹ již vedl z politické periferie k sídlu vlády. Ačkoli si později postěžoval, že v té době „osmdesát procent své energie věnoval tomu, aby hasil vnitřní konflikty“,⁵² dokázal různorodosti vlastního tábora také využívat. Brzy nemohlo z vládní koalice zaznít žádné stanovisko, které by uvnitř sociální demokracie nenalezlo zasvěceného a výmluvného oponenta – a právě jemu hned předseda uděloval slovo.

Studie vznikla v rámci grantového projektu Grantové agentury České republiky, registrační číslo 409/07/1189.

51 Tento výraz Miloše Zemana pochází z jeho memoárů *Jak jsem se mylil v politice* (Praha, Ottovo nakladatelství 2005, s. 153).

52 *Tamtéž*, s. 137.

Příloha

**Dopisy Jaroslava Mezníka o myšlence
a politice sociální demokracie**

Editované dopisy Jaroslava Mezníka o sociální demokracii pocházejí z pozůstalosti Jiřího Loewyho.¹ V rozsáhlém archivu redaktora exilového sociálnědemokratického čtvrtletníku *Právo lidu* zaujímá jejich soubor zvláštní místo. Jejich pisatel, signatář Charty 77 a představitel skupiny „nezávislých socialistů“, byl totiž jediný, kdo se z Československa obracel tímto způsobem na exilové sociální demokraty jako na okruh spřízněných osob, snažil se je informovat o situaci v zemi a odstraňovat vzniklá nedorozumění mezi exilem, domácími „nezávislými socialisty“ a později i obnovenou Československou stranou sociálnědemokratickou. Tyto dopisy představují důležitý pramen k prehistorii polistopadové sociální demokracie i doplněk k vydaným pamětem obou protagonistů.²

Mezník psal zřídka, vždy kvůli otázce, kterou pokládal za natolik naléhavou, že jej přiměla odložit jinou práci a pokusit se o přesnou analýzu vzniklého problému i vysvětlení svého osobního stanoviska („nejsem příliš dělán na korespondování a stále zápasím s časem“, psal Loewymu v září 1985).³ Díky této úspornosti poskytují Mezníkovy dopisy na malé ploše vhled do nejdůležitějších problémů, s nimiž se po svém vystoupení na jaře 1978 vyrovnávali „nezávislí socialisté“ ve snaze o vytvoření svébytné nekomunistické levice uvnitř chartistické opozice a při spolupráci s dalšími opozičními proudy i se sociálnědemokratickým exilem.

Jaroslav Mezník se úkolu zprostředkovatele s exilem ujal z nebytnosti. „Nezávislí socialisté“ o sobě dali vědět v dubnu 1978 manifestem „Sto let českého socialismu“, v němž se přihlásili k výročí Československé sociální demokracie, sami však ze sociálnědemokratického prostředí nepocházeli a neznali se s lidmi, kteří reprezentovali stranu v exilu. Mezník, hlavní autor manifestu, napsal v roce 1979 esej „O socialismu, minulosti a budoucnosti“ a nabídl jej *Právu lidu* k uveřejnění.⁴ Exilové straně se

1 Pozůstalost Jiřího Loewyho (1930–2004) je uložena v Archivu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Obsahuje korespondenci s více než třemi stovkami lidí, převážně z let 1978–1995, kdy Loewy působil jako redaktor exilového *Práva lidu* (1978–1990) a vydavatel nástupnického časopisu *Pól* (1990–1991), člen vedení exilové strany a její poslední ústřední tajemník (1989–1995).

2 MEZNÍK, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*. Brno, Matice moravská 2005; *Úseky polojasna: Vzpomínky Jiřího Lewyho*. Ed. Tomáš Zahradníček. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005.

3 Viz dokument č. 3.

4 Text vyšel později v Brně jako samizdat (viz MEZNÍK, J.: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*, s. 268).

na něm nelíbila teze o odumírání tradic předúnorových stran, tedy zejména sociální demokracie, a Jiří Loewy ho neotiskl. Důvody tohoto rozhodnutí sděloval autorovi v dopise tajemník exilové strany Miroslav Tuček, kterému Mezník odpověděl vysvětlujícím dopisem, v němž svou argumentaci rozvíjel a upřesňoval.⁵ Místo adresáta, který v té době umenšoval svou aktivitu v exilové straně, se Mezníkovi ozval přátelským dopisem přímo redaktor *Práva lidu* – a tak začalo jejich občasně dopisování.

Nebyl to zdaleka jediný kanál výměny informací mezi „nezávislými socialisty“ a sociálnědemokratickým exilem, ale přesto velice podstatný. Právě Mezník se ujímal úkolu vysvětlovat redaktorovi *Práva lidu* domácí stanoviska, kolegiálně jej informovat o tom, jaký má exilový časopis ohlas, a vyjadřovat svůj náhled na důležité otázky, zejména na ty, v nichž se rozcházel. Bohužel do této zajímavé výměny myšlenek můžeme nahlédnout jen z jedné strany – až na zmíněný první dopis redaktora *Práva lidu*, který je rovněž zařazen do editovaného souboru,⁶ se kopie ostatních odpovědí Jiřího Loewyho na Mezníkovy dopisy (pokud se týkaly zde sledovaného tématu) v jeho pozůstalosti nedochovaly.

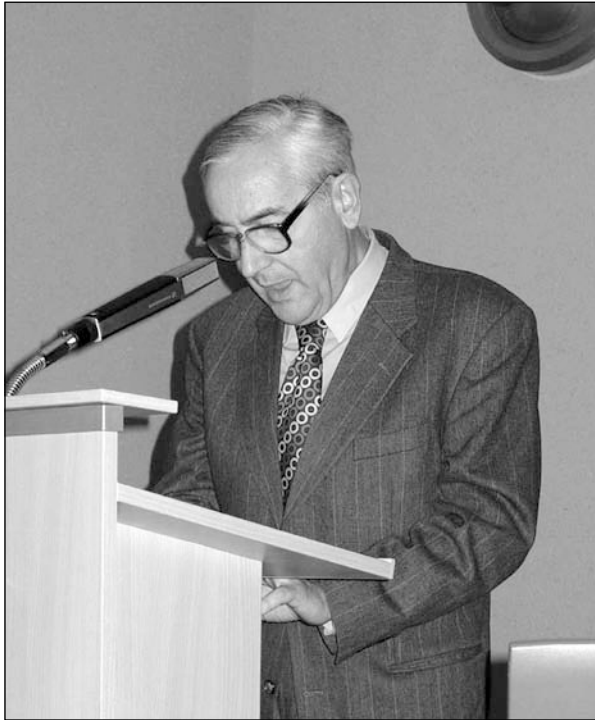
Pro historika středověku Jaroslava Mezníka (1928–2008) představovalo jeho politické angažmá vedlejší úvazek. Proslul především jako badatel, organizátor vědeckého života a vysokoškolský učitel. Zde jen připomeňme, že počátkem roku 1968 vstoupil do Československé strany socialistické a aktivně se podílel na snahách o její renesanci jako člen politické komise při jejím ústředním výboru i při brněnské městské organizaci ČSS. Počátkem sedmdesátých let patřil k hlavním postavám ilegální socialistické opozice proti „normalizačnímu“ režimu v Brně, čímž si v lednu 1972 „vysloužil“ zatčení a odsouzení na tři a půl roku do vězení. Po propuštění pracoval jako skladový dělník, byl jedním z prvních signatářů Charty 77 a na podzim 1988 patřil k iniciátorům Hnutí za občanskou svobodu. V listopadu 1989 zakládal v Brně Občanské fórum, ještě před koncem roku však vstoupil do sociálnědemokratické strany. Od ledna do června 1990 byl poslancem Federálního shromáždění, pak dal přednost pokračování v odborné dráze: nejprve jako zástupce ředitele a vedoucí brněnské pobočky Historického ústavu ČSAV, profesor starších obecných dějin na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity a v letech 1994 a 1995 jako děkan této fakulty.⁷ Touto dílčí edicí korespondence bychom při prvním výročí úmrtí chtěli poukázat na Mezníkův dosud málo známý, a tudíž i nedoceněný přínos pro politické myšlení chartistické opozice a po listopadu 1989 také Československé sociální demokracie.

Tomáš Zahradníček – Milan Drápala

5 Viz dokument č. 1.

6 Viz dokument č. 2.

7 K Mezníkovu působení jako historika viz nekrology kolegů medievalistů v odborných časopisech, odkazující na další literaturu o jeho vědecké, pedagogické a organizační práci: ŠMAHEL, František: Jaroslav Mezník (31.12.1928–28.11.2008). In: *Český časopis historický*, roč. 107, č. 1 (2009), s. 226–228; WIHODA, Martin: De profundis... In: *Časopis Matice moravské*, roč. 127, č. 2 (2008), s. 621–624.

Jaroslav Mezník na konferenci Den Moravy v Brně 25. listopadu 2004

Jiří Loewy v redakci Práva lidu ve Wuppertalu

1

1979, 28. říjen

Dopis tajemníkovi exilové ČSSD Miroslavu Tučkovi vysvětlující pozici „nezávislých socialistů“ z okruhu Charty 77 a jejich vztah k sociálnědemokratické tradici

Dr. Miroslav Tuček¹

Stotzstrasse 43

Zürich

Vážený soudruhu,

dozvěděl jsem se, že moje úvaha o sociálnědemokratických tradicích v současném Československu vzbudila u Vás nepříznivý ohlas.² Trochu mne to mrzí, zvláště když jsem po přečtení dvou čísel obnoveného Práva lidu, která se mi dostala do rukou, mohl konstatovat, že mnohé Vaše názory jsou mi velmi blízké. Tím více cítuji potřebu napsat Vám a blíže vysvětlit své stanovisko.

Moje úvaha o sociálnědemokratických tradicích v současném Československu nebyla vyjádřením postoje; pokusil jsem se pouze popsat situaci. Jestliže jsem dospěl k závěru, že u nás doma tradice předúnorové sociálnědemokratické strany slábnou, netvrdím tím, že je vyloučeno, aby se historicky návazná sociálnědemokratická strana stala znovu významným politickým faktorem v Československu, kdyby vznikly podmínky pro svobodný rozvoj politických organizací. Myšlenka spojení politické demokracie se socialismem, která patří k základům sociálnědemokratických tradic, je totiž v Československu velmi živá. Patřím také k přívržencům demokratického socialismu. Proč se tedy nenazývám sociálním demokratem?

1 JUDr. Miroslav Tuček (1925–2004) byl v letech 1976–1983 ústředním tajemníkem exilové Československé strany sociálnědemokratické. Vzděláním právník, v roce 1950 rezignoval na funkci československého vicekonzula v Curychu a zapojil se do aktivit exilu. Pracoval ve Švýcarském sociálním archivu, byl voleným funkcionářem Švýcarské sociálnědemokratické strany a předsedou Svazu československých spolků ve Švýcarsku.

2 Jaroslav Mezník v eseji z roku 1979 s názvem „O socialismu, minulosti a budoucnosti“, zaslaném exilovému *Právu lidu*, vysvětloval stanoviska opoziční skupiny „nezávislých socialistů“ kolem Rudolfa Battěka a psal o odumírání tradic předúnorových politických stran. Tato pasáž vzbudila nevoli mezi sociálními demokraty v exilu, kvůli níž nebyl esej v *Právu lidu* otištěn a jejíž důvody se snažil autorovi v dopise vysvětlit Miroslav Tuček. Mezník se v odpovědi, kterou otištějeme, ke sporné otázce ještě podrobněji vrátil. Tento Mezníkův dopis byl jako jediný ze zde prezentovaného souboru už dříve zveřejněn. Vyšel v samizdatovém sborníku *Nezávislí socialisté 1977–1979: Soubor dokumentů* (b.m., b.d. [asi 1980], s. 63–69), který přinesl základní dokumenty o činnosti skupiny „nezávislých socialistů“ v prvních dvou letech jejího působení. Byly zde publikovány mj. dopisy, v nichž se Rudolf Battěk, Jaroslav Mezník a Jiří Müller obraceli na západoevropské sociálnědemokratické strany a Socialistickou internacionálu.

Musím především říci, že příslušnost k nějaké politické organizaci (případně věrnost nějaké politické organizaci) nepokládám v politice za záležitost prvořadou. Prvořadé je pro mne politické přesvědčení. Nezáleží mi tolik na jménu politické organizace, jejímž členem se stanu, ale především na tom, zda v rámci této organizace mohu usilovat o to, v co věřím. Na rozdíl od některých nezávislých socialistů mám určitou stranickou minulost; v letech 1946–1948 jsem byl členem národněsocialistické strany. Tato stranická minulost však pro mne neznámá žádný závazek pro budoucnost, pokud nejde o politické principy, kvůli kterým jsem do strany vstoupal. Stručně řečeno: politická strana pro mne není účel, ale prostředek.

Je samozřejmé, že se nemohu stát přívržencem organizace, jejíž program a jejíž tradice jsou mi cizí. Program a tradice sociálnědemokratické strany mi cizí nejsou. Ale idea demokratického socialismu představuje pro mne vyšší hodnotu než tradice jedné politické strany. V současném Československu by prosazování tradic předúnorových politických stran nevedlo k posílení demokratického socialismu, ale naopak k jeho zeslabení.

Například vedle sociálnědemokratické strany působila u nás strana národněsocialistická; obě strany se hlásily k demokratickému socialismu. Stranická tradice národněsocialistická také s ubíhajícími lety v Československu slábne, ale stále ještě existuje. Mnozí bývalí národní socialisté jsou ochotni se připojit k socialistickému směru, který nebude jednoznačně navazovat jen na národněsocialistické tradice, ale také ne jen na tradice sociálnědemokratické strany. Za těchto okolností by prosazování sociálnědemokratického stranictví mělo za následek oživení národněsocialistických tradic. Lidé, kteří mají stejný nebo velmi blízký názor na problémy současnosti, by se tedy oddělili kvůli tradicím, které souvisejí s poměry v Československu, „nebo dokonce v Rakousko-Uhersku“ před třiceti, šedesáti, ba i osmdesáti lety.

Ale nejde jen o národní socialisty. Jsou zde i lidé, kteří se ve čtyřicátých nebo i padesátých letech stali přesvědčenými komunisty a kteří dříve či později poznali, že komunismus vede společnost do slepé uličky. Mnozí z nich přešli na platformu demokratického socialismu, ale stranické sociálnědemokratické tradice jim nejsou blízké.

A jsou zde konečně lidé, „a těch je nejvíce“, kteří nikdy k žádné politické straně nepatřili a žádný vztah k bývalým politickým stranám nemají. Do tohoto okruhu patří především příslušníci těch generací, které dožrály po roce 1948 – a to je většina občanů, kterým je méně než padesát let.

Za této situace nepokládáme za užitečné, aby se demokratičtí socialisté v Československu spojovali s jménem politických stran, které svou činnost musely u nás zastavit před třiceti lety. Podle našeho mínění je naopak v současné době nutné, aby lidé, kteří věří v demokratický socialismus, postupovali společně a nedělili se podle hledisek, které mají s československou přítomností málo společného. Proto se prostě označujeme za nezávislé socialisty.

Koncepce, o které zde mluvím, není nová. Podobný přístup mělo již hnutí Klubu angažovaných nestraníků z roku 1968; toto hnutí získalo v krátkém čase tisíce přívrženců, ačkoliv se současně oživovala Československá strana socialistická a byly podnikány kroky k obnově sociální demokracie. Podrobně byla tato koncepce vy-

jádrěna v elaborátu Malý akční program Československého hnutí za demokratický socialismus;³ tento elaborát byl v roce 1972 hlavním důvodem pro zatčení a odsouzení skupiny osob, které roku 1968 vstoupily do Československé socialistické strany (Milan Šilhan, Zdeněk Pokorný, Petr Wurm, Alois Vyroubal, Jan Schopf a Jaroslav Mezník).⁴ V loňském roce byla analogická koncepce vyjádřena v dopise Socialistické internacionále, který jsem spolu s Rudolfem Battěkem a Jiřím Müllerem podepsal i já.⁵

Jestliže vy ožívujete sociálnědemokratickou stranu a my usilujeme o sjednocení demokratických socialistů bez ohledu na historické stranické tradice, znamená to, že v této otázce postupujeme paralelně. Přejeme si totiž: demokratické, socialistické, svobodné Československo. Rozdíl je v tom, že Vy vycházíte z poměrů v emigraci, kde se stranické tradice uchovaly, my ze situace v Československu, kde stranické tradice slábnou. Stejně jako Vy hlásíme se i my k Socialistické internacionále.

Kromě blízkosti názorů a cílů mám i druhý důvod, proč bych si přál, aby vztahy mezi námi byly přátelské. Dnes lze těžko předvídat, jak bude probíhat vnitropolitický vývoj v Československu, až v něm budou obnovena občanská politická práva. Je možné, že se prosadí myšlenka nových politických organizací, založených na vztahu k soudobým problémům společnosti. Ale je také možné, že přece jen převládnu historické stranické tradice a v československém politickém životě se znovu objeví staré názvy politických organizací; jak už tomu bývá, vznikne mezi nimi nakonec rozlišení i na základě vztahu k soudobým problémům. Napsal jsem, že mi je přednější mé politické přesvědčení než příslušnost k nějakému politickému celku. Rozhodující bude tedy pro mne otázka, která politická organizace mi bude bližší svým politickým programem a svým politickým působením. Pokud jde tedy o naši případnou stranickou příslušnost ve svobodném Československu, musíme čekat, co přinese budoucnost a jak se rozhodnou občané, až budou mít možnost svobodně se vyjadřovat.

Srdečně Vás zdravím
Jaroslav Mezník
V Brně 28. října 1979

3 Memorandum sepsané Petrem Wurmlem jako programové teze socialistické opozice bylo zveřejněno v tomto časopise (OTÁHAL, Milan (ed.): Malý akční program Československého hnutí za demokratický socialismus. In: *Soudobé dějiny*, roč. 2, č. 2–3 (1995), s. 374–398).

4 Tuto historii zpracoval Jiří Pernes ve studii *Od demokratického socialismu k demokracii: Nekomunistická socialistická opozice v Brně v letech 1968–1972*. Brno, Barrister & Principal 1999 (medailonky zde jmenovaných hlavních aktérů viz s. 159–170).

5 S názvem „Kdo jsou a co chtějí nezávislí socialisté“ vyšla v exilovém *Právu lidu*, roč. 82, č. 1 (1979), s. 3.

2

1980, 4. únor

Odpověď redaktora exilového Práva lidu Jiřího Loewyho na dopis Jaroslava Mezníka z 28. října 1979, se stanoviskem Československé sociální demokracie v exilu k činnosti „nezávislých socialistů“ a k Mezníkově kritice sociálnědemokratických tradic

Wichard van Pontlaan 279
NL-6824 GK Arnhem

4. února 1980

Milý soudruhu Mezníku,

patrně se podivíš, že Ti místo adresáta Tvého dopisu z 28. října (který z příčin mi neznámých došel až koncem ledna) odpovídá někdo jiný, jehož jméno Ti nic neříká. Jsem výkonný redaktor Práva lidu, náhodou mám zrovna příležitost Ti odpovět touto cestou,⁶ a tak to nechci dlouho odkládat. Předeseílám, že píšu sám za sebe, nikoli jménem nebo na základě usnesení jakéhokoli orgánu. Tím spíš si mohu dovolit být zcela upřímný a otevřený.

S tím „nepříznivým ohlasem“ Tvé studie to nebylo tak zlé.⁷ Prakticky šlo jen o „rozhodnutí neotisknout“, které jsem, jak se přiznávám, vehementně prosazoval. Dlužím Ti vysvětlení o motivech.

Ani v nejmenším nepochybuji a nikdy jsem nepochyboval o Tvých dobrých a poctivých úmyslech a záměrech. Také věřím, že jsi podal celkem přesnou diagnózu tristního stavu sociálnědemokratických tradic v zemi. Potíž byla především v „timingu“, tedy v časových souvislostech. Jinými slovy, aniž jsi to mohl tušit, přišla studie krajně nevhod, ve chvíli, kdy nemohla ničemu prospět, zato však mnohé ohrozit, objektivně našim zájmům uškodit.

Kromě toho nám vůbec nešlo o „tradicе“, aspoň ne v tom smyslu, zda se ještě některý ze starých pamětníků jde na 1. máje projít po Cejlu s červeným karafiátem v klopě. Jestliže jsme spolu s německými soudruhy svolali seminář „Sozialdemokratisches Gedankengut in der heutigen CSSR“,⁸ pak jsme nechtěli zkoumat, zda se udržely tradice, nýbrž naopak, co se udrželo z idejí demokratického socialismu a vůbec ze sociálnědemokratické mentality v zemi. Jistěže mi přisvědčíš, že nemálo.

6 To znamená necenzurovaným kanálem.

7 Viz pozn. 2.

8 Seminář se nakonec neuskutečnil (viz HRUBÝ, Karel: Druhé dvacetiletí (1969–1989). In: TÝŽ (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, vlastním nákladem 1996, s. 114 n.).

Není také divu, že se lidé po třech desetiletích naší politické absence (nepočítáme-li polednové intermezzo)⁹ přestali jako sociální demokraté projevovat, cítit a hlásit. Stačilo však vydat 6 čísel *Práva lidu*,¹⁰ z nichž se do Československa dostává jen omezený počet, a už se situace začíná radikálně měnit: spontánně se k nám z domova hlásí nejen „pamětníci“, ale angažovaná mládež, studenti, mladí dělníci. Ve smyslu oné staré písně „vstanou noví bojovníci“ – jen zahlédli cíp praporu. Což ovšem naprosto neznamená, že bychom za dané situace chtěli v jakékoli formě obnovovat partaj; tak naivní (a nezodpovědní) nejsme. Jestliže se však zamýšlím nad možností a životním oprávněním exilových stran, jistě mi dáš za pravdu, že ani jim nemůže stačit „pěstování tradic“ a setrvání na statu quo ante, jestliže nechtějí vymířit na skrčeninu. Neumím si představit, že by bylo možno lid z (oprávněně) skeptické mladé generace získat k tanci kolem jubilejí a vybledlých ikon. (Myslím, že tady chybovala např. exilová národněsocialistická [strana]; neznám jediného jejího příslušníka v exilu, kterému by bylo pod padesát!)

Naprosto s Tebou souhlasím, že obsah (politické přesvědčení) je přednější než forma (strana). Když teď ale pozoruju, kdo všechno skloňuje ve všech pádech pojem „demokratický socialismus“ (který je mi osobně běžný a bytostně blízký už nějakých 33 let), aniž by jedinkrát definoval, co si pod tím konkrétně představuje, přepadá mě skepse. Vy, nezávislí socialisté, jste ten pojem přesně definovali (v heslovité zkratce: demokracie, socialismus, rovnoprávnost, solidarita, samospráva a sebeurčení národů);¹¹ tuto definici já přijímám, uznávám, podepisuju. Když mi ale někdo deklamuje demokratický socialismus bez jakéhokoli upřesnění, dávám si pozor. Sociální demokracie naproti tomu, a v tom je její nesporná přednost, definici nepotřebuje. Je to „světová značka“, prověřená jedním stoletím praxe, její referenční vzory lze zhlédnout v akci na všech kontinentech této planety.

Ani já, žel, nejsem věštkyně Sibyla osudů znalá, a nemohu spolehlivě odhadnout, kterým směrem se bude ubírat budoucí vývoj věcí v Československu. Úvahami o „pozitivní finlandizaci“ a myšlenkovými konstrukcemi s tím spojenými čas neztrácím. Vycházím z toho, že dříve či později, v té či oné formě navrátí se „vláda věcí“ do rukou lidu. Ať už bude státoprávní uspořádání našeho budoucího Československa jakékoliv, je pravděpodobné, že se bude muset co nejrychleji zbavit následků dlouhodobého komplexního zaostávání, důsledků dlouhodobé permanentní krize, která naše národy vrhla vývojově daleko zpět za onu pozici, kterou by byly

9 Rozumí se období několika měsíců od ledna 1968, ve kterém došlo v Československu k pokusu obnovit činnost sociální demokracie.

10 Jubilejní „nulté“ číslo exilového *Práva lidu* vyšlo v létě 1978, od roku 1979 vycházelo čtvrtletně v západoněmeckém Wuppertalu.

11 Výčet odkazuje na manifest „Sto let českého socialismu“, s nímž na jaře 1978 vystoupila skupina „nezávislých socialistů“. Manifest byl otištěn v „nultém“ čísle exilového *Práva lidu* (roč. 81, léto 1978, s. 2). Viz také pozn. 23.

zaujímalý při svobodném rozvoji svých sil a možností. Bude nutno – v každém směru – dohánět. Při tom budeme odkázáni na co nejužší mezinárodní kooperaci.

Velice cenné budou v takové situaci kontakty univerzalistických hnutí, tedy např. křesťanských demokratů, demokratů liberálního směru i sociálních demokratů. Oni jsou nedílnou součástí evropské politické kultury a právem tvoří ve většině demokracií nosné sloupy státotvorné konstrukce. Naproti tomu nedávám do budoucna mnoho šancí hnutím bez mezinárodní návaznosti, nacionálně izolovaným, která nemají partnery v multinacionálním evropském orchestru.

Budoucí česká politika by se tudíž zbavila značných šancí, kdyby nechala sociální demokracii rozplynout v jakési amorfní levicové mlhovině „sjednocené socialistické strany“. Chápej mne dobře: ta budoucí strana se pochopitelně nemusí nutně jmenovat „Čs. sociální demokracie“, měla by to být ale strana sociálnědemokratického typu, protože jen tak se může stát součástí [Socialistické] internacionály. Pouhé „přihlášení se“ k SI totiž nestačí; to je východisko z nouze, dočasné řešení za mimořádné situace.¹² SI je zcela zřetelně celou svojí povahou organizací stran. Jestliže třeba jednou za čas pozve jako hosty zástupce disidentních hnutí z Latinské Ameriky, partyzány ze Sahary anebo mluvčí Skupiny Listy (spolu s námi, stranou „konzultativní“),¹³ nelze to přeceňovat a vyvozovat z toho jakékoli závěry do budoucna. Ke sdružením klubového charakteru mají etablované socialistické strany Západu značnou nedůvěru. I mezi námi v exilové straně jsou jednotlivci, kteří by pod vlivem „Zelených“ anebo „Pestrých“ nejraději rozpustili všechny strany, nahradili je kluby a přešli k „přímé demokracii“. Nic proti tomu, hlasatelé těchto idejí jsou často velice ušlechtilí idealisté, jenže fungující model zatím ještě nikdo nedovedl vyvinout. Trendy, které lze zatím ze západních eko-hnutí vyčíst, směřují buď k bezbřehé anarchii, anebo k novému centralismu (a tudíž stranám; založení „zelené strany“ v SRN je v tomto směru symptomatické).

Po roce 1945 utrpěla Čs. sociální demokracie těžké ztráty a zůstala až do likvidace v roce 1948 pouhým stínem své předválečné moci a velikosti. Proč vlastně? Kromě jiných příčin tu sehrálo nemalou roli, že mnozí stoupenci sociální demokracie v exilu i v domácím odboji se nechtěli vrátit k „diskreditovanému předválečnému stranictví“. Chystali tedy sjednocenou socialistickou stranu (což byl také zamilovaný projekt Benešův), v níž se měli rozplynout spolu s komunisty a národními socialisty. K tomu, jak víme, nedošlo, sociální demokraté však osudně zaspali a zanedbali budování vlastní organizační sítě; „nástup do mas“ přenechali KSČ – s osudnými následky. Není důvodu, proč by se takový vývoj nemohl v poněkud pozměněné

12 Pisatel zde opět naráží na „Manifest českého socialismu“, jehož signatáři se přihlásili k Socialistické internacionále.

13 Řeč je o „posrpnových“ exulantech socialistického zaměření kolem vydavatele římských *Listů Jiřího Pelikána* a o Československé sociální demokracii v exilu.

formě jednou opakovat, jestliže to připustíme. V politice se zásada „vrabce v hrsti místo holuba na střeše“ obvykle vyplácí. Naše nedůvěra v bloky, fronty a jednotné partaje vyplývá z otrěsných zkušeností.

Nezávislí socialisté: velice oceňujeme, co děláte i jak to děláte! Umíme číst mezi řádky a dobře chápeme každou nuanci. Představujete výborný a vynalézavý model pro mimořádnou situaci, a zároveň rudiment, ze kterého mohou za příznivých okolností vzejít velké věci. Nijak si s Vámi nekonkurujeme. Naopak, dobře se doplňujeme. A mohli bychom se doplňovat ještě lépe, např. Vy byste mohli ještě mnohem více využívat možností Práva lidu. Jsme nejbližší partneři, přirození spojenci. Můžeme si navzájem velice prospět. Střežme se však toho, abychom nějak uškodili zájmům toho druhého. My se o to poctivě snažíme, snad až příliš úzkostlivě a někdy přehnaně opatrně. Respektujte ale i Vy naše vitální zájmy. Ten hlavní a základní zní, že si nesmíme – už s ohledem na naše labilní postavení v SI – zpochybnit naše samozřejmé právo na současnou i budoucí existenci!

Tvoje diagnóza, konstatující, že jsme doma po smrti, přišla zrovna ve chvíli, kdy jsme se i tady v exilu snažili z posledních sil vdechnout tomu nebožtíkovi nový život, v okamžiku, kdy poprvé zas pootevřel jedno oko a nabral trochu vzduchu do plic. Chápej tudíž, že jsme Tvůj materiál, ač napsaný s těmi nejlepšími úmysly, mohli v takové situaci použít jenom pro vnitřní informaci. Uveřejněním bychom byli udělali náramnou radost 1) pražskému režimu, 2) eurokomunistům, 3) celé exilové pravici; byli bychom si podřezali větev, na které sedíme v internacionále, i základnu, z níž vycházíme ve styku se svobodnými soudružskými stranami. To je pouze vysvětlení, konstatování, žádná obžaloba či předhůzka! Ty jsi postupoval korektně jako historik, jenže jsi neznal (a nemohl znát) souvislosti, do kterých ten materiál padne. Velice doufám, že toto otevřené a poctivé vysvětlení můžeš akceptovat a naše (konkrétně: moje) jednání pochopit. Byl bych rád, kdyby mezi námi nezůstal ani ten nejmenší stín nedorozumění a trpkosti.

Je, myslím, stejně obtížné pro Vás jako pro nás odhadnout vztahy, vazby, souvislosti partnera, který žije a pracuje v tak diametrálně odlišných podmínkách. Můžeme se o to ale poctivě snažit. To také znamená, abychom ani v těch nejobtížnějších podmínkách nedali uhasnout dialogu, i když nutně nemusí (či nemůže) vždy mít formu veřejné diskuse.

Rádi bychom, abyste Právo lidu považovali také za svůj orgán. Máme mnoho věcí společných s Listy či se Svědectvím; to je plýtvání omezeným prostorem, prostředky i energií. Potřebovali bychom co nejvíce věcí původních, výlučných, psaných pro Právo lidu, a potřebovali bychom je dostávat co nejkratšími cestami. Zatím docházejí bez jakýchkoli potíží rukopisy odesílané na naši holandskou adresu (bez údaje Právo lidu; jen tak jak uvedeno v záhlaví tohoto dopisu) formou normálního dopisu odkudkoli z Československa. Pro běžný materiál do novin pod nějakou šifrou není tudíž nutno používat nějakých rafinovaných oklik.

Budeme teď už stále vycházet o šesti stranách, čímž se naše možnosti ve srovnání s rokem 1979 rozšíří o 50 %. To znamená, že můžeme ubytovat podstatně více příspěvků než doposud; naší ctizádostí je, aby nejméně polovina materiálů pocházela autenticky z domova.

Mimořádný zájem máme o samizdatové Dialogy.¹⁴ Rádi bychom je dostávali přednostně, snad ještě v rukopisném stadiu, pokud by to bylo možné. Tož, snad by to pro dnešek stačilo. Promiň, že to je všechno bez ladu a skladu, ale musel jsem dopis naklepat v časové tísní a rovnou do stroje. Těším se, že o Tobě opět někdy uslyším.

Kdyby to nebylo tak staromódní a znehodnocené formalistickým používáním řadou dřívějších generací, zakončil bych teď nejraději formulí: s výrazem dokonalé úcty. Jistě mi rozumíš.

Upřímně a soudružsky Tvůj

Jiří Loewy

[PS:] Měl bych se Ti alespoň telegraficky představit. Nuže: ročník 1930, v 17 letech krajský tajemník sociálnědemokratické mládeže v severních Čechách a redaktor Stráže severu, od 18 do 23 let mukl (převážně jáchymovský), později invalidní důchodce bez důchodu, potom devatero řemesel, redaktorství závodních novin v textilce, 1968 tiskový mluvčí Bavlnářského průmyslu, 1969 přes Rakousko odchod do exilu. Nyní povoláním tiskový mluvčí jednoho chemického koncernu, redaktor odborného časopisu. V exilové politice redaktor Práva lidu a člen představenstva Československé sociální demokracie. Ženatý, dvě děti.

3

1985, 13. září

Dopis redaktorovi exilového Práva lidu Jiřímu Loewymu s komentářem k „Hájkově aféře“ a rozdílům mezi opozicí v Československu a exilem

V Brně 13. září 1985

Milý Jirko,

ozývám se s delším dopisem vlastně po řadě let. Je tomu asi pět let, co jsme si vyměnili několik dopisů,¹⁵ pak to skončilo mým krátkodobým zatčením.¹⁶ (Mimo chodem, dopisy od Tebe mi tehdy zabavili, ale pak kupodivu vrátili.) Za čas jsi mi

14 Brněnský samizdatový časopis, z nějž se od roku 1978 stala tribuna „nezávislých socialistů“.

15 V pozůstalosti Jiřího Loewyho se kromě přetištěných dopisů zachovala kopie dopisu Mezníkovi ze 7.9.1980 a Mezníkova odpověď ze 16.11.1980, obě věnované z velké části debatě o poválečném odsunu Němců z Československa, do níž v té době Loewy zapojil *Právo lidu*.

16 Jaroslav Mezník byl zatčen v dubnu 1981 v rámci zásahu Státní bezpečnosti proti disidentům po zadržení francouzského kamionu s exilovou literaturou na československých hranicích.

napsal novou adresu (na pohlednici) a já Ti napsal dopis, ale pochybuji o tom, že jsi jej dostal. Od Tebe jsem pak ještě dostal pozdrav z Curychu a letos jako dárek hezkou knížku, za kterou srdečně děkuji.¹⁷ Za to, že se naše vzájemná korespondence přerušila, mohou v první řadě vnější okolnosti, ale do jisté míry jsem to zavini- nil i já. Nezlob se na mne, nejsem příliš dělán na korespondování a stále zápasím s časem. Mám ctižádostivost dokazovat sobě i jiným, že jsem zůstal historikem, i když pochopitelně nemohu publikovat a pracovat ve své profesi mohu jako sklado- vý dělník jen ve svém volném čase. Znáš to, jak to vypadá – vždyť i Ty jsi mi psal, jak je to obtížné dělat časopis jako vedlejší činnost při zaměstnání.

Jestliže jsem se Ti rozhodl teď napsat, má to svůj zvláštní a aktuální důvod. Mys- lím, že uhádneš, oč jde: o Vaši poznámku týkající se Jiřího Hájka v 1. čísle letošního Práva lidu.¹⁸ U nás tato poznámka vzbudila značnou pozornost, a zvláště v kruzích

17 Jiří Loewy vydal a Mezníkovi poslal studii Karla Kaplana *Das verhängnisvolle Bündnis: Unterwanderung, Gleichschaltung und Vernichtung der Tschechoslowakischen Sozialdemokratie, 1944–1954* (Wuppertal, Pol Verlag 1984).

18 Poznámka nesla název „Hájkův ‘apartheid’“ a Jiří Loewy jako redaktor časopisu pod ni připojil kolektivní redakční podpis „Právo lidu“. Glosa, s níž Mezník dále polemizuje, zněla takto: „S odvoláním na západoněmecký zpravodajský magazín *Der Spiegel* líčí České slovo číslo 2/1985, jakým protiventstvem je v Československu vystaven Jan Hájek, syn profesora Jiřího Hájka, býv[alého] ministra zahraničí ČSSR a prvního mluvčího Charty 77. Jana Hájka přijali svého času na gymnázium teprve po masivní intervenci spolkového kancléře Kreiskyho. Ačkoli maturoval s výborným prospěchem, potíže započaly znovu, když se začal v roce 1983 ucházet o vysokoškolské studium architektury. Musel na vojnu, a když ho ze zdravotních důvodů pustili domů, čekala ho kariéra pomocného dělníka... A to už, dovidáme se z Českého slova, otci i synovi došla trpělivost. Prof. Jiří Hájek prohlásil, že v poměrech ‘podobných apartheidu’ nechce stát životní dráze svého syna v cestě a je ochoten se spolu s ním vystěhovat. Na Západ, rozumí se. Mstít se na dětech je nesmírná lumpárna, ať už je tatínek jakýkoliv špatenka. Jan Hájek má zjevně všechny předpoklady ke studiu. Zabraňuje-li mu v přístupu na univerzitu režim z politických důvodů, pak je to nepochybně podlý akt, který budeme vždycky co nejroz- hodněji odsuzovat. Co však nemůžeme přejít mlčením, je prohlášení Hájka-otce o poměrech ‘podobných apartheidu’. Rekriminovat a kádrovat není vůbec naším zvykem. Ale snad je do- voleno otci Hájkovi, po válce komunistickému agentu E-21 v Čs. sociální demokracii, položit otázku, kdo byl v roce 1948 parlamentním zpravodajem k teroristickému zákonu č. 231/48. Onoho zákona, na jehož základě byli čestní lidé posíláni na popraviště a do uranových dolů. A zeptat se ho dále, kdopak to napsal knihu o údajné ‘zrádné roli pravicových socialistů’, která dodala teoretický podklad k procesům proti českým sociálním demokratům a k uvržení jejich rodin do bídy a zoufalství. Kdo seje vítr, žije nebezpečně. Kdo – byť i bez biče a revolveru, jako pachatel od psacího stolu – vytváří poměry ‘podobné apartheidu’, ten riskuje, že jednoho dne tyto poměry dopadnou i na něho. Anebo (ještě hůře) na jeho syna, který za to všechno oprav- du nemůže. Náš názor je, že by prof. Hájek neměl dnes plýtvat silnými výrazy. Mnohem lépe by mu slušela prostá slova ‘Mea culpa’, anebo aspoň tiché ‘Pardon’, adresované všem obětem československého ‘apartheidu’ od roku 1948 dodnes – tedy i jeho vlastnímu synovi.“ (*Právo lidu*, roč. 8 (88), č. 1 (1985), s. 9.)

chartistů byla odezva na ni jednoznačně negativní. Přitom je nutno zdůraznit, že hlasy nesouhlasu se ozývaly od lidí různého politického přesvědčení a různé minulosti, tedy i od těch, kteří k Vám mají ideově dost blízko. Uvedu jeden příklad, který je zajímavý i tím, že nejde o chartistu. Zmínil jsem se o této záležitosti při náhodném setkání s dr. Dušanem Slávikem (synem Juraje Slávika),¹⁹ s kterým jsem se seznámil roku 1968. On Váš přístup odsoudil ostřeji, než bych to učinil já, ačkoli jde o člověka, který byl roku 1948 nebo 1949 odsouzen jako slovenský sociální demokrat podruhé ve svém životě k trestu smrti. (Poprvé byl odsouzen v nepřítomnosti roku 1944 pro účast ve Slovenském národním povstání; roku 1949 mu byl při odvolacím soudu trest smrti změněn na doživotí, nakonec šel myslím domů při amnestii roku 1960.)

Bylo napsáno již několik písemných příspěvků, v nichž autoři protestují proti Vašemu článku. Snad už Vám některé z nich došly, příkládám (bez vědomí autora) příspěvek Jana Šimsy, který se k Vám sotva ještě dostal.²⁰ (Jan Šimsa je evangelický farář bez souhlasu, signatář Charty a prohlášení Sto let českého socialismu, byl také vězněn.) Byl jsem také dotázán, zda bych něco nenapsal. Vážně jsem o tom uvažoval, ale nakonec jsem odmítl. V příspěvku, který bych podepsal a který bych pustil mezi lidi, bych nemohl psát otevřeně. Jednak kvůli Vám, jednak kvůli Jiřímu Hájkovi, jednak kvůli své vlastní bezpečnosti. Rozhodl jsem se, že Ti raději napíšu osobní dopis, který není určen pro publikování.

Čistě teoreticky máte asi pravdu v jedné věci. Princip, že při posuzování dětí se přihlíží především k původu, činnosti a postavení jejich rodičů, není plodem „normalizace“ po roce 1969, ale už systému, který u nás vládne od roku 1948. Ten, kdo se o prosazení tohoto systému zasazoval a proti uvedenému principu se v padesátých letech neozval, ač měl značnou moc, není příliš morálně oprávněn proti uvedenému principu protestovat, jakmile se dotkne člena jeho vlastní rodiny. Ale asi si neuvědomujete, že postup Jiřího Hájka v tomto případě má prakticky i jinou dimenzi: Protesty Jiřího Hájka mohou pomoci jiným schopným dětem, než

19 JUDr. Dušan Slávik, syn slovenského agrárního politika Juraje Slávika (1890–1969), ministra vnitra československé vlády v londýnském exilu a poválečného velvyslance v USA, byl v roce 1949 odsouzen k trestu smrti. Po propuštění v roce 1960 přesídlil do Brna, kde se aktivně zúčastnil veřejného života za „pražského jara“. V 70. a 80. letech se podílel na opozičních aktivitách, po 17. listopadu 1989 spoluzakládal v Brně Občanské fórum a sociální demokracii. Před volbami v červnu 1989 se stáhl do ústraní, poté co předvolební lustrace ukázaly, že spolupracoval se Státní bezpečností.

20 Ohlasy na článek otiskl Jiří Loewy v *Právu lidu*, roč. 8 (88), č. 4 (1985), s. 8 n. (příspěvky Petra Pospíchalá, Josefa Zvěřiny a vlastní dovětek), další *tamtéž*, roč. 9 (89), č. 1 (1986), s. 8 n. (příspěvky Jiřího Hájka, Oty Filipa, čtenářů *Práva lidu* a úryvky z komentářů exilového tisku) a č. 2 (1986), s. 6 n. (mj. dopis z Prahy podepsaný Václavem Havlem a dalšími osmadvaceti chartisty a druhou repliku Jiřího Loewyho). Šimsův příspěvek v *Právu lidu* nevyšel, pod názvem „Vady karatele“ ho otiskly *Informace o Chartě 77*, č. 8, č. 10 (1985), s. 14 n.

je jeho vlastní syn. Jiří Hájek jako bývalý ministr zahraničí je ve světě dost znám. Proto si jeho případu západní sdělovací prostředky všimnou a zevrubně se jím zabývají. To nemá naše vrchnost ráda. V případě Hájkova syna ovšem sotva ustoupí, má dojem, že by tím „ztratila svou tvář“. (Stejnou tvrdost prokázala v případě Rudolfa Battěka.) Ale snaží se o to, aby „nepřátelská kampaň“ západních sdělovacích prostředků v záležitosti přijímání dětí na školy alespoň v této době nebyla posílena tím, že by se vyskytly další obdobné případy u dětí známějších disidentů. A tak se do škol mohou dostat i mladí lidé, kteří by jinak neměli žádné šance. Nemysli si, že planě teoretizují. Známe letos případ přijetí jednoho mladíka na vysokou školu, který si dovedu vysvětlit skutečně jen tím, že o přijetí žádal právě letos, kdy ve světě připoutala jistou pozornost záležitost Hájkova syna.

Na Vašem článku mi vadí především jeho tón a jeho jednostrannost. Polemické statě mohou být vtipné, ale neměly by být rádobyvtipné a nevkusné. Vždy jsem za jeden ze znaků sociální demokracie pokládal u nás snahu vystupovat slušně a solidně. Ten článek o Jiřím Hájkovi nebyl ani slušný, ani solidní a podle mého mínění neodpovídal sociálnědemokratické tradici. A pokud jde o tu jednostrannost? Fakta týkající se Hájkovy osobnosti končí ve Vašem článku padesátými léty. Ale tím přece jeho život neskončil! V šedesátých letech působil již pozitivně a jeho činnost roku 1968 byla dobrá. Zvláště důležitá pak je skutečnost, jak se rozhodl postupovat roku 1969. I on tehdy mohl nastoupit „normalizační kurz“. Jen si srovnej rozdílné osudy, které si zvolili dva bývalí sociální demokraté: Jiří Hájek a Evžen Erban!²¹ Jiří Hájek se stal jedním z prvních mluvčích Charty 77 a při této své činnosti také později prokázal moudrost a neohroženost přímo vzornou. To je také důvod, proč se Váš článek setkal u nás s tak nepříznivým ohlasem. Charta se stala v jistém smyslu solidárním tělesem, a to, že jste napadli jednoho z prvních mluvčích Charty, je zde chápáno téměř jako útok na Chartu. Je ovšem samozřejmé, že žádný mluvčí Charty, a tedy ani Jiří Hájek, nejsou osoby nedotknutelné. Pokud jde o nějakou věc, tak se také nešetříme. Jestliže se v nějaké stati o čtyřicátých nebo padesátých letech zmíníte kriticky o tehdejší činnosti Jiřího Hájka, žádný odpor to pochopitelně nevyvolá. Diskusi o minulosti se nevyhýbáme. Ale přitom jsme přesvědčeni o tom, že minulost nemůže být jediným kritériem při hodnocení současných lidí.

Tímto konstatováním se dostávám k hlubšímu významu sporu mezi námi a Vámi (tedy signatáři Charty a redakcí Práva lidu) o osobu Jiřího Hájka. Mám obavy, že se v tomto sporu promítají obecně rozdíly v přístupu k některým problémům mezi

21 Evžen Erban (1912–1994), odborový funkcionář a politik, po válce jako generální tajemník Ústřední rady odborů patřil ke stoupencům levicového křídla v ČSSD kolem Zdeňka Fierlingera, po sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou se stal v letech 1948–1951 členem předsednictva ÚV KSČ a ministrem práce a sociální péče, v letech 1968–1971 působil znovu v nejvyšším stranickém orgánu a zároveň do roku 1981 vykonával funkci předsedy České národní rady, až do roku 1990 byl poslancem Federálního shromáždění.

politicky aktivními občany v Československu a emigraci. My jsme přímo konfrontováni s dnešní situací v Československu a dnešní vládnoucí mocí v Československu. Máme své konkrétní úkoly a konkrétní cíle: zasazujeme se o zachování lidských práv, snažíme se udržet při životě nezávislou kulturu, nezávislou vědeckou práci, nezávislé politické a filozofické myšlení. Při sledování těchto úkolů a cílů je nezbytné, aby se sešli lidé, kteří jsou pro ně ochotni něco udělat a případně něco obětovat, a to bez ohledu na to, jakou mají minulost. Bez této zásady by nemohly vzniknout ani Charta, ani VONS,²² nemohly by se v takovém rozsahu rozšířit samizdatové publikace, sborníky a časopisy, nemohlo by vzniknout mnoho dokumentů a prohlášení. (Mimochodem, i prohlášení Sto let československého socialismu, které jste otiskli už v nultém čísle Práva lidu, podepsali také bývalí komunisté, mezi nimi i Jiří Hájek!)²³ Lze přitom říci, že spolupráce mezi bývalými komunisty a nekomunisty nevyplyvá přitom jen z nezbytnosti, ale patří zde k programovým základům značné části nezávislých iniciativ od roku 1969. Právě proto, že zde stále žijeme, mohli jsme (My nekomunisté) sledovat, jak se po roce 1969 ti, co ve čtyřicátých, padesátých a šedesátých letech byli komunisty, rozdělili, a museli jsme ocenit postoje těch, kteří dali přednost někdy obtížnému životu „disidentů“ před „zajištěným postavením“, které si mnozí z nich mohli zachovat.

Postoje většiny emigrace nutně musí být jiné, a to i té její části, které nejde o bláhobyt a čistě osobní zájmy, ale o osud celého světa i vlasti. Ze dvou důvodů. Osobní zkušenosti s bývalými komunisty nemají emigranti ze současnosti, ale z doby, kdy odešli do zahraničí; a tyto osobní zkušenosti se na dálku těžko překonávají. Uvedu znovu příklad Jiřího Hájka. Pro sociální demokraty, kteří emigrovali v letech 1948–1949, je stále Jiří Hájek především zrádce; pro ty, kteří emigrovali v letech 1968–1969, se do jeho hodnocení už ovšem promítne jeho činnost v šedesátých letech; osobní zkušenost s jeho činností v sedmdesátých a osmdesátých letech chybí oběma těmto skupinám. Druhý důvod je myslím ještě závažnější. Političtí emigranti opustili Československo pro svůj nesouhlas s komunistickým režimem u nás. Ale tím, že nežijí v Československu, stal se pro ně tento režim ve své současné podobě něčím přece jen vzdáleným, nejsou s ním v denním styku, žijí v jiném prostředí. Proto je jejich zrak upřen buď do minulosti (v popředí stojí otázka, jak

22 VONS – Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných.

23 Patrně omyl pisatele. V jubilejním *Právu lidu* (číslo z roku 1978 bylo za redakce Jiřího Loewyho vydáno jako jednorázový tisk ke stému výročí existence sociálnědemokratické strany v českých zemích, na ně pak od roku 1979 navázal stejnojmenný exilový čtvrtletník) jsou pod prohlášením „Sto let českého socialismu“ podepsáni: Rudolf Battěk, Václav Havel, Ladislav Hejdlánek, Přemysl Janýr ml., Božena Komárková, Anna Koutná, František Kriegel, Karel Kyncl, Milan Machovec, Jaroslav Mezník (autor prohlášení), Ervín Motl, Jiří Müller, Petr Pithart, Aleš Richter, Zuzana Richterová, Gertruda Sekaninová-Čakrtová, Jan Šabata, Jaroslav Šabata, Jan Šimsa, Jan Tesař, Jakub Trojan, Zdeněk Vašíček a Jan Vladislav. Jméno Jiřího Hájka zde není.

k dnešní situaci došlo a kdo ji zavinil) nebo do vzdálené budoucnosti (jak by mělo vypadat demokratické Československo). Koncentrace na tyto otázky ovšem vede spíš k dělení než k jednotě v emigraci. Z obou těchto důvodů jsou pak pro některé nekomunisty v emigraci bývalí komunisté tak trochu všichni stejní, ať už se od roku 1968 chovali jakkoliv.

Nebudu zapírat, že se s podobnými postoji setkáme i doma. Ale téměř výhradně jen u lidí, kteří se vzdali jakékoliv snahy činně zasahovat do dění a něco riskovat, kteří své názory projevují jen v okruhu svých nejbližších. U lidí s hlubším zájmem o další vývoj společnosti a s pocitem odpovědnosti za tento vývoj je stěží možný.

Při uvedeném dvojím pohledu je teď otázka, který z nich převládá v Právu lidu. Nemám právo Vám radit nebo Vám vnucovat své stanovisko. Časopis vydáváte s obrovskou obětavostí Vy, a to podle svého svědomí a přesvědčení. Chci upozornit jen na skutečnost, že Právo lidu se musí rozhodnout. Může být časopisem určeným především Čechům a Slovákům žijícím v cizině (jako např. České slovo). Nic proti tomu, budete-li se snažit být nejlepším časopisem s tímto zaměřením, je to hezký a důležitý úkol. Ale měl jsem dojem, že Právo lidu si klade za cíl také pomáhat (a snad v první řadě pomáhat) lidem doma, posilovat je, dodávat jim cenné informace i náměty k zamyšlení, a především mezi nimi propagovat obecně myšlenky demokratického socialismu a sociálnědemokratické strany zvláště. Právě článek o Jiřím Hájkovi mne však vede k podezření, že se tohoto cíle vzdáváte. (Kdyby byl podepsán alespoň nějakým zcela konkrétním jménem, aby mohl být pokládán jen za mínění jednotlivce!)

Z mého hlediska je to ovšem škoda. Právo lidu si totiž získalo v okruzích, do nichž se dostávalo, značnou oblibu. Svým rozsahem i svým zaměřením bylo čtivé i pro čtenáře, kteří nepatří k vysloveně intelektuálním typům – na rozdíl např. od Svědectví může číst Právo lidu i většina dělníků. A velmi důležitá a pro mne vítaná je skutečnost, že mnohým lidem (i mladším) připomíná existenci sociální demokracie.

Tolik k Vašemu článku o Jiřím Hájkovi. Snad ještě jednu věc, která se ovšem už netýká jen tohoto článku. Na rozdíl od Tebe se nedomnívám, že činnost Jiřího Hájka a snad i některých dalších jemu podobných v letech 1945–1948 musela vyplývat z jeho touhy po kariéře. Ona ta představa, že komunisté přinesou novou a krásnou společnost, byla tehdy bohužel značně rozšířená. Napsal jsem o tom jednomu příteli k narozeninám článek, který pak (skutečně bez mého vědomí a souhlasu, i když pochopitelně nic proti tomu) otiskly Listy.²⁴

Jinak děkuji za pozornost, kterou Právo lidu věnovalo případu Rudy Battěka.²⁵ Doufám, že se za pár měsíců vrátí v pořádku a stále plný elánu a optimismu; je

24 MEZNÍK, Jaroslav: Jak jsem šel s jednou dívkou po ulici. In: *Listy*, roč. 15, č. 4 (červenec 1985), s. 8 n.

25 Uvěznění Rudolfa Battěka: Primitivní policejní provokace. In: *Právo lidu*, roč. 3 (83), č. 3 (1980), s. 1. Sociální demokraté v exilu vzali Battěkovu věc za svou a intervenovali u Socialis-

nutno ovšem počítat s tím, že se alespoň na nějakou dobu poněkud stáhne z politické činnosti a zaměří se hlavně na filozofii, které se věnoval intenzivně i ve vězení – ovšem bez možnosti hlouběji studovat literaturu. Nevím, zda bude mít radost z toho, že jste jej zvolili čestným členem Vašeho ústředního výboru – zakládal si dost na své nezávislosti. Ale jistě uzná, že jste to mysleli dobře.²⁶

Bylo velmi dobré, že jste zpracovali a otiskli nástin zásad programu.²⁷ Vzbudil zde dost velký zájem. Kroužek, který Vám k němu poslal své vyjádření, prý o něm debatoval několik měsíců. Jistě uvítal to, že jste text vyjádření otiskli,²⁸ i věcnou a solidní odpověď J. Krejčího.²⁹

Ještě jednou dík za zasloupanou knížku. Nemohli byste nám poslat původní český text? Normální poštou ovšem ne. Mimochodem, když se zmiňuji o poště, už před několika lety jsem se přestěhoval, má nová adresa je Mánesova 18, 612 00 Brno. Ale na tuto adresu mi případně pošlejte nejvýš tak pozdravy na pohlednici. Takže: pokud bys neměl jinou cestu, napiš mi v případě, že bys mohl český text knihy poslat, v nejbližší době pozdrav, a zájemci by pak zařídili už další.

Teprve podle Vašeho článku k jubileu Karla Hrubého jsem si uvědomil, že jde o sociologa, který psal o husitské revoluci.³⁰ Znáám ho jen z jeho prací, ale přesto

tické internacionály a západoevropských sociálnědemokratických stran, odkud pak skutečně přicházela řada protestů. Battěk byl propuštěn až v roce 1985, nedlouho před vypršením trestu pěti a půl roku vězení, před pražskou návštěvou předsedy SPD Willyho Brandta.

26 V srpnu 1983 zvolili exiloví sociální demokraté na 22. sjezdu strany v Curychu vězněného Rudolfa Battěka „čestným členem“ nového Ústředního výkonného výboru Československé sociální demokracie. Podle Mezníkových memoárů „z této pocty nebyl po návratu z vězení Ruda příliš nadšen“ (MEZNÍK, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*. Brno, Matice moravská 2005, s. 269).

27 Pod názvem „Prohlášení zásad“. In: *Právo lidu*, roč. 6 (86), č. 4 (1983), s. 2.

28 Hlas z domova k „Prohlášení zásad“ Československé sociální demokracie. In: *Tamtéž*, roč. 7 (87), č. 3 (1984), s. 7.

29 Příspěvek Jaroslava Krejčího (narozeneho 1916), místopředsedy exilové sociální demokracie a koordinátora její programové debaty v první polovině 80. let, emeritního profesora evropských studií a religionistiky v britském Lancasteru, vyšel pod názvem „Do diskuse o programu Čs. sociální demokracie“ (*tamtéž*, roč. 8 (88), č. 1 (1985), s. 6). Programová diskuse pokračovala i v dalších číslech.

30 Sloupek „Karel Hrubý 60“, podepsaný šifrou *jk*, otisklo *Právo lidu*, roč. 7 (87), č. 1 (1985), s. 9. Karel Hrubý (narozen 1923) po válce vystudoval filozofii, sociologii a češtinu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a zároveň byl politicky činný v řadách sociálnědemokratického studentstva. Od roku 1950 učil na středních školách ve Střibře, Domažlicích a v Plzni. V roce 1955 byl zatčen a za „protistátní činnost“ odsouzen k deseti letům vězení. Roku 1960 byl propuštěn na amnestii a pracoval jako brusič kovů. Za „pražského jara“ se podílel na pokusu o obnovu sociální demokracie a stal se členem přípravného výboru Masarykova sdružení pro demokratický socialismus. V září 1968 emigroval do Švýcarska, pracoval jako sociolog a zapojil se do exilového politického a kulturního života. Působil postupně jako místopředseda, generální tajemník, první místopředseda a v letech 1989–95 jako předseda exilové Čes-

Tě prosím, abys mu ode mne vyřídil srdečný pozdrav. Jeho práce žijí – jejich citace jsem našel nejen ve velké knize F. Seibta o revolucích v Evropě,³¹ ale také v jedné studii publikované u nás doma.

I když záležitost, kvůli které Ti píšu, není příliš příjemná, přesto jsem rád, že jsem Ti po dlouhé době zase napsal.

Srdečně zdraví

Jarek

4

1989, 15. listopad

Dopis redaktorovi exilového Práva lidu Jiřímu Loewymu s polemikou o Obrodě

V Brně 15. listopadu 1989

Milý příteli,

díky za zaslání spousty Vašeho časopisu (č. 3). Jsem rád, je o něj velký zájem, a to zvláště mezi neintelektuály. U nás je bohužel situace taková, že naprostá většina samizdatové produkce je určena jen pro velmi úzký okruh lidí – a u těch časopisů, které jsou psány tak, že zaujmou skutečně široké vrstvy (především Lidové noviny a Sport), jsou s jejich zhotovováním takové technické problémy, že se mezi lidi dostanou moc málo (zvláště v Brně). V tom 3. čísle byl velmi vítán článek o Kubelíkovi a Tatarukovi,³² cenné jsou informace o Vašem sjezdu (blahopřeji k jeho úspěšnému průběhu)³³ a o SI,³⁴ kronika je cenná – osobně se přimlouvám za to,

koslovenské sociální demokracie, počátkem 90. let současně jako člen Ústředního výkonného výboru obnovené ČSSD ve vlasti. Kromě dalších činností byl v letech 1982–1992 redaktorem newyorské kulturně-politické revue *Proměny*. Ve své vědecké práci se zabýval sociologií husitského revolučního hnutí, osobností a dílem T. G. Masaryka a některými politologickými problémy.

31 Viz SEIBT, Ferdinand: *Revolution in Europa: Ursprung und Wege innerer Gewalt*. München, Süddeutscher Verlag 1984.

32 STILLER, Pavel: Hudebník mezi dirigenty. In: *Právo lidu*, roč. 12 (92), č. 3 (1989), s. 11; ŠIMKO, Dušan: Sám proti moci: K úmrtí slovenského spisovatele Dominika Tatarku. In: *Tamtéž*, s. 20.

33 V červnu 1989 se konal 23. sjezd Československé sociální demokracie v Heidelbergu. Novým předsedou na něm byl zvolen Karel Hrubý, tajemníkem Jiří Loewy.

34 LOEWY, Jiří: 18. kongres Socialistické internacionály. In: *Tamtéž*, s. 3.

abyste v ní pokračovali –, díky za zveřejnění Demokracie pro všechny a Několika vět. Na druhé straně na nechuť, a dokonce odpor narazila u nás str[ana] 10 s útoky na Obrodu – tento způsob psaní pokládáme z našeho hlediska za politicky škodlivý. Jestli budeš chtít a jestli se Vám to bude hodit, byl bych rád, kdybyste otiskli tuto poznámku k článkům na uvedené stránce otištěným (název lze ovšem změnit):

O Obrodě poněkud jinak

(K článkům Zdeňka F. Šedivého a Zdeny Hertlové v Právu lidu 3/89, strana 10)³⁵

Nepatřím k Obrodě, jsem signatář Hnutí za občanskou svobodu, a přesto jsem ostré útoky na Obrodu, které vyšly v Právu lidu, přečetl s nesouhlasem a do jisté míry i se smutkem. Svědčí totiž nejen o tom, že autoři dobře nechápu situaci v Československu, ale že už i myslí jinak než opozičně činní občané u nás doma. My samozřejmě také diskutujeme s příslušníky Obrody o jejich programu, o Leninovi, o padesátých letech, o roce 1968. Ale ten konfrontační tón, který zvolili autoři těchto útoků, si dovolit nechceme a nemůžeme, Z. F. Šedivý a Z. Hertlová vidí v Obrodě a jejích představitelích nebezpečné konkurenty a nepřátele, kteří „vždy považovali likvidaci třídního nepřítele za mravní povinnost strany“ a „jejichž jediným cílem vždy byla a je moc ve státě“ (tak Z. F. Šedivý). Já nemohu za své nepřátele považovat třeba Miloše Hájka, někdejšího mluvčího Charty 77 a současného předsedu Obrody, s nímž jsem po řadu let spolupracoval při vydávání samizdatových historických sborníků,³⁶ nebo Zdeňka Příkryla, předsedu Obrody v Brně, s nímž jsem řadu měsíců obýval jednu celu v litoměřickém vězení.³⁷ A protože tyto své přátele dobře znám, mohu způsob, jakým přívržence Obrody v citovaných pasážích charakterizuje Z. F. Šedivý, označit za nespravedlivý a nepravdivý. Nelze zapomínat na to, že mnozí z bývalých komunistů, kteří jsou dnes v Obrodě, mohli na počátku „normalizace“ ještě „naskočit do rychlíku“, a místo toho volili postavení pronásledovaných a šikanovaných lidí, kteří ztratili svá zaměstnání a vystavili značným problémům své rodiny.

Jistě, jde o bývalé komunisty, z nichž ti nejstarší nesou jistou zodpovědnost za to, co se u nás dalo v padesátých letech. Jenže po roce 1968 bylo pro politicky myslící občany žijící v Československu jasné, že se nikam nedostaneme, pokud nepřekonáme rozkol v národě,

35 ŠEDIVÝ, Zdeněk F.: Klub pro socialistické přestrojování; HERTLOVÁ, Zdena: Obroda aneb Znovuzrození komunismu. In: *Tamtéž*, s. 10. Zdeněk F. Šedivý byl novinář, bývalý vedoucí československého vysílání Hlasu Ameriky a Rádia Svobodná Evropa. Zdena Hertlová je pseudonym redaktora *Práva lidu* Jiřího Loewyho. Mezníkova polemika tiskem nevyšla.

36 V roce 1988 Jaroslav Mezník vystřídal Miloše Hájka, který se stal jedním z mluvčích Charty 77, v čele redakční rady samizdatových *Historických studií*. Viz HÁJEK, Miloš: Jak jsme dělali historický samizdat. In: POUSTA, Zdeněk – SEIFTER, Pavel – PEŠEK, Jiří (ed.): *Occursus – Setkání – Begegnung: Sborník k počtě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena*. Praha, Historický klub – Institut mezinárodních studií FSV UK – Karolinum 1996, s. 11 n.

37 S někdejšími vedoucími funkcionáři Krajského výboru KSČ v Brně Zdeňkem Příkrylem se Jaroslav Mezník setkal ve vězení na podzim 1973 (viz MEZNÍK, J.: *Můj život za vlády komunistů*, s. 206 – viz pozn. 15).

k němuž došlo v roce 1948. Z. Hertlová píše, že „komunismus je zbankrotělý společenský experiment“, že je to „systém, který je v koncích“. Zapomíná na to, že u nás je tento systém stále ještě tvrdou realitou! To je totiž důvod, proč je nezbytná spolupráce mezi všemi, kteří s ním nesouhlasí. Kdyby Z. F. Šedivý a Z. Hertlová nehledali v prohlášení Obrody³⁸ jen ta místa, která by mohli napadnout, museli by přiznat, že je zde řada míst, s nimiž lze souhlasit a která tuto spolupráci usnadňují. Připomínám ještě, že jakoukoli organizaci je nutno soudit nejen podle jejího základního prohlášení, ale také podle jejích skutků. A v této souvislosti upozorňuji alespoň na to, že Obroda (společně s Hnutím za občanskou svobodu a Demokratickou iniciativou) podepsala prohlášení k 28. říjnu, které podle mého mínění představuje platformu jednoznačně demokratickou.³⁹

Nakonec ještě k jednomu tvrzení Z. Hertlové: myslím, že mezi příslušníky Obrody je dost lidí, kteří by neměli nic proti „legální a plnoprávné existenci Čs. sociální demokracie při budoucím uspořádání našich politických poměrů“.

Jaroslav Mezník, Brno

K tomu, co jsem napsal pro případné otištění, ještě několik informací o Obrodě, které jsou určeny jen Tobě (tedy v žádném případě k otištění).

1. Když hodnotíte jakýkoli dokument vydaný u nás, je nutno přihlížet k tomu, za jakých okolností byl vydán. Obroda usilovala o legalizaci. To nebylo zas tak nic neobvyklého. O legalizaci žádala např. SPUSA (Společnost přátel USA), v posledních dvou letech o ni usiluje – s částečným úspěchem – Masarykova společnost (neplést s radikálnějším Masarykovým sdružením). Něco z toho, co autoři Obrodě vyčítají, tam nepochybně bylo právě z tohoto důvodu.

2. V Obrodě samotné došlo ke sporům o orientaci. Původně tam převládala snaha dosáhnout legalizace za každou cenu (tedy i za cenu, že se Obroda bude výslovně distancovat od ostatních iniciativ). Představitelem této orientace byl především Císař.⁴⁰ Nakonec však převládla orientace zaměřená na solidaritu a spolupráci. Ta je teď většinou dost úzká a bezproblémová.

38 Viz Programové teze klubu Obroda: Diskusní návrh. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Obroda: Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*. Praha, Maxdorf – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996, s. 105–116.

39 Plný text „Prohlášení k státnímu svátku“ vysílalo Rádio Svobodná Evropa 23.10.1989. Otištěno bylo v publikacích: HLUŠIČKOVÁ, Růžena – OTÁHAL, Milan (ed.): *Čas Demokratické iniciativy 1987–1990: Sborník dokumentů*. České Budějovice, Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku 1993, dokument č. 118, s. 192 n.; HLUŠIČKOVÁ, Růžena – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka (ed.): *Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989: Sborník dokumentů*. Praha, ÚSD AV ČR 1994, dokument č. 113, s. 229 n.

40 Bývalý přední komunistický reformátor z období „pražského jara“ Čestmír Císař (narozen 1920) patřil k signatářům dopisů a prohlášení bývalých vysokých funkcionářů KSČ z let 1988 a 1989. V prosinci 1989 se Obroda distancovala od jeho úsilí o prezidentskou kandidaturu.

3. Stále nedoceňujete ten posun v myšlení, k němuž došlo u značné části bývalých komunistů. U některých bylo možno pozorovat úplný rozchod s komunistickou ideologií již v letech 1968–1969, u jiných jde o posun postupný.

4. U Vás je pochopitelně causa Obroda především zase causa ?? Hájek.⁴¹ Ale to je omyl. Vaše výhrady proti Hájkovi chápu. Ale on je už skutečně dost starý, sám o sobě ví, že politickou perspektivu už nemá, a – nedá se nic dělat – od roku 1969 působí skutečně pozitivně. Problém je ovšem ten, že se nikdy neodhodlal odsoudit to, co dělal v padesátých letech.

Některé další informace. Hodlám teď založit v rámci HOSu sekci demokratických socialistů nebo sociálních demokratů. Ale HOS a jeho jednotu chceme zachovat. Chápejte jedno: mladší lidé u nás nejenže nevědí téměř nic o tehdejších politických stranách, ale navíc velmi často vůbec nechápou, k čemu by nějaké politické strany vůbec měly být. Prohlášení snad stihneme do konce roku. Jinak tady už existuje Společnost pro výzkum demokratického socialismu,⁴² ale co o ní vím, tak mne to nenaplňuje velkou důvěrou.

A ještě jedna informace: aktivizují se výrazně dosud „převodové“ nekomunistické strany. Ať se Vám to líbí nebo ne, je to věc, která může mít do budoucna značný význam.

Nezlob se, že jsem to napsal hustě, ale chtěl jsem, aby to vlezlo na jeden list.

Srdečně zdraví

Jarda Mezník
Mánesova 18, 612 00 Brno

PS.: Ještě jednou dík za hezkou zprávu, kterou jste o mně otiskli v č. 1!⁴³

PS.: Poněkud mne mate, proč ta Práva lidu posíláte přes Polsko. Pošta odtud je kontrolována stejně jako z SRN. Doufám, že pošlete další čísla.

41 Mínen Jirí Hájek (viz dokument č. 3).

42 Do tohoto kruhu kolem Jiřího Hájka patřili další předúnoroví sociální demokraté, kteří po roce 1948 přestoupili do KSČ, jako Stanislav Pošusta a Břetislav Nedbálek.

43 Medailon Jaroslava Mezníka u příležitosti jeho šedesátin vyšel v *Právu lidu*, roč. 12 (92), č. 1 (1989), s. 11.

5

1990, 24. květen

Dopis Rudolfu Battěkovi kriticky komentující předvolební postoj adresáta a sociálních demokratů v Občanském fóru vůči ČSSD

V Brně 24. května 1990

Milý Rudo,

když jsem se dozvěděl, co jsi řekl v rozhovoru s LN, a pak si to přečetl,⁴⁴ byl jsem z toho úplně zničen. Prosil jsem Tě, abys s publikováním své kritiky dnešní ČSSD počkal až na období po volbách, a teď jsi napsal něco, co je mnohem horší než Váš dopis.⁴⁵ Tak mi nezbylo, než abych se proti Tobě ozval – průklep svého příspěvku do LN přikládám. Naše politické cesty se po patnáctileté spolupráci asi definitivně rozcházejí. Je mi to moc líto.

Víš dobře, že jsem Tě ve straně až do sjezdu⁴⁶ věrně podporoval (po sjezdu už jsem na stranickou politiku měl málo času). Ani mně nevyhovovala sestava, která se ujala už v listopadu v Praze vedení strany, ani sestava (s některými výjimkami), která se do čela strany dostala na sjezdu. Ale ty výtky, které vůči nim vznášíš, jsou neoprávněné, a navíc neprokazatelné. Napsal jsem ve svém příspěvku, že jde o ostrý polemický článek. Nakonec jsem ostrý nebyl. Kdybych chtěl ostrý být, musel bych se zmínit o tom, že reformní komunisté (což je označení, které vrháš na některé sociální demokraty – já prostě nechápu, jak tak můžeš označovat třeba Janýra nebo Klabana, ať mají jakékoli chyby, tuhle určitě nemají) byli a jsou shromáždění v Obrodě, a tedy v Občanském fóru – a tam Ti nevadí. Reformními komunisty byli ostatně i mnozí lidé, kteří v Obrodě nebyli a v OF jsou – počínaje třeba profesorem Jičínským. Ale jde o lidi, kterých si nesmírně vážím, a kromě toho v těchto předvolebních dobách bych se pokládal za špinavce, kdybych vytahoval argumenty proti OF. Totéž se týká Tebou zmíněné (a dosti absurdní) komunistické infiltrace.

44 Rozhovor s Rudolfem Battěkem vyšel pod názvem „Hledání dokonalosti“ v *Lidových novinách* (23.5.1990), s. 3. Dva týdny před volbami Battěk označil sociální demokracii za stranu infiltrovanou komunisty, její vedení za skupinu lidí blízkých reformnímu komunismu a šance ČSSD ve volbách za nejisté. Dal tím najevo, že každý voličský hlas pro ČSSD pokládá za omyl a že příznivci sociálnědemokratického programu mají hlasovat pro Občanské fórum, za něž sám kandidoval.

45 Míněno tři týdny staré „Prohlášení Klubu sociálních demokratů Občanského fóra“. Vyzývalo k podpoře OF a kritizovalo „odchod sociálních i křesťanských demokratů z rámce OF“, tedy sestavení jejich samostatných kandidátek do voleb. (Celý text in: *KROK – Kritika, rozmluvy, otázky, koncepce: Časopis Klubu sociálních demokratů OF* [č. 1, září 1990], s. 12–14.)

46 Obnovovací sjezd Československé sociální demokracie se sešel ve dnech 24. a 25. března 1990 v Praze. Ve volbě předsedy, na něž kandidoval také Rudolf Battěk, zvítězil Jiří Horák.

To je nesmírně vážné obvinění a v předvolebním období značně působí, zvláště když je pronese někdo s Tvou autoritou. Měl jsem vytáhnout s případem Muraško⁴⁷ a řadou podobných případů v OF? Jak říkám, nechci být špinavec, krysy mohou v těchto dobách pronikat kamkoliv, jde o to, abychom je postupně z politického života vyřadili. Ale způsobem, jaký jsi zvolil Ty, toho nikdy nedosáhneme.

Ve svém politickém působení po 17. listopadu jsi zapomněl na jednu věc. Jsi trochu typ kabinetního politika, když mluvíš o straně, máš tím na mysli především lidi, kteří jsou v Praze na špici. Nevidíš ty tisíce lidí, kteří do strany vstupovali a kteří v ní chtějí působit – a kteří Tvými slovy, ač jsi to určitě nezamýšlel, budou zraněni stejně jako já. Ve svých důsledcích totiž to, co jsi řekl, nemíří na vedení strany, ale na celou stranu. Proto budou pokládat to, co jsi řekl, za dýku do zad – a do značné míry právem. Nemohu než konstatovat, že to, co jsi učinil, bylo politicky nemoudré a z hlediska etického velmi problematické.

Tvé vysvětlení příčin, proč se u nás sociální demokracie více nerozmohla, je ploché a demagogické. Příčiny jsou mnohem hlubší. Nebudu je zde rozebírat. Ale musím opakovat něco, co jsem Ti už jednou řekl: i Ty máš na tom, že se už v loňském roce rozvoj strany zabrzdil, určitý podíl, a ne malý.⁴⁸ Teď jsi udělal druhou hrubou politickou chybu. A nejen politickou.

Tož nic, nebudu už brečet nad rozlitým mlékem. Vyříd' hezké pozdravy své paní.

*Replika pro Lidové noviny*⁴⁹

Ad...

Hledání dokonalosti

(LN č. 67)

Není pro mne snadné ostře polemizovat s přítelem, s kterým jsem seděl na Borech (i když jsme se tam nikdy nesetkali) a pak s ním spolupracoval v Chartě 77, ve skupině Nezávislých socialistů, v Hnutí za občanskou svobodu, v Občanském fóru i při obnovování Československé sociální demokracie. Ale způsob, jakým Rudolf Battěk vysvětluje, proč sociální demokracie nevyužila šancí, které se jí nabízely po listopadové revoluci, si prostě znemožňuje, abych ml-

47 Vedení Občanského fóra zjistilo, že předseda jeho komise pro národnosti a kooptovaný poslanec Federálního shromáždění Pavel Muraško spolupracoval se Státní bezpečností. Z veřejného života se poté stáhl. (Viz např. vzpomínka Daniela Kroupy v publikaci: VANĚK, Miroslav – UR-BÁŠEK, Pavel (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. 1: *Disent v období tzv. normalizace*. Praha, Prostor 2005, s. 312.)

48 Po listopadu 1989 totiž vznikla dvě sociálnědemokratická centra – „Battěkovo“ pod křídly Občanského fóra a nezávislé pod vedením Slavomíra Klabana – která se jen zdráhavě odhodlávala ke spolupráci.

49 Tato Mezníkova polemika v *Lidových novinách* nevyšla.

čel. Battěk uvádí dvě příčiny: 1. prosadila se skupina orientovaná na reformní komunismus, 2. strana se nestala věrohodnou kvůli komunistické infiltraci. Jak jednoduché – a jak scestné! Za reformní komunisty je sotva možno považovat osoby, které buď samy poznaly dobrodiní komunistických věznic z padesátých let, nebo pocházely z rodin, které toto dobrodiní zažily. Pokud jde o nebezpečí komunistické nebo estébácké infiltrace, je nutno konstatovat, že hrozilo a hrozí u nás každé straně a každému hnutí. Ale právě v sociální demokracii byla – snad díky špatným zkušenostem z let 1945-1948 – obava před tímto nebezpečím zvláště výrazná a podle toho se také jednalo. Sám Battěk se na sjezdu sociální demokracie (a v tom jsem s ním byl plně zajedno) postavil proti požadavku, který podporovala značná část delegátů, aby do ústředního výboru nebyl zvolen nikdo, kdo byl třeba jen krátký čas členem KSČ. Jestliže se Battěk dále domnívá, že „získat 5 procent může být“ pro sociální demokracii „těžko překonatelnou hranicí“, ukazují poslední výzkumy veřejného mínění (viz LN č. 66), že na tom tato strana tak špatně není.

Nejvíce mne na celé věci mrzí, že Rudolf Battěk rád mluví o potřebě morálky v politice, a přitom v tomto případě nejednal podle tohoto principu. Nepokládám totiž za morální opeřovat tvrzeními, která nejsou ničím doložena – a navíc by se těžko dokládala. Zvláště v období před volbami.

Jaroslav Mezník, Brno

Dovětek na kopii Jiřímu Loewymu:

Milý Jirko,

posílám Ti svou polemiku proti Rudovi, kterou současně posílám do Lidových novin, a dopis Rudovi. Jsem z toho moc nešťastný. I když sám z politické činnosti vycouvávám, k tomuhle jsem mlčet nemohl – mám dojem, že se Ruda strašně utnul. Ve straně jsou lidé různí, ale je mezi námi i mnoho lidí skutečně poctivých – a ti všichni budou Rudovými slovy postiženi. Navíc se teď pohybuje volební potenciál strany kolem těch magických 5 %, a takové výpady, jaké podnikl Ruda, mohou způsobit, že pod ně klesne – a to by ve volbách byla ztráta nejen pro ni, ale i pro všechny demokratické síly.

Stavil se u mne již Olda Haselman,⁵⁰ moc hezky jsem si s ním popovídal – i když času je stále tak málo.

Srdečně zdraví

Jarek

50 Oldřich Haselman (narozen 1925), předúnorový funkcionář sociálnědemokratické mládeže a tajemník zahraničněpolitické komise strany. Od roku 1948 v exilu ve Francii, v letech 1955–1986 pracoval v Úřadu vysokého komisaře OSN pro uprchlíky. Po odchodu do penze aktivní v exilové sociální demokracii, po roce 1989 pomáhal navazovat kontakty ČSSD z zahraničí.

6

1992, 4. listopad

Dopis ústřednímu tajemníkovi exilové organizace Československé sociální demokracie Jiřímu Loewymu reagující na rozchod s Battěkovou Asociací sociálních demokratů a na Loewyho spolupráci s novým předsedou ČSSD Milošem Zemanem

Brno, 4. listopadu 1993

Milý Jirko,

předně děkuji za důvěru, kterou jsi ke mně projevil tím, že jsi mi poslal svůj dopis Rudovi.⁵¹ Vím, jak je to pro Tebe bolestné – na Rudu jsi vsadil Ty i Tví přátelé velmi mnoho. Jsem Ti vděčný i za poslední odstavec Tvého dopisu, v němž se vyznáváš ze svého dále trvajících přátelství a úcty k Rudovi. Problém tkví v tom, že Ruda byl mnohem lepší disident než politik v demokratických podmínkách. Za problematické pokládám především dva Rudovy názory.

Ten první: Ruda byl stále přesvědčen, že se politika v demokratickém systému dá dělat tak jako v disentu. Že totiž se sejdou tolerantní lidé různých názorů a dohodnou se. Jenže v demokratické společnosti je nezbytné utvářet politické strany (Ruda se stále vyhýbal i názvu strana – na to upozorňuješ i ve svých dopisech), a ty musejí být založeny na více či méně vyhraněných programových zásadách, jinak nemohou předstupovat před voliče. Ten druhý: Mám dojem, že Ruda poněkud přeceňoval význam zásluh v politice. Naše současnost ukazuje, že je to velký omyl. Z vedoucích funkcí se téměř vytratili někdejší disidenti, a pokud tam zůstali, tak už ne jen pro své zásluhy. Připojíme-li k těmto dvěma Rudovým omylům ještě jeho katastrofální podcenění organizační práce, nemohlo to jinak dopadnout.

O tom, že Asociace⁵² nemůže uspět, jsem byl přesvědčen od jejího založení, a to na základě znalosti situace v Brně. Když se mne tehdy Olda Haselman⁵³ otázal, kolik členů ČSSD z Brna přejde do Asociace, řekl jsem, že nejvýš pět. Nakonec měla Asociace v Brně skutečně pět členů, z čehož jen dva byli dříve v ČSSD (a mám-li být upřímný, tak musím přiznat, že mi nebylo proti mysli, že ČSSD opustili); jeden z těch pěti je už členem ČSSD. Ty víš, že jsem se s Rudou politicky rozešel už roku 1990 – ale snad Ti ušlo, že stejně postupovala většina předlistopadových Rudových spolupracovníků z jižní Moravy (Milan Jelínek, Anka Glosová, Dušan Slávik, Pavel Novák), jeden nechal stranické politiky (Jan Šimsa) a jen jeden šel s Rudou (Albert Černý).

51 V pozůstalosti Jiřího Loewyho se kopie jeho dopisu Rudolfu Battěkovi z roku 1993 nedochovala.

52 Míněna Asociace sociálních demokratů, která vzešla ze sociálnědemokratické platformy Hnutí za občanskou svobodu a působila v rámci Občanského fóra.

53 Viz pozn. 50.

Vítám Tvé přesvědčení, že k nápravě poměrů v ČSSD lze dospět jedině úsilím uvnitř strany. I já se o to snažím – „skromnou měrou“, abych užil Tvých slov, na víc nemám. Ale někdy se přece jen něco povede, i když to není nic světoborného. S Josefem Špačkem⁵⁴ se nám podařilo do usnesení hradeckého sjezdu prosadit, že ČSSD nesmí kromě KSČM a sládkovců spolupracovat také s Dřímálovou moravsky šovinistickou Moravskou národní stranou.⁵⁵ Nu a teď si pan Dřímál vyžádal rozmluvu s Milošem Zemanem, ten ho přijal, ale návrh na nějaké společné rokování odmítl s poukazem na hradecké usnesení. Nic moc, ale i to potěší. To působení „zevnitř“ bude nutné i proto, že teď se k vzrostlé ČSSD začínají zleva i zprava připojovat i někteří dosti problematičtí lidé, například poslanci Vyvadil a Kraus⁵⁶ (jiní z Demokratické strany práce jsou výborní – Křeček, Wurm).⁵⁷ Vy můžete přitom sehrát dost důležitou úlohu.

S Rudou se uvidím za týden, dělám na fakultě seminář o politických věznicích z let 1948–1989, pak zůstane u nás na noc a po dlouhé době (dané především časovými důvody) si s ním zase jednou přátelsky popovídám. Škoda, že jsi tak daleko, jinak bych Tě také pozval na „výslech“ na půdě filozofické fakulty.

54 Josef Špaček (1927–2004), jako člen předsednictva ÚV KSČ patřil po lednu 1989 k předním politikům „pražského jara“, po svém vyloučení z KSČ zůstal stranou disentu. Po listopadu 1989 se zapojil do činnosti reformněkomunistického klubu Obroda, poté vstoupil do ČSSD.

55 Na 26. sjezdu ČSSD na konci února 1993 v Hradci Králové navrhl Jaroslav Mezník spolu s několika dalšími delegáty rezoluci zavazující stranické vedení, aby nespolupracovalo s extremistickými stranami; konkrétně byli jmenováni republikáni, komunisté a radikální moravisté. Platnost rezoluce potvrdil i následující sjezd strany v Bohumíně, podle nějž se o ní dnes mluví jako o „bohumínském usnesení“.

56 JUDr. Jiří Vyvadil byl od roku 1983 tajemníkem poslaneckého klubu Československé strany socialistické, v roce 1990 se stal nakrátko jejím předsedou, po neúspěchu ve volbách se dočasně ocitl mimo politiku. V roce 1992 byl zvolen poslancem Federálního shromáždění za Liberálně-sociální unii, v roce 1993 působil krátce jako předseda Československé strany národně-sociální a na podzim téhož roku vstoupil do ČSSD.

Michal Kraus byl od roku 1986 poslancem České národní rady za KSČ (poté KSČM). V letech 1990 a 1991 byl místopředsedou ČNR, v letech 1991–1993 vedoucím činitelem Demokratické strany práce, poté vstoupil do ČSSD.

57 JUDr. Stanislav Křeček byl od poloviny 70. let členem Československé strany socialistické, v roce 1990 byl kooptován do Federálního shromáždění, roku 1993 vstoupil do ČSSD, 1998 byl znovu zvolen poslancem. Byl dlouholetým předsedou Svazu nájemníků ČR.

Ing. Petr Wurm byl v 50. letech jednou z výrazných osobností okruhu tzv. šestatřicátníků, v roce 1968 vstoupil do Československé strany socialistické, jako člen ilegální socialistické opozice koncipoval „Malý akční program“, načež byl v roce 1972 na tři roky uvězněn a poté pracoval v nekvalifikovaných profesích. Po listopadu 1989 se krátce angažoval znovu v ČSS, poté patřil k zakladatelům Demokratické strany práce a po jejím nezdaru přešel do sociální demokracie, kde se stal předsedou politické komise Ústředního výkonného výboru, patřil také k iniciátorům „bohumínského usnesení“.

Teprve z Tvého dopisu jsem se dozvěděl, že Jindra Konečný⁵⁸ přešel k OH – tedy dnes k Svobodným demokratům. Minulý měsíc jsem se s ním setkal po dlouhé době, ale o tom se nezmínil.

Srdečně zdraví
Tvůj

Jarek Mezník

PS.: Mám vyřídít pozdrav od přítelkyně Chládkové.⁵⁹ Obsah Tvého sdělení jsem jí samozřejmě nesdělil, jen jsem ji ujistil, že se nechceš na politiku vykašlat.

58 Jindřich Konečný (1940–2009), disident z Horní Blatné, byl v letech 1990–1992 poslancem Federálního shromáždění, nejprve za Občanské fórum a později za Battěkovu Asociaci sociálních demokratů. Ve volbách v roce 1992 neúspěšně kandidoval za Občanské hnutí.

59 S Blankou Chládkovou z brněnské organizace ČSSD se znal Jiří Loewy ještě z předúnorových časů.

Stigma minulosti, pouto sounáležitosti

První desetiletí českého polistopadového komunismu

Michal Kopeček

Každá revoluce představuje dějinný přelom vedoucí k zásadnímu přehodnocení dosavadní identity. Je podstatnou charakteristikou moderního světa, že je narozdíl od tradiční společnosti světem rychlých změn vyžadujících schopnost přizpůsobení a značnou flexibilitu individuální i kolektivní totožnosti. Z tohoto pohledu byla demokratická revoluce roku 1989, nahrazující státní socialismus liberální demokracií, skutečnou revolucí, byť nenásilnou. Žádná revoluce, ať je jakkoli radikální, však nemůže zpřetrhat všechna pouta s minulostí. Středoevropské revoluce roku 1989 radikální nebyly a čeští komunisté na první pohled představují jeden z příkladů pevného pouta svazujícího předlistopadovou socialistickou diktaturu s polistopadovou kapitalistickou demokracií. Jak tomu ale bude, když se na povahu tohoto pouta podíváme z hlediska samotných českých komunistů coby aktérů polistopadové české politiky?¹

Politickou veřejnost v Česku i v zahraničí bývá Komunistická strana Čech a Moravy chápána jako nereformovaná nástupnická strana, fosilie minulých dob v nové demokratické éře a nepříjemná překážka v jinak poměrně dobře fungujícím politickém systému. V jeho rámci hraje KSČM roli antisystémové, podle některých

1 Za věcnou kritiku a připomínky k textu děkuji Martinu Francovi, Pavlu Kolářovi a Tomáši Zahradníčkovi.

dokonce extremistické strany, jež je proto podrobena „konvenci vyloučení“ ze společenství ostatních politických aktérů (ovšem pouze na celostátní úrovni, v komunální a odnědávná též krajské politice jsou koalice s komunisty běžnou praxí). Tato konvence je podporována a politicky využívána převážnou většinou českých nekomunistických politiků a je jako standardní, tj. přijatelné či potřebné, opatření přijímána velkou částí českých politických novinářů a komentátorů. Jedním z hlavních argumentů v tomto směru je adjektivum „komunistická“ v názvu strany, které se několikrát stalo předmětem zásadní diskuse především uvnitř KSČM a na jehož zachování opakovaně trvala větší část řadového členstva. Skutečnost, že se strana nezřekla své „komunistické identity“, a tedy že se „nevyrovnala se svou vlastní minulostí“, je pro ostatní aktéry českého veřejného života důkazem její údajně nedemokratické podstaty. Opakované demokratické konfese objevující se v prakticky každém závažnějším stranickém dokumentu stejně jako demokratická rétorika jejich předních představitelů jsou většinou vnímány jako zastírací manévr, politický nátěr, za nímž se skrývají skutečné zájmy. O těch se nemluví konkrétně, avšak s poukazem na historickou zkušenost s českými a československými komunisty z let 1945 až 1989 bývají za skutečné zájmy českých komunistů považovány uzurpace politické moci, nastolení egalitářského sociálního řádu, plošné zestátnění a omezení soukromého vlastnictví, likvidace politických oponentů a podobně.

Pohled české politické vědy na Komunistickou stranu Čech a Moravy je zpravidla méně emocionální a agitační, avšak ani vědecké úsilí o nestrannou analýzu často není s to přemoci sílu většinového politického diskurzu a s ním spjatou působivou metaforu falešné politické rétoriky, zahalující skutečné záměry nečestného hráče. Mnozí politologové sdílejí pohled na KSČM jako antisystémovou stranu, vytvářející potenciálně nebezpečnou situaci pro politický systém, ale za určitých okolností také pro stranu samotnou. V charakteristice strany a jejím zařazení v rámci existujících analytických typologií se objevují různé názory, od označování KSČM za převážně nekomunistickou (Petr Fiala a další) či „nekomunistickou subkulturní stranu“ (britský politolog Seán Hanley) přes její určení jako speciálního typu postkomunistické radikálněsocialistické strany s nekomunistickými sklony (Maximilián Strmiska) až po značně zavádějící označení za neoleninskou, dogmatickou, marxisticko-leninskou a podobně (Stanislav Balík, Adam Drda, Petr Dudek). Zatímco tyto kategorie s výjimkou poslední skupiny vycházejí z analýz vývoje programatiky českých komunistů po roce 1989, jejich „nulový koaliční potenciál“ je naopak odvozován především z údajné neochoty KSČM podrobit odpovídající kritice svou vlastní minulostí a éru diktatury („totality“), již má na svědomí její přímá předchůdkyně, Komunistická strana Československa. Právě v této oblasti má česká politická analýza největší sklon přijímat silná hodnotová východiska, která mají původ v českém kulturně-politickém zápolení posledních dvaceti let. Sebekritický postoj českých komunistů z přelomu let 1989 a 1990 stejně jako občasná kritické poznámky některých současných komunistických předáků na adresu vlastní minulosti strany či jejich odmítání nostalgické touhy části straníků po starých pořádcích bývají často hodnoceny jako falešná hra a úhybný manévr, jehož

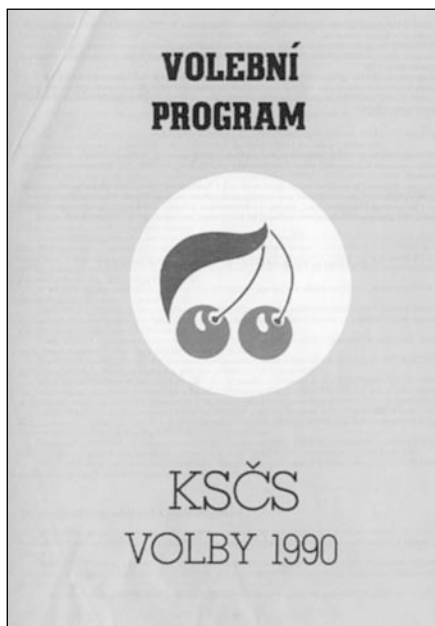
hlavním cílem je zamaskovat neschopnost strany se reformovat a stát se součástí demokratického života.²

Zahraniční politologové (András Bozóki, John T. Ishiyama, Anna M. Grzymala-Busseová, Seán Hanley) zpravidla odhlížíjí od obsahových otázek spjatých s interpretacemi českých a československých soudobých dějin v podání dnešních českých komunistů. Minulost jako politický faktor v KSČM pro ně není ani tak morální otázkou, z níž pramení její demokratická (ne)důvěryhodnost, nýbrž praktickou otázkou koheze členstva, identity strany, sebecípání a sebezprezentace strany dovnitř i navenek. Ze srovnání s relativně úspěšnou transformací řady jiných bývalých komunistických stran (polské, maďarské, rumunské a dalších) vyplývá řada rozdílů, přičemž jedním z nejdůležitějších je, že KSČM se s minulostí „nevyrovнала“, protože jí chybělo dostatečně schopné reformní vedení a zvolila odlišnou strategii přežití. Tento vývoj bývá vysvětlován odlišným postavením komunistické strany v politickém prostředí roku 1989, daným jinými podmínkami a typem komunistického režimu v sedmdesátých a osmdesátých letech.

Předmětem této studie jsou způsoby nakládání s totalitně-autoritářskou minulostí strany v devadesátých letech, zejména v jejich první polovině. Narozdíl od politologických analýz mým úmyslem není určit na základě takzvaného vyrovnání s minulostí místo KSČM v politickém systému či stanovit kritéria její potenciální nápravy k „normalitě“. Vztah k minulosti mě zajímá především z hlediska vnitřního vývoje strany jako kolektivního politického aktéra, působení obrazů minulosti, ale také působení mentálních a praktických modelů „použitelné minulosti“ (*usable past*), v ideové a ideologické profilaci strany během prvního desetiletí české listopadové demokracie. V centru pozornosti je tedy minulost jako faktor hledání identity, jež se rodila v dramatickém vyjednávání mezi stranickými špičkami, respektive jejich frakcemi, členskou základnou a vnějším politickým prostředím.³ Vycházím z předpokladu, že reflexe vlastní minulosti, ať už kritická či nikoli, hrála zásadní roli v koneckonců úspěšném úsilí strany o přežití v době zásadní přeměny politického řádu.

2 Viz např. BALÍK, Stanislav: Communist Party of Bohemia and Moravia and its attitude towards own history. In: KOPEČEK, Lubomír (ed.): *Trajectories of the Left: Social Democratic and (Ex)Communist Parties in Contemporary Europe. Between Past and Future*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005, s. 140–149; DRDA, Adam – DUDEK, Petr: *Kdo ve stínu čeká na moc: Čeští komunisté po listopadu 1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2006.

3 Vzhledem ke značnému rozsahu pramenné a materiálové základny tato studie nemůže být vyčerpávajícím pojednáním tématu. Hlavním záměrem je představit konkrétní analytickou perspektivu a nastínit hlavní vývojové tendence v jejím rámci. Dosud nejúplnějším celkovým zpracováním českého listopadového komunismu jako politického a sociálního fenoménu je kolektivní politologická práce: FIALA, Petr – HOLZER, Jan – MAREŠ, Miroslav – PŠEJA, Pavel: *Komunismus v České republice*. Brno, Masarykova univerzita 1999.

Do prvních svobodných voleb v červnu 1990 vedl komunistickou stranu ještě předseda ústředního výboru její celostátní organizace Ladislav Adamec. Jako nové logo (s oblibou ironizované) si zvolila červené třešně (Centrum dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

Boj o reformu a obrazy minulosti

Komunistická strana Československa se v prosinci 1989 prostřednictvím zvláštní deklarace mimořádného sjezdu omluvila občanům Československa za bezpráví, represe, potlačování svobody, omyly, chyby a provinění proti lidskosti v uplynulém období své vlády. Na jaře 1990 však čeští komunisté nešli cestou mnoha dalších komunistických stran ve střední a východní Evropě, ale vsadili na kontinuitu, udržení členstva i komunistické identity, a tedy nutně i mnoha aspektů komunistické minulosti. Zrodilo se tak dilema, které české komunisty provází dodnes. Jak sladit výraznou komunistickou identitu strany, založenou navíc explicitně na národní historické zkušenosti (tj. historické paměti, nikoli jen radikální levicové programatické), s kritickým poměrem k vlastní minulosti?

Komunistická strana Čech a Moravy vznikla na svém ustavujícím sjezdu v březnu 1990 nikoli přímo jako nástupnická organizace KSČ, nýbrž jako její teritoriální organizace. Teprve v době zhroucení diktatury došlo k opožděné federalizaci stranických struktur, kdy jako zrcadlová protiváha Komunistické strany Slovenska, existující již od roku 1930, vznikla územní stranická organizace v České republice,

jež měla být politicky aktivní zejména na půdě České národní rady. Až do zániku federální Komunistické strany Československa, respektive Komunistické strany Česko-Slovenska (KSCS), v dubnu 1992 zůstala KSCM její součástí. Za prvního předsedu české strany byl zvolen poměrně nevýrazný Jiří Machalík, což odpovídalo tehdejšímu vnímání situace, kdy byl za hlavní mocenské centrum stále ještě považován ústřední výbor celostátní stranické organizace v čele s tehdejší předsedou Ladislavem Adamcem. Brzy po ztrátě mocenského monopolu, a především po přechodu strany do opozice po prvních svobodných volbách v červnu 1990 se ovšem politické těžiště stranického života začalo rychle přesouvat na obě národní strany. Narůstající rozpory mezi českou a slovenskou politikou v prvních dvou letech po pádu starého režimu se projevovaly mimo jiné též v odlišném vnímání situace v obou národních stranách a z toho plynoucím přijetí velmi rozdílných politických strategií.

Formálně se KSCM stala nástupnickou organizací teprve po zániku federální strany, což dokládá kontinuitou majetku, členstva i organizační struktury. Zároveň ovšem strana čísluje své sjezdy od jedničky počínaje rokem 1990. Ne zcela jednoznačné nástupnictví byl strategicky výhodný postoj, jež vědomě využívalo nové vedení, neboť umožňoval – alespoň formálně – snáze odmítnout řadu aspektů „totalitní minulosti strany“, a přitom si zachovat převážnou většinu výhod, jež s sebou nástupnictví neslo.⁴ Tuto dualitu v poměru k minulosti strany a celé země posilovaly od počátku i další skutečnosti. Na jedné straně se KSČ dostala vývojem po 17. listopadu 1989 do vleku událostí a stala se na několik měsíců jednoznačně pasivním hráčem demokratické revoluce. Politický dialog demokratického hnutí reprezentovaného Občanským fórem, respektive Veřejností proti násilí, s reprezentanty komunistické moci nebyl dialogem lidového hnutí se semknutou, organizovanou politickou strukturou, jako tomu bylo například v Polsku. Strana v defenzivě a s nízkým sebevědomím nebyla s to hrát aktivní roli v překotně se vyvíjejících politických procesech. Jednání s opozicí se odehrávala v režii několika vysokých vládních a stranických představitelů, jako byl premiér federální vlády Ladislav Adamec, ministr a poté jeho nástupce Marián Čalfa či předseda Socialistického svazu mládeže Vasil Mohorita, kteří představovali „reformnější“, a tedy pro veřejnost přijatelnější tvář strany. Na druhé straně právě jednání u kulatého stolu a později na jaře 1990 způsob a průběh příprav prvních svobodných voleb, zejména takzvaný malý zákon o politických stranách, uznávající KSČ za legální politický subjekt, znamenaly v době největší krize jejího sebevědomí a identity nemalou oporu, neboť se fakticky rovnaly politické a právní garanci legitimacy její existence.⁵

4 Viz Programové prohlášení KSCM: Materiál přijatý ustavujícím sjezdem KSCM 31.3.1990 (viz <http://www.sds.cz/view.php?cislocianku=2008032807>, staženo 16.2.2009).

5 Pro pochopení celkové politické situace srv. SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize*. Praha, Prostor 2003.

Základní postoj Komunistické strany Československa bezprostředně po listopadu 1989 charakterizuje přijetí faktu změny politického řádu a úsilí vypracovat strategii obranné adaptace v situaci zrodu pluralitního politického systému. Mimořádný a narychlo svolaný sjezd ve dnech 20. a 21. prosince 1989 uznal ztrátu takzvané vedoucí úlohy strany ve společnosti a jednoznačně se vyslovil za přijetí pravidel a podmínek rodící se československé demokracie. Se zřetelným odkazem na „polednový vývoj“ v roce 1968 přijal sjezd takzvaný Akční program, který si jako hlavní cíl vytkl přeměnu KSČ v moderní politickou stranu, usilující o vytvoření sociálně spravedlivé, demokratické a humánní společnosti, a vyslovil se pro vytvoření právního státu a existenci pluralitní demokracie. Sjezd odstartoval politiku kritického přístupu k dějinám uvnitř i vně strany, jež vrcholila v předvolebním období na jaře 1990. Jejím hlavním cílem bylo přesvědčit československé občany o definitivním rozchodu strany s totalitní minulostí. Tomu měla sloužit i zvláštní deklarace vyjadřující omluvu občanům země za bezpráví a represe minulosti, za násilí na demonstrantech 17. listopadu 1989, za útlak po porážce „pražského jara“, za nedodržování lidských a občanských práv. Dalším z „omluvných“ dokumentů byl dopis bývalým členům strany vyloučeným v prvních letech „normalizace“ za účast na reformním hnutí „pražského jara“.⁶

Krokem ke kritickému vyrovnávání s vlastní minulostí mělo být i pozastavení členství více než třiceti bývalým funkcionářům strany a zřízení zvláštní komise pod vedením historika Václava Čady, jejímž úkolem mělo být „objektivní“ posouzení vývoje strany v posledních dvaceti letech. Přístup Čadovy komise, která nakonec nebyla s to předložit žádné závažnější souhrnné výsledky, do značné míry charakterizuje polovičitost tehdejšího rozhodnutí komunistů postavit se čelem ke své minulosti. Vycházela totiž z přesvědčení, že ideje socialismu ve formě takzvané vědeckého učení marxismu-leninismu, neseného v dějinách revolučním proletariátem, dosud neztratily nic ze své platnosti, pokud se ukáží být s to obhájit vizi demokratické, sociálně spravedlivé společnosti. Za hlavní problém považovala Čadova skupina dědictví stalinismu, které se poprvé pokusili překonat českoslovenští komunisté v roce 1968. Tento pokus o nahrazení „stalinistického modelu“ modelem demokratického socialismu měl být výchozím bodem obrozované komunistické strany na počátku devadesátých let.⁷

6 Prohlášení k občanům ČSSR; Provolání k bývalým členům KSČ, vyloučeným a vyškrtnutým po období 1968–69 (mimořádný sjezd KSČ 20. prosince 1989). Viz <http://www.kscm.cz/article.asp?thema=4028&item=40623>, resp. <http://www.kscm.cz/article.asp?thema=4028&item=40624>, staženo 12.9.2008.

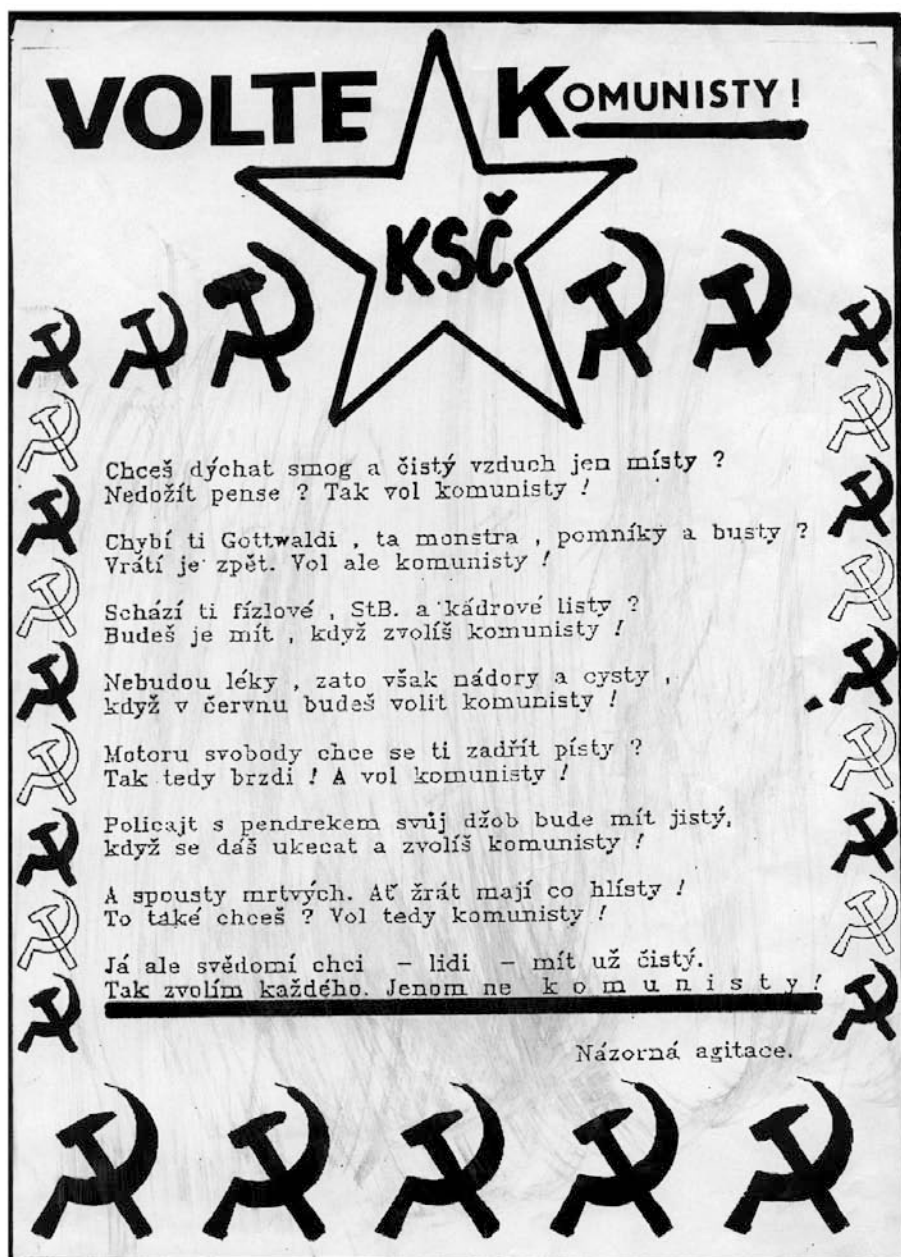
7 Viz Analýza vývoje socialistického Československa. In: *K vytvoření moderní levicové strany*. Praha, ÚV KSČM 1991, cyklostyl, s. 13–33. Později byla ustavena další komise na 18. sjezdu KSČS v listopadu 1990 pod vedením dalšího stranického historika, tentokrát ovšem mimopražského, Miroslava Grebeníčka. V rámci příprav analýzy činnosti KSČ a událostí vedoucích k 17. lis-

Dědictví „osmašedesátého“ se však brzy ukázalo být velmi problematickou stránkou zamýšlené ideové obrody českého a československého komunismu. Jedním z důvodů byl zdrženlivý postoj mnohých „osmašedesátníků“. Jak dokládají například stanoviska klubu Obroda a jeho rozhodnutí vstoupit do Občanského fóra, mnohým bývalým reformním komunistům z roku 1968, vědomě kultivujícím politický a myšlenkový odkaz „pražského jara“, se koncem roku 1989 možný návrat do strany nejevil jako přijatelné řešení. A to i přes sympatie a podporu, jež řada z nich vyslovovala reformním skupinám uvnitř KSČ, zejména Demokratickému fóru komunistů.⁸ Dalším, a patrně důležitějším faktorem, jak ukázal pozdější vývoj strany, byla převaha těch v řadách členstva, jejichž kariérní růst a podstatná část politické socializace byly spjaty nikoli s „pražským jarem“, nýbrž s dobou „normalizace“, a tedy s popřením československé reformy šedesátých let.

Na mimořádném prosincovém sjezdu KSČ v roce 1989 bylo zvoleno nové vedení v čele s Ladislavem Adamcem, které mělo symbolizovat reformní tvář strany. Nejenom historické analýzy, ale také složení nového vedení, které bylo i přes svou rádobu reformní image úzce svázáno s předlistopadovou dobou, ukazovalo na zřetelné meze možné přeměny strany. Umírněná reformní politika nového vedení, celospolečenský tlak, ale také poměrně robustní demokratizace a decentralizace vnitrostranického života, vedly k rychlému štěpení uvnitř strany a později k několikerému měření sil mezi reformně naladěnou menšinou na vyšších stranických postech a většinou členstva, spjatého emocionálně i politicky s „normalizační“ érou. Navenek strana stále deklarovala odhodlání se reformovat, k čemuž přispívaly i nově se tvořící platformy usilující o prohloubení reformních procesů a spolupráci s dalšími levicovými subjekty na politické scéně. Nejznámějším z nich byla Demokratická levice (Vasil Mohorita, Michal Kraus, Ladislav Žák) a Demokratické fórum komunistů (Miloslav Ransdorf), které se vyvinulo z neformálního vnitrostranického uskupení zvaného Šmeralův seminář. Výrazný byl i sociáldemokratizující proud ve straně, vycházející převážně z akademických kruhů spojených s Prognostickým ústavem Československé akademie věd a dalšími sociálněvědními pracovišti na univerzitách či ve zrušených stranických ústavech. Velká část lidí z těchto okruhů stranu poměrně záhy opustila, avšak v roce 1990 ještě nebylo nic

topadu komise shromáždila výpovědi řady předlistopadových funkcionářů KSČ, vypracovala rozbor vývoje politiky KSČ od 7. pléna ústředního výboru v roce 1987 do listopadu 1989 a předložila materiál nazvaný „Dezintegrace společnosti ‘reálného socialismu’ během 80. let“. Komise však ukončila činnost spolu se zánikem Rady federace KSČM a SDE (tedy slovenské nástupnické Strany demokratické levice) v roce 1992 a ani ona nepředložila žádné zobecňující závěry.

8 Viz KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Obroda: Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf 1996, zejména s. 191–196; srv. též výrazně kritičtější pohled Zdeňka Mlynáře v publikaci *Proti srsti: Politické komentáře 1990–1995*. Praha, Periskop 1996, zejména s. 142–163.

Volby v červnu 1990 pochopila veřejnost jako referendum o „konci vlády jedné strany“. V předvolební agitaci byly hojné emotivní poukazy na temné stránky nedávné minulosti a varování před jejich opakováním (Centrum dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

definitivně rozhodnuto. Na podzim 1990 na prvním sjezdu KSČM v Olomouci dosáhly proreformní síly významného vítězství v podobě zvolení nového vedení v čele s režisérem Jiřím Svobodou.

* * *

Ze zpětného pohledu je zřejmé, že ve vztahu komunistické strany a demokratického hnutí představovaného Občanským fórem stejně jako ve vývoji polistopadové identity KSČM byly přelomové první „antikomunistické“ volby v roce 1990. Komunisté je přežívají, zároveň se ale už v průběhu předvolební kampaně ocitají ve společenské izolaci vedoucí k atmosféře obleženého ghetta, potřebě silného sebevymezení a vytvoření spolehlivé sebeobrané strategie.

Komunistická strana Československa kandidovala s programem reforem, které měly vést k pluralitní demokracii, nikoli však k návratu kapitalismu. Komunisté prosazovali rovnoprávnost různých forem vlastnictví, ovšem ve svém programu „demokratického socialismu“ volali po zachování rozhodujícího podílu „společenského, tedy státního a družstevního vlastnictví“. Základním pilířem své programatiky vedle obrany lidských práv a svobod celkem pochopitelně učinili egalitářství, důraz na zachování sociálních jistot a práv menšin a znevýhodněných skupin občanů, tedy politické principy, které v této době zdůrazňovaly především prvek sociální solidarity relativně homogenizované společnosti. Neměly ještě podobu nostalgické obhajoby „normalizační“ sociální politiky jako v pozdějších letech.

Rozhodnutí KSČ kandidovat v prvních svobodných volbách pod nezměněným názvem a její již tehdy se rodící sociální populismus rozjitřily antikomunistické nálady ve společnosti. Političtí lídři Občanského fóra stejně jako radikálnější naldění studenti se obávali, že by stále dobře fungující organizace spolu se silnou členskou základnou mohly komunistickou stranu dovést ke značným volebním ziskům a v konečném důsledku způsobit zvrat polistopadového vývoje. Vedení Občanského fóra proto svou volební kampaň založilo na působivém a emocionálně vypjatém zobrazování zpusťosené, zdevastované, okupované a kulturně i civilizacečně zaostalé země jako výsledku čtyřicetiletého komunistického panování. Volba mezi kandidátkou OF a KSČ byla představována jako volba mezi národem či vlastní a zprofanovanou stranickou věrchuškou bez jakékoli legitimacy. Demokratickou rétoriku strany volební plakáty přirovnávaly ke lživé politické propagandě komunistů v prvních poválečných letech a nabádaly tak voliče, aby nezapomněli na hořkou dějinnou lekci čtyřiceti poválečných let: „Co slibovali v roce 1946, boj za pravdu, demokracie, svoboda svědomí, národ, spravedlnost, a co slibují dnes?“⁹

9 Viz *Centrum dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, v. v. i. (dále jen *CD ÚSD*), fond (f.) Volby 1990, karton (k.) 7 a 10, KSČ, text pochází z volebního plakátu.

V rámci předvolební kampaně se také znovu objevilo téma možného zrušení, respektive zákazu strany, které antikomunisticky naladěné skupiny a proudy uvnitř Občanského fóra i mimo ně už delší dobu prosazovaly. Klíčovou úlohu zde sehrála iniciativa pražského prokurátora Tomáše Sokola, který měl v úmyslu k 1. květnu 1990 zakázat působení KSČ na území hlavního města na základě naplnění skutkové podstaty trestného činu propagace hnutí směřujících k potlačování práv a svobod občanů.¹⁰ I ti, kteří považovali za nemožné zrušit stranu z právního či politického hlediska, apelovali na svědomí komunistů, aby svou stranu zrušili sami, popřípadě aby „poprvé udělali něco pro svou vlast a nevolili KSČ“.¹¹ Ojedinelé hlasy z občansko-liberálního tábora, které upozorňovaly na nebezpečí faktického posilování komunistů jejich ostantativní ostrakizací a zaháněním všech členů strany „do jednoho sebeobraného houfu“, zapadly v předvolební atmosféře.¹²

Komunisté se v obranné reakci sice nezřekli svých proklamovaných reformních cílů, avšak v rozpoležení obleženého tábora se začali vymezovat proti nepřátelskému prostředí a utvrzovat se ve svém právu na politickou existenci. Sami sebe zobrazovali jako poslední rytíře politiky národního usmíření, ze které podle nich rodící se pravice začala rychle ustupovat už od února 1990 a nahrazovat ji „linií politické a sociální odplaty“, v níž se strana stala cílem soustředěného útoku s úmyslem vymazat ji z politické mapy Československa. Předseda KSČM Jiří Machalík a další obviňovali Občanské fórum z přebírání metod vlastních dřívější komunistické straně, z autoritářství a uplatňování principu kolektivní viny, kdy členství ve straně hrozilo stát se překážkou k výkonu povolání.¹³ S formováním obranné politické strategie se začaly množit zatím spíše nesmělé pokusy čelit prvoplánovému antikomunismu též na úrovni historické reprezentace. Lze sem počítat například umírněné obhajoby Karla Marxe jako myslitele, který se sice v mnoha ohledech mýlil, ale přesto si zaslouží být chápán jako důležitá historická postava a zakladatel moderní politické ekonomie a sociologie, či obhajobu Julia Fučíka proti pokusům zobrazit jej jako spolupracovníka gestapa a táborového kápa.¹⁴

Uvnitř české strany však stále ještě hrály rozhodující aktivní úlohu reformní proudy, usilující o její přerod na nekomunistickou formaci. První řádný sjezd KSČM v říjnu 1990 v Olomouci byl vyvrcholením reformního kurzu ve jménu propagace demokratického socialismu. Limity přerodu strany však zároveň ukázalo odmítnutí většiny delegátů změnit či doplnit její název. Novopečený předseda, známý filmový režisér

10 Srv. SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 380–400, resp. autorův článek v tomto čísle *Soudobých dějin*.

11 CD ÚSD, Volby 1990, k. 7 a 10, KSČ, text pochází z volebního plakátu.

12 Viz např. SOKOL, Jan: Kam s ní? In: *Lidové noviny* (25.5.1990), s. 1.

13 Viz *Dokumenty I. sjezdu KSČM*. Praha, ÚV KSČM 1990, s. 2–13; srv. též CD ÚSD, Volby 1990, k. 7, vnitrostranický bulletin *Informace KSČ*, č. 13 a 14 (vydavatel ÚV KSČ).

14 Viz předvolební *Informace KSČ*, č. 13 a 14.

Jiří Svoboda navrhoval vyměnit slovo „komunistická“ za „demokraticko-socialistická“ či „radikálně levicová“, avšak neuspěl. Změna názvu strany se stala prubířským kamenem jejího vedení a za několik let vedla nakonec k definitivní rezignaci reformistů. S časovým odstupem několika let Svoboda vyjádřil přesvědčení, že radikální reforma a přeměna na nekomunistickou socialistickou stranu byla reálná pouze na přelomu let 1989 a 1990, tedy v období, kdy on sám ještě neměl ve straně žádný vliv.¹⁵ Vývoj Komunistické strany Čech a Moravy zřetelně kontrastoval s tím, jak se vyvíjely bývalé komunistické strany v ostatních středoevropských zemích. V Polsku i Maďarsku si změnilly názvy i přesto, že v těch původních se slovo „komunistická“ nevyskytovalo. Ale také sesterská slovenská strana přijala nejdříve přívlástek Strana demokratickej ľavice, aby jím zanedlouho zcela nahradila původní název.

I přes neúspěch pokusu o změnu názvu strany a rostoucí odpor konzervativců mezi řadovými členy se KSČM v tomto období stále ještě prezentovala jako potomek „radikálního rozchodu“ s vlastní „neblahou minulostí a autoritářskými praktikami“. Nový program strany, který vzešel z olomouckého sjezdu, se poprvé pokusil systematicky formulovat pozitivní dějinné kapitoly, k nimž bylo možné se hlásit. V obecné rovině zdůraznil návaznost „na humanistické poselství průkopníků socialismu a metodologický odkaz Marxovy dialektiky“, současně však odmítl pojetí marxismu jako uzavřeného systému, které bylo vlastní předlistopadové komunistické straně. Z domácích tradic se KSČM ve svém olomouckém programu přihlásila k těm úsekům vlastních dějin, v nichž komunisté „dokázali překročit úzce třídní a stranické horizonty, stát se součástí široké fronty demokratizačních sil“. V tomto ohledu program zdůraznil především ideový odkaz reformního hnutí „pražského jara“, které mělo být nejvýznamnějším pokusem o uskutečnění demokratického socialismu ve střední a východní Evropě. K dalším pozitivním odkazům ve vlastních dějinách patřilo období počátků strany, jejího tehdejšího masového, dělnického a mnohonárodnostního charakteru a s touto dobou úzce spjatá zakladatelská postava Bohumíra Šmerala.¹⁶

Zájem o šmeralovskou tradici českého a československého komunismu ve 20. století vždy provázel obraty domácí komunistické politiky směrem k širším vrstvám společnosti a smířlivějšímu postoji vůči politickým oponentům a pokaždé byl doprovodným jevem demokratizačních snah, objevujících se v nepravidelných intervalech uvnitř strany samé.¹⁷ Ve svém úsilí o radikální reformu strany a její pře-

15 Viz odkaz na rozhovor autorky s Jiřím Svobodou z října 1996 v publikaci: GRZYMALA-BUSSE, Anna M.: *Redeeming the Communist Past: The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe*. Cambridge, Cambridge University Press 2002, s. 96.

16 Program KSČM: Za národní charakter strany a demokratický socialismus. In: *Dokumenty I. sjezdu KSČM*, s. 16–23.

17 Znovuoživení zájmu o Šmerala bylo možné sledovat už koncem 80. let, kdy vznikla Šmeralova společnost či Šmeralův seminář, v listopadu 1989 přeměněný na Demokratické fórum

měnu v hlavní politickou formaci moderní české levice Svobodovo vedení vědomě navazovalo na tuto šmeralovskou tradici, opírající se o představu masové, demokratické, egalitářské, národnostně tolerantní, politicky radikální a revoluční, nikoli však stalinisticky destruktivní strany. Spolu s tím se objevovaly odkazy i na další významné historické tradice českého komunismu, respektive socialismu, ať už to byly počátky českého dělnického hnutí, KSČ z doby takzvané lidové fronty ve druhé polovině třicátých let a poté protinacistického odboje či reformní komunismus „pražského jara“. Šlo především o taková údobí, kdy komunisté hráli důležitou úlohu v celonárodním hnutí odporu či demokratizace, kdy se do značné míry stírala ona jinak výrazná dělicí linie mezi komunisty a nekomunisty.

V těchto údobích se čeští komunisté z vlastního zpětného pohledu relativně nejvíce přibližovali národněkomunistické historické interpretaci v podání Zdeňka Nejedlého, vydávající komunisty za dědice pokrokových národních tradic. Příkladem tohoto přístupu byl na počátku devadesátých let zmiňovaný Václav Čada, bývalý prominentní stranický historik za „normalizace“ a vedoucí několika krátkodechých polistopadových historických komisí. V návaznosti na své starší práce z konce osmdesátých let, věnované nejen dějinám KSČ, ale také vzniku první republiky, usiloval ve své polistopadové publicistice o reinterpetaci kořenů české demokratické levice jako výsledku dějinného propojení českého šmeralovského radikálního socialismu a levicově chápané tradice první republiky. Symbolickou postavou mu byl v tomto ohledu zejména Tomáš Garrigue Masaryk, jehož zobrazoval jako socialistu, bojovného zastánce lidových vrstev a nebojácného obránce státního zájmu.¹⁸

Výraznější možnosti však v této době přece jen skýtal odkaz roku 1968. A i když byla koncem roku 1990 doba nasmělých námluv s „osmašedesátnickou“ Obrodou pryč, naděje (byť celkově slábnoucí), že tradice reformního komunismu bude hrát roli důležité opory či použitelného zdroje současné komunistické identity, u některých výrazných postav polistopadového českého komunismu přetrvaly hluboko do devadesátých let.¹⁹

komunistů, a Šmeralova knihovna. Od počátku 90. let nese jeho jméno ústřední knihovna KSČM v ulici Politických vězňů. Roku 1991 nově založený komunistický deník *Haló noviny* se k němu po několik let hlásil svým podtitulem ve znění „Pokračovatel deníku, u jehož zrodu stál Bohumír Šmeral“. Obrat k myšlenkovému dědictví zakladatele strany navázal na dřívější renesanci šmeralovské tradice KSČ z demokratizačního období 60. let. (Srv. např. KÁRNÍK, Zdeněk: *Socialisté na rozcestí: Habsburg, Masaryk či Šmeral*. Praha, Svoboda 1968; MLYNÁRIK, Ján: Dr. Bohumír Šmeral a slovenská národnostná otázka v počiatkoch komunistického hnutia. In: *Československý časopis historický*, roč. 15, č. 4 (1967), s. 653–666.)

18 Viz např. ČADA, Václav: T. G. Masaryk trochu jinak. In: *Haló noviny* (30.4.1993), s. 4; srv. TÝŽ: *28. říjen 1918: Skutečnost, sny a iluze*. Praha, Mladá fronta – Naše vojsko 1988.

19 Viz RANSDORE, Miloslav: *Nové čtení Marxe*, sv. 1. Praha, Futura 1995, s. 3–17; TÝŽ: O naší přijatelnosti. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 19 (1993), s. 2; srv. ale i např. GREBENÍČEK, Miroslav: *Prameny naděje*. Praha, Futura 2001, s. 5–10.

Rozhodně je však nesdílely široké vrstvy konzervativního členského jádra strany, které nesly nelibě projevy sebekritického historického diskurzu stejně jako opakované pokusy o změnu názvu strany, neboť je vnímaly jako nepřijatelné oslabování vlastních pozic v situaci politické ostrakizace a převažující antikomunistické politické rétoriky ve veřejné diskusi. Případem, jenž výrazně posílil komunistický pocit vyloučení a nepochopení, byla aféra bezprostředně předcházející olomouckému sjezdu KSČM. Rázné obranářské vystoupení místopředsedy federální strany Vasil Mohority na plenárním zasedání Ústředního výboru KSČ týden před sjezdem bylo v nekomunistickém tisku interpretováno jako Mohoritovo odmítnutí politiky národního porozumění a nostalgické volání po starých časech. Ukřivděný Mohorita, reprezentující v té době ve straně reformní proud, se před delegáty sjezdu proti tomu ostře ohradil. Z jeho pohledu to nebyli komunisté, nýbrž „vláda národní oběti“, která zásadně zpochybnila politiku národního porozumění tím, že po volbách vyhlásila „druhou revoluci“, přijala zákonná opatření zaměřená proti současným i bývalým členům KSČ a vystupňovala protikomunistickou kampaň. Cílem novinářského útoku proti jeho osobě bylo podle Mohority vykreslit jej jako „nenapravitelného komunistu“, a tím *de facto* zdiskreditovat reformní potenciál uvnitř strany.²⁰

„Případ Mohorita“ se stal jedním z mezníků v politické profilaci českých komunistů. Reakce na politicky aktivní antikomunismus, respektive na to, co tak komunisté vnímali, se stala dominantním faktorem ovlivňujícím identitu strany. Vedla nejenom k dalšímu utužování jejich obranných pozic, ale také k sílícím pochybám o dosavadní vstřícné taktice reformistů vůči občanské politické reprezentaci, která podle nich takovou politiku zneužívá a odměňuje plošnou difamací všeho komunistického. Ve straně, a to i mezi reformisty, nabývala na síle kritika toho, co bylo chápáno jako vypjatý antikomunismus, umělá izolace a segregace strany, plošná rekriminace všech členů KSČM bez rozdílu odpovědnosti a bez snahy o rozlišení skutečných viníků. Zpočátku přitom komunisté reagovali zvláště na první zákony řešící nespravedlnosti z minulosti, jako byl zákon o mimosoudních rehabilitacích či restituční zákon, relativně umírněně a zdůrazňovali „starost“ o právní zajištěnost zákonů a spravedlivý průběh jejich naplňování.

Jinak tomu však bylo u zákona o lustracích, především s ohledem na jeho celkovou dikci i na předcházející politické debaty, jež i reformní vedení odsuzovalo jako nepřijatelnou kolektivní stigmatizaci, vytvářející z řadových členů strany občany druhé kategorie. Ve svém odporu proti lustracím a zesilující tendenci pravicové politiky „vyrovnat se s minulostí“ pomocí zákonů se přitom komunisté mohli opřít o vznikající širší opozici v rámci levicového politického spektra i části akademické obce, odmítající tuto politiku dějin jako snahu o hegemonizaci politického diskurzu

20 Vystoupení Vasil Mohority. In: *Dokumenty I. sjezdu KSČM*, s. 43–47 (viz pozn. 13).

Tři tváře polistopadové komunistické strany na shromáždění v pražské Sportovní hale 8. dubna 1991: reformní předsedy KSČM Jiřího Svobody (vlevo); „přestavbová“ poslanec Federálního shromáždění a bývalého předsedy KSČ Ladislava Adamce; pragmatická prvního místopředsedy Federální rady, předsedy poslaneckého klubu KSČM a SDL ve Federálním shromáždění a budoucího předsedy KSČM Miroslava Grebeníčka (vpravo) (foto z publikace Miroslava Grebeníčka Prameny naděje. Praha, Futura 2001)

pod záminkou boje proti hrozbě vlivu exponentů „starého režimu“.²¹ První vyvrcholení sporu o polistopadovou politiku paměti přišlo v létě roku 1993, kdy český parlament přijal zákon o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu. Ten se stal pro české komunisty konečným důkazem účelovosti tohoto typu zákonodárství a utvrdil je v jejich v té době již jednoznačně negativním postoji vůči všem snahám o celospolečenskou účtování s minulostí.²²

21 Srv. např. SVITÁK, Ivan: *Levý blok: Dialektika voleb*. Praha, Sakko 1992; MLYNÁŘ, Z.: *Proti srsti* (viz pozn. 8); DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří – RANSDOREJ, Miloslav: *Staré struktury a lustrace v novodobých dějinách*. Praha, Sakko 1992.

22 Srv. např. MILATA, Zbyšek: Tak už to tu máme: Není to zákon, ale politický pamflet. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 29 (1993), s. 2 n.

Důležitou součástí vznikajícího ostře kritického pohledu na polistopadovou situaci byla i sílící nedůvěra k ekonomické transformaci v pojetí takzvané šokové terapie, a to nejen v řadách komunistů. Je příznačné, že expertní kritiky neoliberalní transformace, inspirované soudobými odbornými spory například v americké ekonomii, vycházely ve zdejších poměrech pouze v nakladatelstvích blízkých radikální levice.²³ Tyto publikace, v tehdejší českém veřejném prostoru marginální, avšak mezi komunisty populární, značně ovlivnily jejich vnímání současnosti. Přispěly též k upevnění postoje odmítajícího paušální a jednostrannou negaci předcházejícího období čtyřiceti let socialismu, která podle komunistů nejenže převažovala v politice pravicových stran, ale kterou přijímala i velká většina liberálního středu politického spektra.

Prvním celostranickým přímým střetem mezi reformisty, představovanými v tomto okamžiku především takzvanou Demokratickou levicí, a konzervativci bylo interní referendum o názvu strany v prosinci 1991, jež mělo uzavřít mnohačetné a nepříliš plodné diskuse. Jasnou tříčtvrtinovou většinou v něm vyhráli zastánci komunistického názvu, a tedy i identity strany, což mělo za následek odchod většiny členů Demokratické levice. Referendum bylo varováním stranickému vedení, které je však odmítalo přijmout.

Může se zdát paradoxní, že zásadní vnitřní demokratizace a decentralizace strany v letech 1989 a 1990 znamenala v konečném důsledku podkopání pozic reformistů. Jak ale ukázaly pozdější srovnávací politologické výzkumy, klíčem k úspěšné transformaci nástupnické strany a jejímu etablování v rámci vytvářejícího se politického spektra, jako tomu bylo v případě maďarských či polských socialistů, nebyla demokratizace, ale naopak centralizace. Utužení jednoty na základě silného reformního programu, flexibilní a pragmatické vedení, zosobněné politickými vůdci s dostatečnou zkušeností umožňující rychlou a centrálně řízenou vnitrostranickou transformaci, jako byli Rezső Nyers či Alexander Kwaśniewski, to byly základní předpoklady úspěchu následnických stran.²⁴

Dalším z důležitých faktorů v českém prostředí byla i zatím nepříliš výrazná, ale přesto citelná aktivizace české sociální demokracie, jež od počátku vystupovala velmi kriticky vůči komunistům a která se cítila být součástí široké antikomunistické koalice historických demokratických stran. Potřeba komunistů vymezit se proti středolevému a nekomunistickému programu sociálních demokratů, usilujícímu svou rétorikou i symbolickou reprezentací (Valtr Komárek) oslovit podstatnou část komunistických voličů, vzrostla zejména v předvolebním období na přelomu jara a léta 1992.²⁵ Marné byly také všechny pokusy o vybudování stranické reformistické

23 Viz např. ZELENÝ, Milan: *Ještě je čas: Obávám se o osud této země*. Praha, Alternativy 1991; MATĚJKA, Milan: *Spor o reformu: Rozvojová transformace versus léčba šokem*. Praha, Alternativy 1992.

24 Viz především GRZYMALA-BUSSE, A. M.: *Redeeming the Communist Past* (viz pozn. 15).

25 Srv. článek Tomáše Zahradníčka v tomto čísle *Soudobých dějin*.

ké základny, které mimo jiné ztroskotávaly na neustávajícím odlivu reformně nalděných členů, ať už formou přechodu jednotlivců do jiných stran či oddělováním programově vyhraněných skupin, jimž se však nikdy nepodařilo s sebou strhnout podstatnější část členské základny.

Významnou institucí vnitrostranického života a platformou podstatně se podílející na vytváření konkrétní podoby komunistické identity se v letech 1991 a 1992 stal stranický tisk. Nejdůležitější role připadla deníku *Haló noviny* a týdeníku *Naše pravda*, které se staly ústředními stranickými tiskovinami po rozhodnutí redakce *Rudého práva* z jara roku 1991 přetvořit bývalý tiskový orgán ÚV KSČ na nezávislý deník. Zejména *Haló noviny* usilovaly o co nejširší a nejotevřenější reprezentaci názorového spektra uvnitř strany a sloužily jako důležitý celostranický komunikační kanál. Redakční linie se však ve snaze důvěryhodně reprezentovat poměr sil v rámci komunistického *milieu* postupně stále výrazněji klonila ke konzervativní většině a zesilovala kritiku Svobodova vedení.

Jiří Svoboda však ani po neúspěšném referendu neztratil naději v přeměnu Komunistické strany Čech a Moravy v socialistickou či sociálnědemokratickou stranu evropského typu. Jednou z cest měla být myšlenka sjednocené české levice, zahrnující i nekomunistické politické proudy, jež by čelila restauraci kapitalismu a neoliberální ekonomické reformě. Snaha, která měla vyvést KSČM ze společenské izolace, zpočátku nenarážela na odpor konzervativnějších stranických kruhů. Podmínkou však bylo, že sjednocovací snahy neohrozí identitu a soudržnost strany. Jejich vyvrcholením byla v roce 1992 společná kandidátka KSČM s dvěma dalšími minoritními levicovými stranami v rámci volebního uskupení Levý blok, v němž se výrazně angažoval filozof a levicový aktivista, nedávný radikální kritik „byrokratické komunistické diktatury“ Ivan Sviták.²⁶ Poměrně značný úspěch Levého bloku v červnových volbách roku 1992 však paradoxně nevedl k popularizaci nekomunistické varianty vývoje KSČM, v což doufal její předseda Jiří Svoboda, ale naopak k dalšímu posílení vlivu a aktivity konzervativní části strany, jež tuto variantu odmítala.

V tomto duchu se nesl také mimořádný kladenský sjezd v prosinci 1992, na němž se projevovalo jak narůstající sebevědomí konzervativní většiny, tak i sílící potřeba vymezit se vůči sociální demokracii. Sjezdovému jednání vtisklo charakter úvodní vystoupení místopředsedy strany Miroslava Grebeníčka, který zastupoval Jiřího Svobodu, zotavujícího se z neúspěšného pokusu o atentát na svou osobu jen několik dnů před sjezdem. Grebeníček tehdy i později vystupoval jako loajální člen Svobodova vedení, avšak jeho politická rétorika byla o poznání ostřejší, ať už šlo

26 Srv. *CD ÚSD*, f. Volby 1992, Parlamentní volby (PV) 1992, k. 15/111, Lepší budoucnost pro naši zemi: Společný volební program KSČM a DL ČSFR – Levý blok; *Volby 92: Levý blok – KSČM – DL ČSFR ...pro tuto zemi*. Praha, Futura 1992.

Haló noviny, hlavní tiskový orgán KSČM, jsou dnes jediným stranickým deníkem v České republice (Centrum dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

17. listopadu, ustavené v rámci federální strany v listopadu 1990. Snaha o pochopení minulosti jako klíče k současné identitě strany však na sjezdu zřetelně ustoupila aktuálním otázkám, a především sebeutvrzení českých komunistů v jejich právu na život v údajně reakčním, restauračním prostředí polistopadového Československa, respektive České republiky. Oficiální zpráva o činnosti strany chápala referendum o názvu strany z konce roku 1991 jako důkaz touhy většiny

o kritiku polistopadového vývoje či obranu národních zájmů proti údajným hrozbám zvenčí, především z Německa. Grebeníčkův kladenský projev již předznamenával směr, kterým se politika KSČM pod jeho vedením bude ubírat v dalších letech. Kritizoval polistopadový „majetkový převrat“ a zákonná opatření diskriminující podle něj početnou vrstvu občanů (čti komunistů), která chápal jako dílo konzervativní pravice ve vedení Občanského fóra. Komunistickou stranu Čech a Moravy prezentoval jako „státotvornou“ sílu odhodlanou čelit nástupu jinonárodního kapitálu, hrozící hospodářské expanzi Německa, nárokům „revanšistických sil Sudetoněmeckého landsmanšaftu“ a rasovému extremismu – silám, které podle něj zaplnily mocenské a ekonomické vakuum ve střední Evropě po roce 1989.²⁷

Sjezd sice doporučil zřídit teoretické pracoviště začleněné do systému práce KSČM, které by navázalo na působení komise pro analýzu činnosti KSČ a otázky

27 GREBENÍČEK, Miroslav: Úvodní slovo k předložené písemné zprávě ÚV KSČM o činnosti strany od 1. sjezdu KSČM a její nejbližší úkoly. In: *Dokumenty II. sjezdu KSČM: Kladno 12.–13. prosince 1992*. [Praha,] ÚV KSČM [1993,] s. 1–6. Brožura vyšla jako interní stranický tisk.

členstva „obhájit svoji existenci v současné době i kontinuitu se vším pozitivním, co bylo v komunistickém hnutí obsaženo“, jako „uvědomělou verifikaci práva na existenci komunistické strany v systému pluralitní demokracie“.²⁸ Oporou v tomto přesvědčení měly být i výsledky voleb z června 1992, kdy pro Levý blok hlasovalo dvaapůlkrát více voličů, než bylo členů KSČM, což vzbuzovalo jisté naděje na integrační potenciál komunistů v levicové části politického spektra. Sílící politické sebevědomí se odráželo v silně nacionalisticky a populisticky formulované vizi další politické strategie, jež chtěla „podnitit národní a sociální sebeobranu“, objasňovat oprávněnost socialistické alternativy, prosazovat principy samosprávy v politice i hospodářství a zvýraznit boj za ochranu práv a svobod včetně sociálních práv.²⁹ Hysterické rysy nesly návrhy na zřízení Výboru národní kultury jako nadace bránící údajně postupující germanizaci českého jazyka a amerikanizaci kultury. V době, kdy pravicová politika měla dávat v sázku „samu naši národní existenci“, získávají podle komunistů ideály sociální spravedlnosti, národní svobody a nezávislosti znovu svou aktuálnost. Právě v nich měla být zakotvena kontinuita levicové, humanisticky orientované kultury s hluboce zakořeněnými tradicemi českých národních dějin, kterou chtěli komunisté ztělesňovat.³⁰

Kladenský program z roku 1992 znamenal jasnou identifikaci českých komunistů s ideály socialismu jako alternativy vůči probíhající „kapitalistické restauraci“. Těmto ideálům stejně jako historické zkušenosti československého komunismu ovšem nadále různá křídla ve straně dávala odlišné významy. Výklad kladenského programu a z toho vyplývající politické postoje se staly jablkem sváru v následujícím roce, kdy se střet mezi reformním vedením a rostoucím odporem většiny členstva a středních funkcionářů stal nevyhnutelným.

Strategie Svobodova vedení po druhém sjezdu vycházela ze zdánlivého úspěchu snahy prezentovat KSČM jako iniciátorku širší levicové koalice. Úsilí o přeměnu Levého bloku po vzoru polského Svazu demokratické levice nemělo však pouze rozšiřovat oporu strany v politické sféře. Kooperace na úrovni občanské společnosti měla postupně dosáhnout celospolečenské změny a současně také začít překonávat tradiční rozpory mezi komunistickou, sociálnědemokratickou a křesťansko-sociální levicí v Československu. Slučováním levice v komunistické režii chtěl Svoboda zároveň přesvědčit vlastní členy o potřebě dalších reforem. Tento úkol však Svobodovi znesnadňovalo jeho vidění situace, které bylo značně dichotomické a dávalo na výběr

28 Zpráva ÚV KSČM o činnosti strany od 1. sjezdu KSČM. In: *Tamtéž*, s. 7–34, zde s. 18.

29 Úkoly KSČM v nejbližším období 1993–94. In: *Tamtéž*, s. 44–47, zde s. 44.

30 *Tamtéž*, s. 46. Dále srv. *Hořké plody sametové revoluce: Analýza ekonomického a kulturního vývoje 1991*. Praha, Futura 1992, s. 43. Výbor národní kultury zahájil svou činnost v srpnu 1993, předsedkyní představenstva se stala profesorka Akademie muzických umění Jarmila Vrchotová-Pátová a mluvčím básník Karel Sýs (viz též webové stránky výboru <http://www.vnk.ezin.cz>).

mezi sociálnědemokratizující reformou anebo stalinismem. Proto byla pro Svobodu a blízký okruh jeho spolupracovníků otázka identity strany – reprezentovaná především v symbolické rovině, tj. názvem strany – klíčová.³¹ Jeho netrpělivost a zásadovost v symbolických otázkách značně oslabovala jeho pozici. V reakci na konzervativní odpor se také vyjádření reformistů k minulosti strany přiostrhovala. Především čtyřicet let pro ně s výjimkou „pražského jara“ bylo dobou „neomluvitelného porušování lidských práv“, „normalizační“ režim odsuzovali jako nepřijatelný a nepřitažlivý model, který ve skutečnosti neměl mít nic společného s reformující se stranou.³²

V první polovině roku 1993 latentní konflikt ve straně vykypěl. Masivně a vpravdě demokraticky reprezentovaná členská základna s konečnou platností odmítla apodikticky formulovanou reformu Jiřího Svobody. V reakci na vyostřující se rétoriku stranické sociálnědemokratizující reformní elity se ozvaly hlasy ultrakonzervativců, z nichž mnozí byli znovu přijati do strany teprve v lednu 1993. Založili platformu „Za socialismus“, která se pod vedením předních politiků „normalizačního“ období Miroslava Štěpána a Jaromíra Obziny hlásila nepokrytě ke „starému režimu“, respektive k existujícím komunistickým diktaturám v Číně, Vietnamu, Severní Koreji a na Kubě.³³ Do značné míry v reakci na štěpánovské dogmatiky se konečně formuje též takzvané neokomunistické křídlo v rámci strany, představované Miloslavem Ransdorfem či Vratislavem Novákem, k nimž se v některých ohledech, ovšem se znatelně menší radikalitou, přidal i Miroslav Grebeníček. Reformistické vedení se podle nich míjelo cílem, když prosazovalo sociálnědemokratizující program, který chtěl pouze reformovat kapitalismus namísto komunistického boje za změnu systému. Nikoli reforma, nýbrž „transformace transformace“ se měla stát podle nich hlavním aktuálním úkolem KSČM. Neokomunisté považovali změnu názvu za druhořadou záležitost, která odvádí stranu od podstatných úkolů a která jí byla vnucena zvnějšku. Zachování komunistické identity mělo mimo jiné ukázat, že komunisté nejsou na kolenou. Svobodovu snahu o transformaci strany hodnotil Ransdorf jako nedemokratický, shora prováděný pokus vnutit straně předem vytvořený koncept změny, aniž by členstvo bylo dotázáno, zda s ním souhlasí.³⁴

31 Viz SVOBODA, Jiří: Obhajujeme a rozvíjíme občanskou společnost. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 4 (1993), s. 2 n.; TÝŽ: Strana na rozcestí. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 9 (1993), s. 2; TÝŽ: Všechny důvody k ofenzivní činnosti. In: *Haló noviny* (8.3.1993), s. 4 n.; TÝŽ: Dopis delegátům. In: *Tamtéž* (26.6.1993), s. 2; MEČL, Josef: Název strany by měl odpovídat jejímu programu. In: *Rudé právo* (8.6.1993), s. 2.

32 MASOPUST, Zdeněk – MEČL, Josef: Česká politika: Prostor a výzva. In: *Haló noviny* (5.3.1993), s. 7; TÍŽ: Proč KSČM transformovat? In: *Tamtéž* (19.6.1993), s. 5.

33 Viz Deklarace názorového proudu KSČM „Za socialismus“. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 4 (1993), s. 4; srv. též OBZINA, Jaromír: Socialismu se nezříkáme, věříme v jeho renesanci. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 6 (1993), s. 4.

34 Viz RANSDORF, Miroslav: Nesvoboda pod Svobodou. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 12 (1993), s. 1 n.; TÝŽ: Chybí koncepční politika. In: *Haló noviny* (6.3.1993), s. 1 a 4; GREBENÍČEK, Miroslav:

S počínajícím létem 1993 a v očekávání třetího sjezdu vrcholilo štěpení komunistického a potažmo i celého širšího radikálně levicového tábora, které uvnitř strany vzbuzovalo značné obavy o její další osud. A i když se nakonec ukázalo, že zasáhlo téměř výlučně politicko-organizační špičky, a nikoli širší masy členské základny, zůstala nejistota a obava z rozpadu stranické jednoty trvalou lekcí nastupujícímu politickému vedení, poučením formující mnohá z jeho budoucích rozhodnutí. Porážka reformního křídla a pád Jiřího Svobody měly za následek nejen odchod předních reformistů ze strany, nýbrž také konečnou dezintegraci volební koalice Levý blok. Její název převzala skupinka parlamentních poslanců KSČM vedená dosavadním předsedou koaličního klubu poslanců Levého bloku Jaroslavem Ortmanem a Marií Stiborovou. Skupina se oddělila od své mateřské strany a založila v srpnu 1993 politickou organizaci stejného názvu. Vedle toho ustavil Josef Mečl, nejvýznamnější ideolog reformistického křídla a dosavadní člen Ústředního výboru KSČM, Stranu demokratické levice. Obě uskupení se posléze v roce 1997 sloučila a vytvořila Stranu demokratického socialismu, jež zůstala marginální politickou organizací, nicméně vyvíjela pozoruhodnou informační a intelektuální činnost ve snaze obnovit v české společnosti zájem o koncept demokratického socialismu.³⁵ Porážka reformistů

Do druhých voleb v červnu 1992 šli komunisté v koalici Levý blok a s obnoveným sebevědomím, které se ukázalo jako celkem opodstatněné díky zisku čtrnácti procent hlasů (Centrum dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

Přání otcem myšlenky. In: *Tamtéž* (12.3.1993), s. 1; TÝŽ: Jsem přesvědčen, že lidé potřebují stranu našeho typu. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 21 (1993), s. 3; NOVÁK, Vratislav: O nebezpečích ohrožujících stranu. In: *Haló noviny* (28.4.1993), s. 1.

35 Viz informativní a často aktualizované webové stránky <http://www.sds.cz>.

v létě 1993 však nepřinesla vítězství ani štěpánovským konzervativcům. Aktivisté a příznivci platformy „Za socialismus“ byli nuceni opustit stranu a založili si nové uskupení pravověrných, nazvané Strana československých komunistů.³⁶

Návraty k minulosti jako součást politicko-ideologické profilace

Na sjezdu v Prostějově v červnu 1993 se ujali vedení pragmatici kolem Miroslava Grebeníčka. Poučení dosavadním komplikovaným a vposledku bezvýhodným konfliktem mezi vedením a členskou základnou zavedli nepsané pravidlo dvou herních pásem. Navenek navazují na politiku Jiřího Svobody a prezentují KSČM jako demokratickou stranu v roli radikální opozice v parlamentní demokracii. Miroslav Grebeníček častokrát tehdy i později zdůraznil, že neměl potřebu se negativně vymezovat vůči Jiřímu Svobodovi, avšak jasně vycítil nutnost zavedení nových způsobů komunikace uvnitř strany. A právě v ideologických posunech směřujících dovnitř strany, ve specifické politice identity orientované na členskou základnu spočívalo druhé pásmo politiky stranického vedení. Politika identity byla ovšem doprovázena konsolidací vnitrostranických pravidel, která vyhovovala potřebám politického vedení, upevnila centralizaci rozhodování, utužila stranickou disciplínu a nakonec vedla ke zrušení názorových platforem, jež podle Grebeníčka dávaly příliš mnoho prostoru menšinovým názorům ve straně na úkor většinového mínění členstva. Pragmaticky motivovaná politika dvou pásem částečně zredukovala napětí mezi požadavky politické strategie a taktiky na jedné straně a zvýšenou potřebou pocitu soudržnosti v „nepřátelsky“ naladěném prostředí české postkomunistické politiky na druhé straně, ačkoli je nebyla s to eliminovat zcela.

Prakticky od počátku devadesátých let se Komunistická strana Čech a Moravy snažila prezentovat jako kompetentní politický subjekt, a jak dokazují četné programové a teoretické skupiny při jejím ústředním výboru, ale i konference, přednáškové cykly, detailní programové dokumenty či analýzy k hospodářským a sociálněpolitickým tématům, v blízkém okolí strany se vždy pohybovala řada sympatizantů z akademických a expertních kruhů ochotných poskytnout pomocnou ruku bez nároku na finanční odměnu. Čilá teoretická činnost, kvantitativně nesrovnatelně převyšující podobné snahy v ostatních českých politických stranách, byla výsledkem nejenom přetrvávající přízně relativně stále ještě početného okruhu sympatizující inteligence zděděného z předcházejícího období, ale též stabilní potřeby obhájit vlastní právo na existenci a prokázat, že strana nežije pouze z minulosti, ale sleduje aktuální dění a usiluje o aktivní přetváření současnosti. Ke konci devadesátých let po několika volebních úspěších, které dodaly KSČM sebevědomí,

36 Podrobný rozbor štěpení strany v první polovině 90. let viz FIALA, P – HOLZER, J. – MAŘEŠ, M. – PŠEJA, P: *Komunismus v České republice*, s. 99–149 (viz pozn. 3).

byl tento rys navíc podpořen snahou prezentovat stranu jako potenciálního koaličního partnera a vlády schopnou organizaci.³⁷

Bohatá líheň nejrůznějších teoretických sdružení a intelektuálních skupin se pochopitelně projevila též v oblasti politiky dějin. Už prostějovský sjezd, konaný dne 26. června 1993, uložil vedení „obnovit práce na zpracování analýzy příčin listopadu 1989 a následujícího vývoje ve straně, včetně analýzy poválečného vývoje v ČSSR“.³⁸ Za tímto účelem vzniklo Teoreticko-analytické pracoviště (TAP) při Ústředním výboru KSČM, kde našli své místo čelní neokomunističtí aktivisté, jako Jiří Dolejš, Josef Heller či František Neuzil. Nadále ve straně působil také Samosprávný klub komunistů jako tolerovaný pozůstatek někdejších názorových platforem, jehož hlavním mluvčím se stal Miloslav Formánek. Výsledkem činnosti těchto skupin byly nejrůznější semináře a brožury o problémech „minulého systému“, pro který teoretici hledali nejvhodnější termín, jenž by českou a evropskou zkušenost s komunismem adekvátně vyjádřil. Ať už se někteří přikláněli spíše k pojmu „protosocialismus“ či naopak preferovali označení „historicky první formy socialismu“, hlavním účelem těchto snah bylo na jedné straně poukázat na limity a deformace socialistické myšlenky, k nimž došlo ve 20. století, a na druhé straně jasně naznačit, že opravdový socialismus, jehož realizace stále ještě náleží budoucnosti, je možný.³⁹

Po vlastní myšlenkové linii, souvisící s jeho historickým a filozofickým výzkumem v předcházejících desetiletích, postupoval v této době ojedinělý intelektuální fenomén mezi českými komunisty – Miloslav Ransdorf, muž mnoha nadání, obdivuhodné erudice a velkolepých myšlenkových záměrů. Zejména jeho *Nové čtení Marxe*, monumentálně pojatá neomarxistická reinterpretace nejen Marxova odkazu (především jeho metody poznávání skutečnosti), nýbrž celé evropské marxistické tradice, jejíž první díl vyšel v roce 1995, zřetelně vybočuje nejen z každodenní politické rétoriky strany, ale koneckonců i z produkce vycházející z dílny Teoreticko-analytického pracoviště.⁴⁰ Ve svých koncepčních návrzích a souhrnných zprávách teoretici v obecné rovině s oblibou k *Novému čtení Marxe* odkazují a vyzvedají je jako originální přínos současné české marxistické filozofie. Zůstává však otázkou, nakolik tento rozsáhlý filozofický text skutečně je alespoň pro některé současné

37 Viz STRMISKA, Maxmilián: The Communist Party of Bohemia and Moravia: A Post-Communist Socialist or a Neo-Communist Party? In: *German Policy Studies / Politikfeldanalyse*, roč. 2, č. 2 (2002), s. 230.

38 Usnesení III. sjezdu Komunistické strany Čech a Moravy. In: *Dokumenty III. sjezdu KSČM*. [Praha,] ÚV KSČM [1993], s. 46.

39 Srv. Informace o postupu prací na projektu „modelu socialismu“ (viz <http://www.kscm.cz/index.asp?managepreview=ok&thema=3108&category=&language=1&item=25403>, staženo 12.9.2008).

40 RANSDORF, Miloslav: *Nové čtení Marxe* (viz pozn. 19). Srv. též podobně monumentálně pojatý, zatím rovněž nedokončený Ransdorfov projekt analýzy moderního euroamerického revolučního myšlení *Hledali spravedlivější svět*, sv. 1: *Od Luthera po Jeffersona*. Praha, Panok-Knight 2000.

komunistické intelektuály inspirací a zdrojem jejich vlastního promyšlení momentální situace českého a evropského komunismu.

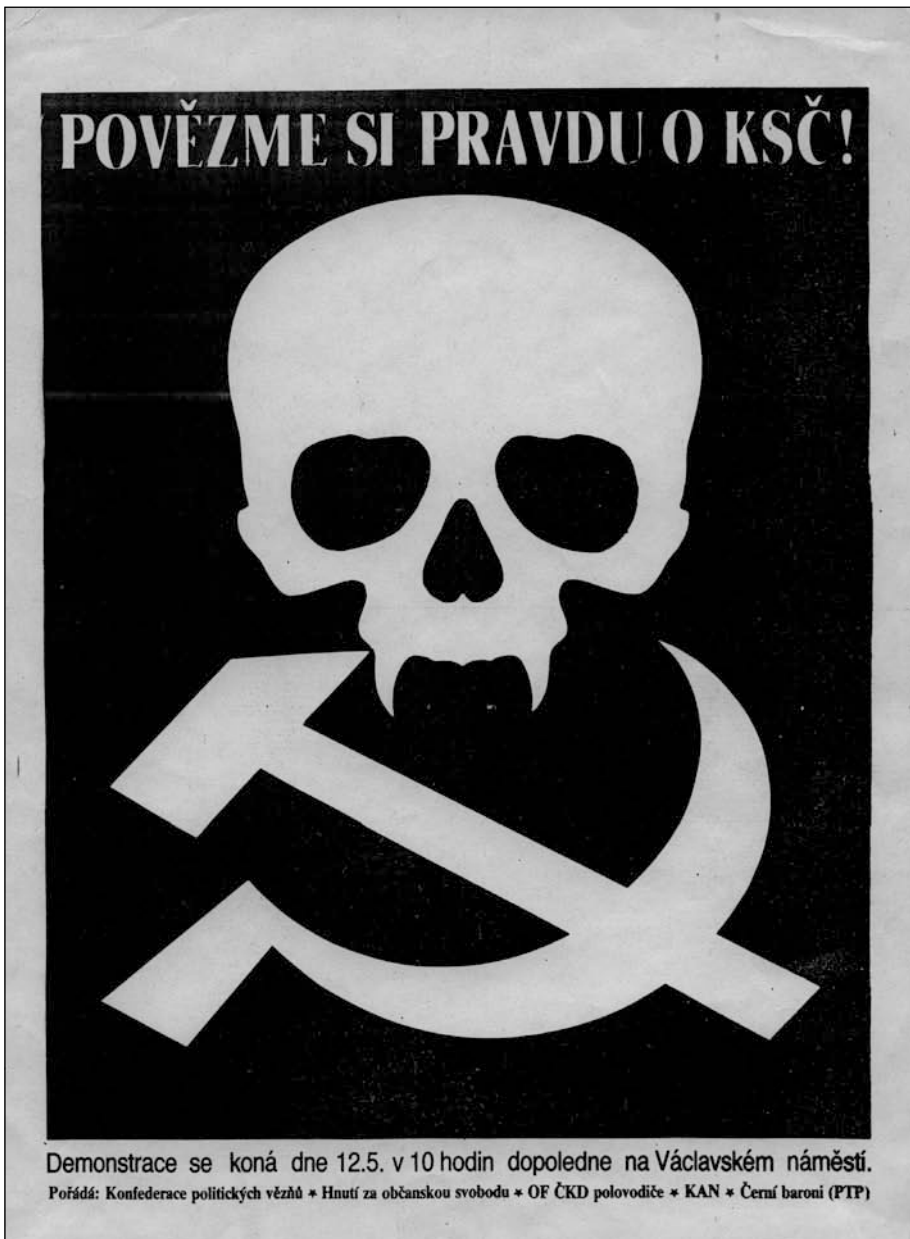
Mezi další ohniska diskuse o minulosti, zejména co se týká hospodářsko-sociálních dějin, patří Klub ekonomů, vydávající svůj vlastní zpravodaj, či Klub levicových sociologů a obdobný klub psychologů. Jsou to volná sdružení levicových intelektuálů se stranickou příslušností i bez ní a jejich zasedání a seminářů se v devadesátých letech účastnila například řada bývalých prognostiků či „osmašedesátníků“, ale i současných vysokoškolských pedagogů a vědeckých pracovníků. Některé příspěvky z přednáškových cyklů – například cyklu „Proč socialismus bez chyb minulosti?“, pořádaného Klubem ekonomů v letech 1995 a 1996 – byly publikovány i na stránkách ústředních stranických tiskových orgánů *Haló noviny* a *Naše pravda*.

Tato skutečnost podobně jako mnohé další výsledky teoretickovýzkumné činnosti vznikající v těsném sepětí s KSČM (jen při jejím ústředním výboru působilo více než dvacet odborných skupin, několik dalších existovalo na krajské či městské úrovni) však měla jen omezený účinek na širší stranické kruhy či na celkové vyznění historických diskusí, které měly daleko ke kritickému, analytickému náhledu teoretiků na nedávnou minulost. Následkem uplatnění politiky dvou herních pásem se od roku 1993 v širších stranických kruzích poměrně rychle prosazuje reinterpretace „reálného socialismu“ ve smyslu ocenění „sociálních výdobytků“ starého režimu a všeobecné homogenizace společnosti, tedy relativní rovnosti jejích členů. Celková rezistence vnitrostranické politické kultury vůči celospolečenskému diskurzu byla zároveň posílena potvrzením a dalším upevněním antikapitalistické orientace. Dokumenty třetího sjezdu strany opět pozitivně odkazovaly k Marxovi a Engelsovi, mimo jiné jako k prorokům globálního kapitalismu a jeho zákonitého zániku, v návaznosti na široce sdílené národněkomunistické dědictví československého státního socialismu však lze pozorovat též rostoucí důraz na tradiční česká nacionalistická *topoi* v politice strany a zdůraznění jejich „hlubokých národních kořenů“, které měly spočívat v dlouholetém boji komunistů proti sociálnímu a národnostnímu útlačku.

Nástup Miroslava Grebeníčka, který byl do té doby nejvíce spojován s rodícím se neokomunistickým křídlem, s sebou přinesl definitivní ústup od konceptu demokratického socialismu ve prospěch nově prosazovaného pojmu „moderní socialistické společnosti“, která byla charakterizována jako demokratická, samosprávná, politicky a ekonomicky pluralitní, prosperující, založená na myšlence sociální spravedlnosti. Po nějakou dobu Grebeníčkovy vedení sebe samo chápalo v intencích pojmu „neokomunismus“, avšak v polovině devadesátých let tuto sebeidentifikaci opustilo, neboť – jak soudí někteří politologové – příliš implikovala kritický vztah k minulému režimu a odklon od tradic.⁴¹

* * *

41 Srv. HANLEY, Seán: The Breakthrough or Breakdown? The Consolidation of KSČM as a Neo-Communist Successor Party in the Czech Republic. In: *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, roč. 17, č. 3 (2001), s. 114, pozn. 27.

Projevy ostrého antikomunismu, které byly celkem pochopitelné, měly mimo jiné ten nezamýšlený efekt, že utvrzovaly komunisty v sebeobraných reakcích a podlamovaly pozice jejich reformního křídla. Tento plakát je sice z kampaně před volbami v červnu 1990, výzvy k rozpuštění KSČM se však objevovaly i v dalších letech (Centrum dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

To však nebránilo s přibližujícím se koncem století další radikalizaci strany směrem doleva, která v sobě ovšem zahrnovala jak hledání současných alternativ radikální levicové politiky na pozadí kritické historické analýzy, tak i stále vřelejší vztah k minulosti státního socialismu. Výrazem tohoto posunu doleva byl čtvrtý sjezd KSČM v Liberci v prosinci 1995. Politické prohlášení sjezdu i přijatý program byly ve znamení antikapitalismu a více než dříve zdůrazňovaly marxistický původ politické doktríny současných komunistů. Mezi hlavní klasiky marxismu se kromě Marxe a Engelse opět zařadil i Lenin. Jako jeden ze základních cílů politiky strany deklaroval nový program změnu sociálně-politického systému směrem k socialismu, jehož logickým a přirozeným vyústěním v budoucnosti by měl být komunismus, tedy takové dějinné stadium, které znamená „naplnění odvěkých snů lidstva o pokroku a sociální spravedlnosti a podmínku udržení a rozvíjení humanisticky zaměřené civilizace“.⁴² Komunisté však tehdy i později dbali na to, aby od sebe oddělili revolučnost takzvaně vědeckého učení marxismu od politické taktiky, a zdůrazňovali, že se neztotožňují s konceptem násilného dobytí moci, nýbrž pouze s revolučností jako schopností parlamentně-ústavní cestou dosáhnout hlubokých, zásadních společenských změn.⁴³ Neokomunistické prvky stranické programatiky a sebe prezentace však byly zároveň provázeny průkazným vzrůstem vlivu konzervativního křídla stejně jako snahou zřetelně se vymezit vůči ostatním levicovým subjektům na politické scéně (zejména sociální demokracii, jež komunistům v této době poněkud vzala vítr z plachet tím, že se celkem úspěšně zhostila role radikální opoziční strany vůči pravicové koaliční vládě). Svou vlastní radikálně opoziční rétoriku tedy komunisté doplnili o nostalgický repertoár a kladli tím větší důraz na sebe prezentaci strany jako obránce zájmů těch, kteří prodělali na polistopadové transformaci. Přitvrdili svou už tak ostrou kritiku privatizace, restitucí, ideologie *laissez-faire* a nedostatečného přerozdělování ve prospěch sociálně slabších skupin a vrstev obyvatelstva.⁴⁴

Dvoukolejný charakter levicové radikalizace však nevycházel jen z protikladu mezi konzervativním členstvem, ubezpečovaným ve své identitě částí stranického tisku (například časopisem ortodoxních marx-leninistů *Dialog*) a produkcí některých komunistických nakladatelství (zejména Orego a nakladatelství JUDr. Jaroslava Webera), na jedné straně a neokomunistických teoretiků a parlamentních politi-

42 Politická deklarace IV. sjezdu KSČM. In: *Za občanskou a sociální spravedlnost: Socialismus – šance pro budoucnost. Dokumenty IV. sjezdu Komunistické strany Čech a Moravy. Liberec, 2. prosince 1995.* (Příloha deníku *Haló noviny* z 11.12.1995, s. 2–6, zde s. 6.)

43 Z pohledu revolučního marxismu, a to nikoli pouze leninského ražení, by ovšem takový přístup byl hodnocen jako sociální reformismus a oportunistus. To samozřejmě nahrává politickým oponentům, kteří tím spíše za demokratickou rétorikou českých komunistů spatřují staré leninské učení o násilném dobytí moci stranou profesionálních revolucionářů.

44 Viz Politická deklarace IV. sjezdu KSČM.

ku ve vedení a stranických „think-tancích“ na straně druhé. Také uvnitř politického vedení se během devadesátých let formovalo konzervativnější křídlo, soustředěné okolo předních politiků pražské organizace strany Václava Exnera a Marty Semelové. Oproti neokomunistům typu Miloslava Ransdorfa či Jiřího Dolejše konzervativci v souladu s částí ortodoxní marxisticko-leninské publicistiky jednoznačně upozadili potřebu kritického pohledu na minulost strany, nebyli dále ochotni otevírat otázky komunistických zločinů a ve vědomě revizionistickém historickém narativu, vymezujícím se vůči převládajícímu politickému diskurzu, podpořili nostalgické momenty komunistické identity.

V komunistické politice a ideologii druhé poloviny devadesátých let se tak různou měrou projevovaly obě základní tendence, neokomunistická i konzervativní, přičemž druhá z nich v praktické politice postupně nabyla vrchu. Vliv neokomunistů byl patrný v řadě dobových programových dokumentů vycházejících z dílny Teoreticko-analytického pracoviště, které například navrhovaly v politice KSČM odklon od koncepce plošného zestátnování hospodářství ve prospěch samosprávného modelu. Opět se tak objevily myšlenky jugoslávského modelu – populárního v českém marxismu šedesátých let – preferujícího samoorganizaci a samosprávu dělníků, rolníků a neprivilegovaných vrstev jako jeden z hlavních charakteristických znaků budoucího socialismu. V politické strategii tomu měl odpovídat příklon (v reálu ovšem vcelku bezvýsledný) k občansko-sociálnímu aktivismu. Dobové politické deklarace komunistů byly plné výzev k navazování spolupráce mezi místními stranickými organizacemi a občanskou společností v zájmu ochrany a prosazování zájmů chudých, důchodců, žen, mladých lidí a ostatních neprivilegovaných vrstev společnosti, argumentů o potřebě podpořit demokracii zdola, respektive přímou demokracii, zejména v podobě referenda a utužování společenské rezistence proti „multipartijní nomenklatuře“ vládnoucích stran.⁴⁵

To však zároveň nebránilo, aby totéž vedení strany nezdůrazňovalo potřebu obnovit silnou roli státu v ekonomice a sociální politice. V přímém rozporu s myšlenkami samosprávné společnosti vystupuje v této době v politice KSČM pod vlivem konzervativců, preferujících etatistické tradice československého komunismu, stát jako základní garant hospodářského rozvoje, sociální stability, ale také národního zájmu, jak dokládají například ústřední programové dokumenty strany z roku 1999. Pátý sjezd v roce 1999 ve Žďáru nad Sázavou byl vyvrcholením tendence k levicové radikalizaci, již ovšem plně ve znamení národněkomunistického etatis-

45 Viz koncept „aktivní sociální sebeobrany“, který začali neokomunisté propagovat již v době formování své frakce (srv. HANLEY, S: *The Breakthrough or Breakdown?* – viz pozn. 41); srv. též např. volební program z roku 1996, propagující koncepci „lidového státu“ (*Socialismus – šance pro budoucnost: Volební program KSČM 1996–2000*. Praha, ÚV KSČM 1996), a další předvolební materiály (viz *CD ÚSD*, f. Volby 1996, PV 1996, k. 11/48–52, KSČM).

Filozof a politik Miloslav Ransdorf, současný poslanec Evropského parlamentu za KSČM. Je intelektuálním fenoménem strany, v souboji o její vedení však zůstal ve stínu Miroslava Grebeníčka a posléze Vojtěcha Filipa (foto z publikace Adama Drdy a Petra Dudka Kdo ve stínu čeká na moc: Čeští komunisté po listopadu 1989. Praha – Litomyšl, Ladislav Horáček – Paseka 2006)

mu. Jednou z hlavních tezí podkreslujících celé sjezdové jednání i jeho závěry bylo, že předlistopadová forma socialismu přes všechny své chyby a nedostatky jednoznačně předčila – s ohledem na sociální spravedlnost, míru přerozdělování, sociální jistoty, celkové zabezpečení pro většinové obyvatelstvo a velkorysou podporu kultury – restaurovaný kapitalismus devadesátých let. Tento názor sjezdová zpráva o činnosti stany v předcházejících letech podepřela tvrzením, že Pithartova, Klausovy a Tošovského vlády žily z podstaty československého, respektive českého hospodářství a jeho údajných úspěchů ve druhé polovině osmdesátých let (podle statistik uvedených ve zprávě rostl hrubý domácí produkt v letech 1985–1989 v průměru o devět procent, zatímco v době transformace trvale klesal). Na sjezdu zazněla ostrá kritika „fundamentalistické ideologie neoliberalismu“ a „reakční“ politiky všech zdejších pravicových vlád po roce 1989, postupující sociální diferenciace české společnosti, údajně všudypřítomné korupce, politické manipulace, byrokratizace, rozprodání či rozkradení českého hospodářství a nekontrolovaného přílivu

zahraničního kapitálu. Komunisté vyjadřovali hlubokou deziluzi z vlády sociální demokracie, která podle nich pokračovala v předešlé „politice nadbíhání“ sudetským Němcům a Američanům.⁴⁶

⁴⁶ Viz Zpráva ÚV KSČM o činnosti KSČM v období po IV. sjezdu KSČM v Liberci (prosinec 1995 – prosinec 1999). In: *Dokumenty V. sjezdu KSČM*. Praha, ÚV KSČM 2000, s. 15–68; srv. též KSČM na přelomu tisíciletí. In: *Tamtéž*, s. 15–69; Program Obnovy: Programový dokument V. sjezdu. In: *Tamtéž*, s. 141–154. (Dokumenty jsou dostupné též na webových

Sjezd byl tak pokračováním politiky ostrého odlišení od sociální demokracie, ale zároveň byl také v jistém ohledu počátkem „evropeizace“ strany svým uznáním některých pozitivních sociálních, ekonomických a ekologických aspektů evropské integrace. Komunisté měli i nadále k procesu evropské unifikace značné výhrady a nepřestávali varovat před hroící hegemonií některých národů v Evropské unii, zejména Němců. Stále více však spatřovali hlavní problém doby v „imperiálním charakteru kapitalistického pojetí globalizace“, proti kterému je třeba se bránit mezinárodním sjednocováním levice, mimo jiné s využitím právě institucí a mechanismů integrující se Evropu.⁴⁷ Strana se zároveň snažila prezentovat jako moderní levicová politická organizace ochotná a schopná nést spoluúčasť na vládnutí, k čemuž snad mělo přispět též první oficiální odsouzení nenapravitelných dogmatických skupin v rámci strany od roku 1993.

* * *

Od nástupu Miroslava Grebeníčka do funkce předsedy strany v roce 1993 až do konce devadesátých let se základní politická strategie „levicového ústupu“ vyznačovala dvěma do značné míry nesourodými tendencemi: jednak návratem ideologických vzorců a identit předlistopadového státního socialismu a jednak snahou o formulaci pozitivní, nekomunistické politiky, vymezující se kriticky vůči „restauračnímu kapitalismu“ a spočívající na představě „sebeosvobodování prostřednictvím občanské společnosti“ a významných sociálních hnutí. Tato dvojakost se nutně odrazila též v nakládání s minulostí, které však v letech 1993 až 1999 – narozdíl od předchozího období, kdy se v mnoha ohledech zásadně dotýkalo identity komunistů – nabylo velmi efektivní a pragmatické podoby. Obrazy minulosti se ve stranickém diskurzu objevovaly na dvou základních úrovních, obecně historické a národní. V první z nich hráli podstatnou roli straniční teoretici, ve druhé naopak především konzervativně-nacionální stereotypy, respektive jejich politické využívání.

Na obecně historické úrovni, v rámci upevňování antikapitalistické orientace, se od roku 1993 objevuje nový důraz na stále platnou „metodologickou průraznost“ klasiků marxismu včetně stále častěji zmiňovaného Lenina. Marxismus se měl

stránkách KSČM: <http://www.kscm.cz/article.asp?thema=3765&item=33802>; <http://www.kscm.cz/article.asp?thema=3765&item=33798>; <http://www.kscm.cz/article.asp?thema=3765&item=33799>, staženo 12.9.2008.)

47 Srv. HANDL, Vladimír: Transformace komunistické strany: Od „strategie levicového ústupu“ k evropeizaci. In: GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (ed.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2008, s. 91–115; TÝŽ: Choosing between China and Europe? Virtual Inspiration and Policy Transfer in the Programmatic Development of the Czech Communist Party. In: *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, roč. 21, č. 1 (2005), s. 123–141.

opět stát základem společenské analýzy a programatiky KSČM. Ačkoli bychom například u předsedy Grebeníčka marně hledali úvahy o současném významu a interpretaci historického materialismu, strana v tomto ohledu nechává prostor neomarxistickým teoretikům v odborných skupinách a výrazným jedincům, jako je Miloslav Ransdorf. Strana ani v této době neupustila zcela od „kritické reflexe“ vlastních dějin, avšak dělo se tak ve zcela jiném duchu než v dobách reformistického Svobodova vedení. Teoreticko-analytické pracoviště Ústředního výboru KSČM bylo pověřeno „důkladným rozbořem minulosti“ na základě „přísných vědeckých historiografických metod“. Neokomunističtí teoretici se zamýšleli nad problémy minulého systému nikoli již z hlediska nutné změny identity strany, nýbrž z potřeby kritického rozboru „historicky první formy socialismu“, jejích limitů a deformací. Hlavním cílem bylo takové poučení z minulosti, na jehož základě by bylo možné zformulovat novou radikálně levicovou alternativu pro současnou společnost. S odkazem na Marxův historický materialismus byla v tomto pojetí analýza minulosti chápána jako klíč k formulaci politiky budoucnosti; rozhodně však nikoli jako prostředek morálního soudu, neřkuli forma omluvy za spáchané zločiny a křivdy v minulosti.⁴⁸

Zároveň se však na pozadí rostoucích sociálních rozdílů v české společnosti a negativního hodnocení výsledků transformace neustále vracely pokusy o pozitivní ocenění „sociálních výtobytků reálného socialismu“ a potažmo celé historické zkušenosti státního socialismu.⁴⁹ V roce osmičkových výročí 1998 připomněla Komunistická strana Čech a Moravy padesáté výročí únorového převratu z roku 1948 jako významnou historickou šanci nekapitalistického, socialistického vývoje, která však byla postupně promarněna nedostatky v politice KSČ. Obzvláště abstraktní jazyk, vyhýbající se „kontroverzním“ pojmům, jako je například stalinismus, ale i pozdější spory o hodnocení historické úlohy Klementa Gottwalda, které propukly v roce 2006 u příležitosti sto deseti let od jeho narození, ukazují, jak citlivé pro české komunisty bylo a stále je hodnocení doby československého stalinismu. Podobně vágně, avšak v celkovém vyznění pozitivně si komunisté v roce 1998 připomněli třicáté výročí „pražského jara“ jako pokusu o spojení socialismu a demokracie. V oficiálním vyjádření ústřední výbor ocenil snažení reformní části „členů a představitelů KSČ s podporou většiny společnosti“ o překonání dosavadních nedostatků a širokou demokratizaci společnosti.⁵⁰ Ovšem skutečnost, že toto oficiální stanovisko bylo publikováno v *Haló novinách* až se čtyřletým zpožděním a s vynecháním odstavce kriticky se vyjadřujícího o sovětské invazi a jejím neblahém dopadu,

48 Srv. Informace o postupu prací na projektu „modelu socialismu“ (viz pozn. 39); RANSDORE, M.: *Nové čtení Marxe* (viz pozn. 19).

49 Srv. např. *Za společenskou a sociální spravedlnost: KSČM 1996*. Praha, ÚV KSČM, s. 11–16.

50 Viz KSČM k výročí 21. srpna 1968 (viz <http://www.sds.cz/view.php?cisloclanku=2008022301>, staženo 16.2.2009).

výmluvně svědčí o přetrvávajícím problematickém vztahu strany k dědictví „pražského jara“ a snaže neotevírat dveře kritické diskusi o počátcích „normalizace“, s níž je spjatá stále značná část členské základny.

Druhou zmíněnou úroveň stranické politiky dějin představuje „státoprávní“ tradice československého komunismu. Komunisté jsou koneckonců v českých dějinách stranou s nejděší vládní historií v rámci samostatného československého státu. Počátky tohoto „státoprávního“ postoje lze nalézt již v jejich zásadním nesouhlasu s rozpadem federace, kdy právě komunisté jako jediná významná politická strana zastoupená v parlamentu důsledně kritizovali politiku dělení státu jako výsledek šovinismu české pravice a znevážení dědictví zakladatelů československé republiky. Svou kritiku rozdělení federace později dokonce přitvrdili, když je označili za „akt vlastizrady“, který „vážně oslabil stát a zkrátil občanská práva obou národů“.⁵¹ Současne se tato „státoprávní“ linie obohacuje od

roku 1993 o nacionalistickou rétoriku zdůrazňující hluboké národní kořeny strany. V souvislosti s dlouholetou komunistickou kritikou politiky česko-německého smíření, a zejména postojů prezidenta Václava Havla, údajně poškozujících české národní zájmy, například předseda Miroslav Grebeníček opakovaně v devadesátých letech varoval před reinterpetací českých dějin ve stylu prvorepublikové pravice či Sudetoněmeckého landsmanšaftu, kdy „opět dochází k podceňování husitství a ná-

Zdůrazňování národních zájmů a pokrokových historických tradic je standardní součástí ideologické výbavy českých komunistů (Centrum dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

51 Zpráva ÚV KSČM o činnosti KSČM po IV. sjezdu v Liberci, s. 20 (viz pozn. 46).

rodního obrození“ a naopak se přeceňuje německý faktor v českých dějinách, relativizují se výsledky odsunu Němců i pozemkové reformy v meziválečném období a podobně.⁵² Miroslav Grebeníček, sám vzděláním historik, který ještě na sklonku státněsocialistické éry, v době perestrojkového přehodnocování dějin, nejen obhajoval odsun jako nanejvýš spravedlivý historický akt, ale též velebil komunistickou kolektivizaci zemědělství jako důkaz pokroku a „skvělého vítězství“ únorové revoluce,⁵³ je sám vzorovým příkladem hlubokého zakotvení české národněkomunistické historické imaginace, spjaté se jménem Zdeňka Nejedlého a politikou poválečné KSČ, v širokých řadách současných českých komunistů a jejich příznivců.⁵⁴ Proti síle tradice a hluboce zakotveným strukturám historického vědomí v širokých skupinách stranické veřejnosti směřuje svým kritickým hodnocením dědictví českého národního komunismu Miloslav Ransdorf.⁵⁵ Dopad či ohlas jeho názorů je v tomto ohledu, jak se zdá, však ještě zanedbatelnější, než je tomu v oblasti marxistické teorie.

Závěrem

V prvním desetiletí po listopadu 1989 byly otázky interpretace minulosti strany a její role v českých a československých dějinách klíčovým prvkem vývoje KSČM. První stadium hledání identity a spory o minulost měly diferenciací účinek, značně přispívaly k vnitřnímu i vnějšímu štěpení strany, čímž se *de facto* vytvářely podmínky pro pozdější konsolidaci a získání nového sebevědomí. Dodnes hrají obrazy minulosti zásadní roli v procesu utváření a utužování politicko-kulturní identity uvnitř strany, jakkoli jejich potenciál jako příčiny rozkolů klesá. Bez nich však není možné politice a chování nejsilnější strany české radikální levice porozumět. Motivy identity hrály u českých komunistů patrně důležitější roli než u ostatních velkých stran (snad s výjimkou lidovců), často i na úkor substanciálních politických témat a problémů. Zároveň nelze roli minulosti v politice strany i jejím vnitřním

52 Viz např. GREBENÍČEK, Miroslav: Většinu členů nezviklaly účelové dezinformace. In: TÝŽ: *Prameny naděje*, s. 103–107 (převzato z *Haló novin*, 7.8.1993; viz pozn. 19); TÝŽ: Vystoupení v Praze na Staroměstském náměstí 9. května 1995 při příležitosti 50. výročí osvobození Československa. In: *Tamtéž*, s. 171–179 (převzato z *Haló novin*, 11.5.1995). Srv. též např. KVASNIČKA, Václav: *Nepolepšitelní: Od Henleina k Neubauerovi*. Praha, Futura 1996; *Co bude následovat? Dokumenty k česko-německé deklaraci (prosinec 1996 – únor 1997)*. Praha, Haló noviny 1997.

53 Srv. GREBENÍČEK, Miroslav: *Cestou k Vítěznému únoru: Břeclavský region v letech 1945–1948*. Mikulov, Regionální muzeum v Mikulově 1988.

54 Srv. též DVOŘÁK, Jaromír: Socialistický buditel českého národa. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 6 (1993), s. 6.

55 Srv. např. RANSDORE, Miloslav: *Zdeněk Nejedlý*. Praha, Horizont 1988; TÝŽ: *Čechem volbou: Militantní racionalista Kurt Konrad*. Praha, Orego 1997.

vývoji přečnovat. Směřování a konkrétní vývoj politiky strany, byt hluboce zakoreněné v reflektovaných tradicích i nerelektovaných sociálních praktikách předlistopadových dob, byly zejména od roku 1993 formulovány na základě momentální politiké situace a kontextu.

Komunistická strana Čech a Moravy, jak se profilovala ve druhé polovině devadesátých let, není jen pouhou projekcí historických pozůstatků do postkomunistické doby, respektive přežilým historickým anachronismem s omezenou politikou životností. Ať už ji političtí teoretici definují jako subkulturní neokomunistickou, programově antisystémovou, sociálně populistickou či neoleninskou stranu, je zřejmé, že její vývoj v devadesátých letech byl určován na jedné straně dlouholetým vnitrostranickým zápasem a současně úsilím jednotlivých stranických vedení nalézt účinnou strategii politikého přežití. Počáteční sociálnědemokratizující, reformistická strategie, usilující o získání maximálního počtu voličů a v konečném důsledku podílu na vládě, byla postupně nahrazena strategií „levicového ústupu“ (Vladimír Handl), respektive „voličské reprezentace“ (Seán Hanley), založené na upevnění politicko-kulturní identity, důrazu na komunikaci mezi členstvem a vedením a pokračující ideologické profilaci. Vzhledem k celkovému průběhu vytváření českého levicového politikého spektra, a zejména politikému vzestupu Československé sociální demokracie pod vedením Miloše Zemana po roce 1993, byla tato taktika Grebeničkova vedení realističtější než původní Svobodova.

„Vyrovnávání s minulostí“ postupně nabralo u komunistů zcela jiný význam než ve většinové české společnosti, či spíše politice. Grebeničkovský pragmatismus do jisté míry pacifikoval, avšak nevyřešil základní dilema KSČM, spočívající v rozporu mezi „logikou volebního boje“ a „logikou voličské reprezentace“. První z těchto rysů po pádu reformistů představovali zejména neokomunističtí teoretici, kteří usilovali o formulování celospolečenské socialistické alternativy přijatelné pro širší levicovou veřejnost. Tento záměr také předurčoval jejich pojetí dějin jako kritického oboru, respektive kritického čtení vlastní minulosti, doplněné systematickým úsilím o teoreticko-metodologickou inspiraci domácím i zahraničním levicovým myšlením a vědecky fundovaným výzkumem. Druhý rys, tedy „logiku voličské reprezentace“ zaměřenou na uchování a posilování silné identity členů a příznivců strany, představovala přetrvávající konzervativní většina řadového členstva reprezentovaná lokálními aktivisty, stranickým tiskem i některými členy politikého vedení. Ti všichni preferovali program politikého a sociálního populismu, oslovujícího široké lidové vrstvy, a dějiny chápali povýtce jako „politiku dějin“ – tedy oporu vlastní identity a nástroj odporu proti nepřátelskému vnějšmu prostředí a kulturní hegemonii neoliberálního antikomunistického kapitalismu, která podle nich v Česku po roce 1989 zavládla.

Antikomunismus – ať už systémový, projevující se například v legislativě, či spontánní, nacházející výraz v převažujícím tónu české politiké žurnalistiky či nejrůznějších antikomunistických iniciativách – zůstal až do konce devadesátých let i později jedním z hlavních, ne-li nejdůležitějším sjednocujícím elementem Komunistické strany Čech a Moravy. Z hlediska českých komunistů je obviňování, že se „nevyrvnali se svou minulostí“, irelevantní, neboť pouze pou-

kazuje na morální nárok politického oponenta a jeho touhu „lustračně“ ovládnout diskurz dějin. Je pro ně také nevěrohodné, neboť sami dobře vědí, že s minulostí se – svým vlastním způsobem – musí vyrovnávat dnes a denně. Zůstávají tak nepohodlným stínem českého postkomunismu, neustále připomínajícím vytěsněné vědomí hlubokých společenských kořenů československé „normalizace“. Ve své morální dichotomii schematické tvrzení, že se komunisté „nevyrovnali“ se svou minulostí, je spíše než analýzou určité skutečnosti symptomem. Totiž symptomem toho, že se česká společnost jako celek a její elity – svou elementární politickou a profesní socializací stále většinou spjaté se dvěma desetiletími před listopadem 1989 – „nevyrovnaly“ s dobou, kterou jim KSČM svou zdánlivě paradoxní existencí neustále zpřítomňuje.

Studie vznikla v rámci grantového projektu Grantové agentury České republiky, registrační číslo 409/07/1189.

Materiály

Tragický případ Miroslava Dolejšího a Eugena Vrby

Prokop Tomek

V roce 1990 společnost rozdělila kontroverzní brožura s názvem *Analýza události 17. listopadu*. Obsah této práce se podstatně lišil od většinového vnímání doby před listopadem 1989 a po něm. Autor čelil mediálním útokům, zároveň mu vyjadřovaly podporu síly na samém okraji politického spektra. Jen malou pozornost tehdy veřejnost věnovala osobnosti autora a osobním motivům, z nichž taková práce mohla vzniknout.

Dnes je Miroslav Dolejší již mrtev. Jeho „analýza“ – co do žánru spíše pamflet – zůstává nadále dílem silně problematickým a seriózní historiografií odmítaným. Pokračující zkoumání perzekucí z doby vlády komunistické strany v Československu však otevírá i nečekané souvislosti a otázky, na které čtenář dnes již polozapomenutého dílka nemusí vůbec pomyslet.

Úřední dokumenty o soupeření Dolejšího s totalitní mocí dokládají zejména postupnou likvidaci talentovaného člověka. Za pozornost jistě stojí i neobvykle dlouhá doba pronásledování. Celkem osmnáct a půl roku, které Dolejší – s jednou přestávkou – strávil ve vězení komunistického režimu, ho staví patrně na první místo co do počtu „odkroucených“ let mezi československými politickými vězni. Kdo z odsouzcenců padesátých let se ocitl znovu na tak dlouho ve vězení v době „normalizace“? V neposlední řadě Dolejšího uvěznění za údajnou špionáž v roce 1976 narušuje zažitou představu o mírnější perzekuci v sedmdesátých a osmdesátých letech. Není to totiž případ ojedinělý. Státní bezpečnost i za „normalizace“ inscenovala provokace a účelově si přizpůsobovala výklad zákonů. Ve spolupráci

s justicí, zdánlivě podle práva, nemilosrdně ničila životy svých oponentů. V řadě případů, jako je tento, k tomu docházelo bez jakéhokoli zájmu světové nebo domácí veřejnosti. A nakonec, postoj některých bývalých spoluvězňů k Miroslavu Dolejšímu – osobnosti jistě svérázné – po roce 1989 byl možná novou křivdou v časech, kdy křivdy měly být napraveny.

„Normalizační“ případ Vrba a Dolejší

Představme nejprve kauzu Eugena Vrby, protože tragický postih Miroslava Dolejšího za „normalizace“ je s ní úzce propojen. Vrba se narodil jako Eugen Weinberger roku 1918 v Sečovicích na Prešovsku. Po vystudování gymnázia v Užhorodě pracoval jako úředník. K roku 1937 datoval Vrba později své členství v KSČ. Za války byl aktivní v partyzánském odboji. Po válce působil jako novinář, v roce 1952 se přestěhoval do Prahy. Od května 1968 byl redaktorem časopisu *Československý svět*, který vydávalo Ministerstvo zahraničních věcí – Československý ústav zahraniční. V roce 1968 se zapojil do „obrodného proudu“ v komunistické straně, za což byl fakticky již koncem roku 1969, právně pak v září 1972, z ministerstva propuštěn. Navíc byl v rámci čistek roku 1970 vyškrtnut z KSČ a jako mnoho podobně postižených měl potíže s hledáním místa. Několik let příležitostně pracoval jako novinář. Nakonec skončil u podniku Metrostav, formálně jako dělník, mohl ale vykonávat práci v administrativě.

V atmosféře permanentního podezírání byl jako Žid, údajně sionista z rodiny velkoobchodníka (otec byl ale učitelem), s nedoloženou stranickou a odbojovou minulostí, pro Státní bezpečnost podezřelý již v padesátých letech.¹ Od roku 1956 na něj StB vedla evidenční svazek pod heslem „Minulost“ pro podezření z (nijak konkrétně nezdůvodněné) špionáže pro Izrael. Po roce 1959 byl navíc zanesen (přestože nyní už byl bezpochyby členem KSČ!) do evidence takzvaných bývalých lidí, příslušníků „nepřátelských poražených tříd“. „Rozpracování“ pro špionáž nicméně bylo v roce 1964 bez výsledku ukončeno. Podruhé byl na Eugena Vrba založen osobní svazek v prosinci 1968, a to Krajskou správou StB v Praze pod heslem „Žluva“. Důvodem byly jeho kontakty se zahraničními novináři, jimž údajně předával (a asi také prodával) po srpnu 1968 „zkreslené informace o okupaci“ vojsky Varšavské smlouvy. V roce 1970 si Státní bezpečnost Vrba pozvala na zastrašující pohovor a svazek uložila do archivu, protože původní podezření se nepodařilo pro-

1 Eugen Vrba uváděl členství v KSČ před válkou i za války, nedochovaly se o tom však žádné doklady. Podobně tomu bylo s jeho odbojovou činností. Pro komunistickou byrokracii bylo po letech obtížné prověřovat tyto skutečnosti, a když se navíc jednalo o vcelku bezvýznamného jedince, snad to ani nepovažovala za důležité. To, co sám o své stranické příslušnosti a odboji tvrdil, bylo přijímáno s podezřením. Neexistovaly však ani důkazy, na jejichž základě by bylo možné jeho tvrzení odmítnout.

kázat. Byl ovšem nadále považován za nespolehlivou osobu. Od roku 1970 byl opět zanesen do evidence nepřátel, nyní jako „nepřátelská osoba“ III. kategorie.²

Konečně počátkem roku 1976 Státní bezpečnost zahájila třetí a poslední „operativní rozpracování“ Eugena Vrby. Agent II. správy Federálního ministerstva vnitra (správa kontrarozvědky pro boj proti vnějšímu nepříteli) číslo 2478, s krycím jménem „Jablonecký“, podal 18. února 1976 svému řídícímu důstojníkovi, podplukovníkovi Karlu Řezáčovi zprávu o svém rozhovoru s Eugenem Vrbou. Vrba agenta navštívil 13. února 1976 a sondoval možnost předávat přes „Jabloneckého“ do zahraničního tisku mimo kontrolu režimu za honorář odborné články o Československu. Uvažoval přitom, že jako vhodný kanál by mohlo posloužit například velvyslanectví Spolkové republiky Německo v Praze. (Agentem „Jabloneckým“ byl totiž bývalý dopisovatel Německé tiskové agentury (*Deutsche Presse Agentur* – DPA) s trvalým pobytem v Československu, rakouský inženýr Wilhelm Krasser.) Vrba hovořil i o plánech publikovat v časopisu *Listy*, který vydával v Itálii Jiří Pelikán.³

Státní bezpečnost projevila o Vrbovu iniciativu velký zájem. Druhého března 1976 byl na něj zaregistrován signální svazek pod heslem „Plevel“. Agent „Jablonecký“ dostal za úkol zjistit zdroj informací Vrbových článků a jejich pisatele. Texty byly totiž odborně fundované, zejména z oblasti informačních technologií. Pisatele Vrba ale nechtěl prozradit. Na pokyn StB se „Jablonecký“ s Vrbou scházel opakovaně, například 22. března 1976 ve svém autě před domem (údajně z opatrnosti). V autě byl ale zamontován odposlech.⁴

„Operativní rozpracování“ Eugena Vrby trvalo několik měsíců. Během nich se Státní bezpečnost snažila odhalit pozadí vzniku textů a také posoudit, jakou hodnotu vlastně tyto informace reálně mají. Agent „Jablonecký“ měl po celou dobu udržovat Vrba v očekávání, že se transakce podaří, aby ho nenapadlo hledat jiný „kanál“ na Západ, který by StB neměla pod kontrolou.

Úřední hodnocení obsahu článků nebylo jednoznačné. Podle informace určené pro náměstka ministra vnitra z 26. dubna 1976 byl náčelník správy automatizace FMV toho názoru, že dané informace pouze není žádoucí rozšiřovat. Podle odborníků z Generálního štábu Československé lidové armády však měly některé pasáže zpracovaných článků dokonce charakter „přísně tajné zvláštní důležitosti“. A naopak příslušník XI. správy FMV (kontrarozvědná ochrana ekonomiky Státní bezpeč-

2 Evidence „nepřátelských osob“, zřízená rozkazem ministra vnitra ČSSR č. 44 z 30.9.1970, byla obnovena „evidencí „bývalých lidí“. III. kategorie byla určena pro „reakčně zaměřené osoby, které se svými nepřátelskými postoji veřejně neprojevují, sdružují se ve skupinách mezi sebou nebo udržují styky s cizinci“. (Viz *Archív bezpečnostních složek*, Praha (dále *ABS*), fond (f.) A 2/4 (Sekretariát Federálního ministerstva vnitra, IV. díl), inventární jednotka 3.)

3 *Tamtéž*, Fond operativních a vyšetřovacích svazků a spisů StB, archivní číslo (arch. č.) 608508 MV, spis prověřované osoby, od března 1976 signální svazek, registrační číslo (r. č.) 10797, heslo „Plevel“, vedený na Eugena Vrba, agenturní záznam „Jablonecký“, s. 24–26.

4 *Tamtéž*, agenturní záznam z 22.3.1976, s. 127 n.

nosti) jménem Aibl soudil, že informace nejsou nikterak tajné a pisatel využíval jen oficiální publikované dokumenty. V informaci o případu ze 4. května 1976 již Aiblvův kritický názor chybí, ostatní výše uvedená stanoviska zůstávají beze změny.⁵

V obdobných případech musela Státní bezpečnost pro účely trestního řízení formálně „zoficiálně“ informace získané nelegální cestou (agenturní sítí, nepovolenými odposlechy, cenzurou korespondence a podobně). Tentokrát přiměla svého agenta, aby se přihlásil „dobrovolně“ se svědectvím – údajně proto, že získal informace o trestném činu a sám nechce porušovat zákon. Tak se (dle datace protokolu) 10. června 1976 ing. Wilhelm Krasser dostavil na Federální ministerstvo vnitra, aby podal svědeckou výpověď o tom, co se dozvěděl od Eugena Vrby. Odevzdal i od něj získané rukopisy článků. Tyž den odpoledne byl Vrba zatčen a o dva dny později bylo proti němu vzneseno obvinění ze spáchání trestného činu podle paragrafu 105 – vyzvědačství. Až po výsledcích Vrba prozradil pisatele článků a zdroj svých informací. Čtrnáctého června 1976 byl pak zadržen Miroslav Dolejší.

Vězněm za Gottwalda, Zápotockého, Novotného...

Miroslav Dolejší se narodil 20. listopadu 1931 ve Velkém Přítočně u Kladna v rodině dělníka. Vyučil se strojním zámečníkem v SONP Kladno a studoval Vyšší školu strojnickou v Kladně. Ve druhém ročníku školy vyvěsil 7. října 1950 v klubovně Českého svazu mládeže během studentského večírku britskou vlaječku. Na návrh Vladimíra Kolmistra, tehdy předsedy Okresního výboru ČSM v Kladně, byl kvůli tomu Miroslav Dolejší se spolužákem Karlem Hofmanem na přelomu let 1950 a 1951 vyloučen ze studia na všech školách v Československu.⁶ Akt vyloučení se odehrál pod Kolmistrovým přímým a osobním nátlakem na spolužáky obou postižených.⁷ Počátkem roku 1951 byl Miroslav Dolejší poslán do Tábora nucených prací na dole Gottwald v Kladně-Švermově.

5 *Tamtéž*, Zpráva z 26.4.1976 – informace o průběhu akce PLEVEL.

6 RSDr. Vladimír Kolmistr (narozen 1930) se vyučil leteckým mechanikem, v roce 1964 absolvoval Vysokou stranickou školu ÚV KSČ v Praze. Byl předsedou Okresního výboru ČSM v Kladně, v letech 1954–1967 členem ÚV ČSM a v letech 1951–1964 působil jako politický pracovník v armádě. Na 14. (vysočanském) sjezdu KSČ na konci srpna 1968 byl zvolen do Ústřední revizní komise KSČ. V roce 1969 byl z KSČ vyloučen a nucen vykonávat dělnická povolání. V roce 1977 podepsal Chartu 77 a na sklonku 80. let spoluzakládal Klub za socialistickou přestavbu – Obroda. V srpnu 1989 byl trestně stíhán pro trestný čin hanobení státu a jejího představitele. V roce 1990 byl Vladimír Kolmistr kooptován do Federálního shromáždění a zvolen poslancem České národní rady.

7 *Sbírka Josefa Dolejšího*, Protokolární zápis jednání o návrhu na vyloučení žáků Hofmana a Dolejšího ze 2. ročníku Vyšší školy strojnické (M2), Kladno, 14.11.1950 (viz příloha tohoto článku).

V létě téhož roku, 3. června 1951, byl Miroslav Dolejší zatčen Státní bezpečností. Podle obžaloby se v červnu 1949 seznámil s údajným agentem americké zpravodajské služby CIC „Žeňkou“. Dodával mu zprávy o výrobě v SONP Kladno a prý na jeho pokyn vstoupil do Českého svazu mládeže, kde měl organizovat ilegální skupiny. Tyto skupiny měly shromažďovat zbraně pro státní převrat a provádět výzvědnou činnost. Dolejší byl údajně v kontaktu i se spolupracovníkem „Žeňky“, jistým „dr. Kubínem“, a na jejich výzvu se zúčastnil v Ústí nad Labem ilegální schůzky mládežnických aktivistů. Schůzce předsedal právě Kubín a bylo na ní přítomno několik zástupců mládeže z různých měst. Za akcí prý stála Národnědemokratická strana v ilegalitě a Kubín byl jejím vedoucím činitelem. Dolejší se pak několikrát setkal s jedním z přítomných jménem „Jarka“, který dělal spojku mezi ním a Kubínem. Předal mu prý větší množství zbraní, které předtím dostal od „Žeňky“ pro ilegální skupinu. Krátce nato, 31. ledna 1951, byl Dolejší zatčen Státní bezpečností. Po výslechu podepsal závazek ke spolupráci na odhalení „Žeňky“ a „dr. Kubína“ a byl propuštěn na svobodu. Ihned poté se prý ale setkal se spojkou „Žeňky“ a prozradil jí svůj výslech před orgány Státní bezpečnosti i to, že jim slíbil spolupráci. Dostal tedy instrukce, jaké zprávy má Státní bezpečnosti předávat, než mu bude obstarán ilegální byt a než bude moci odejít do zahraničí. Z toho nakonec sešlo a Miroslav Dolejší s kamarádem Rudolfem Václavíkem se skrýval na chatě ve Zbečně. Po dvou měsících skrývání byl v červnu 1951 zatčen.⁸

Vznik a činnost zmíněné ilegální skupiny nejsou zcela jasné, s největší pravděpodobností se jednalo o provokaci Státní bezpečnosti. Nasvědčuje tomu i skutečnost, že „Žeňka“, „Jarka“ ani „dr. Kubín“ přes své údajné rozsáhlé protistátní aktivity nebyli Státní bezpečností zajištěni a postiženi. Takové „štěstí“ bylo domnělým „agentům ze Západu“ dopřáno i v dalších obdobných případech. Vyšetřovací spis Státní bezpečnosti ovšem pochopitelně není zcela důvěryhodným pramenem, takže i když se provokace nabízí jako nejvěrohodnější verze, pravdu o pozadí případu přímo ze spisu nevyčteme.

Pětadvacátého září 1951 podalo Krajské velitelství StB v Praze trestní oznámení na skupinu dvanácti osob ve vazbě v čele s Dolejším (jeden člen údajné skupiny byl stíhán na svobodě). O rok později, 16. října 1952, Státní soud v Praze vynesl rozsudky nad deseti kladenskými studenty a úředníky, vesměs ve věku mezi osmnácti a dvaadvaceti lety. Pro Miroslava Dolejšiho jako údajnou hlavu skupiny obžaloba navrhovala trest smrti, nakonec mu soud vyměřil trest odnětí svobody v délce třidvaceti let, což bylo i tak nejvíce ze všech odsouzených. Během věznění prošel Miroslav Dolejší řadou vězeňských táborů včetně Jáchymovska. Od roku 1957 pak

8 ABS, Fond operativních a vyšetřovacích svazků a spisů StB, skupinový vyšetřovací spis V-2767 MV Dolejší Miroslav a spol., č. 163/51.

díky svým schopnostem pracoval jako projektant v technickém ústavu ministerstva vnitra ve věznicí Praha-Pankrác (takzvaný basaprojekt).

Miroslav Dolejší byl z vězení po devíti letech podmíněčně propuštěn na amnestii v květnu 1960. Nastoupil do podniku Závody elektrotepelných zařízení (ZEZ) v Praze, kde jako samouk rozvíjel své odborné schopnosti. Přestože neukončil střední školu, byl aktivní v Českém komitétu pro vědecké řízení, v České vědecko-technické společnosti Československé akademie věd a v obdobných akademických společnostech kybernetické, demografické a sociologické. Stal se odborníkem v oboru systémového inženýrství a v automatizovaných systémech řízení.

V roce 1968 se Miroslav Dolejší dosti široce občansky angažoval. V Závodech elektrotepelných zařízení byl tajemníkem Rady pracujících a podle záznamů Státní bezpečnosti měl být také členem přípravného výboru k obnovení sociálnědemokratické strany. Angažoval se i ve sdružení bývalých politických vězňů K-231. Od roku 1970 vystřídal několik zaměstnání a v listopadu 1974 nastoupil jako vedoucí výpočetního střediska a vedoucí dispečer panelárny Prefa v Praze-Malešicích.

Krajská správa StB v Praze Miroslava Dolejšího zařadila v listopadu 1973 do evidence „nepřátelských osob“ a v únoru 1974 na něj založila spis prověřované osoby.⁹

...vězněm za Husáka

Po řadě výslechů učinili pracovníci Státní bezpečnosti tento závěr: Koncem roku 1975 Eugen Vrba navrhl svému známému Miroslavu Dolejšímu, aby pro něj zpracovával články s libovolnou tematikou, které budou spolu uveřejňovat v zahraničí. Kromě kritických politických úvah o situaci v Československu a hospodářské spolupráci se Sovětským svazem články podle StB obsahovaly utajované skutečnosti z „hospodářsko-ekonomické oblasti“ (*sic*) a údaje se vztahem k bezpečnosti a obranyschopnosti státu. Takto znělo stanovisko znalců z Generálního štábu Československé lidové armády a z Ústavu pro využití výpočetní techniky v řízení.¹⁰

V průběhu vyšetřování se ještě rozšířil okruh pachatelů. Vrba při výslechu 5. července 1976 doznal, že krátce před zatčením odhalil sledování Státní bezpečnosti. Požádal proto svého příbuzného Zdeňka Chadrabu, aby kopie článků a další kompromitující dokumenty a knihy odnesl z jeho bytu a ukryl u sebe doma. Stalo se to snad jen několik hodin před domovní prohlídkou ve Vrbově bytě. Chadraba to dokonce

9 *Tamtéž*, Evidence svazků StB, 22.11.1973 registrován na Miroslava Dolejšího spis nepřátelské osoby č. 21364 „Mirek“, 1.2.1974 změna na spis prověřované osoby. Spis byl uložen 23.4.1976 pod archivním číslem 649086 a zničen 6.12.1989.

10 ABS, Fond operativních a vyšetřovacích svazků a spisů StB, arch. č. 608508 MV, spis prověřované osoby, od března 1976 signální svazek, r. č. 10797, heslo „Plevel“, vedený na Eugena Vrba.

i po zadržení při výslechu popíral. Při domovní prohlídce však byly u něj doma dokumenty nalezeny a poté bylo proti němu i jeho družce Marcela Zmatlíkové vzneseno obvinění z trestného činu nadřezování a křivé výpovědi. Zdeněk Chadraba strávil více než měsíc ve vazbě, Marcela Zmatlíková byla vyšetřována na svobodě.

Miroslav Dolejší odmítal obvinění z vyzvědačství. Hájil se tím, že nepoužil při psaní utajované informace, ke kterým neměl ani přístup. Naopak dokazoval, že kterých otevřených zdrojů, publikací, odborných periodik a publikovaných přednášek čerpal. V únoru 1977 zahájil ve vazbě protestní hladovku, která trvala více než tři měsíce! V dubnu 1977 požádal ministra vnitra o vyšetření křivého svědectví Wilhelma Krassera a jeho spolupráce se Státní bezpečností při falšování důkazního materiálu. Estébáckou hru však prohlédl až příliš pozdě a na jeho případ to už nemělo žádný vliv. Odpověď z Federálního ministerstva vnitra byla stručná: trestní stíhání je odůvodněné stavem důkazů a znaleckými posudky, nařčení Státní bezpečnosti z nezákonného postupu je nedůvodné.¹¹

Rozsudkem Městského soudu v Praze z 30. května 1977 byli pro trestné činy ohrožení státního tajemství a pokus o týž čin, ohrožení služebního tajemství a pokus o ně, ohrožení státního tajemství a pokus o vyzvědačství odsouzeni Eugen Vrba na deset let a Miroslav Dolejší na jedenáct let odnětí svobody ve druhé nápravně-výchovné skupině. Nejvyšší soud v září 1977 jejich odvolání zamítl a rozsudek potvrdil. Zdeněk Chadraba byl Městským soudem v Praze 22. června 1977 odsouzen na osmnáct měsíců podmíněně a Marcela Zmatlíková na šest měsíců podmíněně za trestný čin nadřezování.¹²

Aby vše proběhlo alespoň formálně podle práva, a zejména aby neohrozila své zájmy, zahájila Státní bezpečnost také trestní stíhání Wilhelma Krassera pro podezření ze spáchání přípravy trestného činu vyzvědačství. V listopadu 1977 ale vyšetřovatel StB trestní stíhání odložil. Krasser podle usnesení projevil účinnou lítost a věc oznámil ještě včas, takže se dalo následkům trestné činnosti Vrby a Dolejšiho zabránit.

V lednu 1985, sedmáct měsíců před vypršením původního rozsudku, byl Eugen Vrba podmíněčně propuštěn z nápravně-výchovného ústavu v Ostrově nad Ohří. Samizdatové *Informace o Chartě 77* zveřejnily o dva roky později krátkou zprávu o tom, že Vrbovi byl na svobodě upřen zvýhodněný důchod za účast ve Slovenském národním povstání (pobíral nyní jen 976 Kčs) a upřen nárok na byt, který byl navíc v době jeho věznění vyloupen a poškozen.¹³ Eugen Vrba zemřel 26. ledna 2004.

11 *Tamtéž*, vyšetřovací spis StB arch. č. V-32024 MV proti E. Vrbovi pro tr[estný] čin vyzvědačství podle § 105/1 tr[estního] zákona, Stanovisko ke stížnosti M. Dolejšiho pro náměstka ministra vnitra Vaníčka, 2.5.1977, s. 209-213.

12 *Tamtéž*, svazek 3, rozsudek Městského soudu v Praze z 22.6.1977, s. 6 n.

13 Případ Eugena Vrby po deseti letech. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 10, č. 5 (1987), s. 23 (v rubrice „Krátké zprávy“); T. A. [UHL, Petr]: Pokračující perzekuce Eugena Vrby. In: *Tamtéž*, roč. 11, č. 3 (1988), s. 18 (v rubrice „Krátké zprávy“).

Miroslav Dolejší byl vězněn nejprve ve Valdicích, od roku 1982 pak ve smutně proslulých Minkovicích, odkud byl propuštěn 31. října 1985, dvacet měsíců před vypršením trestu. Ve vězení tak jako politický vězeň strávil celkem osmnáct a půl roku svého života! Druhé věznění pro něj muselo být obrovským utrpením; mimo jiné byl odloučen od jediného syna, kterému bylo v době druhého zatčení v roce 1976 osm let.

Agent StB „Jablonecký“ alias Wilhelm Krasser zemřel v Praze 19. listopadu 1979. Poměrně krátká doba jeho spolupráce se Státní bezpečností v letech 1972 až 1979 byla velmi bohatá. Přestože jako dopisovatel západní tiskové agentury psal o komunistickém režimu až příliš ohleduplně, těšil se důvěře jak zahraničních novinářů a diplomatů, tak domácí opozice, a nevzbuzoval žádné zvláštní podezření.

Státní bezpečnost si zvláště cenila Krasserovy zprávy v době přípravy státní smlouvy mezi Československem a Spolkovou republikou Německo, podepsané na podzim 1973. Jeho informace přímo napomohly v roce 1978 k vyhoštění západoněmeckého novináře Hanse Petera Rieseho i k postupu československých úřadů proti tiskové agentuře DPA. Informoval tehdy o schůzce diplomatů z velvyslanectví Spolkové republiky s disidenty, na níž se domlouvalo jejich vystoupení v západoněmecké televizi k desátému výročí srpna 1968. V roce 1973 měl Krasser velkou šanci získat místo korespondenta DPA v Moskvě. Státní bezpečnost i sovětská tajná policie (KGB) měly o to velký zájem, připravovalo se už Krasserovo převzetí řídicími orgány KGB. Nakonec dopadlo všechno jinak. Osud byl do jisté míry spravedlivý, když se Krasserův osobní život v Československu zhroutil. Pochopil, že žena, kvůli které v Československu zůstal, jej využívá. Rozvedl se a bez prostředků zanedlouho zemřel.¹⁴

Gesto satisfakce po listopadu 1989

Miroslav Dolejší vstoupil ve známost veřejnosti na podzim 1990, kdy publikoval svou *Analýzu událostí 17. listopadu*. Hlavním motivem textu je teorie velkého spiknutí – dohody mezi disidenty a komunistickou státní mocí v Československu a globálně velmocenské dohody mezi Spojenými státy a Sovětským svazem. Charta 77 měla podle Dolejšího jako opozice jen formální a vlastně matoucí význam. Hlavním smyslem její „povolené“ existence totiž bylo zejména dlouholeté usměrňování občanské nespokojenosti do takové formy, která by režimu neškodila. Disidenti, z velké části bývalí komunisté, se pak měli podílet na dohodnutém předání moci v listopadu 1989. Dolejšího „analýza“ byl prodchnuta i tradičními spikleneckými klišé, odkazy na spojení Židů, zednářů a komunistů. Tím si získala zájem extremistů.

14 ABS, Fond operativních a vyšetřovacích svazků a spisů StB, arch. č. 726078 MV, r. č. 2478, svazek agenta s krycím jménem „Jablonecký“.

tů, zatímco veřejnost, politická reprezentace a odborné kruhy ji vcelku jednomyslně odmítly.

Důvody, proč Dolejší svou „analýzu“ sepsal, můžeme bezpochyby hledat především ve zklamání ze zničeného života nadprůměrně nadaného a schopného člověka. Potvrzuje to i jeho rozhovor ze srpna 1991, v němž se zmínil o své vězeňské zkušenosti. Redaktor *Lidových novin* shrnul svůj dojem z četby: „Vaše analýza působí černě, velice depresivně. Není ani stopa nějakého východiska nebo optimismu.“ Dolejší reagoval až nečekaně otevřeně: „Lidé, kteří projdou válkou nebo kriminálem, prožijí něco, co si neumíte představit. Vojáci mají zbraň, mohou se bránit, kdežto v kriminále jste vystaveni tak fantastickému ponížení a destrukci, že vás to poznamená na celý život. Ta deformace je obrovská. Dlouhotrvající ponížení zbaví mukla vztahu k hodnotám, které platí v civilu. Je to stav, který se nedá nijak odreagovat, snad jenom tím, že byste zabil lidi, kteří vás tak ponížili. Stav trvalého vyřazení a ponížení si nikdy nemůžete kompenzovat...“¹⁵

Domnívám se, že vysvětlení Dolejšiho odporu k Chartě 77 může spočívat právě v osobní zkušenosti z padesátých let. Nemalá část signatářů Charty tehdy zastávala vůči komunistickému režimu zcela jiné postoje než Miroslav Dolejší. Vzpomeňme na vyloučení ze střední školy v roce 1950, které stálo na počátku jeho dlouholeté perzekuce. Zásadní roli v něm sehrál Vladimír Kolmistr – pozdější signatář Charty 77, v listopadu 1989 aktivista Občanského fóra, za nějž byl kooptován do Federálního shromáždění a ve volbách v roce 1990 zvolen poslancem České národní rady.

Dolejší se hájil, že svou „analýzu“ sepsal pro potřeby Konfederace politických vězňů (KPV) a že nebyla původně určena pro veřejnost. Podkladem pro ni prý byly informace, které získal jako člen občanských komisí, působících na Federálním ministerstvu vnitra na jaře 1990. Po vydání svého elaborátu čelil i tlaku z řad Konfederace politických vězňů. Když byla zveřejněna informace, že podepsal závazek spolupráce se Státní bezpečností, měl být dokonce z konfederace vyloučen; nakonec z ní vystoupil v říjnu 1991 raději sám.

Dolejší ale jako tajný spolupracovník v dostupných zveřejněných podkladech (vedených od roku 1954) evidován není. Slib spolupráce podepsal po prvním zatčení v lednu 1951 z taktických důvodů a skutečně jej nijak nenaplnil. Své ilegální spolupracovníky před zájmem Státní bezpečnosti neprodleně varoval. Naopak sám se stal na dlouhá léta objektem té nejtvrďší perzekuce.

Po rozchodu s Konfederací politických vězňů se Miroslav Dolejší stáhl do ústraní. Za svou „analýzu“ čelil hrozbě několika občanskoprávních sporů. Byla z toho nakonec na jaře 1991 jediné žaloba na ochranu cti, kterou podal vedoucí bezpečnostního oddělení Ústředního výboru KSČ z roku 1989 Rudolf Hegenbart (!); žalobce ji však vzal v červenci 1991 sám zpět. Miroslav Dolejší v devadesátých

15 Důkazy zalité do asfaltu. In: *Lidové noviny* (9.8.1991), s. 6.

letech publikoval další články, zejména v pravicovém tisku. Na Slovensku vydal i dvoudílné zpracování vzpomínek vězňů na padesátá léta *Chodbami opuštěnými*.¹⁶ Zemřel 26. června 2001.

Závěrem

Případ Eugena Vrby a Miroslava Dolejšího patří mezi politicky motivované konstrukce Státní bezpečnosti. Ve své době se případu nedostalo prakticky žádné pozornosti lidskoprávních organizací, světové ani domácí veřejnosti. Případy údajného vyzvědačství v Československu byly sledovány s větším (a zasluženým) zájmem až v pozdějších letech.

V roce 1990 nebyli Eugen Vrba ani Miroslav Dolejší, stejně jako další odsouzení podle paragrafu 105 trestního zákona č. 140/1961 Sb., automaticky rehabilitováni. Až 11. února 1991 Městský soud v Praze zprostil Miroslava Dolejšího i Eugena Vrbu obžaloby dle paragrafu 226, písmeno b) trestního řádu podle zákona o soudní rehabilitaci č. 119/90 Sb. Střední průmyslová škola v Kladně vydala Dolejšímu 24. června 1991 na základě zákona o mimosoudních rehabilitacích č. 87/1991 Sb. a pokynu ministerstva školství z 25. dubna 1991 Osvědčení o maturitní zkoušce.

V období změny režimu na přelomu osmdesátých a devadesátých let lze zaznamenat v souvislosti s případy odsouzených podle paragrafu 105 trestního zákona několik problematických momentů. Jak lze vysvětlit opomenutí v zákoně č. 119/1990 Sb. o soudní rehabilitaci, který se nevztahoval na pachatele trestného činu vyzvědačství podle zákona č. 140/1961 Sb., tedy na osoby odsouzené v letech 1961 až 1989? Přitom byli automaticky ze zákona rehabilitováni lidé odsouzení pro vyzvědačství podle trestních zákonů platných ve čtyřicátých i padesátých letech. V zákoně o soudní rehabilitaci vysvětlení tohoto postupu chybí. Přitom u celé řady odsouzených pro vyzvědačství lze i v době „normalizace“ vysledovat jako motiv jejich jednání nesouhlas s politikou Komunistické strany Československa. Hlavním iniciačním momentem byla okupace vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a následná „normalizace“ poměrů. Někteří skuteční vyzvědači pak předávali druhé straně informace, které jí pomáhaly proti Východu a mohly mít i podíl na výsledcích tohoto soupeření.

Vysvětlení, proč se při rehabilitacích v roce 1991 všem neměřilo stejným metrem, může spočívat v odlišné povaze represe v různých obdobích komunistického režimu. Zatímco v padesátých letech, vyznačujících se masovým pronásledováním, byli z vyzvědačství běžně obviňováni lidé, kteří vyzvědači již na první pohled nebyli, za „normalizace“, kdy se represivní aparát zaměřoval na konkrétní odpůrce

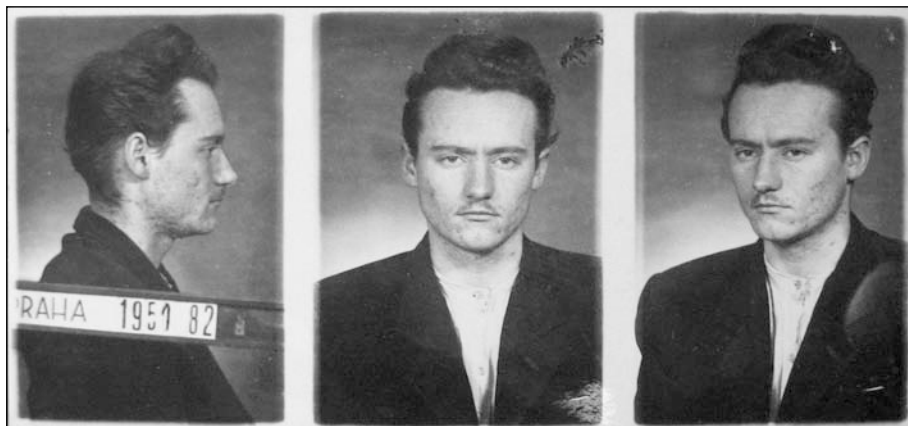
16 DOLEJŠÍ, Miroslav: *Chodbami opuštěnými*. Bratislava, Agres 1991.

či kritiky režimu, se mohlo zdát, že na stejném obvinění je něco pravdy. Kromě toho přežívá předsudek, že vyzvědačství je principiálně nečestné jednání. Zdá se, že i disent respektoval právo státu na stíhání vyzvědačství. Tento závěr podporuje sdělení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných s návrhem na výměnu zdejších „vyzvědačů“ za špiony vězněné na Západě. Důvod návrhu byl zejména humanitární a VONS pouze upozorňoval na fakt, že odsouzení svou vinu popírají.¹⁷

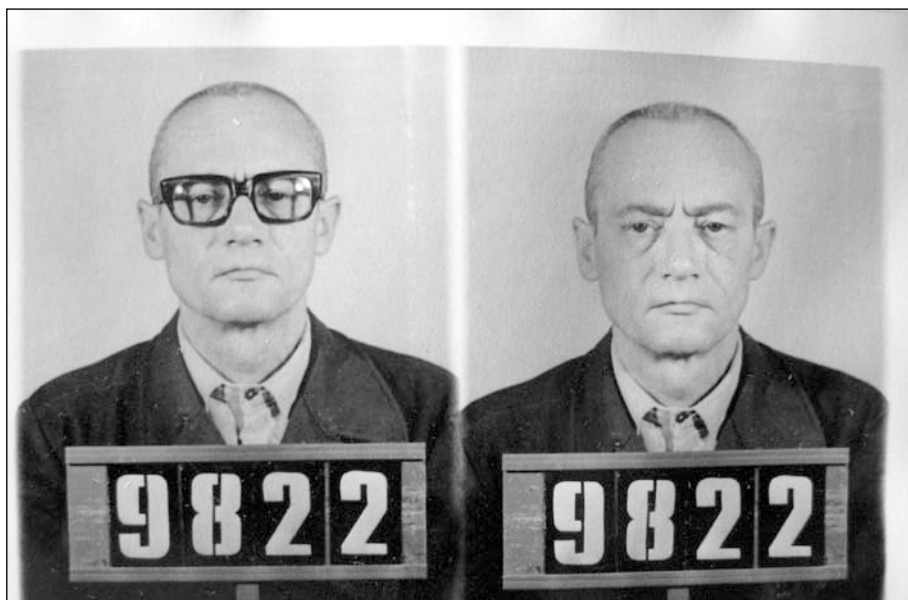
U případů údajného vyzvědačství, založených na zcela vykonstruovaném obvinění Státní bezpečnosti, pak nelze výše zmíněné opomenutí při rehabilitacích pochopit už vůbec. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných totiž dokonce již v osmdesátých letech mezi odsouzenými podle paragrafu 105 diferencoval, když vydal sdělení zpochybňující některé očividně podezřelé případy občanů vězněných pro špionáž.¹⁸ Bylo snad ustanovení o rehabilitaci trestného činu vyzvědačství ze zákona vynecháno v důsledku podcenění problému, když hlas poměrně nevelké skupiny postižených byl příliš slabý?

17 Sdělení VONS číslo 505. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 9, č. 3 (17.2.1986), s. 6.

18 Sdělení VONS číslo 690: Problematika trestného činu vyzvědačství. In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 13 (5.10.1987), s. 10–12.

Vězeňské fotografie Miroslava Dolejšího z roku 1951 z jeho vyšetřovacího spisu (Archiv bezpečnostních složek, Praha)

Vězeňské fotografie Miroslava Dolejšího z druhé poloviny sedmdesátých let z jeho osobního spisu vězně (Národní archiv, Praha)

Příloha

„Svůj stát nikým nedáme rozvracetí“

Redakce *Soudobých dějin* se rozhodla publikovat jako doplněk k článku Prokopa Tomka dokument o vyloučení „žáků Hofmana a Dolejšiho“ z druhého ročníku Vyšší školy strojnické v Kladně z listopadu 1950. Podle jejího názoru si zaslouží pozornost nejen tím, jaký měl význam pro další osudy Miroslava Dolejšiho, ale i proto, že svým obsahem a formou ilustruje celkem běžné sociálně-politické praktiky dané doby. Na zajímavosti mu přitom dodává, že iniciátorem aktu vylučování byl tehdejší předseda Okresního výboru Českého svazu mládeže v Kladně Vladimír Kolmistr, pozdější takzvaný reformní komunista, signatář Charty 77 a nakonec – po pádu komunistického režimu – poslanec Federálního shromáždění a České národní rady. Nejde tedy o dokument jednoduše neutrální, obě jeho hlavní postavy jsou veřejně známé a lze předpokládat, že někteří čtenáři mohou vznést „kunderovskou námitku“ o bulvarizaci a zneužívání těchto okolností. Následující řádky se pokoušejí tyto pochybnosti vyvrátit a poukázat na nezanedbatelný kontext, některé interpretační možnosti dokumentu a otázky, které jej ožívují pro dnešní dobu.

V jedné loňské přednášce o represích po únoru 1948 jsem namísto obvyklých odkazů na politické procesy ocitoval také ze dvou dokumentů konkrétní drobné represe (exekuce majetku a zákaz studia na střední škole) vykonávané prostřednictvím okresního národního výboru. Jedna z posluchaček reagovala slovy, že dokladů o takových drobnostech je v archivu mnoho, a co tím chci říct. Odpověděl bych takto: Těžko porozumíme atmosféře a realitě padesátých let i celému komunistickému systému, nepokusíme-li se pochopit, jak se komunistické vládnutí přenášelo do nejnižších složek společnosti a jak se v praxi vykonávalo. Nikoliv anonymní „oni“, ale zcela konkrétní a leckdy blízké osoby se podílely na realizaci toho, co chápeme jako komunistickou vládu. Abstraktní moc se musí konkretizovat na každé úrovni a vtáhnout do dění i ty, kteří o to nestojí. Názorným příkladem takové situace je právě předložený dokument.

Byť jde o stručný zápis, povšimněme si momentů, které jsou na něm dobře patrné a prozrazují něco charakteristického pro dobu, kdy vznikl. O *vyloučení ze školy* zde rozhoduje předseda okresního výboru Českého svazu mládeže, předseda školské skupiny ČSM a samotná třída! Neřeší se přitom vyloučení ze svazu mládeže, naopak se zdůrazňuje, že i po vyloučení ze školy budou potrestaní žáci „ve výrobě“ pod dohledem „díleňské skupiny“ ČSM. Kde jsou zástupci školy, jak může třída rozhodovat o takovém kroku? „Vládnoucí“ a „ovládaní“ na schůzi přitom společně neřeší jen osud dvou spolužáků. Kauza britské vlaječky na taneční zábavě se bleskurychle stává i testem, nakolik je tento kolektiv (přeneseně společnost) ochoten realizovat shora udílené pokyny a představy. Slova Vladimíra Kolmistra, že „lidově demokratický stát dává žákům možnost učit se a bude tuto možnost tím více dávat, čím kladnější bude jejich postoj“, neznějí jen jako zdůvodnění předneseného návrhu

na vyloučení, ale i jako výstraha těm, kteří by se snad dopustili podobných deliktů nebo s nimi sympatizovali. Zajímavá je i strategie těch, kdo ohrožené spolužáky hájí. Komunisty obecně adorovaný výchovný vliv kolektivu je obratně použit jako argument proti vyloučení, neboť „náprava je nejsnazší zde ve škole“, a „jak bude dílenská skupina ČSM moci kontrolovat jejich činnost“? Takticky se téměř nezpochybňuje vážnost jejich „provinění“, ale odkazuje se na kolektiv, který jim pomůže, zatímco vyloučením „zatrvdí se ještě více“.

Nezvyklý výsledek prvního hlasování, zamítající vyloučení, ovšem také zřetelně mění atmosféru „vyjednávání“. Ve hře je nyní už explicitně „celek“, který nedovedl vychovávat a nyní „mlčí“. Je symptomatické, že druhé, podstatně ostřejší kolo diskuse vrcholí zásadní otázkou, jaký je Dolejšího poměr k Sovětskému svazu. Dvacet hlasů pro vyloučení namísto původních dvou ukazuje, že třída po takových otázkách pochopila, nakolik je záležitost vyhocená. Až na dva hlasující proti (typické je i jejich jmenovité uvedení v zápise) se „přenos“ vládnutí povedl, byť možná s nezvyklými potížemi. I dnes si lze představit atmosféru ve třídě po ukončení schůze...

Předložený zápis by jistě stál za jazykovou analýzu a porovnání s jinými podobnými materiály, nakonec však chci poukázat na jiný, časově posunutý aspekt, který dost možná poukazuje na obecnější problém. Dolejšího další osudy, zčásti předznamenané v den jeho vyloučení ze střední školy, nahlíží téměř celá odborná veřejnost prizmatem jeho konspirační *Analýzy událostí 17. listopadu*. Kdo z těch, kteří razantně odsoudili „obskurního“ autora, se však vážně zamýšlel nad další otázkou, kterou editovaný dokument otevírá?

V listopadu 1950 byl vítěz i poražený jasný. Reprezentant vůle komunistické strany¹ byl vítězem, kdo se jí protivil, poraženým. A o téměř čtyřicet let později, když se kácel komunistický režim? Vladimír Kolmistr bezpochyby opět patřil k vítězům. Co ovšem Miroslav Dolejší? Není to otázka kruciólní nejen pro jeho životní bilanci a konečný pohled na svět, ale v jistém smyslu s širší platností – pro celé sociální skupiny, jež oba aktéři (možná vyhraněně) reprezentují? Zazněla již tehdy, na počátku devadesátých let, aby byla ve veřejném diskurzu rychle potlačena aktuálními transformačními zájmy.² Při přemýšlení nad čtyřiceti lety komunistického vládnutí, pádem starého režimu, vytvářením nového řádu a jeho historickou legitimizací však má smysl si ji klást. Nikoliv jako základ pro osočení, ale pro pochopení mnohých vyhocených debat o minulosti, živých i po dvaceti letech.

Jaroslav Cuhra

1 Najisto netvrđím, že Vladimír Kolmistr byl již tehdy v KSČ, ostatně mnohý funkcionář různých organizací vykonávající stranický zájem členem nebyl.

2 Srv. např. SUK, Jiří: *Labyrinthem revoluce: Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, Prostor 2003, s. 326–337; HADJIISKY, Magdalena: Vznik Občanské demokratické strany: Pokus o sociologickou analýzu. In: GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (ed.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2008, s. 84–90.

Vyšší průmyslová škola v Kladně

Kladno 14/11 1950

Protokolární zápis

jednání o návrhu na vyloučení žáků Hofmana a Dolejšího
ze 2. ročníku vyšší školy strojnické (M2)

S[oudruh] Kolmistr (předseda Okres[ního] výboru ČSM v Kladně) předložil třídě návrh předsednictva OV ČSM, aby žáci Hofman a Dolejší byli vyloučeni ze školy. Jsou obviněni z následujících věcí:

1. 7/10 1950 zorganizovali večírek ČSM ve Vel[kém] Přítocně ve spolkové místnosti tamější skupiny. Na programu byl tanec při anglické jazzové hudbě, přičemž na čestném místě byla umístěna anglická vlajka; Dolejší, který má mimořádný zájem o anglický jazyk, anglicky vysvětloval názvy písní.

2. Dolejší, Hofman, gymnazista Lánský a absolvent gymnázia Procházka udržují styky s E. Hruškou (vyloučeným nedávno z gymnázia), který byl zapojen do protistátní letákové akce. Skupina se scházela ve Vel[kém] Přítocně; patřil k ní též syn dr. Václavíka, uprchlého do Anglie. – Procházka, jak známo, zastřelil u Lánského svého spolužáka Slaného.

3. Dolejší byl loni obviněn z přechovávání zbraní; byla provedena domovní prohlídka a (starší) zbraň byla též u něho nalezena; stejně u jeho přítele (součásti zbraní). Záležitost byla omluvena a vysvětlena jako projev mladické nerozváženosti a neukázněnosti.

4. Na okresním aktivu ČSM se zúčastnil diskuse; kritizoval tu stranu, jež prý nedává dobrý příklad, její funkcionáři se prý nechovají vzorně. Odsuzoval sovětské filmy jako špatně vychovávající lid; nedovedl uvést příklad – teprve dodatečně na okresním sekretariátu ČSM uváděl jako příklady filmy „Celý svět se směje“ a filmovou pohádku; v diskusi se ukázalo, že nepochopil myšlenku uvedených filmů.

5. Umístění anglické vlajky v sále je prý projevem solidarity k anglickému proletariátu. – (Proč je třeba projevovat solidaritu s angl[ickým] proletariátem právě britskou vlajkou, když víme, že Labour Party v době agrese na Koreji (*sic*) naprosto neprotestovala proti americké útočnosti...!?) – Ve výpovědích nebylo shody mezi Dolejším a Hofmanem, proč byla vlajka přinesena.

Nemůžeme nečinně přihlížet k takové činnosti a projevování takových názorů. Lidově demokratický stát dává žákům možnost učit se a bude tuto možnost tím více dávat, čím kladnější bude jejich postoj.

Proto OV ČSM navrhuje třídě M2, aby projevila svůj názor. Domnívá se, že oba zmínění žáci třídy by měli být vyloučeni ze školy a přeřazeni do výroby; tam by si brzy uvědomili, že si svůj stát nikým nedáme rozvracet!

S. Basl (předseda Š[kolské] s[kupiny] ČSM průmysl[ové] školy) vyzval k diskusi o návrhu.

S. Chaloupka: Budou-li vyloučeni ze školy, nebude to působit výchovně; zatvrdí se ještě více, jejich poměr se nezlepší.

S. Kupec: V prostředí, kde chybu udělali, mohou ji lépe napravit než jinde.

S. Průša: Nechápu, proč si Dolejší nevzal naučení z dřívějšího případu (tj. z pátrání po zbraních u něho).

S. Dolejší: U mne nebyly zbraně nalezeny – jen trosky zbraní!

S. Dundr: Když jsme se učili (r. 1947) v Poldovce, bylo zde mnoho trosek zbraní ve „šmelcu“. Bylo nás učňů 360 a každý si něco vzal!

S. Basl dává hlasovat, kdo je pro vyloučení a kdo proti; pro vyloučení jsou pouze 2 hlasy, proti němu jen 3 – ostatní se zdrželi hlasování.

S. Kupec: I když hlasuji proti vyloučení, nesouhlasím s jejich činy; domnívám se, že náprava je nejsnazší zde, ve škole!

S. Urban (zástupce OV ČSM): Jako celek mlčíte – nedovedli jste je vychovávat; dělníkům se to jistě podaří!

S. Kupec: Byli funkcionáři ČSM; myslili jsme si, že když jsou funkcionáři-svazáky, že musí být správně zaměřeni! O jejich skutečné činnosti se dozvídáme dnes poprvé! Za jejich chování je zodpovědná především skupina ČSM v Přítočně!

S. Kolmistr: Máme zjištěno, že ve Vel[kém] Přítočně řada členů ČSM nosí ve klopě nebo pod klopou anglické vlaječky.

S. Husák: Zdrželi jsme se při hlasování proto, že nemůžeme v několika minutách rozhodnout o tom, na co měl OV ČSM celý měsíc času!

S. Kozák: Jak bude dílenská skupina ČSM moci kontrolovat jejich činnost, budou-li přeraženi do výroby? Nebudou přece také vědět, co dělají v soukromí, jako jsme to nevěděli my!

S. Kolmistr: Svazáci, vám nemá jít o to, jaký měl který z obou prospěch, ale jaké měli smýšlení. Nesmíme trpěti ústupkaření!

S. Kupec: Pro nás je to vše překvapení – o ničem jsme dříve nevěděli!

S. Halwiger: Chceme znát podstatu obvinění; ať se vyjádří sám Dolejší!

S. Dolejší: Dne 7/10 t[oho] r[oku] jsme uspořádali večírek s hudbou, na němž byly písně české, německé (ne protistátní, podotýkám!) a anglické. Jazzoví fanouškové vědí, že označení písní je anglické – tak je tomu i v rozhlase. Hofman řekl, že když hrajeme anglické písně, můžeme vzít i anglickou vlajku. Nenapadlo nás, že by to mohlo skončit aférou! Přišel Urban ze Hřebče a protestoval; přes toto nedorozumění bylo v zábavě pokračováno. Neměl proti tomu námitek ani přítomný orgán SNB!* – Pokud se týče filmů: Na aktivu jsem prohlásil, že se nemáme vyhýbat kritice žádného filmu, tedy ani sovětského. Právo kritizovat filmy nemají jen placení kritikové, ale i my všichni. Ostatně členové skupiny se na tom shodli!

S. Urban: Shodli se na tom, poněvadž jsi je tak vychovával!

S. Dolejší: Tato kritičnost není důsledkem mé výchovy. – A pokud se týče návrhu na naše vyloučení, můj názor je takový: Takovým způsobem nelze nikoho vychovávat! Má-li někdo špatný postoj proto, že mu není vše jasné, měl by být poslán na školení. Ostatně já na tom jistě nic nezměním – je to jistě již rozhodnuto, zda budu vyloučen, či ne!

S. Průša: Připomínám, že školení je odměnou, ne trestem!

S. Kupec: Čí to byla vlajka?

S. Dolejší: Hofmanova.

S.(?): Dolejší, proč Ty jsi ji měl u sebe, když byla Hofmanova?

S. Dolejší: Hofman jel do Prahy a dal si ji ke mně. Není veliká, pouze asi 5 x 12 cm.

S. Basl: Divím se, že jste měli čas na takové večírky – měli byste raději plnit usnesení ČSM, školit atd.!

S. Valentin: V internátě bylo 13 chlapců, jimž byly prominuty přestupky, pak utekli 2 za hranice!

S. Čihák: Jaký máš vlastně poměr k SSSR? Tvůj prospěch z ruštiny (= 4) nesvědčí o kladném poměru!

S. Dolejší: Nejsem sám – na ruštinu nadávají všichni, jak tu jsou, včetně Čiháka!

S. Čihák: Proč mluvíš za celý kolektiv?

S. Dolejší: Ruština mě nebaví a nejde mi.

Návrh na nové hlasování; všichni s ním souhlasí.

S. Husák: I s. Urban chyboval! Např. v září na okresní slavnosti KSC se opil! Dal tím špatný příklad jako svazák a čelný funkcionář ROH!

Hlasování: Pro vyloučení 20 hlasů,
proti němu ... 2 hlasy (Chaloupka a Runt),
zdrželo se hlasování ... 9 žáků.

S. Basl a Kolmistr končí schůzi.

* Poznámka ke str. 2: Na večírku nebyl trvale přítomen příslušník SNB; pouze na chvíli nahlédla jedna příslušnice pražského SNB, pocházející z Přítočna, ale hned odešla – právě když s. Urban odsuzoval to, že je zde britská vlajka.

Zapsal:

Ladislav Podruh [v. r.]

Za OV ČSM:

Za ŠS ČSM:

Za třídní skupinu ČSM:

Kolmistr [v. r.]

Basl Josef [v. r.]

Dundr Stanislav [v. r.]

Diskuse

„Jak se to tedy mělo dělat jinak?“

Historická komise Občanského fóra a Pithartovy otázky

Jan Křen – Pavel Seifter

Dokumenty Státní bezpečnosti jsou českým evergrýnem už od listopadu 1989. Ve své nedávno vydané memoárové knize se k listopadové minulosti vrací i osobnost v tomto směru z nejkompententnějších, totiž Petr Pithart, který si v titulku citovanou otázku klade.¹ Kniha má ovšem mnohem širší záběr. Dnes už je samozřejmé autorovo východisko, že s minulostí se nelze „vyrovnat“, ale jen „vyrovnávat“ znovu a znovu. Moudrý je však autorův postřeh, že ne všechny věci mají řešení a že i kolem dvacet let vzdálené minulosti budou různé náhledy a také spousta zklamání a rozhořčení. Už dlouho je velkým Pithartovým tématem, jak jsme jako jednotlivci i jako národ byli na takové vyrovnávání se svou vlastní minulostí připraveni. V tomto punktu je velmi kritický a na svůj přísný soud se připravoval dlouhým studiem i přemýšlením o národu a jeho dějinách. Třebaže se všemi jeho úsudky nemusí každý souhlasit, jeho kniha je poctivá, kritická i sebekritická, dobře napsaná a nezasloužila by si výtku často memoářům činěnou, že autor příliš vyzdvihuje svou osobu – od toho memoáry jsou a v tomto případě je autor skromný a nad míru se nevynáší.

1 PITHART, Petr: *Devětaosmdesátý*. Praha, Academia 2009.

Ale naším záměrem není jeho paměti recenzovat a posuzovat. Chceme se toliko – podtrhujeme: jako pamětníci, nikoli jako historici – vyjádřit jen k jednomu problému, totiž k otázce archivů v Listopadu, kterou autor ve své knize probírá na stranách 164 a 165. V nové vládě národního porozumění, ustavené 10. prosince 1989, byl na prvních dvacet dnů resort vnitra svěřen trojici Marián Čalfa, Ján Čarnogurský a Valtr Komárek, nežli jej 30. prosince jako celek převzal Richard Sacher. Petr Pithart píše právem a velmi decentně, že v tomto resortu „šlo vždycky všechno pomalu“, že „mizely stopy (archivy StB)“ a že „StB byla fakticky rozpuštěna (právně to šlo jedním vrzem) s mnoha chybami“ (s. 164). Autor si není jist, do jaké míry se na tom „podepsalo“ ono „obezičkové“ a „nepraktické“ řízení-neřízení zmíněnou trojicí, ale z pouhého pohledu chronologie je zřejmé, že po celou další kritickou dobu dění v tomto citlivém resortu – jak Pithart rovněž uvádí – „také mnoho chyb (chyb?)“ spadalo pod Sacherovu odpovědnost. Nechme stranou další vývoj, občanské (prověřkové) komise, lustrační zákon a zpřístupnění svazků Státní bezpečnosti, o čemž se Pithart zmiňuje a na což lze mít různé názory. Obsáhleji však ocitujeme jeho vyjádření k výše uvedené věci, která nás zde zajímá:

„Nikdo tu neobstál a já opravdu nevím, zda bylo vůbec možné obstát a jak se to mělo udělat. Výsledek byl přece docela tristní a naplňoval a naplňuje mnoho čestných, statečných lidí hořkostí a zklamáním.

Jak se to tedy mělo všechno dělat jinak? Tvrdím, že to by ale musel být od začátku jiný Listopad, musel by přijít dřív (a více se pak podobat revoluci). Kdyby však měl být jiný, musela by mu předcházet jiná doba, protože by to chtělo určitě i jiný národ, docela jinou opozici (...) To, co bylo v Československu v listopadu 1989 k máni, neumělo a nechťelo postupovat jinak než tak, jak postupuje právní stát. Bohužel ale s chybami, kterých se dopouští ten, kdo o právním státu zatím spíše jen sní, než aby jej měl naučený a zažitý. A který na něj neměl dost lidí. Ti, kteří se ocitli v centru moci, necítili od společnosti mandát například k tomu, aby obsadili násilím budovy s archivy estébáků. Ano, někdo mohl dát hned po 17. listopadu povel k útoku na objekty ministerstva vnitra. Nesměl by se ovšem psát rok 1989, nesměli bychom být v Československu na řadě s převratem jako (před)poslední...“ (s. 164 n.)

O tom, jak to tehdy bylo s archivy, svazky StB a mnoha dalšími dokumenty k předlistopadovému období, jak to bylo s institucemi, jež se profesionálně dějinami zabývaly, a konečně jak si s tím vším poradila tehdejší revoluce, dá se říci přece jen něco víc, než je v Pithartově knize. Chceme-li ji doplnit, činíme tak také proto, že jsme sice prožívali disidentské roky i převrat spolu s Pithartem i ostatními, ale přece jen trochu jinak, trochu jinde a dívali jsme se na všechno z trochu jiného úhlu.

Začneme podobně jako Pithart, když tuto otázku nastoluje, „malou odbočkou“: příběh, který chceme popsat, začíná ve skutečnosti už dost dlouho před Listopadem. Jednou ze skupin disentu byl i kruh historiků, který od roku 1978 vydával samizdat, pro jehož dvacet šest svazků a šest knih se ujal název *Historické studie*. K užšímu kruhu redakce kromě nás dvou patřili Miloš Hájek, Milan Otáhal, Zdeněk Kárník, Karel Jech, zesnulí historici Jiří Doležal, Jaroslav Mezník, Karel Pichlík a archivář Stanislav Šisler, na něž by se nemělo zapomenout. Už někdy v zimě

1987/1988 se tu začalo debatovat o vypracování koncepce budoucí svobodné historické obce, včetně analýzy režimní historiografie i školské výuky dějepisu, a v této souvislosti též o řešení otázky archivů, zejména archivů bezpečnostních a stranických.

K tomu tehdy napomohly i dva vnější podněty: z iniciativy Václava Havla připravovaný mezinárodní seminář k tehdejšímu výročí historických osmiček a na druhé straně chystaný sjezd režimní organizace historiků – Historické společnosti. K Havlovu semináři, jehož konání v Praze Státní bezpečnost znemožnila (konal se pak za mezinárodní účasti ve Vídni), kruh *Historických studií* připravil velkou celodenní konferenci několika desítek disidentů v žižkovském hotelu Tichý, což patrně bylo před Listopadem nejpočetnější takové setkání disentu;² materiály z této diskuse vyšly do jara 1989 ve dvoudílném samizdatovém sborníku.³

V létě 1989 se už počalo vytvářet pouto s kolegy z takzvané šedé zóny: několik desítek historiků a archivářů podepsalo tehdy náš návrh ostrého protestu proti sjezdu jmenované společnosti; text obsahoval i návrh obnovit tradiční Historický klub, který byl v osmdesátých letech rozehán a pod pozměněným názvem existuje jako stavovská organizace historiků dodnes.

Z kruhu *Historických studií* se také několik dnů po 17. listopadu vytvořila Historická komise Občanského fóra, jejímiž členy jsme byli spolu s Milanem Otáhalem, Václavem Kuralem, Stanislavem Šislerem a Zdeňkem Sládkem. Navázán byl též kontakt s přáteli z exilu, Vilémem Prečanem a Karlem Kaplanem. V Brně byl činný Jaroslav Mezník a v Praze ochotu k součinnosti projeвили kolegové František Šmahel, František Svátek, Jiří Kořalka, Jan Galandauer, Miroslav Hroch, Dušan Třeštlík, Robert Kvaček, Josef Hanzal, Karel Kučera, Jan Novotný, František Šamalík, Miloš Klimeš, Milan Švankmajer, František Janáček, z mladších kolegů se hlásili Antonín Kostlán, Jiří Pešek, Alena Míšková, Helena Krejčová a postupně i další.

Jak jsme řekli: tuto historii nebudeme líčit jako historici, ale jen podle své paměti a s oporou několika dokumentů z pozůstalosti nejpořádnějšího z nás, Karla Pichlíka, které uchovala jeho žena Anna;⁴ širší soubor písemností Historické komise OF je uložen v Archivu Ústavu pro soudobé dějiny. Paměť našich ještě živých přátel nám příliš nepomohla: Miloš Hájek byl tehdy naplno v politice, Milan Otáhal a Zdeňek

2 Pokud jde o datum tohoto setkání, je naše paměť nejistá. S dalšími přáteli, především s Milanem Otáhalem, Milošem Hájkem a Hanou Mejdrovou, jsme se shodli, že se konalo nejspíš na přelomu února a března 1988.

3 *Československo '88: Sborník příspěvků pro mezinárodní sympozium*. Praha 1989.

4 Dokumenty, které si z té doby Karel Pichlík zachoval, předal do Vojenského historického ústavu. Doma z nich zbyl nevelký soubor asi 15 dokumentů, které paní Anna objevila po jeho smrti a které nám při psaní této vzpomínky dala laskavě k dispozici. Do konce prosince 1989 jde o staré průklepy, obvykle doplněné jeho rukopisným přípisem data, dokumenty od ledna 1990 jsou xeroxové kopie.

Sládek v Laterně magie shromažďovali dokumenty pro „Bílou knihu“ o listopadových dnech, podobnou „Černé knize“ o srpnových dnech roku 1968, a Václav Kural záhy přešel do vládní komise pro studium událostí roku 1968. Asi největším handicapem je, že mezi námi už nejsou Karel Pichlík se svým přehledem a výbornou pamětí a Stanislav Šisler, který z nás všech do archivních věcí nejvíc viděl.

Za svůj bezprostřední úkol si Historická komise předsevzala vytvořit archiv Občanského fóra. Kromě toho cítila přirozeně potřebu postarat se také o obor, který byl „normalizací“ těžce postižen: navrhnout novou koncepci školské výuky dějepisu i novou strukturu historických pracovišť (obnovit zrušený Ústav T. G. Masaryka za vedení Karla Kučery, založit Ústav pro soudobé dějiny, kde se počítalo s Vilémem Prečanem, povolat do čela Historického ústavu ČSAV Františka Šmahela atd.); z Historické komise vzešel i podnět k vytvoření občanské a vládní Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1968–1970. V neposlední řadě se uvažovalo i o řešení citlivé otázky organizace a zachování archivů.

Počátkem prosince do Laterny magiky přinesl Stanislav Šisler nebo Jiří Pešek výzvu čtrnácti archivářů (Václav Babička ze Státního ústředního archivu, Vladimír Bystrický, Jan Pelant, Ladislav Dušek, Danuše Perutková a Ivan Štarka z oblastních archivů, Karel Litsch z Archivu Univerzity Karlovy, Jindřich Schwippel z Archivu Československé akademie věd, Karel Novotný, František Šuchma, Vladimír Růžek a Josef Maršál z archivních odborů ministerstva vnitra a životního prostředí). Signatáři vyzývali archiváře a pracovníky spisoven, aby všemi prostředky zabránili – citujeme – „ničení a ztrátám dokumentů, likvidaci a rozchvacování spisoven“ a aby se zachovaly i všechny „písemnosti kádrové, politické a hospodářské povahy, které jsou k událostem posledních čtyřiceti let uloženy v archivech a spisovných“. To odpovídalo i našim záměrům; Historická komise také tuto výzvu podpořila a vypracovala ihned prohlášení Občanského fóra, které se ještě večer 7. prosince vysílalo v rozhlasové relaci OF. V něm byl především zdůrazněn společenský zájem na uchování archivních dokumentů, vyslovovala se obava ze „snah některých bývalých i dnešních funkcionářů o zničení nebo zcizení“ těchto materiálů a varovalo se též před tím, že „podobné snahy vznikají i z dobré vůle“. Toto prohlášení bylo první, které tuto otázku nastolilo, a bylo také první, které za zachování nedotčených archivů činilo osobně zodpovědnými ministry vnitra české i federální vlády a rovněž vedení KSČ za archivy komunistické.

Ještě téhož dne vypracovala Historická komise pro Koordinační centrum Občanského fóra podrobnější materiál, který prohlášení doplnil ostrou kritikou nečinnosti státních orgánů a navrhoval na příslušných ministrech kategoricky požadovat, aby okamžitě nahradili stávající řídicí orgán archivní služby – Archivní radu – nezávislými odborníky (za předsedu byl navrhován Ivan Hlaváček), a dále aby byl vydán výnos, který by pod osobní trestní odpovědností ředitelům všech archivů uložil povinnost zajistit úplnost archivních fondů a spisoven, zvláště pak aby byly bezodkladně zabezpečeny (to byl pojem archivářů) tajné archivy, spisovny a fondy kádrové evidence v podnicích a institucích. S ohledem na tehdejší zrušení ústavního článku o vedoucí úloze KSČ, jež ukončilo propojení komunistické strany a státu, Historická komise požadovala i na vedení KSČ, aby přijalo obdobná opatření

v archivech stranických, které měly být převedeny pod gesci příslušných archivů státních; to se týkalo též archivu tehdejšího Ústavu marxismu-leninismu, kde byly shromážděny četné fondy vybrané ze státních archivů, jako byl například takzvaný Benešův archiv z doby londýnského exilu. V této věci pak jménem Koordinačního centra OF jednala delegace Historické komise na Ústředním výboru KSČ s Vasilem Mohoritou a jeho lidmi, kteří také o tomto jednání podepsali dokument, jenž snad bude v Archivu Ústavu pro soudobé dějiny.

Čtrnáctého prosince Historická komise (podepsáni Karel Pichlík a Pavel Seifter) zvláštním dopisem adresovaným ministerstvu kultury požadovala, aby i rozsáhlá knihovna Ústavu marxismu-leninismu, obsahující literaturu zkonfiskovanou Státní bezpečností, byla okamžitě převedena pod gesci Státní ústřední knihovny. Jestliže ještě 7. prosince Historická komise volila tehdy jediné možnou cestu veřejné mobilizace, pak tento případ ukazuje zásadní změnu postupu: v souladu s linií respektu k právnímu státu, kterou – jak zdůrazňuje i Petr Pithart – Občanské fórum razilo, obracela se Historická komise po reorganizaci vlády české a ustavení nové vlády federální vždy na jejich orgány; od 30. prosince tedy na Richarda Sachera, který převzal resort vnitra.

Osmého ledna 1990 Historická komise (podepsáni Pichlík, Seifter a Šisler) jménem Koordinačního centra OF zaslala ministrovi Sacherovi dopis, v němž jej v souvislosti se zprávami sdělovacích prostředků o případech ničení archivních dokumentů důrazně žádala, aby „bezodkladně učinil taková opatření, která zajistí úplné uchování písemností uložených v běžných i tajných archivech“, a aby upravil v tomto smyslu i příslušné předpisy. Novým dopisem z 10. ledna komise Sachera v této věci znovu urgovala; k tomu doplnila další požadavek, aby byly zajištěny takzvané protistátní tiskoviny a knihy, které Státní bezpečnost zabavila a jež měly být předány Státní ústřední knihovně. Kromě toho ve spojitosti s jeho rozhodnutím vrátit areál Břevnovského kláštera církvi ministra žádala, aby zajistil pro zde uložené archiválie potřebné umístění, jak už 4. ledna požadovali zástupci Občanského fóra Státního ústředního archivu. Dalším dopisem ze 14. ledna Historická komise Sachera znovu upomínala, aby byly splněny požadavky vyřčené v dopisech předchozích, a žádala též bezodkladné zajištění archivu takzvaného Studijního ústavu ministerstva vnitra, v němž Státní bezpečnost po léta shromažďovala dokumenty, které podle svého zájmu vybírala ze státních archivů.

Od Richarda Sachera Historická komise nikdy žádnou odpověď nedostala a dodnes nevíme, zda na oněch útrpných a zoufalých jednáních vedení Občanského fóra s ním, jak o nich píše Petr Pithart, tyto otázky vůbec kdy přišly na přetřes.

Tyto a další své návrhy Historická komise shrnula 4. ledna v obsáhlé zprávě pro Koordinační centrum Občanského fóra. V paměti se nám neuchovalo, jak a zda vůbec byl tento materiál v Koordinačním centru projednán. Nemáme též žádnou vědomost o tom, že by se kdy – jak píše Petr Pithart – uvažovalo o násilném obsazení budov s archivy Státní bezpečnosti; s jistotou ale můžeme říci, že v Historické komisi to nikdy nikoho ani nenapadlo. Pamatujeme se však, že k těmto budovám byly vysílány studentské hlídky, které jen marně pozorovaly a eventuálně hlásily podezřelá nákladní auta, která svůj náklad snad odvážela do papíren ve Štětí, jak se aspoň tehdy říkalo.

Jsme dodnes přesvědčeni, že ve věci zajištění a uchování archivů, jakož i ve věci rozdáváných či rozchvácených dokumentů zvláštních a kádrových oddělení v podnicích (ve skutečnosti poboček StB), byl jedině účinný ten postup, který navrhovali archiváři a jež převzala a zpřísnila Historická komise: důstojníci StB i úředníci složek archivní správy byli na strohou disciplínu navyklí a do hierarchicky uspořádané struktury se dalo zasáhnout jedině direktivně shora. Jistě by toto řešení neeliminovalo veškeré ničení, jistě by se našli i tací, kteří by rozkazy neplnili, ale úřední disciplína, risk existence, a dokonce nebezpečí trestního stíhání by nezůstaly bez účinku; pamatujeme sice radikální hlasy, které považovaly podobný postup za byrokratickou deformaci naší revoluce, ale to jsme už tehdy považovali za nesmysl.

Proč tedy, když stačilo dát na odborníky, vznikající nová moc na ně příliš nedala?

Možná že se tehdy mohlo (a mělo) zasáhnout dřív, i když první krok Historické komise v této věci přišel dost brzo, už 7. prosince. Ovšemže bylo tehdy mnoho zmatků, situace se měnila takřka každou hodinu, a nadto jen málokdo pracoval v Občanském fóru takřkajíc na plný úvazek – ještě dlouhé týdny jeden musel mýt okna, druhý topil v kotelně a jiný jezdil do služby ve vodohospodářské maringotce. Historická komise ostatně neměla na krku jen otázku archivů, kde ovšem bylo právě asi nejvíc nejasností; do leccého jsme neviděli nejen my, kteří jsme dvacet let nemohli do archivu ani vkročit, ale ani sami archiváři.

To všechno ovšem k vysvětlení nestačí. Za povšimnutí stojí cosi důležitého v pozadí Pithartova textu, důležitého i pro odpověď na jeho otázky, a tedy také pro tento náš text. Jde o roli historie a historiků v disentu i ve dnech převratu roku 1989. Narozdíl od „normalizované“ společnosti sedmdesátých a osmdesátých let hrály dějiny národa a jejich reflexe v disentu mimořádně silnou úlohu. V bibliografii z roku 1992 je zachyceno na tisíc dvě stě samizdatových titulů textů k dějinám, hlavně československým a českým.⁵ Jak se později ukázalo, jedním z pokusů o historickou reflexi byl i text, jehož tři autoři (Petr Pithart, Petr Příhoda a Milan Otáhal) si vzali za pseudonym jméno Podiven z Kosmovy kroniky. Pokud je nám známo, vyšel jejich text samizdatem až krátce před Listopadem, nebyl dokončen a nedokončený zůstal i v knize po Listopadu publikované. Tři „Podivenové“ neměli svou obec a o nich, jejich postoji a názoru na dějiny se nic nevědělo – škoda: v prostředí disentu by se jim možná víc rozumělo, než tomu bylo později a vlastně až podnes.

Nehledě na poslední předlistopadovou dobu vskutku velké historické diskuse v disentu proběhly vlastně dvě. První byla v letech 1977 a 1978 kolem textu o odsunu Němců, který vyšel pod pseudonymem Danubius (už tehdy mnozí z nás

5 Viz VLK, Jan – VAŇKOVÁ, Vendula – NOVOTNÝ, Jiří (ed.): *Minulost a dějiny v českém a slovenském samizdatu 1970–1989: Bibliografie*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1993.

znali autora a při výsleších před StB zapírali Jána Mlynárika); diskuse se vedla též o poněkud pozdějším textu Bohema (pseudonym Tomana Broda, Jiřího Doležala, Milana Otáhal, Petra Pitharta, Miloše Pojara a Petra Příhody). Výbor z textů této diskuse, vzešlý z podnětu Petra Pitharta, připravili v roce 1990 pro vydání v nakladatelství Academia Bohumil Černý, Jan Křen, Václav Kural a Milan Otáhal. Druhá diskuse se pak odehrála v letech 1984 a 1985 kolem dokumentu Charty 77 „Právo na dějiny“, jehož autoři (Rudolf Kučera a Jan P. Kučera) byli tehdy neznámí a svůj text nekonzultovali s historiky mezi signatáři Charty. Diskutovalo se povětšinou na dálku v různých samizdatových textech a diskuse byly dost jednostranné: Ján Mlynárik své stanovisko pod různými pseudonymy hájil, kdežto ostatní „pseudonymové“ nikoli – nebo se k nám možná jejich polemické texty nedostaly a teď leží někde v archivech.

V těchto diskusích se projeví různé názory i ve skupině *Historických studií*. To bylo vůbec pro disent charakteristické: všichni žili v tomtéž prostředí a hledali v dějinách odpovědi na vážné otázky minulosti a (tehdejší) přítomnosti – a přece se mýjeli. Ostatně v disentu byly také jiné skupiny, nejen *Historické studie* a „mandle-rovci“, o nichž píše Petr Pithart. Každá skupina (a nejednou i každý disident) měla své představy a k vytvoření společného názoru nutně nedocházelo – a proč také? Ačkoli Charta a lidé kolem ní tvořili jakýsi celek (a byli i dosud jsou tak vnímáni), žili každý také ve svém vnitřním okruhu, který měl své vlastní mikroklima a nesdílel nutně s jinými spoustu věcí včetně způsobu myšlení. Většinou o těch ostatních vlastně moc nevěděl, někdy vůbec nic.

Když se pak disidenti sešli v Laterně magice, opakovalo se totéž – *compartmentalisation* se tomu říká anglicky, česky „vytěšňování“ nebo prostě „nevnímání“. Také Občanské fórum v Laterně magice bylo jakýmsi celkem „revoluce“, ale zase si každý kruh i jednotlivci dělali své – organizace a chaos dohromady. Dost rychle tu vznikla řada odborných komisí, a jednu z prvních vytvořili právě historici z okruhu *Historických studií*. Ta se také soustředila na to, co sama právě považovala za důležité, totiž na reformu stavu oboru a jeho institucí. Součástí této aktivity byly přirozeně i archivy a historické dokumenty, za něž tito historici pociťovali profesionální odpovědnost a jež brali takřkajíc za svůj resort.

Jestliže svou autoritu vůči příslušným institucím a establishmentu „normalizované“ historiografie odvozovali z Občanského fóra, autoritu vůči OF odvozovali ze svého oboru. Není těžké si představit, že to v Laterně magice, zaujaté politikou – tou skutečnou, právě probíhající historií – zase mnoho neznamenalo. Koho v tu chvíli zajímaly takové detaily jako ten či onen historický ústav nebo katedra? Kdo měl čas se zdržovat historickými archivy? Až všechno bude v politice vyřešeno a zajištěno, měla přijít řada i na takové věci jako archivní dokumenty (i když se už tehdy hodně psalo a mluvílo o tom, že estébáci porůznu dokumenty pálí, aby po sobě zametli stopy).

Petr Pithart se zmiňuje i o jiném aspektu této věci, totiž o nedůvěře (chvillemi až paranoické) vůči takzvaným reformním komunistům a Obrodě, kam někteří šmahem zařadili také Historickou komisi, ačkoli – s výjimkou Václava Kurala – žádný z jejích členů v Obrodě nikdy nebyl; o tom ostatně více píše Jiří Suk v *Labyrintu*

revoluce⁶ a v *Dějínách a současnosti* o tom později vznikla polemika.⁷ To byl možná další důvod, proč nás Havel, Pithart i jiní poslouchali na půl ucha; jednou vůbec ne, podruhé zase až komicky dokonale, jako když nás třeba Václav Havel (už jako prezident) k jednání o Vojenském historickém ústavu vybavil rukou psaným glettem pro ministra obrany, který podle naší paměti začínal pěkným oslovením „Pane generále, věnujte se prosím historikům“ (podobně vypadalo i pověření Karla Kučery k obnově Ústavu T. G. Masaryka).

To se týká také archivní otázky, abychom se vrátili k našemu vlastnímu tématu. Petr Pithart se prostě mýlí, když tvrdí, že nikdo nevěděl, jak tyto otázky řešit. Na to nebyl potřebný ani jiný národ, ani jiný Listopad, ani nebylo třeba obsazovat násilím budovy StB – stačilo „nakupovat u odborníků“. V návrzích archivářů a historiků mělo Koordinační centrum OF k dispozici kompletní postup řešení – tak se nám to jevilo tehdy a jeví dodnes.

Jenže revoluce se odehrála v prostředí a čase, v nichž se všichni dost dobře nevyznali; a revoluce v tu chvíli také dala na Sachera, a ne na Podivena nebo na Historickou komisi – a vlastně na historii vůbec, jak už to v revolucích bývá. Tuto věc vidíme podobně jako Pithart. Možná že Listopad i zde srovnal krok se společností, která se za „normalizace“ naučila žít bez dějin, a zařadil se tak do nové přítomnosti, jíž se chvíli zdálo, že minulost či historii pro svou budoucnost moc nepotřebuje.

Ale to všechno jsou otázky k diskusi o příběhu, který je tu psán pamětníky – mladí kolegové a kolegyně možná tyto problémy osvětlí podrobněji.

6 Viz SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatký jedné politické krize*. Praha, Prostor 2003, s. 208–211.

7 Adéla Gjuričová zde zveřejnila článek „Občanské fórum v dokumentech“ (*Dějiny a současnost*, roč. 20, č. 6 (1998), s. 50), v němž kritizovala Historickou komisi OF, že nesouhlasila s kandidaturou Václava Havla na prezidenta a navrhovala Alexandra Dubčeka. Na to jsme se spolu s Karlem Pichlíkem ozvali a příslušné stanovisko Historické komise zveřejnili: jeho důvodem bylo, že Havel není ještě dostatečně známý a že jeho odchod by Občanské fórum těžce oslabil; proto se tu navrhovalo na přechodnou dobu do voleb kandidovat Dubčeka, po volbách pak zvolit Havla řádně a důstojně (KŘEN, Jan – PICHLÍK, Karel – SEIFTER, Pavel: *Historikové Občanského fóra a volba „sametového“ prezidenta*. In: *Tamtéž*, roč. 21, č. 3 (1999), s. 40).

Diskuse

Mnichov? A „pokus“ o jakou revizi?

Stíny v recenzi Piotra M. Majewského

Vít Smetana

V minulém čísle *Soudobých dějin* publikoval Piotr M. Majewski recenzi na mou práci *In the Shadow of Munich*.¹ Není to „popravný“ text, přesto je vůči knize navýsost kritický. Na následujících řádcích chci nicméně dovést, že recenzentovy výtky plynou zčásti z nepozorného čtení, či spíše listování mou knihou, a zčásti z neznalosti. Navíc je zřejmě jeho snahou hájit jakýsi „český pohled“ na britskou politiku vůči Československu na přelomu třicátých a čtyřicátých let – tedy entitu, kterou je dnes, po dvaceti letech svobodného výzkumu a diskusí, naštěstí již velmi obtížné v české historiografii identifikovat.

Majewski mi v úvodu přiznává využití široké pramenné základny, zejména britské úřední dokumentace, k níž jsem prý navíc vytěžil „řadu vzpomínek a memoárů, které dozajista obohacují vědomosti o zákrutech a nuancích britské politiky“ (s. 174).

1 SMETANA, Vít: *In the Shadow of Munich: British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938–1942)*. Prague, Karolinum Press 2008. Autorovi či redakci v úvodním bibliografickém údaji na straně 174 kuriózně vypadl kus názvu, a sice určitý člen před „Endorsement“. Viz MAJEWSKI, Piotr M.: Mnichov, Británie a pokus o revizi českého pohledu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 1 (2009), s. 174–176.

Jakkoli to zní paradoxně, už proti této zvláštní pochvale se musím ohradit: na vzpomínky a memoáry spoléhá můj text minimálně. Pokud je vůbec používám, pak kromě několika trefných glos vlastně jen coby ukázkou zpětné sebeprojekce některých osobností do minulých dějů. Na vzpomínky a memoáry se při seriózních pokusech o analýzu historických událostí spoléhat nelze. O to více jsem však pracoval s jinými zdroji neúřední povahy. Kromě řady editovaných deníků šlo rovněž o nepublikované soukromé prameny – počínaje proslulými dopisy Nevilla Chamberlaina jeho dvěma sestrám² přes deníky Anthonyho Edena, uložené rovněž v Birminghamu, deníky Johna Simona, deponované v Oxfordu, v neposlední řadě až po deníky Roberta Bruce Lockharta, uchovávané v britské Horní sněmovně. Poslední z nich jsem podle recenzenta „objevil“. Netuším, co znamenají jeho uvozovky. Konstatuji nicméně, že tento Lockhartův deník věnovaný čistě československé problematice z roku 1941 dosud nebyl badatelsky vytěžen. Když už je však řeč o důležitosti tohoto pramene, je také namístě si ujasnit, v jaké pozici vůči československému exilu v inkriminované době Bruce Lockhart působil. Není totiž pravda, že „plnil nejprve v letech 1939 až 1941 funkci neformálního, později pak plnoprávného představitele Velké Británie u československé zahraniční akce v Londýně“ (s. 174). Neformálním představitelem byl pouze do uznání československé prozatímní vlády v červenci 1940, poté byl oficiálně jmenován „britským reprezentantem u československé prozatímní vlády“. V létě 1941 však – ke vzájemné lítosti – veškerý formální vztah vůči ní ukončil, když byl jmenován šéfem nově založeného Výkonného výboru politického boje (*Political Warfare Executive* – PWE). Piotr Majewski se nejen v mé knize mohl dočíst, že post skutečně plnoprávného představitele u československé exilové vlády (tj. vyslance, později velvyslance) obsadil v roce 1941 neméně významný a Československu nakloněný Philip Nichols.

Osvětlení Lockhartovy role při uznání československé exilové vlády je zároveň jediným obsahovým přínosem mé publikace, který recenzent zmiňuje. Vše ostatní je zřejmě jen polemika, v níž riskuji námitku, že se „dobývám do otevřených dveří“... (s. 174) Platí to nejspíš i o mé snaze důkladně využít dosud „zasuté“ prameny či podstatně osvětlit do nynějšíka zkreslované či neprobádané děje a události, jestliže podle jeho názoru problematika, již se zabývám, „je českou a německou historiografií poměrně dobře probádaná a probírá se také v mnoha britských publikacích“ (s. 174). Má však recenzent o aktuálním stavu výzkumu tak dokonalý přehled, když vynáší tak jednoznačné soudy? Jistě, máme k dispozici zdejší texty ze šedesátých let, v nemalé míře poznamenané dobou svého vzniku,³ a dále dílčí

2 Jsou uloženy v Birmingham University Library. Od roku 2000 jsou spolu s Chamberlainovými deníky vydávány. Pro závěr Chamberlainovy kariéry viz SELF, Robert (ed.): *The Neville Chamberlain Diary Letters*, sv. 4: *The Downing Street Years, 1934–1940*. London, Ashgate 2005.

3 Za všechny jmenujme práce Jana Křena: KŘEN, Jan: *Do emigrace: Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha, Naše vojsko 1963; TÝŽ: *V emigraci: Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Praha, Naše vojsko 1969.

polistopadové studie o počátcích československého exilu, poměrech v emigraci či některých aspektech československé zahraniční politiky.⁴ Soustavná práce zabývající se meritorně britskou politikou vůči Československu a pokrývající i období před začátkem války však dosud napsána nebyla.⁵ Asi nejbližší komplexnímu zpracování tohoto tématu – navíc s cennými paralelně vedenými (už méně však komparativními) analýzami politiky vůči Polsku a Jugoslávii – se přiblížila práce Detlefa Brandese.⁶ Kromě krátké pasáže o původu československé emigrace však fakticky začíná počátkem války, na čemž nic nezměnil ani nakladatelský trik nakladatelství Karolinum, které pro český překlad německého originálu zvolilo nejen nový titul, ale i podtitul s časovým zařazením „mezi Mnichovem a Teheránem“.⁷ Britská historiografie na tom se zpracováním britské politiky vůči Československu není o mnoho lépe. Kromě dvou studií o uznání československé vlády,⁸ článku o nelehké vojenské spolupráci⁹ či kratších nadčasových zamyšlení¹⁰ publikoval první monografii na

-
- 4 KUKLÍK, Jan: *Londýnský exil a obnova československého státu za druhé světové války*. Praha, Karolinum 1998; TÝŽ: *Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci*. Praha, Karolinum 1996; KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš*. Praha, Karolinum 1999; TÍŽ: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*. Praha, Karolinum 2004; NĚMEČEK, Jan: *Od spojení k roztržce*. Praha, Academia 2003; KUKLÍK, Jan: *The Recognition of the Czechoslovak Government in Exile and its International Status 1939–1941*. In: *Prague Papers on History of International Relations*, roč. 1 (1997), s. 173–205; NĚMEČEK, Jan: *Edvard Beneš a Sovětský svaz 1939–1945*. In: *Slovanský přehled*, roč. 87, č. 3 (2001), s. 313–343; KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Spojené státy americké a uznání československé exilové vlády v Londýně*. In: SEMOTANOVÁ, Eva (ed.): *Cestou dějin: K poctě prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc.*. Praha, Historický ústav AV ČR 2007, s. 113–143.
 - 5 Důležité studie Viléma Prečana se věnují pozdějším fázím války: PREČAN, Vilém: *British Attitudes towards Czechoslovakia, 1944–45*. In: *Bohemia*, roč. 29, č. 1 (1988), s. 73–87; TÝŽ: *Vztah Britů k Československu v letech 1944–45*. In: TÝŽ: *V kradeném čase: Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Brno, Doplněk 1994, s. 38–59; TÝŽ: *Britové, Sověti a povstání*. In: *Tamtéž*, s. 78–98; TÝŽ: *The 1944 Slovak Rising*. In: DEAKIN, William – BARKER, Elisabeth – CHADWIK, Jonathan (ed.): *British Political and Military Strategy in Central, Eastern and Southern Eastern Europe in 1944*. London, Macmillan 1988, s. 223–234.
 - 6 BRANDES, Detlef: *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943: Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*. München, R. Oldenbourg 1988.
 - 7 TÝŽ: *Exil v Londýně 1939–1943: Velká Británie a její spojení Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. Praha, Karolinum 2003.
 - 8 BRUEGEL, Johann Wolfgang: *The Recognition of the Czechoslovak Government in London*. In: *Kosmas: Journal of Czechoslovak and Central European Studies*, roč. 2, č. 1 (1983), s. 1–13; DOCKRILL, Michael: *The Foreign Office, Dr Eduard Benes and the Czechoslovak Government-in-Exile, 1939–41*. In: *Diplomacy & Statecraft*, roč. 6, č. 3 (1995), s. 701–718.
 - 9 BROWN, Alan: *The Czechoslovak Armed Forces in Britain, 1940–1945*. In: CONWAY, Martin – GOTOWITCH, José (ed.): *Europe in Exile: European Exile Communities in Britain 1940–45*. New York – Oxford, Berghahn Books 2001, s. 167–182.
 - 10 CORNWALL, Mark: *The Rise and Fall of a ‘Special Relationship’? Britain and Czechoslovakia, 1930–1948*. In: BRIVATI, Brian – JONES, Harriet (ed.): *What Difference Did the War Make? Lei-*

dané téma až v roce 2006 Martin David Brown.¹¹ Konstatuji, že přelomovému roku mezi Mnichovem a zářím 1939 se rovněž soustavně nevěnuje; ale i kdyby tak činil, mělo přece smysl dokončit práci na jiné knize na příbuzné téma.

Zdá se, že Piotr Majewski tady hájí představu silně frekventovanou ve střeoevropském prostoru, totiž že s otištěním odborné monografie je dané téma v podstatě vyčerpáno – a další autoři je mohou nanejvýš glosovat či v detailech doplňovat. Sám jsem byl v průběhu vlastní práce na knize v pražských akademických kruzích opakovaně konfrontován s námitkou: „To přece už napsal Brandes!“ Je příznačné, že když jsem ji pak reprodukoval během svého studijního pobytu v Oxfordu, setkával jsem se s údivem a naprosto odlišným přístupem: Několik tamních historiků mi naopak zdůrazňovalo potřebu napsat jiný text, položit si v něm jiné výzkumné otázky a použít při tom další materiály, protože to vše může znamenat podstatný přínos našemu stupni poznání. Navíc ne vždy formuloval Brandes své závěry jednoznačně, k řadě dnes dostupných pramenů neměl na konci osmdesátých let přístup atd. A v neposlední řadě se stavba jeho textu diametrálně liší od mé.¹² Vrátím-li se k Martinu D. Brownovi, mohu říci, že po přečtení jeho knížky jsem dostal naopak ještě větší chuť do finálních prací na té své. Jeho závěry se totiž v mnoha směrech podstatně liší od mých. Kde Brown snaživě hledá konspiraci, já nacházím racionální vysvětlení britských přístupů. Kde se Brown marně snaží dokázat torzovitost britské archivní dokumentace, já – s komparativní výhodou studia rovněž archivní dokumentace české, americké, francouzské i sovětské – konstatuji, že britský úřední materiál svou bohatostí a komplexností naprosto nemá konkurenci. A ve výčtu odlišností by bylo možné dlouze pokračovat.¹³ Potom už máme na téma britsko-československých vztahů jen krátké, někdy vysloveně útržkovité pasáže v knihách Elisabeth Barkerové, Victora Rothwella, Vojtěcha Mastného či Martina Kitcheny.¹⁴ Tyto práce se však sou-

cester, Leicester University Press 1993, s. 130–150; HANAK, Harry: Prezident Beneš, Britové a budoucnost Československa. In: *Historie a vojenství*, roč. 44, č. 1 (1995), s. 13–39.

11 BROWN, Martin David: *Dealing with Democrats: The British Foreign Office and the Czechoslovak Émigrés in Great Britain, 1939 to 1945*. Frankfurt/M., Peter Lang 2006 (český překlad viz: TÝŽ: *Jak se jedná s demokraty: Britské ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii, 1939–1945*. Praha – Plzeň, Beta-Dobrovský – Ševčík 2008).

12 Viz má recenze v *Dějinnách a současnosti* (roč. 26, č. 2 (2004), s. 57, kniha, o které se hovoří).

13 Snad nejpodivnější je Brownovo programové odmítání těch pramenů, jež vrhají špatné světlo na exilové představitele v čele s Edvardem Benešem a nezapadají tak do jeho koncepce ryzích československých demokratů, kteří byli jen naprosto nepochopeni a soustavně shazováni britskými politiky a úředníky. Exemplárním příkladem je jeho názor, že k proslulým záznamům Jaromíra Smutného z Benešových jednání se sovětskými představiteli v prosinci 1943 v Moskvě je třeba přistupovat „s jistou opatrností“. Otázku, proč by měl prezidentův kancléř zkseslovat výroky svého představeného v jeho neprospěch, si však už autor nepoložil. A sovětské záznamy, které věrohodnost Smutného zápisů potvrzují, Brown vůbec nezná... (Viz BROWN, M. D.: *Dealing with Democrats*, s. 207.)

14 BARKER, Elisabeth: *Churchill and Eden at War*. London, Macmillan 1978, s. 261–271; ROTHWELL, Victor: *Britain and the Cold War, 1941–47*. London, Cape 1982, s. 180–193; MASTNY, Vojtech:

střeďují na jiná témata, československé problematice se věnují spíše v závěrečných fázích války a zejména Kitchenova kniha vykresluje tak jednoznačně kritický portrét prezidenta Beneše a jeho politiky, že i má vlastní (v Majewského očích nedostatečná) míra pochopení pro prezidentovy pohnutky a cíle je snad v porovnání s tou Kitchenovou přímo vzornou empatií...

A v neposlední řadě jsou Majewského slova o „dobývání se do otevřených dveří“ stěžejí pochopitelná ve světle toho, že jsem snad přeci jen v minulých letech jako první s využitím relevantní britské dokumentace zpracoval několik klíčových témat britsko-československého vztahu... Stalo se tak ve studiích nejen o Lockhartově roli,¹⁵ ale především o nesplněné garanci pomnichovskému Československu,¹⁶ otázce československého zlata v Londýně,¹⁷ nevyřešených finančních závazcích po 15. březnu 1939 a podobně.¹⁸

Značný díl recenzentovy pozornosti přitahuje Mnichov jako takový a jeho příčiny, což ostatně odráží i název jeho textu. Konstatuji však, že samotnému Mnichovu se má práce vůbec nevěnuje: krátká kapitola končící v závěru září je v podtitulu jasně

Russia's Road to the Cold War: Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941–1945. New York, Columbia University Press 1979, s. 32 n., 58 n., 100–104, 133–142, 186–192, 274–282; KITCHEN, Martin: *British Policy Towards the Soviet Union During the Second World War.* London, Macmillan 1986, s. 178, 187 n., 196, 241 n., 246.

- 15 SMETANA, Vít: Robert Bruce Lockhart and His Patronage of Czechoslovak Exiles and Their Political Programme in Britain during the Second World War. In: CHANDLER, Andrew – STOK-LOSA, Katarzyna – VINZENT, Jutta (ed.): *Exile and Patronage: Cross-cultural Negotiations beyond the Third Reich.* Berlin, Lit Verlag 2006, s. 167–177; TÝŽ: S Mnichovem za zády vstříc britskému uznání: Nad stránkami „československého deníku“ Roberta Bruce Lockharta. In: HÁJEK, Jan – KOCIAN, Jiří – ZÍTKO, Milan (ed.): *Fragmenty dějin: Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta.* Praha, Historický ústav AV ČR – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2006.
- 16 SMETANA, Vít: Zatracené závazky: Britové, Francouzi a problém garance pomnichovského Československa. In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 1–2 (2004), s. 88–109.
- 17 TÝŽ: Británie a československé zlato: ‘Case study’ britského appeasementu? In: *Soudobé dějiny*, roč. 8, č. 4 (2001), s. 621–658. Z prakticky identického materiálu zpracoval o čtyři roky později totéž téma australský historik David Blaazer. Zjevně jej však vůbec nenapadlo zjistit si, zda o problému nemohlo už být něco napsáno – kupříkladu v češtině. Tento způsob provádění heuristiky zdá se mi býti zvláště nešťastný, jestliže anglické resumé mé studie bylo dostupné na internetu. (BLAAZER, David: Finance and the End of Appeasement: The Bank of England, the National Government and the Czech Gold. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 40, č. 1 (2005), s. 25–39.)
- 18 SMETANA, Vít: Nevyřízené účty: Problém československých aktiv v britských bankách a snahy britské administrativy o jeho řešení po 15. březnu 1939. In: *Český časopis historický*, roč. 102, č. 3 (2004), s. 521–551; viz také TÝŽ: Beneš a Britové za druhé světové války. In: *Na pozvání Masarykova ústavu*, č. 1. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2004, s. 73–86; TÝŽ: Konfederacja czechosłowacko-polska a polityka Mocarstw. In: BLAŽEK, Petr – JAWORSKI, Paweł – KAMIŃSKI, Łukasz (ed.): *Między przymusową przyjaznią a prawdziwą solidarnością: Csesi – Polacy – Słowacy 1938/39–1945–1989.* Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej 2007, s. 120–131.

označena „Historical introduction“ a mnichovskou konferenci, v literatuře nesčetněkrát popsanou, záměrně přeskakují. Mnichov figuruje v mé knize jen coby onen přízrak, jenž vrhal dlouhý stín na britskou politiku vůči Československu v následujících měsících a letech – jakkoli neskonale více v očích československého exilu než v praktickém provádění britské politiky. Nazvat vlastní knihu *de facto* v souladu s legendou – tedy že Británie pokračovala v „mnichovanské“ politice ještě hluboko v letech války – a pak v celém jejím textu dokazovat opak, je samozřejmě riskantní počin. Sám jsem tu v sobě asi nezapřel vliv jednoho z mých učitelů – Jana P. Kučery.¹⁹ Na zjevný rozpor mezi zvoleným názvem a textem upozorňuje v jiné recenzi na mou knížku Adrian von Arburg.²⁰ Žádnou podobně nosnou výhradu jsem však v Majewského recenzi nenalezl. Zato jsem však na jeho dvou tiskových stránkách objevil ne jeden lapsus...

Majewski kupříkladu souhlasí s (údajně mou) tezí, že „pozdější (tj. po roce 1939) odpor Foreign Office ve věci uznání československých exilových vlád, přehodnocení Mnichova a podobně nebyl jen důsledkem intrik ‘mnichovanů’, nýbrž vycházel také z řady racionálních důvodů“ (s. 175). Vedle polského kontextu a stanoviska Spojených států recenzent dodává: „Sám za sebe bych k tomu připojil setrvačnost Foreign Office, charakteristickou pro všechny zbyrokratizované centrální úřady.“ (s. 175) Kondicionál je věru namístě, protože hned v úvodu mohl Majewski narazit na příslušnou badatelskou otázku: „Nebyl proces a kvalita jejich (tj. britských úředníků – pozn. autora) rozhodování ovlivněn čímsi jako byrokratickou strnulostí?“ – a v závěrečném shrnutí pak na potvrzení této teze: „Ve výsledku hrál ústřední úlohu v anglo-československém vztahu sociologický fenomén byrokratické strnulosti.“²¹ Ptám se tedy, jaký lepší servis už může autor recenzentovi poskytnout než shrnout svá zjištění do závěru nazvaného „General Conclusions“? A to se téměř zdráhám rozebírat další Majewského nepřesnosti či dezinterpretace obsažené jen v souvětí citovaném na začátku tohoto odstavce: československá exilová vláda přece byla od července 1940 až do listopadu 1942 jen jedna, jakkoli se měnila míra jejího mezinárodního uznání, a „intriky ‘mnichovanů’“ v období po roce 1939 skutečně patří spíše do oblasti českých ukřivděných legend než seriózního historického výzkumu, takže pro ně v mé knize nelze nalézt ani částečnou oporu.

Podle recenzenta dále zastávám tezi, že postoj britských politiků a diplomatů byl prost antičeských předsudků. Takto kategoricky toto tvrzení nehájím, nicméně

19 Viz KUČERA, Jan P.: „...je hodně Hitlera ve Wagnerovi“. *Kapitoly z estetické politiky*. Praha, ISE 2001. Kučerův výklad se nese především v duchu vyvracení citátu, který použil pro titul své knihy.

20 ARBURG, Adrian von: Mnichovský stín: Kniha o britsko-československém vztahu 1938–42. In: *Dějiny a současnost*, roč. 31, č. 12 (2009), s. 8.

21 „Was there not anything like a bureaucratic changelessness that influenced the process and quality of their decision-making?“ (s. 16) „As a result, the sociological phenomenon of bureaucratic changelessness played a central role in the Anglo-Czechoslovak relationship.“ (s. 311)

konstatuji, že ve sledovaném období nebyly v tvorbě britské politiky vůči Československu určující. Majewski tvrdí opak, což ovšem dokazuje předmnichovskými výroky berlínského velvyslance Nevila Hendersona (Češi coby „paličatá rasa“), Nevilla Chamberlaina („spor ve vzdálené zemi mezi národy, o nichž nic nevíme“) a aktivitami lorda Runcimana v době jeho československé mise. Tady je ale přece třeba rozlišovat mezi obdobím sudetské krize a dobou války! Zmíněné výroky a postoje každopádně odrážejí podrážděnost z nebezpečí, že by onen navenek ne zcela jednoznačný „spor ve vzdálené zemi“ (kterou pro Británii Československo nepochybně bylo) mohl po dvacetiletém vydechnutí opět zavléci Británii do války na kontinentu. Jistě, pro meziválečné období nalezneme v interních poznámkách (proslulých *minutes*) úředníků Foreign Office mnohem více podobných, politicky silně nekoektních výroků na adresu středoevropských národů a jejich představitelů. Jak na konferenci v Dundee v březnu 2002 poukázal Gábor Bátonyi, historik může takové poznámky doslova sbírat, podobně jako jiní sbírají motýly či známky. A nalezne je i pro národy „historické“ (řeceno Majewského terminologií) a jejich představitele. Situace se však mění po okupaci zbytku Česko-Slovenska a ještě více s vypuknutím války, jež přece představovalo zásadní zlom. Poté už ani ve vnitřních záznamech britského ministerstva zahraničí podobné výroky nenajdeme. Naopak kupříkladu 17. října 1940 William Strang, jedna ze špiček úřadu, zaznamená svůj názor, že poválečný český stát nedosáhne klidu, pokud z něj nebude „vymetena“ (*swept out*) německá menšina.²² Čechům se ani nikdo soustavně nevysmívá, a zatímco jejich revolučně vzniklé vládě se od britského kabinetu dostane uznání jako reprezentance Československa, Wenzel Jaksch není uznán ani jako představitel sudetských Němců – s poukazy na relativní neúspěšnost jeho německých sociálních demokratů v předválečných volbách (s. 211). Do Foreign Office má sice dveře otevřené, ale tím to začíná i končí. Majewski ovšem rozlišuje mezi antipatií vůči Benešovi a ostentativní vlídností vůči Jakschovi, což připisuje imperiální mentalitě britských elit, „v nichž byl hluboko zakódovaný pocit nadřazenosti vůči středo- a východoevropským národům, zvláště těm ‘nehistorickým’ (jako Češi), jakož i úcty vůči ‘civilizovaným’ Němcům“ (s. 175). Nemyslím si, že kupříkladu ve světle Strangova výroku toto tvrzení ob stojí, a jestliže je Majewski pro období po roce 1940 dokládá předmnichovskými výroky a postoji Hendersona, Chamberlaina a Runcimana, připadá mi to podobné, asi jako kdyby zájemce o polistopadové dějiny Československa při analýze československé politiky vůči Spojeným státům či Velké Británii na počátku devadesátých let poukazoval na prohlášení Bohuslava Chňoupka, Miloše Jakeše či Jana Fojtíka z roku 1988. Válka s Německem, Churchillův nástup a bombardování Londýna dokonaly pronikavou změnu politiky, započatou už po německé agresi

22 *The National Archives* (London), Foreign Office (FO) 371/24287, C 1447/2/12, Strangův záznam ze 17.10.1940.

vůči zbytku Česko-Slovenska, přičemž Henderson s Runcimanem politicky dohráli hned na počátku války, Chamberlain pak o rok později.

Jistě, i v pozdějším období lze například nalézt – jak uvádí Majewski – výrok „úředníků Foreign Office“ posmívající se Benešovi homérským epitetem *polemetis 'ho benes*, tj. jakýsi „vychytralý přivandrovalec“ (s. 176). Ve světle nekonečných přednášek, jimiž Beneš úředníky britského ministerstva zahraničí při svých návštěvách opakovaně obšťastňoval, se však stěžl lze této ironii divit. Vyvažuje ji ovšem dlouhá řada výroků uznávajících Benešovo mezinárodní renomé, jednoznačnou domácí podporu, rozhled, pracovitost. Ve své knize navíc opakovaně zdůrazňují, že v navenek šedé mase britských úředníků je dobré rozlišovat: autorem citovaného výroku byl Roger Mellor Makins, jenž byl uznání Československa i jeho představitelům nakloněn z celého Foreign Office nejméně. O důvodech těchto jeho postojů toho však bohužel nevíme mnoho – zejména proto, že jeho osobní pozůstalost je v oxfordské Bodleian Library na přání rodiny stále nepřístupná badatelské obci. Snad je ale namístě poukázat i na evidentní intelektuální úroveň britské byrokracie, již citovaný výrok odráží – v protikladu k převládajícímu přesvědčení řady českých autorů o tom, že úředníci Foreign Office byli vesměs zabezdění hlupáci. Sám Makins byl ostatně ve věku pouhých jednadvaceti let vybrán coby *fellow* na oxfordské All Souls. Kdo ví, jak je tento prestižní post, spojený s doslova královským ročním stipendiem, udělován (esej na zadané téma v den D, jež je poté anonymně hodnocena komisí složenou z oxfordských akademiků), asi nebude klasickým vzděláním a všeobecným rozhledem pozdějšího britského velvyslance ve Spojených státech (v letech 1953–1956) překvapen. A co dál lze z takové poznámky vyvozovat? Těžko říci, ale Churchill s Edenem ve vzájemné korespondenci na přelomu let 1943 a 1944 přezdívali československému prezidentovi „Beans“.²³ Pohoršující? Sám spatřuji v takové přezdívice hlavně smysl pro humor.

Za nejpodivnější považuji poslední z Majewského výtek, a sice že bylo nešťastné rozdělit téma polsko-československých plánů na konfederaci a vyjednávání mezi československými exilovými vládami (*sic* – opět) a centrem sudetoněmeckých sociálních demokratů do dvou kapitol. Ve skutečnosti se však jedná o kapitolu jednu, rozdělenou do dvou podkapitol se společným závěrem! Mohu recenzenta ubezpečit, že strukturu práce jsem dlouho zvažoval a nakonec se rozhodl pro kombinaci chronologického a tematického přístupu; tedy základní členění je chronologické, ovšem v jednotlivých časových úsecích se věnuji dominantním tématům – s předstihy a dozvuky. Ještě podivnější je tu však důvod Majewského kritiky. Mezi oběma záležitostmi podle něj existovalo „dosti výrazné propojení“, které se však projevilo až na jaře 1943: „Dá se totiž prokázat, že Beneš opustil ‘polskou kartu’ až poté, co se díky intenzivním sondážím ujistil o souhlasu Sovětů s poválečným vysídlením

23 Viz např. PREČAN, V: Vztah Britů k Československu v letech 1944–45, s. 45.

sudetských Němců z Československa, což bylo provázáno definitivní roztržkou s Jakschem.“ (s. 176) Já naopak ve své knize prokazují, že Beneš řekl sovětskému lidovému komisaři zahraničních věcí Vjačeslavu M. Molotovovi už 9. června 1942 při jeho návštěvě Londýna, „že pokud bude nucen vybírat mezi Polskem a SSSR, potom si nepochybně vybere SSSR“.²⁴ Beneš sám si to sice do vlastního záznamu nezapsal, avšak jednak k tomu měl dobré důvody a také svůj zápis pořizoval s nejméně dvoudenním zpožděním.²⁵ Navíc přesně totéž řekl už téhož dne ráno sovětskému vyslanci Alexandru Bogomolovovi, jak jsem teprve nedávno zjistil v moskevském Archivu zahraniční politiky.²⁶

Jistě, i věrohodnost hned dvou sovětských záznamů by bylo možno zpochybnit – pokud by ovšem Beneš sám následně nesdělil Bruci Lockhartovi, že výměnou za Molotovovo uznání předmnichovských hranic Československa souhlasil se stanoviskem sovětského lidového komisaře, že vznik československo-polské konfederace je podmíněn polským souhlasem se sovětskými požadavky obecně a těmi teritoriálními zvlášť. Připomeňme, že Lockhart už tou dobou nebyl plnoprávným britským představitelem u československé exilové vlády (jak se mylně domnívá Majewski), nicméně při svých pravidelných cestách mezi Londýnem a sídlem PWE ve Woburn Abbey se za Benešem v jeho sídle v Aston Abbots často stavoval. Podle vlastních slov se těšil prezidentovu „privilegovanému a důvěrnému přátelství“, a proto o svých soukromých rozhovorech s prezidentem nepodával do Foreign Office hlášení. Benešovo sdělení o rozhovoru s Molotovem však pokládal za natolik závažné, že se rozhodl učinit výjimku; přesto si však raději Lockhart vyžádal svou zprávu zpět, takže ji nenajdeme ve standardně řazené dokumentaci Foreign Office, ale pouze v Lockhartových osobních materiálech (s. 267 n.). A co přišlo potom? Samozřejmě proslulé „sovětské veto“ pro konfederaci, které lze pod dojmem nalezené dokumentace označit takřka za „vyžádané veto“, a po něm ochablé podvolení se z československé strany. Žádný ze smíšených polsko-československých výborů se ostatně už od července 1942 nesešel a 23. listopadu Beneš zareagoval navýsost vyhybavě na připravenost předsedy polské vlády Władysława Sikorského okamžitě podepsat alespoň jednoduchou polsko-československou alianční smlouvu, přestože toto mini-

24 RŽEŠEVSKIJ, Oleg A. (ed.): *Dokumenty, komentarii 1941–1942*. Moskva, Nauka 1997, s. 260, dokument č. 118 – Prijom Prezidenta Československé republiky Eduarda Beneše 9. června 1942. 25 Viz NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠTOVÍČEK, Ivan – TEJCHMAN, Miroslav (ed.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945: Dokumenty*. Praha, Státní ústřední archiv v Praze 1998, sv. 1, s. 348–351, dokument č. 171 – Záznam E. Beneše o rozhovoru s V. M. Molotovem 9.6.1942.

26 *Archiv vnějšněj politiky Rossijskoj feděrácii* (Moskva), fond Sekretariat V. M. Molotova (06), opis (inventář) 4, papka (složka) 25, dělo (archivní jednotka) 275, zápis z deníku vyslance SSSR při československé vládě A. Je. Bogomolova z 10.6.1942: Beseda s prezidentem Československé republiky Edvardem Benešem 9.6.1942.

malistické řešení bylo původně jeho vlastním nápadem.²⁷ A sovětská strana toto vše samozřejmě bedlivě sledovala. Tak jaképak Benešovo opouštění polské karty až na jaře 1943? Jestliže má ovšem recenzent jiné řešení, čekal bych, že to bude on, kdo v recenzi povede polemiku s tím mým. S něčím takovým se ovšem Majewski, zcela ignorující mé závěry, už nenamáhal.

Stejně tak si zřejmě nevšiml, že některá subtémata jsou v mé knize *ad fontes* monograficky zpracována poprvé a že některé z neustále opakovaných mýtů jsem jednoznačně vyvrátil. Vedle epizod typu domnělého uplácení Hitlera československým zlatem ze strany britské vlády ještě po 15. březnu 1939 sem patří kupříkladu údajná britská varování Benešovi v říjnu 1938 a v červenci 1939, aby se zdržel politických projevů, když v prvním případě toto tvrzení nemá vůbec pramennou oporu (slib přišel od samotného zlomeného Beneše, když tehdy na Britských ostrovech hledal především klid) a ve druhém případě je třeba alespoň dodat, že uvedené britské stanovisko zaznělo až jako odpověď na opakované dotazy československého vyslanectví, jaké chování se od exprezidenta, který se právě navrátil ze Spojených států, očekává (s. 159 a 163–165). Podobně jsem se vynasnažil, abych přesně zhodnotil míru sovětského vlivu na plnoprávné britské uznání československé vlády a abych analyzoval příčiny britského váhání: konfrontována s odporem dominií (hlavně Jižní Afriky a Austrálie) chystala se britská vláda – těsně před německým útokem na Sovětský svaz – učinit jakýsi mezikrok, tj. vypustit dehonestující adjektivum „prozatímní“ a jmenovat „britského diplomatického reprezentanta při československé vládě“, nadále si však chtěla zachovat právní rezervu vůči vládě jakožto reprezentantce Československa *de iure* (s. 229). A tak by bylo možné pokračovat. Za zmínku by snad stálo i oněch padesát biografických medailonů, jež v žádné jiné publikaci v tomto rozsahu nelze najít a k jejichž obtížnému sestavování mě vedla sisyfovská snaha postavit se zažitým stereotypům o oněch šedivých britských úřednících. Nic z toho ovšem bohužel vůbec nepřitáhlo recenzentovu pozornost.

A na závěr ještě pár slov k tomu, z čeho jsem rozčarován asi nejvíc – z recenzentova nálepkování a škatulkování. Sem patří především můj „revizionismus“ a jím hájený „český pohled“, který se podle jeho mínění snažím revidovat. První termín má v českém prostředí ty nejheretičtější konotace: z odštěpenectví od marx-leninského dogmatu se jeho dominantní vnímání přesunulo k revizionismu druhé světové války, revizionismu holocaustu, a především revizionismu sudetoněmeckému...

27 Viz ŠTŮVÍČEK, Ivan – VALENTA, Jaroslav (ed.): *Czechoslovak-Polish Negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance 1939–1944*. Prague, Publishing House Karolinum – Institute of History, Academy of Sciences of the Czech Republic 1995, dokument č. 150 – H. Ripka's Minutes of E. Beneš's and J. Masaryk's Conversation with W. Sikorski and E. Raczyński, 23.11.1942; viz též HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít – KOKOŠKA, Stanislav – PILÁT, Vladimír – HOFMAN, Petr: *Draze zaplacená svoboda: Osvobození Československa 1944–45*, sv. 1. Praha, Paseka 2009, s. 50.

Ne všechny historické revizionismy však obestírá podobně nebezpečné ódium. Ve své kritické reflexi revizionismu zpochybňujícího tradicionalistický pohled na počátky studené války dokázal Arthur Schlesinger junior s noblesou napsat: „...revizionismus je bytostnou součástí procesu, jímž historiografie – tím, že klade nové otázky a zkoumá nové možnosti – rozšiřuje své horizonty a obohacuje své porozumění podstatě věci.“²⁸ Že mě Majewski označil za revizionistu, ovšem kontrastuje s tím, co jsem sám napsal kupříkladu o sovětských záměrech na sklonku druhé světové války v kontextu hledání příčin války studené,²⁹ respektive o snahách historiků typu Geoffreya Robertse o mnohostrannou rehabilitaci Stalina coby soustavného mírotvorce, který měl jen rozumné cíle a po válce neusiloval o nic jiného než o harmonickou spolupráci se Západem.³⁰ V interpretaci mezinárodního vývoje na konci třicátých let zase ve své knize dávám v mnohém za pravdu R. A. C. Parkerovi (ovšem s významnou výjimkou jeho poněkud naivní interpretace sovětské politiky), u kterého jsem měl tu čest před lety studovat a jehož hlavní práce bývají označovány za „antirevizionistické“.³¹

Nemenší problém mám s „českým pohledem“. Oč jde, lze jen tušit. Pokud odpovídá pohledu těch, pro něž byl kupříkladu po dlouhá desetiletí Edvard Beneš nedůvěryhodným exponentem české buržoazie, aby se pak spolu se „zvoněním klíči“ náhle přerodil v hlavního představitele slušnosti, racionality a moudré zahraniční politiky, pak je jistě třeba takový přístup revidovat. Spíše než identifikace „českého pohledu“ je tu však namísto známé doporučení britského historika Edwarda Halletta Carr, totiž že před vlastní četbou historických textů by si měl zájemce nejprve zjistit co nejvíce o autorech, jejich založení a životních postojích...³² A podívám-li se na skutečně seriózní práce Jana Kuklíka mladšího, Jana Němečka, či dokonce Jindřicha Dejmka, jsou mezi nimi patrné interpretační diference a současně se každý z nich – i pod vlivem množství materiálu nastudovaného v zahraničních archivech – autorsky vyvíjí.³³ První ze jmenovaných mi ostatně knihu lektoroval.

28 SCHLESINGER, Arthur, jun.: *Origins of the Cold War*. In: *Foreign Affairs*, roč. 46, č. 1 (1967), s. 22–52. Citováno dle české edice: TÝŽ: *Počátky studené války*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 4, č. 1 (1997), s. 96–117.

29 Viz HRBEK, J. – SMETANA, V. ad.: *Draze zaplacená svoboda*, sv. 2, s. 8–16.

30 ROBERTS, Geoffrey: *Stalinovy války: Od světové války ke studené válce (1939–1953)*. Praha, BB/art 2008; viz též má recenze v *Dějínách a současnosti*, roč. 31, č. 1 (2009), s. 44, kniha, o které se hovoří.

31 PARKER, R. A. C.: *Chamberlain and Appeasement: British Policy and the Coming of the Second World War*. London, Macmillan 1993; TÝŽ: *Churchill and Appeasement*. Basingstoke – Oxford, Macmillan 2000.

32 CARR, Edward H.: *What is History?* Basingstoke, Macmillan 1986 (2. vydání).

33 Jako nejnovější ukázkou tohoto trendu lze uvést Dejmkovu monografii *Edvard Beneš: Politická biografie českého demokrata*, sv. 2: *Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)* (Praha, Karolinum 2008); viz též má recenze v *Dějínách a současnosti*, roč. 31, č. 9 (2009), s. 44, kniha, o které se hovoří.

Jistě by se mnou souhlasil, že při našich častých rozhovorech o československých dějinách se v devadesáti procentech případů shodneme. Je snad proto Jan Kuklík málo „český“ – při tak vysoké míře shody s „revizionistou“? Podobné nálepkování považuji v kontextu české historiografie za naprosto neudržitelné.

Mrzí mě, že od historika, jenž si získal nepochybnou odbornou reputaci několika svými publikacemi (psanými ovšem polsky, což je přirozeně v globálním měřítku handicapuje), zazněly v minulém čísle *Soudobých dějin* hlasité tóny jakoby sdílené východoevropské ukřivdění. Nepochybuji, že řada historiků v české kotlině je na ně příznivě naladěna a rovněž že nálepky „revizionisty“, se všemi jejími negativními konotacemi, se hned tak nezbavím. Věcné, racionální výtky jsem však v Majewského textu – na rozdíl od mylných tvrzení – nenašel žádné. Je s podivem, že autor tak lehkovážně dává v sázku svou odbornou kompetenci.

Recenze

Ideologická literatura v neideologickém provedení

*Dvacet let po roce 1989 vyšly první
moderní dějiny české literatury socialistické doby*

Alessandro Catalano

JANOŮŠEK, Pavel a kolektiv: *Dějiny české literatury 1945–1989*: sv. 1: 1945–1948; sv. 2: 1948–1958. Praha, Academia 2007.

Na úrovni žurnalistiky (ale nejen tam) prochází dvacáté století rychlým procesem vymazávání paměti, což vede k zjednodušujícímu a jednostrannému pohledu na minulost, který tak brání skutečné reflexi toho, co se stalo třeba jen před několika desetiletími. Také cenný teoretický nástroj totalitarismu, jež originálně rozvinula Hannah Arendtová (a po ní i mnozí další), se pomalu proměňuje v překážku podrobné analýzy jednotlivých totalitních systémů. Alespoň v tomto případě má pravdu slovinský filozof Slavoj Žižek, když tvrdí, že „pojem ‘totalitarismus’ vůbec není účinný teoretický koncept, nýbrž spíše svého druhu *nouzové opatření*: neumožňuje nám myslet, nenutí nás, abychom si osvojili nový pohled na dějinnou skutečnost, kterou popisuje; místo toho nás zprošťuje povinnosti myslet, nebo nám dokonce aktivně *zabraňuje* v myšlení“.¹ V důsledku mechanického používání tohoto pojmu

1 ŽIŽEK, Slavoj: *Mluvil tu někdo o totalitarismu?* Praha, Tranzit 2007, s. 5.

se dvacáté století stává obětí všeobecného zjednodušování, jež je postupně mění v „nevyjasněné“ století takřka bez historie. Přemíra debat o dějinách a politice se tak pomalu proměňuje v dlouhé (a nudné) totalitní období, v němž se vnitřní pohyb stává stále neviditelnějším. Což samozřejmě vede k tomu, že je s ještě větším zjednodušením charakterizováno jako „krátké století“ nezdarů a slepých uliček a že se vytváří dějinná kontinuita s předchozími obdobími, jimž jsou přisuzovány ne vždy zcela přesvědčivé „demokratické tradice“ (stále diskutovanější je ostatně případ Československa v letech 1945 až 1948).

Tento stav věcí se přirozeně významně odráží i na studiu literatury období socialismu a je skutečně štěstím, že jako základ pro další debatu, třeba i polemickou, byl publikován vyčerpávající a dobře členěný text. Po letech, kdy vycházely reprinty stručných přehledů, určených převážně pro studenty středních škol, se v českých knihkupectvích konečně objevilo, necelých dvacet let od roku 1989, solidní dílo věnované vývoji české literatury po druhé světové válce – čtyřsvazkové *Dějiny české literatury 1945–1989* (v celkovém rozsahu téměř 2500 stran). Toto dílo vyšlo ve chvíli, kdy žánr historie národních literatur zažívá hlubokou krizi, způsobenou stále rozšířenějším vědomím nemožnosti zrekonstruovat ideální obraz historické a literární minulosti, který by byl neutrální a objektivní zároveň. Někteří literární historici jsou dokonce toho názoru, že nebýt jejich nepostradatelné didaktické role (tuto situaci kromě jiného zhoršují neustálé „devalvační“ reformy učebních osnov, k nimž došlo v posledních letech v mnoha evropských zemích), dnes už by se dějiny literatur s největší pravděpodobností vůbec nepsaly.

Debata o omezeních rekonstrukce minulosti (zejména té literární) probíhala v poslední době tak trochu všude, v jednotlivých zemích ale dospěla k velice odlišným výsledkům, pokud jde o konkrétní účinek na psaní a vydávání historických přehledů se širokým záběrem. Například si lze snadno ověřit, že v Itálii je současně k dispozici značný počet titulů dějin italské literatury určených jak středoškolákům, tak univerzitním studentům a že nejvýznamnější italská vydavatelství i přední itálianisté dosud považují sepsání dějin italské literatury za jeden z hlavních úkolů literárního bádání.² V českém kulturním kontextu zase probíhala velice intenzivní a radikální diskuse, zvláště v několika posledních letech, o kánonech, metodách a samotné možnosti psát dnes dějiny literatury, v níž se ukázala jako překvapivě početná strana skeptiků.³ Aniž bychom ubírali na síle těmto argumentům, jež jsou

2 Viz poslední (a diskutované) „Evropské dějiny italské literatury“, jejichž autorem je Alberto Asor Rosa (ASOR ROSA, Alberto: *Storia europea della letteratura italiana*, sv. 1–3. Torino, Einaudi 2009), který již předtím, na počátku 60. let minulého století napsal „Syntézu dějin italské literatury“ a poté řídil edici monumentálního několikasvazkového díla, vydávaného nakladatelstvím Einaudi v 80. a 90. letech.

3 Viz alespoň PAPOUŠEK, Vladimír – TUREČEK, Dalibor: *Hledání literárních dějin*. Praha – Litomyšl, Paseka 2005 (diskusní články nad touto publikací z pera Pavla Janouška, Dalibora Turečka, Vladimíra Papouška a Tomáše Glance obsahuje monografická část časopisu *Česká lite-*

často inspirovány americkou „novou kritikou“ a popírají možnost vytvářet platné lineární a jednoznačné rekonstrukce literárních dějin minulosti, z hlediska člověka, který přednáší českou literaturu (tím spíše v cizině, kde se jazyková vybavenost získává s námahou během pěti let studia), představuje diskuse o potřebnosti či nepotřebnosti literárních dějin v mnoha ohledech přepych, který si žádný vyučující nemůže dovolit brát příliš vážně.

Tedy nelze než s uspokojením přivítat rychlé vydání (počínaje podzimem 2007) všech svazků *Dějin české literatury 1945–1989*, které vznikly během desetiletého projektu realizovaného Ústavem pro českou literaturu Akademie věd ČR pod vedením jeho ředitele Pavla Janouška (k původnímu formulování projektu přispěl rozhodující měrou také jeho předčasně zesnulý předchůdce Vladimír Macura).⁴ V tomto díle byly poprvé, systematicky, celistvým a neideologickým způsobem traktovány peripetie české literatury od konce druhé světové války po pád komunismu a čtenáři byl nabídnut spolehlivý referenční text, který nepochybně sehraje významnou roli ve výuce české literatury v příštích letech. Projekt *Dějin české literatury 1945–1989* byl kromě toho po dobu celého svého trvání doprovázen vydáváním mnoha přípravných materiálů, mezi nimiž se objevily důležité sborníky,⁵ čtyřsvazková antologie věnova-

ratura, roč. 54, č. 1 (2006), s. 29–76); WIENDL, Jan (ed.): *Hledání literárních dějin v diskusi*. Praha – Litomyšl, Ústav české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy – Paseka 2006; FEDROVÁ, Stanislava (ed.): *Hodnoty a hranice: Svět v české literatuře, česká literatura ve světě*, sv. 1: *Otázky českého kánonu. Příspěvky z 3. kongresu světové literárněvědné bohemistiky*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2006; WIENDL, Jan (ed.): *Literatura a kánon*. Praha, Ústav české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 2007; SLÁDEK, Ondřej – BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.): *O psaní dějin: Teoretické a metodologické problémy literární historiografie*. Praha, Academia 2008.

- 4 Budiž řečeno alespoň v poznámce pod čarou, že když vezmeme v potaz projekty uskutečněné v posledních letech Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (vedle *Dějin české literatury 1945–1989* byl přibližně v téže době dokončen i zásadní *Lexikon české literatury*), pak vyhlídka na krácení finanční podpory této instituce nutně budí značné rozpaky.
- 5 HRUŠKA, Petr (ed.): *Rok 1947: Sborník materiálů z konference (Praha 11.–13.6.1997)*. Praha, Alfaprint 1998; SVOBODA, Richard (ed.): *Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945: Sborník referátů z literárněvědné konference 40. Bezručovy Opavy (16.–18.9.1997)*. Praha – Opava, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity 1998; FORMÁNKOVÁ, Eva (ed.): *Návraty k velkým: Sborník referátů z literární konference 42. Bezručovy Opavy (14.–15.9.1999)*. Praha – Opava, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity – Slezské zemské muzeum 2000; DENEMARCOVÁ, Radka (ed.): *„Zlatá šedesátá“: Česká literatura, kultura a společnost v letech tání, kolotání a ...zklamání. Materiály konference pořádané ÚČL AV ČR 16.–19. června 1999*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2001; MATONOHA, Jan (ed.): *Život je jinde...? Česká literatura, kultura a společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století. Materiály z mezinárodní mezioborové konference (Praha 13.–15.6.2001)*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2002.

ná českému myšlení o literatuře⁶ a velký počet kritických statí, jež významně přispěly k přesnějšímu umístění různých dílků puzzle české literární minulosti, v předchozích desetiletích zásadně zpřeházených vlivem ideologických, politických a estetických tlaků různého druhu a intenzity. Konečný výsledek rozhodně nezklamal mnohé z nadějí, které tento ambiciózní projekt doprovázely už od samého počátku.

Zvláště významné bylo vydání prvních dvou svazků *Dějin*. Ty se věnují novému uspořádání kulturního systému a zapáleným literárním a estetickým debatám v prvních třech letech po osvobození (1945–1948) a dále budovatelské fázi socialistického systému, rozvoji velké utopie a krizi samotného systému (1948–1958); tedy období, jemuž scházel objektivní popis, který by vzal v potaz složitou společenskou situaci, jež měla tak hluboký dopad na literaturu. Tak jako je v prvním svazku obzvláště záslužná rekonstrukce debat o esenci české kultury (třebaže by možná stálo za to ještě víc zdůraznit roli, kterou sehrálo vyhnání Němců ve všeobecném ideologickém sblížení se sovětským Ruskem), ve druhém svazku je neméně důležitá pečlivá analýza mechanismů a forem, s jejichž pomocí byl budován, zejména v letech 1949 až 1951, velký utopický projekt socialismu i na literárním poli. Bez těchto nezbytných historicko-kulturních rekonstrukcí (dalo by se ale uvést mnoho dalších příkladů) by se jevily jako zcela nesrozumitelné ony první literární „diskuse“ po Stalinově smrti (jako příklad uveďme debatu o básníkově právu na smutek) a následně i důležitý okamžik krize utopického projektu v letech 1956 až 1958.

Třebaže je už delší dobu jasné, že celý kulturní systém padesátých let, a literatura především, sehrál při budování socialistické utopie prvořadou roli, scházela zejména na úrovni učebního textu jasná a v nejvyšší míře neutrální prezentace doby, která chce být až příliš často spíš vymazána než důkladně prostudována.⁷ Třebaže zbývá ještě hodně bodů, které by si zasloužily prohloubit, a objeví se další práce, které umožní ještě lepší poznání nejen mechanismů, jež usměrňovaly fungování literárního systému v padesátých letech, ale také vzájemných vztahů mezi jednotlivými autory a díly, nelze si nevšimnout, jak rychle se situace v posledních letech mění, ačkoli se tak děje více na badatelské než publicistické úrovni. Kromě mnoha iniciativ spojených s projektem *Dějin české literatury 1945–1989* měla zásadní význam zejména publikační činnost kompetentních badatelů (především Jana Šulce a Michala Špirita) a přesné a úplné rešerše v archivech realizované Michalem Bauerem, Jiřím Knapíkem a Pavlem Janáčkem.⁸ První dva svazky *Dějin* tak součas-

6 PŘIBÁŇ, Michal (ed.): *Z dějin českého myšlení o literatuře: Antologie k Dějinám české literatury 1945–1989*, sv. 1–4. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2001–2005.

7 Prvním výsledkem byl *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*, jehož editorem byl také Pavel Janoušek a který vyšel ve dvou svazcích v letech 1995–1998; dnes je v aktualizované podobě zpřístupněn také *on line* na webové adrese <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>.

8 Viz alespoň BAUER, Michal: *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Jinočany, H&H 2003; TÝŽ: *Tíseň tny aneb Halasovské interpretace po roce 1948*. Pra-

ně představují vyvrcholení procesu reinterpretace minulosti, započatého v devadesátých letech, a výchozí bod, jímž bude třeba poměřit všechny příští studie.

Chronologicky dílo začíná tam, kde skončily nyní už klasické čtyřsvazkové dějiny literatury uspořádané Janem Mukařovským (takzvané „akademické“), které zůstaly po vydání prvních tří svazků v letech 1959 až 1961 dlouhou dobu nedokončené. Jak je známo, publikace čtvrtého dílu, věnovaného první polovině dvacátého století a připraveného do tisku v roce 1969, byla na počátku „normalizace“ zastavena a svazek spatřil světlo světa až roku 1995.⁹ Pravděpodobně z důvodu, aby byl organický projekt dějin české literatury jednotně dokončen (i přes silná ideologická omezení v některých oddílech zůstávají svazky řízené Mukařovským dodnes nepostradatelným textem), uspořádání materiálu v nejnovějších *Dějínách* uchovává, byť v moderním strukturálním a terminologickém kontextu, vcelku podobný ráz, jako má Mukařovského projekt: kapitoly mají sice proměnlivou délku, ale každý svazek začíná detailní rekonstrukcí politického, kulturního a literárního kontextu (zejména ve dvou dlouhých kapitolách „Literární život“ a „Myšlení o literatuře“, k nimž se ve druhém svazku připojí ještě „Literární život v exilu“), po níž následují tradičnější oddíly věnované poezii, próze a dramatu a poté spíše novátorské kapitoly zaměřené na literaturu faktu, populární literaturu, literaturu pro děti a mládež a literaturu v masových médiích, oba svazky pak uzavírá bohatě komentované shrnutí základní literatury a pramenů (které má též za úkol nahradit absenci poznámek v textu). Skutečně radikální odstup od uspořádání předchozího projektu se projevuje úplným vyřazením monografických kapitol, které naopak u akademických dějin představovaly charakteristický rys díla. Pokud se ale prostor vyhrazený monografickým kapitolám ve čtvrtém dílu Mukařovského *Dějin* nepochybně zdál naddimenzovaný,¹⁰ ani výsledek dosažený jejich úplným zrušením se po pravdě ře-

ha, Akropolis 2005; KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha, Libri 2004; TÝŽ: *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha, Libri 2006; JANÁČEK, Pavel: *Literární brak: Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno, Host 2004.

9 MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.): *Dějiny české literatury*, sv. 4: *Literatura od konce 19. století do roku 1945*. Praha, Victoria Publishing 1995. V téže roce vyšel reprint jedněch z nejslavnějších dějin české literatury: NOVÁK, Arne: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. Brno, Atlantis 1995. Pro střední školy bylo o pár let později vydáno užitečné kompendium: LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1998.

10 Ohledně těchto kapitol se vyjádřil obzvlášť kriticky Vladimír Macura už v roce 1996: „Mám však pochyby nad přijatou zásadou včleňování vybraných monografických kapitol osobnostních. Zvláště v oboru literatury moderní se již nezdá být schůdné vyvolit několik 'emblematických' spisovatelských figur a reprezentovat jimi to či ono časové období. (...) V tomto bodě prostě konstrukce vypracovaná nad materiálem starší literatury ... v případě moderní literatury myslím jednoznačně volá po změně.“ (MACURA, Vladimír: *Akademické Dějiny české literatury*. In: *Tvar*, roč. 7, č. 2 (1996), s. 7.)

čeno nejeví příliš přesvědčivý. Abych uvedl nějaký příklad, vznikl tak paradox, kdy z české literatury padesátých let téměř zmizel Bohumil Hrabal: s výjimkou několika rozptýlených citací jsou ve druhém svazku věnovány stěží dva krátké odstavce jeho poezii (s. 238 n.), a dokonce jen jeden jediný jeho próze (s. 319 n.), což však není nikterak kompenzováno ani ve třetím svazku, mapujícím léta šedesátá, kdy byla část Hrabalových textů napsaných v předešlém období teprve vydána. Jiným spisovatelům, kteří publikovali svá díla „se zpožděním“, byl naopak vyhrazen mnohem větší prostor (jako příklad uveďme Vladimíra Holana, s. 218–221). Aniž bych chtěl vstupovat do složitých a sporných soudů, nedostatečnou viditelnost některých klíčových postav potvrzuje i analogický případ Josefa Škvoreckého (s. 320 n.) a v menší míře i Milana Kundery; pro srovnání lze poměřit s mnohem delším místem, které je ve druhém dílu věnováno prvotině Jana Skácela (s. 254 n.) nebo divadlu Zdeňka Kalisty (s. 390 n.). Lepší vymezení skutečného významu několika vybraných spisovatelů (stačily by podrobnější medailony Bohumila Hrabala, Josefa Škvoreckého, Milana Kundery, Vladimíra Holana, Jana Zahradníčka, Jiřího Koláře, Zbyňka Havlíčka, Egona Hostovského a Egona Bondyho) by pravděpodobně pomohlo omezit zkreslení jejich role a jejich významu v dobovém literárním kontextu,¹¹ které po mém soudu nelze ospravedlnit zdánlivě stejnoměrným rozdělením prostoru věnovaného jednotlivým autorům (které ostatně, jak je naznačeno výše, není vždy respektováno).

Pokud mezi hlavní formální přednosti díla, na němž se podílelo přes padesát odborníků, je nutno zahrnout velice nízký počet faktických chyb, které v tomto typu publikací často bývají naopak hojné – zřejmě je to výsledek velmi pečlivé revize textu – a dále bohatý obrazový aparát, pak z hlediska obsahu bylo obzvlášť významným řešením, že autorský kolektiv upustil od tradiční myšlenky jediné svrchované literatury (což v českém kontextu mimo jiné často vedlo k tradičnímu nadhodnocení poezie na úkor prózy). Naprosto tedy sdílím rozhodnutí popsat literární systém, který bude širší a členitější v porovnání s minulostí, ať už jde o takzvanou populární literaturu nebo o literaturu pro děti a mládež. Až na několik výjimek (mezi něž patří části věnované Přemyslem Blažičkem poezii a Pavlem Janáčkem próze) lze ale říci, že obecně se jako zdařilejší jeví oddíly soustředěné na literární otázky v širším smyslu (kulturní politika, cenzura, nakladatelství, časopisy a podobně) v porovnání s vlastní literární analýzou, kterou občas brzdí vůle nezapomenout na žádného autora a která, což je pro tento druh prací příznačné, se nedokáže vyhnout seznamu více či méně komentovaných jmen. Mezi nejzajímavější kapitoly díla určitě patří intermediální průzkumy a analýzy adaptací literárních textů pro film, rozhlas a televizi. Ve světle toho, co zde už bylo naznačeno, tolik nepřekvapí, že v obou svazcích

11 Tímhle způsobem je mimo jiné uspořádána má publikace věnovaná 50. letům, která by měla brzy vyjít v českém překladu (CATALANO, Alessandro: *Rudá záře nad českou literaturou: Česká literatura mezi socialismem a undergroundem*. Brno, Host 2009).

převládá prostor věnovaný poezii nad místem vyhrazeným próze. Zato však stojí za úvahu skutečnost, že ve druhém dílu je divadelní tvorbě věnováno skoro tolik místa jako próze. Navzdory záslužnému pokusu rozšířit obzor literárního systému není toto rozhodnutí tak jednoznačné, jak by se mohlo zdát. Ostatně si lze snadno ověřit, že ačkoli kapitoly o divadle představují nejvyváženější části díla, poněkud nezapadají do jeho celku. Třebaže byly dějiny divadla tradičně považovány za nedílnou součást literárních dějin, během druhé poloviny dvacátého století se literatura a divadlo od sebe vzdálily, možná i víc než literatura a film, a nabízí se tedy otázka, zda by nebylo lepší začlenit tyto kapitoly (ve znatelně zkrácené podobě) do oddílů věnovaných vztahům mezi literaturou a jinými druhy umění (mimo jiné by byly užitečné také sondy do výtvarného umění) a ponechat divadelním historikům úkol zmapovat tuto porci nedávného českého kulturního dědictví na příslušných místech.

Jestliže se často diskutovalo o zbytečnosti, ne-li dokonce škodlivosti úvodních kapitol historicko-společenské povahy v podobných dílech, pak jako vhodná (a v kontextu padesátých let dokonce nezbytná) se jeví volba zrekonstruovat obzvláště detailně politickou, kulturní a ediční situaci kulturního systému, který je tomu našemu stále vzdálenější. Návrat k pramenům a opětovné přečtení i těch kulturních jevů, na nichž nejvíc ulpěly nánosy pozdější kritické reflexe (mám na mysli zejména budovatelský román), skutečně představovaly jedinou možnost, jak se vyhnout dalšímu ideologickému tlumočení minulosti. A z tohoto hlediska se jeví jako správné také rozhodnutí zohledňovat ve vyprávění proměnu konečného adresáta tohoto typu děl, který si postupem let bude vyprávěných událostí stále méně vědom.¹² Studium české literatury padesátých let minulého století navíc nemůže *a priori* opomíjet některé základní problémy, jako je například nutnost nepřetržitě hlídat různé úhly pohledu, jimiž byl v minulosti nahlížen předmět studia (v úvodu Janoušek hovoří o vyprávění tří různých příběhů: oficiální české literatury, bojů proti schematismu a odmítání jakékoli spolupráce).¹³ Každý, kdo se zabýval literaturou padesátých let, se ocitl před nutností vyřešit složitý problém rozporu mezi okamžikem recepce díla a momentem jeho vytvoření. Jako vhodná se ukazuje volba vyjít z přesné diachronní četby, jež preferuje moment vydání díla, i když v některých případech – jako je ten již citovaný Hrabalův – by toto řešení vyžadovalo citlivější přístup. Kolektiv autorů *Dějin české literatury 1945–1989* si všechny tyto zvláštnosti uvědomoval a komplexně rekonstruoval cestu české literatury lety stalinismu i následujícími fázemi částečného „tání“.

Časem bude samozřejmě nezbytné načrtnout nové hypotézy bádání a rekonstruovat podobu české literární minulosti jiným způsobem: mám na mysli napří-

12 V úvodu Janoušek jasně zdůraznil, že „předkládané dějiny jsou určeny především adresátům, jejichž osobní zkušenost s životem v socialismu bude menší a menší“ (JANOUSĚK, Pavel: Předmluva. In: JANOUSĚK, P. a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, sv. 1, s. 15).

13 Tamtéž, s. 14 n.

klad možnosti, jež by nabídl text, kde by byl materiál strukturován jako v pátém svazku *Dějiny českého výtvarného umění*;¹⁴ nebo by bylo možné přehledně vyprávět o složitých událostech, jež vedly k vydání týchž děl občas i s odstupem několika desetiletí. *Dějiny české literatury 1945–1989* však v každém případě s úspěchem uspokojují popptávku, která byla od počátku devadesátých let stále naléhavější, po spolehlivé příručce informující o socialistické literární minulosti bez ideologických omezení – také aby se tím vyvážily zajímavé, často ale jen dílčí rekonstrukce z pera velkého počtu autorů memoárů věnovaných dané době a dále autorů, kteří byli ve vyprávěných fenoménech spornou stranou (viz například práce Jaromíra Hořce).

Třebaže v některých případech lze souhlasit s námitkami, jež vznesli recenzenti či komentátoři *Dějin* (například ke kapitole „Básníci mimo programy“ v prvním svazku, s. 198 n.), respektive je možné zastávat odlišné názory na určité jednotlivé otázky (kupříkladu se mi zdá přeceněný význam a souvislosti literárních večerů mladých básníků na podzim 1947 v prvním svazku, zato více pozornosti by si zasloužila ve druhém svazku kapitola „Odpověď paralelní kultury“, s. 152 n.), kritiky Jaromíra Slomka (založené na absenci Josefa Váchala),¹⁵ který jako by jen hledal záminku, a Jiřího Brabce, jenž své výhrady prezentoval v mnohem propracovanější podobě (dílu vytykal hlavně nedostatek solidní metodologické báze),¹⁶ rozhodně vyznívají jako přehnané. I když není nic divného na tom, že zrovna tak pečlivý a přesný literární kritik, který v minulosti věnoval několik svých prací teoretické analýze totalitní literatury, vyslovil podobné pochybnosti, domnívám se, že metodologicky sevřenější úvod *Dějin* by možná zamezil četným nepochopením.¹⁷ Jde ostatně o otázky, které budou podněcovat další debaty mezi literárními vědci;¹⁸ i proto, že (jak zdůraznil

14 ŠVÁCHA, Rostislav – PLATOVSKÁ, Marie (ed.): *Dějiny českého výtvarného umění*, sv. 5: 1939/1958. Praha, Academia 2005.

15 SLOMEK, Jaromír: Děravé dějiny: Pro akademické literární historiky Josef Váchal neexistuje. In: *Týden*, roč. 15, č. 5 (2008), s. 80.

16 Třebaže respektuji svatosvaté právo na kritiku, nevím, nakolik je v odborné debatě přípustné tvrzení, že koordinátor projektu „by měl mít znalosti aspoň na úrovni zvědavého středoškolačka“ (BRABEC, Jiří: Krize vědeckého myšlení? In: *A2*, roč. 4, č. 16 (2008), s. 6 n.). K tomu viz reakci napadeného (JANOUŠEK, Pavel: Úskalí předneporozumění: Odpověď Jiřímu Brabcovi na jeho kritiku *Dějin české literatury*. In: *Tvar*, roč. 19, č. 10 (2008), s. 8).

17 A skutečně nedostatečně se zdá to, co ohledně toho řekl editor: „Vycházeli jsme z předpokladu, že naší povinností je pokusit se oprostit od dosavadních ideologických schémat a výkladových šablon, což nás vedlo k návratu k pramenům, ke snaze shromáždit materiál, znovu jej přečíst současnými očima a teprve na základě této obnovené zkušenosti konstruovat text *Dějin*.“ (JANOUŠEK, P.: Předmluva, s. 13.)

18 Shrnutí stavu debaty ve chvíli vydání díla viz ADAMOVIČ, Ivan: Česká literatura v dějinách zachycená. In: *Národní 3*, roč. 1, č. 3 (2008), s. 50–53; následuje interview Pavla Kosatíka s Pavlem Janouškem (*tamtéž*, s. 54 n.). Viz také PLATZOVÁ, Magdaléna: Žádné drama: Nové *Dějiny české literatury* jsou obdivuhodně kompletní, nekladou ale žádné otázky. In: *Respekt*, roč. 19, č. 52/1 (2008/2009), s. 72 n.

Aleš Haman ve své recenzi prvního svazku „lze první svazek *Dějin české literatury po roce 1945* považovat za výzvu současné literárněhistorické skepsi“.¹⁹

Mám za to, že kolektiv vedený Pavlem Janouškem v každém případě předložil koherentní a organickou pracovní hypotézu, když se pokusil vyprávět literární minulost co možná nejvíce neutrálním a neosobním hlasem. Ostatně už nějaký čas se zdá, že u kritických zpracování dějin literatury je všeobecnou tendencí odklon od prací podávaných osobním stylem a z individuálního zorného úhlu ke kolektivním dílům encyklopedického charakteru. A není pochyb, že také *Dějiny české literatury 1945–1989* představují jasné vykročení tímto směrem. Z jistého hlediska totiž vykazují rysy příznačnější pro encyklopedii než pro tradiční dějiny literatury. Platí to třeba pro obzvlášť zřejmou snahu redukovat na minimum literární soudy. Přechod od jediného autora coby sporné strany v literárním procesu, který vynáší i nespravedlivé soudy, ke kolektivní práci, kde každý odborník píše o tématu, jež je v jeho kompetenci, a má k dispozici přibližně stejný prostor jako všichni ostatní spoluautoři, určitě už před časem oslabil arbitrární charakter tradičních literárních dějin (třebaže je třeba připomenout, že v některých případech právě arbitrárnost přispěla k tomu, že tyto práce zůstávají zajímavé i z odstupe několika desetiletí).

V *Dějinách české literatury 1945–1989* však byl individuální hlas potlačen až do té míry, že ho nelze ani s přesností rozpoznat. A v krajním případě by mohly vzniknout oprávněnější rozpaky týkající se konečného výsledku díla přímo vinou nemožnosti dohledat konkrétního autora jednotlivých tvrzení. Snaha sjednotit různé části je samozřejmě pochopitelná, zato nezvykle a koneckonců dost nepřesvědčivě působí rozhodnutí nevyznačovat (ani pomocí zkratk), kdo skutečně napsal věty (a tedy soudy), které čteme.²⁰ Pak stačí malá nepřesnost, jako v případě druhého svazku, kdy kapitola věnovaná cenzuře (s. 61–68) zcela zmizela v rejstříku autorů (s. 5), aby bylo zcela nemožné dohledat autora (autory?). Jen mimochodem, je zajímavé sledovat, že i když plán literárního soudu na první pohled takřka neexistuje a dílo se prezentuje ve formě nestranného znázornění, jež provádí vivisekci každého literárního jevu na tomtéž operačním stole (tento rys je ještě zřejmější – a diskutabilnější – v posledním svazku věnovaném letům „normalizace“), má to v některých případech ten paradoxní účinek, že se jako by posiluje normativnost vyprávění.²¹ Samozřejmě také proto, že prosté rozdělení prostoru mezi jednotlivé

19 HAMAN, Aleš: Výzva skeptikům. In: *Tvar*, roč. 19, č. 3 (2008), s. 7. Tentýž kritik postupně recenzoval všechny čtyři díly (viz alespoň text věnovaný druhému svazku: TÝŽ: O zpožděné literatuře. In: *Tamtéž*, roč. 19, č. 7 (2008), s. 7).

20 Pro odborníka jsou to nicméně údaje alespoň částečně ověřitelné díky tomu, že mnozí autoři už publikovali své texty časopisecky, a to často s velkým předstihem před souhrnným vydáním díla.

21 Na toto téma srv. poznámky Jakuba Češky „Politické dějiny české literatury“ (viz <http://www.narodni3.cz/cs/aktuality/politickedejiny.html>).

autory implikuje dosti přesný proces výběru, jež přirozeně nesdílejí všichni badatelé (o čtenářích nemluvě). V tomto ohledu je třeba poznamenat, že v obou svazcích snaha zrušit jakoukoli formu soudu s sebou naopak místy přináší přehnané slučování a zmasovění vyprávěných jevů (dosti výrazné a málo reflektované jsou v textu například kvalitativní rozdíly mezi takzvanými „katolickými autory“).

V nepřiliš bohaté ediční nabídce literárněhistorických textů obecné povahy si *Dějiny české literatury 1945–1989* rozhodně vydobily centrální pozici, a to jak z hlediska vzdělávacího, tak jako všeobecná příručka. Nyní je na kritikách tohoto díla, aby konkrétní prací dokázali možnost rozvíjet alternativní, ale stejně tak organické a úplné koncepce. A až se tak stane, budeme se všichni z toho moci jen radovat, neboť pouze z konkurence a konfrontace metodologicky odlišných děl se může rozvinout skutečně odborná debata, která by se neztrácela v abstraktních teoretických diskusích, jak tomu bylo v minulosti až příliš často.

Z italštiny přeložila Alice Flemrová

Recenze

Historické analýzy budování české demokracie

Jan Bureš

GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (ed.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2008, 328 stran.

Recenzovaný sborník předkládá čtenáři zdařilý pokus o multidisciplinární pohled na uplynulé dvacetiletí vývoje nejen české společnosti, ale v širším rámci také dalších středoevropských národních společností v jejich cestě budování demokracie. Jednotlivé studie se snaží postihnout různé aspekty tohoto vývoje, což je možno považovat za hlavní přínos tohoto sborníku. Najdeme zde analýzy historické, politologické, sociologické, ekonomické, ale také literární, filmové, právní či studie zaměřené na fenomén postkomunistické nostalgie. Je třeba přičíst autorům ke cti, že jim nejde o to „vyrovnávat se s minulostí“, tedy o jakýsi soud nad popisovaným vývojem, ale naopak byli vedeni (zdařilou) snahou o nezaujatou a kritickou reflexi hlavních problémů soudobého společenského vývoje v České republice. Metodou poznávání současnosti je jim často analýza historických podmínek, které ovlivňují českou a středoevropskou realitu.

Sami editoři v předmluvě upozorňují na to, že předkládaný sborník není komplexním či syntetizujícím dílem, protože jejich cílem nebylo podat ucelený přehled vývoje české společnosti po roce 1989 ani jej zasazovat do obecných politologických teorií tranzice. Jde tedy především o práci výzkumnou. To však neznamená, že by uveřejněné texty (zejména mladých autorů) byly jen jakýmsi „testovacími“ hypotézami. Jistě, i takové dílčí závěry je možno v jednotlivých studiích nalézt, nic-

méně mnohé analýzy přinášejí skutečně nové, v české odborné produkci dosud nepublikované pohledy a koncepty. A především jsou příspěvky zaměřeny dostatečně detailně na předem jasně vymezená konkrétní témata, čímž se autorům většinou podařilo dosáhnout mimořádné kvality prezentované argumentace.

Mezi autory celkem třinácti rozsáhlých studií z různých společenskovedních oblastí převažují mladí badatelé, z valné části pracovníci Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i. Příjemně překvapuje vysoký podíl žen, jež přispěly téměř polovinou textů. Pět studií je dílem autorů ze zahraničí (Spojených států, Velké Británie, Francie a Slovenska), k nimž můžeme počítat i uznávaného profesora práva na Cardiffské univerzitě Jiřího Přibáně. Jejich dosavadní práce jsou bohužel v českém prostředí málo známé (nebo alespoň nepřiliš citované), což je vzhledem k vysoké kvalitě studií publikovaných v tomto sborníku škoda.

Dosavadní politologický výzkum přechodu české společnosti k demokracii a její konsolidace vykazují známky jisté nevyváženosti. Na jednu stranu zde máme pokusy o syntézu tohoto vývoje, ty ale většinou trpí nedostatečným základem z oblasti teorií tranzice¹ a jsou spíš svého druhu historickými kronikami popisovaného období.² Dále máme k dispozici již řadu syntetizujících i dílčích studií k vývoji politických stran.³ Můžeme se opřít i o některé práce ekonomické.⁴ Poměrně rozsáhlá literatura byla již publikována o samotném pádu komunistického režimu

-
- 1 K teoriím tranzice v české odborné literatuře viz DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří: *O přechodech k demokracii*. Praha, SLON 1994; KUBÁT, Michal: *Postkomunismus a demokracie: Politika ve středovýchodní Evropě*. Praha, Dokořán 2003; ŽENÍŠEK, Marek: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, Aleš Čeněk 2006.
 - 2 Viz např. MĚCHÝŘ, Jan: *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha, Progetto 1999; ŠAFAŘÍKOVÁ, Vlasta (ed.): *Transformace české společnosti 1989–1995*. Brno, Doplněk 1996; VODIČKA, Karel – CABADA, Ladislav: *Politický systém České republiky: Historie a současnost*. Praha, Portál 2007; CABADA, Ladislav: *Český stranický systém ve 20. století*. Plzeň, Aleš Čeněk 2005.
 - 3 BALÍK, Stanislav (ed.): *ODS a česká politika: ODS v českém politickém systému v letech 1991–2006*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006; FIALA, Petr (ed.): *Komunismus v České republice: Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice*. Brno, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity 1999; FIALA, Petr – HOLZER, Jan (ed.): *Politické strany ve střední a východní Evropě*. Brno, MPÚ MU 2002; FIALA, Petr – HERBUT, Ryszard (ed.): *Středoevropské systémy politických stran*. Brno, MPÚ MU 2003; PŠEJA, Pavel: *Stranický systém České republiky: Politické strany a jejich vývoj 1989–1998*. Brno, CDK 2005; MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005; KUNC, Jiří: *Stranické systémy v re/konstrukci*. Praha, SLON 2000; KLÍMA, Michal: *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha, Radix 1998; TÝŽ: *Kvalita demokracie v České republice a volební inženýrství*. Praha, Radix 2001.
 - 4 Za všechny práce jmenujme alespoň: SPĚVÁČEK, Vojtěch (ed.): *Transformace české ekonomiky: Politické, ekonomické a sociální aspekty*. Praha, LINDE 2002; JEŽEK, Tomáš: *Privatizace české ekonomiky: Její kořeny, metody a výsledky*. Praha, Oeconomica – Vysoká škola ekonomická 2006.

a bezprostředně následujícím vývoji Občanského fóra.⁵ Bylo vydáno také množství dokumentů, memoárů politiků či unikátní životopisná interview s představiteli předlistopadového režimu i opozice.⁶ Recenzovaný sborník rozšiřuje tuto řadu a rozhodně ji obohacuje o nové poznatky a interpretace.

Sborník je tematicky rozčleněn do tří částí. První část, nazvaná „Zrod a vývoj české politické scény“, přináší pět studií, pojednávajících o politické filozofii a praxi Václava Havla, vzniku studentského hnutí v listopadu 1989 a jeho následném vývoji, rozpadu Občanského fóra a vzniku Občanské demokratické strany, s ní související analýzu evropeizace ODS, a konečně detailní rozbor vývoje Komunistické strany Čech a Moravy a jeho specifik. Druhá část se v pěti studiích zaměřuje na literární a filmovou reflexi české transformace, interpretaci československé revoluce z perspektivy literární kritiky, fenomén takzvané ostalgie a vývoj českého ženského hnutí po roce 1989. Třetí část přináší tři rozsáhlejší studie, věnované interpretacím české a středoevropské liberální tradice, transformaci české ekonomiky a právním aspektům pokusů o vyrovnávání s komunistickou minulostí.

Zrod a vývoj české politické scény

Nejrozsáhlejším příspěvkem ve sborníku je studie Jiřího Suka „Od nemožnosti politiky k politice jako umění možného: Paradoxní život občana Václava Havla v letech 1969–1992“. Autor analyzuje vývoj Havlova politického myšlení v době „normalizace“ a konfrontuje jej s politickou rolí Havla po listopadu 1989. Na pozadí Havlovy intelektuální a politické činnosti Suk odhaluje obecnější charakteristiky „normalizačního“ režimu. Záměrem autora je prokázat, že Havel i ve svých politických esejích z doby disentu přistupuje k politice prakticky, nikoli abstraktně filozoficky. Havlovu hlavní intelektuální ambici po srpnu 1968 shledává ve snaze zabránit opětovnému uzavření prostoru veřejné diskuse, který byl otevřen v době „pražského jara“. Suk má přitom pochopení pro Havlovy vysoké morální nároky na politickou elitu, vyjádřené názorem, že by reformisté měli raději z politiky odejít, než aby svým setrváváním ve funkcích legitimizovali nastupující „normalizaci“.

5 Viz např. BROD, Toman (ed.): *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic*. Brno, Doplněk 1999; HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a velký český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha, SLON 2001; MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno: Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha, SLON 1991; SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Akteři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, Prostor 2003 a 2009; OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: *Sto studentských revolucí*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999; BUREŠ, Jan: *Občanské fórum*. Plzeň, Aleš Čeněk 2007; VALEŠ, Lukáš: *Zrod demokratických politických systémů okresů Klatovy, Domažlice a Tachov a jejich vývoj v 90. letech 20. století*. Plzeň, Aleš Čeněk 2007.

6 VANĚK, Miroslav (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. 1 a 2. Praha, Prostor 2005; TÝŽ (ed.): *Mocní? A bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace*. Praha, Prostor 2006.

Za velice zajímavou tezi považují autorovo odmítnutí konceptu nepsané dohody, kterou podle převládajícího přesvědčení režim uzavřel s občany. Podle Suka se nemohlo jednat o smlouvu, ale o jednostranný diktát režimu, neboť občané nemohli určovat podmínky, za nichž bude nabízená smlouva realizována. To do jisté míry koreluje s představou německých ústavních soudců o režimu bývalé Německé demokratické republiky, jak ji na jiném místě sborníku prezentuje Jiří Příbáň, když ukazuje, že němečtí soudci po roce 1989 zpochybnili jeho legitimitu jako nedemokratickou. Také Havlův otevřený dopis Gustávu Husákovi z roku 1975 interpretuje Suk jako pokus o oživení „smyslu pro věci veřejné“. V další části své studie autor osvětluje Havlovo vnímání nepolitického charakteru Charty 77 a dokládá, že režim sám i občané vnímali Chartu jako vysoce politickou záležitost. Nepolitický charakter disentu spatřuje Suk spíše ve snaze vybudovat paralelní polis, jejímž smyslem bylo poskytnout prostor pro vyjadřování politických postojů v situaci, kdy politika v zásadě nebyla možná. Ukazuje tak, že morální apel disentu, jenž se ve svobodné diskusi chartistů rodil, byl pro režim daleko nebezpečnější než jakákoli přímá politická akce. Také esej *Moc bezmocných* (1978) chápe Suk jako doklad Havlova praktického, a nikoli planě moralizujícího přístupu k politice. Havlův „život v pravdě“ nemá být absolutizací filozofického pojmu „pravda“, ale naopak je výrazem jeho touhy nepodlehout ideologickému nátlaku režimu a uchovat si nezávislost svého myšlení a jednání. Sukova práce má i výrazné sociologické přesahy, když autor velmi vhodně vřazuje Havlovo myšlení do konceptu sociálních hnutí, vznikajících od šedesátých let na Západě.

V analýze Havlovy polistopadové politické kariéry rozvíjí Suk teze publikované ve své stěžejní práci *Labyrintem revoluce*. Havlův v odborných publikacích všeobecně konstatovaný politický aktivismus v roli prezidenta Suk vysvětluje morálně-politickými pohnutkami: Havel chtěl mít vysoký vliv na politiku, protože považoval za svou povinnost učinit ji pro veřejnost opět přitažlivou. Na několika konkrétních příkladech pak Suk dokazuje vzájemnou provázanost Havlova tehdejšího politického jednání s jeho filozofickými východisky z doby disentu. Na sporu o charakter Občanského fóra ukazuje Suk rozpor mezi Havlovými politicko-filozofickými východisky a důsledky, které mělo jejich uplatňování pro vývoj tohoto hnutí. Jestliže Havel pokládal OF především za pokračování oné paralelní polis, jejímž smyslem je umožnit nezávislým a charizmatickým osobnostem s vysokou společenskou autoritou realizovat své politické záměry, pak právě tato koncepce, odmítající zavedení formálních pravidel výběru politických vůdců, se stala příčinou postupujícího poklesu legitimacy fóra v očích jeho aktivistů, zejména v regionech. Podle Suka nespokojenost regionálních politiků Občanského fóra s touto „oligarchickou strukturou“ nakonec tyto nespokojence přivedla do tábora Václava Klause, který v létě 1990 zdvihl prapor boje za standardní politickou stranu. Implikuje-li tato Sukova teze představu o Havlově odporu k principu politického stranictví, pak je ale třeba vyrovnat se s Havlovými výroky v rozhovoru s Karlem Hvízďalou z roku 2006. Zde totiž Havel uvádí, že podle jeho názoru se Občanské fórum mělo „rozpustit v normálních politických stranách“ již po pár týdnech své existence, a dále dokonce tvrdí, že již v lednu 1990 na sněmu Koordinačního centra OF navrhoval

přeměnu hnutí na politickou stranu, ale neuspěl s tímto návrhem, neboť „všichni chtěli, abychom vydrželi do svobodných voleb v červnu 1990 a regulérně se jich zúčastnili“.⁷

Suk dále provází čtenáře po některých konkrétních politických sporech z let 1990 a 1991, v nichž ukazuje Havlovu angažovanost (spor o volební zákon, o název státu, Havlův pokus o mobilizaci veřejnosti proti federálnímu parlamentu na konci roku 1991). Tyto kontroverze evidentně ukazovaly meze Havlových snah využívat charizmatu, který získal u veřejnosti v listopadu 1989 – v žádném z nich se mu nepodařilo zvítězit, protože podcenil standardizaci československé politiky do podoby klasické parlamentní demokracie se všemi svými formalistickými postupy, pravidly a procedurami. Suk nicméně vyzdvihuje význam Václava Havla, jenž podle něj tkví ve vytrvalém odporu intelektuála proti snaze státní moci o absolutní ovládnutí jedince. Přestože Václav Havel nezměnil českou politiku, zůstává jeho intelektuální vliv i celosvětově silný, konstatuje Jiří Suk.

Americká historička Deanna Wooleyová z Ruského a východoevropského ústavu Indianské univerzity v Bloomingtonu se ve svém příspěvku „Geneze 17. listopadu: Jak se v roce 1989 vytvářelo demokratické studentské hnutí“ zabývá vznikem studentského hnutí v Československu v roce 1989 a dále především problémy, které plynuly z transformace tohoto hnutí do studentské samosprávy na univerzitách v roce 1990. Autorka vychází jednak z pramenů uložených v Archivu dějin Univerzity Karlovy, a dále pak z již dříve publikovaných prací Milana Otáhalá či Ladislava Holého.⁸ Pokud jde o roli studentů v iniciaci procesu politické změny, autorka víceméně přejímá již publikované koncepce. Studenti se podle ní sami cítili být svědomím národa, neboť na vlastní kůži prokázali krutost režimu, který násilně potlačil jejich manifestaci 17. listopadu 1989. Jádro studie tkví ale právě v analýze vývoje studentského hnutí po ukončení první fáze politické změny, vyznačující se stávkami a demonstracemi.

Autorka dokládá, že základem studentských organizací vznikajících od začátku roku 1990 na všech vysokých školách byly původní stávkové výbory. Pokus o vytvoření zastřešující jednotné organizace studentů však narazil na odpor: jednak došlo k oddělení po linii národnostní (vytvoření samostatné české a slovenské studentské organizace), jednak stále častěji nastávaly názorové střety mezi původními studentskými vůdci z listopadu 1989 s nově příchozími „studentskými funkcionáři“. Tento konflikt v mnohém připomíná dění v útrokách pražského centra Občanského fóra. Nově příchozí studentští předáci využívali ke svým atakům vůči

7 HAVEL, Václav: *Prosím stručně: Rozhovor s Karlem Hvizďalou*. Praha, Gallery 2006, s. 59.

8 OTÁHAL, M. – VANĚK, M.: *Sto studentských revolucí*; OTÁHAL, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*. Praha, Dokořán 2003; HOLÝ, L.: *Malý český člověk a velký český národ*.

původním zakladatelům takzvaný studentský parlament, v němž požadovali zprůhlednit pravidla výběru reprezentantů a větší podřízenost studentské exekutivy tomuto parlamentu. Nicméně nově se tvořící studentské zastupitelské orgány si, jak ukazuje autorka, nezískaly důvěru většiny studentů a jejich legitimita tak byla vratká. Mnoho „obyčejných“ studentů se nechtělo aktivně účastnit „studentské politiky“, a tomu odpovídala i úporná snaha předáků mobilizovat studenty na svou stranu prostřednictvím revoluční rétoriky, využívající emocionálních argumentů (antikomunismus, studenti jako „morální garanti“ svobodných voleb). Autorka také konstatuje slabou vazbu mezi studentskými orgány a těmi studenty, kteří byli kooptováni do parlamentu (konkrétně do České národní rady). Před volbami v červnu 1990 se pak studenti plně zapojili do kampaně ve prospěch Občanského fóra a boji proti KSČ. Poté však studentské hnutí v zásadě ztratilo svou původní mobilizační funkci, protože z něj odešlo mnoho původních vůdců a řadoví studenti, věnující se opět spíše svým studijním povinnostem, o dění v těchto orgánech nejevili velký zájem.

Francouzská socioložka Magdalena Hadjiisky z Ústavu politických věd ve Štrasburku přináší zajímavou sondu do procesu rozpadu Občanského fóra a vzniku ODS. Ve své studii „Vznik Občanské demokratické strany: Pokus o sociologickou analýzu“ vychází ze studia procesů, které se odehrávaly v regionálních patrech Občanského fóra. Práce je založena nejen na archivních dokumentech, ale také na řadě rozhovorů s bývalými regionálními politiky OF a ODS. Autorka se snaží pochopit motivaci jednotlivých skupin mobilizovaných uvnitř Občanského fóra, jež se během léta a podzimu 1990 propojily v podpoře politické linie Václava Klause. Odkrývá zde hlavně neschopnost vedení shodnout se na scénáři ekonomické reformy, ignoranci problémů, s nimiž se denně museli potýkat právě politici v regionech, marginalizaci účtování s dědictvím starého režimu, jehož naléhavost cítili politici „dole“ intenzivněji než v pražském centru, nebo snahu místních funkcionářů Občanského fóra vybudovat takovou politickou organizaci, jež by jim zajistila budoucí profesionální politickou kariéru. Absence pravidel výběru vůdců se stala konfliktním tématem zejména ve chvíli, kdy z místních fór začali odcházet jejich původní zakladatelé a o slovo se hlásili uchazeči o roli politiků z povolání. V tomto období se podle autorky formulovaly politické praktiky a referenční rámce, jež poté dlouho přetrvávají v české politice. Stručně je lze popsat jako úpornou snahu o respektování principů zastupitelské volební demokracie.

Hadjiisky obohacuje celkem již známý výklad vývoje a rozpadu Občanského fóra cennými *case studies*, v nichž na příkladu dění v Ostravě a Brně ukazuje některá specifika spoluurčující obecný charakter transformace OF v politickou stranu. Chaotická povaha Občanského fóra i výběru funkcionářů začínala dostávat jasnější řád díky procesu výběru kandidátů na volební listiny OF před parlamentními volbami v červnu 1990. Jelikož byly pochopitelně organizovány na teritoriálním principu, musela se této zásadě podřídit i vnitřní organizace fóra. Ve velkých městech, jako byla obě sledovaná, se proti vůli celoměstského OF stále více prosazoval zájem fór z jednotlivých městských obvodů. V Brně se například obvodní a podniková fóra stala základnou „odboje“ proti celoměstskému OF v čele s Janem Šabatou a funk-

cionáři těchto fór se později stali iniciátory jejich přeměny v místní sdružení ODS. Autorka však hlavního viníka tohoto rozkladu vidí v politice pražského centra, jež podle ní dělalo vše pro to, aby rostly řady nespokojenců v regionech, kteří pak naskočili na rétoriku Václava Klause, šitou jim na míru.

Autorka dochází k několika novým poznatkům: pravidla výběru funkcionářů Občanského fóra, utvářená zdola při sestavování volebních kandidátek, byla vlastně začátkem transformace OF v politickou stranu – dávno předtím, než o tom začal mluvit Václav Klaus. Přechodu ke klasickému stranictví v Československu podle Hadjiisky dále výrazně napomohlo, že problémy většiny občanů i místních aktivistů Občanského fóra byly značně vzdálené od ideálů disidentů. A v neposlední řadě nakonec převážila síla tradice stranického systému první i třetí československé republiky.

Vladimír Handl podává ve své studii „Transformace komunistické strany: Od ‘strategie levicového ústupu’ k evropeizaci“ nejen celkový přehled vývoje Komunistické strany Čech a Moravy v letech 1990 až 2007, ale také přináší originální interpretace jevů, jež s tímto vývojem uvnitř komunistické strany souvisely. Za hlavní rozpor, kontinuálně přítomný v politice KSČM, považuje konflikt mezi konzervativním přístupem (zdůrazňujícím věrnost ideologii) a snahami o modernizaci strany v duchu současné, radikální, ale demokratické levice. Handl přesvědčivě ukazuje, že v přelomových okamžicích po roce 1989 vždy uspěli spíše konzervativci, kterým dobré volební výsledky navíc dávaly za pravdu, respektive je nenutily zamýšlet se nad reformami stranické politiky. Na druhé straně nebagatelizuje existenci modernizačního křídla, jež vznáší varovné otázky a požadavky, které mohou komunistické straně pomoci z dlouhodobějšího pohledu zachránit její pozici na politickém trhu, limitovanou neúprosně stoupajícím průměrným věkem členů strany a výrazným poklesem podílu vysokoškolsky vzdělaných komunistů. Kromě konzervativců a modernistů identifikuje autor ve straně třetí, zdaleka nejpočetnější proud, jež nazývá tradicionalistickým. Tvoří ho v zásadě masa členstva, která svou pasivitou a neochotou ke změnám udržuje stranu v zakonzervovaném stavu. Tyto straníky je možno rozpoznat pomocí tradičních společných znaků, jako je přesvědčení o platnosti marxisticko-leninské ideologie, antikapitalistický postoj, obhajoba pozice Ruska a Číny ve světovém řádu, odmítání Západu. V zásadě tento proud nemá daleko ke konzervativcům, a společně udržují svou hegemonii ve straně prostřednictvím jejích hlavních tiskových médií – *Haló novin* a *Naší pravdy*. Důvody tohoto stavu hledá Handl především v historii předlistopadové KSČ. Ta nebyla od padesátých let nucena (vzhledem k silné pozici v české společnosti, dané mimo jiné autenticky domácím původem a zakořeněním již od dvacátých let) k jakýmkoli zásadnějším změnám svého politického kurzu. „Pražské jaro“ se v tomto duchu jeví jako jakési její vykojení z podstaty. (Není náhodou, že podpora Dubčkovy reformní politiky byla nejslabší v okresních orgánech strany, jež i dnes identifikuje Handl jako jádro tradicionalistů a konzervativců.)

Grebeníčkovy vedení podle Handla zvolilo strategii takzvaného levicového ústupu, která je založena jednak na odmítání zásadnější změny kurzu (vnímané

jako sebevražedná, což je vzhledem k sílící pozici ČSSD v české společnosti celkem oprávněná obava) a jednak na spoléhání na jistotu současné voličské základny strany, pohybující se kolem deseti procent hlasů. Handl také podrobně rozebírá vnitřní rozpory, zřetelné v programových dokumentech strany z devadesátých let. V závěru studie se zabývá dopadem evropeizace na politiku KSCM a konstatuje, že i když strana přejímá evropský rozměr své politiky jen velmi neochotně a spíš skrytě, přeci jen tento proces stranu částečně proměnil. Komunistická strana navzdory svému dosud nepochybně silnému postavení na české politické scéně není podle autora moderní levicí, neoslovuje mladé a vzdělané vrstvy, je ideově rozporná. Důsledkem toho všeho je pak stále silněji se prosazující mocenský pragmatismus, jehož projevem je snaha získat podíl na politické moci, pokud na něj strana ještě dosáhne.

Adéla Gjuričová přináší v příspěvku nazvaném „Obhajoba národních zájmů v čase východního rozšíření EU: 2002 – ‘nacionální epizoda’ ODS?“ analýzu vývoje zahraniční politiky Občanské demokratické strany ve vztahu k tradicím české státnosti a aktuálně i k fenoménu evropeizace. Koncentruje se zejména na období volební kampaně z roku 2002, které nazývá periodou „obranu národních zájmů“ v politice ODS. V závěru se pak autorka pokouší zařadit postoj strany k Evropské unii do kontextu euroskepticismu. Metodologicky je studie precizní analýzou všech hlavních zahraničněpolitických dokumentů ODS. Zdroje původní zahraniční politiky občanských demokratů spatřuje autorka v odmítavém vymezení vůči politice, kterou počátkem devadesátých let zastávali představitelé Občanského fóra, prezident Václav Havel a ministr zahraničí Jiří Dientsbier. Vznikající ODS tuto politiku označila za planě moralistickou a vystoupila proti ní s konceptem politiky „realistické“ a „pragmatické“. V tomto pojetí byla zahraniční politika především „prodlouženou rukou“ politiky ekonomické. Podle Gjuričové přes všechny programové posuny tato východiska nadále zůstávají základem zahraniční politiky ODS. Ideovým zdrojem takovéto politiky se stala vize občansky definovaného národa, jehož zájmům nejlépe vyhovuje liberální politická ideologie.

Až do takzvaného sarajevského atentátu, „spáchaného“ roku 1997, se v politice největší pravicové strany téměř neobjevuje rétorika obhajoby národních zájmů. Až v důsledku personálních změn po pádu ODS a vlády Václava Klause, kdy Josefa Zieleniece v roli hlavního stranického experta na zahraniční politiku vystřídal Jan Zahradil, občanství demokraté objevili národní tradice jako své politické téma. Adéla Gjuričová to přisuzuje snaze získat straně zpět ztracené hlasy voličů poukazem na její „autenticky české kořeny“. Zahradilova zahraniční politika dospěla až ke kontrapozici národních zájmů se členstvím České republiky v Evropské unii, což se nejmarkantněji projevilo sepsáním „Manifestu českého eurorealismu“ (2001), kterým se ODS přiblížila pozicím nacionálního konzervatismu. Jeho tvůrci v čele s filozofem Miloslavem Bednářem označili projekt Evropské unie za neliberální, a tudíž odporující (údajně liberální) české státní ideji. Zdůvodnili to potřebou obhajoby národní identity, jež je v konceptu liberálního nacionalismu vnímána jako nejdůležitější faktor soudržnosti moderní národní společnosti. Tato strategie vyústila do výrazně nacionalistické a protiněmecké volební kampaně ODS v roce

2002, ta však straně spíš ublížila, neboť její volební výsledek byl ještě horší než v roce 1998.

S jistým odstupem začala strana tuto epizodu reflektovat jako chybu, v roce 2004 se její zahraniční politika opět posunula směrem k realismu a o dva roky později již volání po obhajobě národních zájmů v programu ODS ani nenajdeme. Je to mimo jiné důsledek úpadku vnitrostranického vlivu Jana Zahradila, který byl „odsunut“ do Evropského parlamentu. Autorka řadí v rámci teorie euroskepticismu občanské demokraty mezi „měkké euroskeptiky“, kteří v zásadě neodmítají projekt evropské integrace jako takový, ale vymezují se vůči konkrétním politikám Evropské unie. Zajímavé je konstatování, že zatímco v západní Evropě euroskeptické politické strany patří k okrajovým, v zemích střední a východní Evropy zauímají často důležité místo v daném politickém systému.

Česká společnost a její reflexe transformace

Jednou z nejzajímavějších studií se ve sborníku představuje americký historik James Krapfl, působící na McGillově univerzitě v Montrealu. Jeho příspěvek nazvaný „Poetický základ politiky: Dějiny významu roku 1989“ analyzuje rétoriku o politických změnách v Československu v roce 1989 prizmatem literární kritiky. Teoretickým zdrojem je autorovi práce Lynn Huntové,⁹ jež interpretuje Francouzskou revoluci v literárních kategoriích komedie, romance a tragédie. Studie přichází se čtyřmi typy interpretace československé listopadové revoluce, které se v širší veřejnosti i politických elitách postupně objevily po roce 1989. Autor přitom upozorňuje, že každá z těchto interpretací zároveň odrážela odlišné politické zájmy a cíle různých společenských skupin.

Romantická interpretace vyzdvihovala nenásilný charakter politické změny, která se tak stala vlastně revoltou proti klasickému, tj. násilnému pojetí revoluce. Byla charakteristická normativním výkladem reality: revoluce se v ní líčí jako boj mezi dobrem a zlem, je nesena odvážnými studenty a charizmatickými vůdci dosavadní opozice, hlavní role při pádu starého režimu je připsána masám a veřejným protestům.

V reakci na tuto interpretaci přichází jiný obraz listopadu 1989 – komedie. Protagonisty tohoto výkladu byly podle Krapfla hlavně nové politické elity v čele s Václavem Havlem, jejichž hlavním cílem bylo co nejrychleji ukončit chaotické období lidového vzbouření, jež se nové elitě stále hůře dařilo držet pod kontrolou. Základním kamenem této koncepce je snaha po usmíření vítězů a poražených.

9 HUNT, Lynn: *Politics, Culture and Class in the French Revolution*. Berkeley – Los Angeles, University of California Press 1984 (české vydání: *Francouzská revoluce: Politika, kultura, třída*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2007).

Třetí interpretace je tragická – nejedná se zde však, jak by se mohlo zdát, o „ideologii poražených“, ale o důsledek narůstajících rozporů uvnitř nových politických elit – tedy vítězů. Hlavním hrdinou této interpretace je Václav Klaus, který zahájil svou raketovou politickou dráhu zdvižením varovného prstu a voláním, že vývoj se ubírá špatným směrem. A jako viníky označil neschopné levicové intelektuály v pražském Koordinačním centru Občanského fóra, kteří brání zahájení ekonomické reformy, blokují demokratizaci Občanského fóra, ignorují hlas regionů a podobně. S pomocí masy nespokojených regionálních vůdců Občanského fóra proměnil Klaus tragickou interpretaci v „druhou revoluci“ – ovládl a rozdělil toto politické hnutí, vytvořil z jeho větší části pravicovou Občanskou demokratickou stranu a zahájil razantní ekonomickou reformu.

A konečně je zde interpretace, která dle mého názoru vyvolává největší otázky – totiž ironizace revoluce, která nejenže zpochybňuje ideály listopadu 1989 (víra v dobro člověka, v hlubší smysl politického snažení), ale je vlastně ideologií politického nihilismu, neboť tvrdí, že každá politická akce je neúčinná a že se vždy zvrhne v nezamýšlené konce. Revoluce je tak prezentována jako spiknutí (nejlépe tajných služeb), v němž angažující se obyčejný člověk vůbec netuší, čemu slouží. Krapfl dokonce neváhá vyslovit závěr, že taková interpretace podporuje konzervativní až reakční postoje části veřejnosti.

Analýzu beletristických reflexí české transformace přináší studie Aleny Fialové nazvaná „Příběhy transformace: Obrazy revoluce, demokracie a kapitalismu v české polistopadové próze“. Podobně jako Petra Dominková v příspěvku o zobrazení porevoluční reality v české kinematografii i Alena Fialová uvádí svůj text poukazem na zásadní proměnu podmínek pro práci a postavení spisovatelů po listopadu 1989. Spisovatelé byli na jedné straně zbaveni povinnosti podřizovat se ve své tvorbě zájmům a nařízením režimu, na druhé straně ale ztratili své výsadní postavení „svědomí národa“ a museli přijmout také ekonomickou realitu – kniha se stala zbožím, jejímž smyslem je mimo jiné zisk vydavatele. Nicméně ambice spisovatelů postihnout „ducha doby“ a vykreslit společenskou realitu zůstala. Autorka konstatuje, že polistopadová realita je v beletrii prezentována – až překvapivě – téměř jednoznačně negativně. Jako základní schéma se v ní vyskytuje počáteční idealismus studentů a protestující veřejnosti, střídáný zklamáním z polistopadového vývoje. Ten je vlastně – řečeno s Jamesem Krapflem – líčen především v duchu ironické interpretace revoluce. To je dost závažné zjištění, uvážíme-li, že umělecké (literární, a ještě více filmové) obrazy společenského vývoje často utvářejí veřejné mínění více než sama realita.

Nejvíce frekventované obrazy polistopadové reality v české próze ukazují podle Aleny Fialové změnu společenského a ekonomického postavení protagonistů, dále takzvané převlékání kabátů, a především postavu znovu úspěšného bývalého komunisty, který se díky svým nelegálně získaným prostředkům z doby předlistopadové stal bohatým podnikatelem, a tedy znovu součástí společenské elity. Alena Fialová dokládá, že se v próze z devadesátých let vůbec neobjevuje pozitivní reflexe ekonomické transformace, naopak ji zde provází zvýšená míra násilí ve společnosti, vzestup xenofobie či antisemitismus. Přestože autorka pra-

cuje s prózami většího počtu beletristů, zmíněné silně pesimistické obrazy čerpá především z románu Zdeny Frýbové *Mafie po listopadu*.¹⁰ Je otázka, nakolik je to metodologicky správný postup, protože lze se značnou dávkou pravděpodobnosti pochybovat o reprezentativnosti této knihy pro veškerou polistopadovou českou literární produkci. Sama autorka studie v úvodní klasifikaci polistopadových prozaiků řadí Frýbovou mezi spisovatele zaměřené komerčně, a tedy na masového čtenáře, předvádí její až bulvární styl a konstatuje, že její díla (podobně jako knihy Martina Nezvala)¹¹ kritika odmítla jako velké zklamání. Nicméně autorka odlišuje literaturu bulvární na jedné straně a „prestižnější prózu“ na straně druhé. Tu charakterizují vytrřbenější výrazové prostředky a celkově sofistikovanejší kritika reality. Její autoři (Pavel Kohout, Ivan Klíma, Eva Kantůrková, Michal Viewegh) například varují před nebezpečím rostoucího vlivu médií a manipulace mas nebo rozmachem konzumerismu.

Petra Dominková ve studii „Máme demografiju, ne?“ *Současnost v české kinematografii po roce 1989* provedla analýzu přibližně padesáti českých celovečerních filmů zobrazujících polistopadovou realitu (to je podle ní asi třetina všech takovýchto natočených filmů). Snaží se především ukázat motivy a obrazy reality, jež se v těchto filmech shodně objevují nejčastěji. Filmové zobrazení nedávné české minulosti či současnosti vyznívá po přečtení této studie jen o něco méně pesimisticky než reflexe literární. Autorka konstatuje, že temné ladění této tvorby se začalo více rozjasňovat až kolem roku 2000. První filmy hledaly „negativa pozitiv“: například ukazovaly trpkou svobodu cestování bez peněz a znalosti světových jazyků. Často předváděly nezaměstnanost, bezdomovectví, převlékání kabátů. Politiky lícily ve směr jako kariéristy bez reálných kompetencí a morálky a jejich strany jako výtahy k moci. Polistopadová doba se v nich jevila jako éra chaosu, v níž vládnu peníze a konzum. Ani Petra Dominková se neubráníla přílišné závislosti na několika vybraných filmech, z nichž zobecňuje své závěry. Jestliže nejčastěji ve své analýze vychází z filmu Věry Chytilové *Dědictví aneb Kurvahošigutntag* (1992), pak z něj logicky vyvozuje, že typickou figurou českého filmu je hloupý restituent, který bezpracně přišel ke jmění, s nímž si neví rady a o něž nakonec přichází. Je to však opravdu výstižný obraz tehdejší reality v českém filmu? Naopak ve filmech z druhé poloviny devadesátých let se již například objevují úspěšní podnikatele (například *Pastí, pastí, pastičky* téže režisérky).

Martin Franc ve studii „Ostalgie v Čechách“ rozebírá nostalgii občanů po konzumních symbolech starého režimu a konstatuje, že tento fenomén česká odborná literatura zatím přehlídí, narozdíl třeba od studií o ostalgie v NDR. Francova ana-

10 FRÝBOVÁ, Zdena: *Mafie po listopadu aneb Ryba páchne od hlavy*. Praha, Šulc a spol. 1999.

11 NEZVAL, Martin: *Anna sekretářka*. Praha, Carmen 1992.

lýza je vystavěna na zábavních pořadech, televizních seriálech a průmyslových výrobcích, jež si diváci či zákazníci oblíbili, na něž vzpomínají či jejichž návrat vyžadují. Podklady pro ni čerpá především z novinových článků, televizních reportáží či internetových diskusí. Nabízí se samozřejmě otázka, jakou mají informace na internetových chatech vypovídací hodnotu, nicméně chápeme-li Francovu stať spíše jako pokus vůbec otevřít seriózní výzkum této oblasti (studie skutečně předkládá více otázek k diskusi než jednoznačných závěrů), lze se s úrovní jeho zdrojů spokojit. Autor se v první části věnuje nostalgii po masové televizní zábavě a televizních seriálech. Připomíná, že přes počáteční ostych začala i Československá, respektive Česká televize do svého programu znovu zařazovat oblíbené zábavní pořady jako *Televarieté*, a to především z finančních důvodů a také kvůli jistému přesycení diváků americkou produkcí. Větší spor panoval ve veřejnosti (zejména v médiích) o reprízy „normalizačních“ televizních seriálů. Zatímco první soukromá TV Nova jejich vysílání odmítala, v rámci konkurenčního boje o diváka se jich naplno zmocnila TV Premiéra (Prima). Průlom pak znamenalo zařazení seriálu *Třicet případů majora Zemana* do programu České televize v roce 1999, byť vždy doplněného o úvodní komentář a následnou diskusi odborníků. Odpovědí na nostalgii diváků je podle France také každoročně se opakující skladba vánočních a silvestrovských televizních programů, jejímž smyslem je podle autora uspokojit představu českého diváka, že bez těchto pořadů by české Vánoce ani nebyly tradičními Vánoce.

Další část Francovy studie je věnována populární hudbě. Zde autor ukazuje, že populární písně českých zpěváků ze sedmdesátých a osmdesátých let tvoří většinu hudebního programu největších českých soukromých rádií, a vysvětluje to jejich žánrovým zaměřením, nikoli preferencí doby vzniku písní. Poukazuje přitom na pozoruhodnou personální kontinuitu s předlistopadovou dobou v takzvaném středním proudu (Karel Gott, Michal David). Nakonec se autor zamýšlí nad nostalgií po některých průmyslových výrobcích, která se podle jeho názoru koncentruje především na potraviny (žvýkačky Pedro, rozpustný nápoj Vitacit, limonáda Kofola) či hraček (igrácci, céčka). Tady Franc vychází hlavně z internetových diskusí mezi mladými lidmi, takže svým závěrům sám přiznává menší relevanci, zvláště když i účastníci těchto debat neteskní vážně po starém režimu, ale své vzpomínky vnímají spíše jako jistou formu recese.

Hana Havelková vnáší do sborníku svou přidanou hodnotu studií „Otazníky ženského hnutí po roce 1989“. Shrnuje hlavní trendy vývoje tohoto hnutí a přitom prezentuje několik zásadních tezí. Přestože podle ní v české společnosti zdaleka nepanovaly příhodné podmínky pro genderovou problematiku (existence zprofanového režimního Svazu československých žen a podobně), i tak se po roce 1989 ženské hnutí v České republice výrazně rozvinulo a vznikla řada ženských organizací. Problém je však v tom, že členky těchto organizací necítí společnou kolektivní identitu – ženy své organizace primárně prezentují jako zájmové, nikoli ženské. Ženské hnutí v Česku při své obnově po roce 1989 nenavázalo na předúnorové hnutí, ale bylo spíše inspirováno moderním feminismem na Západě či důrazem Evropské unie na tuto problematiku.

Česká demokracie ve (střední) Evropě

K nejzajímavějším a neoriginálnějším studiím v recenzované publikaci patří „Historická paměť a liberální nacionalismus v Česku a střední Evropě po roce 1989“ Michala Kopečka. Autor v tomto textu významně uplatnil svůj dlouhodobý zájem o politické a sociální myšlení ve střední Evropě a v České republice a také své odborné zaměření na oblast teorie historiografie. Kopečkova studie analyzuje roli interpretace národních dějin a tradic v procesu konsolidace demokratického systému po roce 1989. Cílem je mu také objasnit roli stereotypních obrazů historie v polistopadové politice ve vztahu k tehdy dominující liberální ideologii. Vychází primárně ze západní odborné literatury, neboť (jak sám konstatuje) tento typ výzkumu není zatím v popředí zájmu českých společenských věd.

Ve své studii jednak rozebírá postavení a vývoj liberalismu ve střední Evropě od 19. století, jednak odhaluje kořeny soudobého liberálního diskurzu v tomto prostoru v postojích protikomunistické opozice v zemích sovětského bloku. Ukazuje, že liberální ideje byly ve střední Evropě vždy konfrontovány se silnou tendencí k etatismu, což znemožňovalo jejich uplatnění v „čisté“ podobě. Nicméně ke zmírnění pesimismu v tomto ohledu podle něj přispěl obrat v německé historiografii, která koncem osmdesátých let začala více objevovat pozitivní základy moderního německého státu právě v ideji vybudování poválečného liberálního ústavního systému Spolkové republiky Německo. To se pak také odrazilo v reflexi liberálních tradic i v dalších zemích střední Evropy. Kopeček považuje za nosný koncept takzvaného liberálního nacionalismu, který staví svou konstrukci na poznání, že občansky pojatý nacionalismus je nejen slučitelný s liberalismem, ale že dokonce může být odpovědí na současnou krizi identity jednotlivců, způsobovanou odcizením, jež produkuje globalizace. Tento koncept pak autor aplikuje na procesy transformace zemí střední Evropy po roce 1989, když cituje práci Stefana Auera,¹² spatřujícího předpoklady pro zdejší zakotvení liberálního nacionalismu v liberálním prostředí demokratické opozice před rokem 1989.

V souladu s touto tezí Michal Kopeček podrobně mapuje diskusi o národních dějinách ve středoevropském disentu v sedmdesátých a osmdesátých letech a dovozuje, že hlavním přínosem byla její demokratická, otevřená a tolerantní povaha, jež potom připravila půdu i pro nezaujaté diskuse v demokratickém prostředí po pádu komunismu. To dokládá liberálním „politickým jazykem“, jenž je stále přítomný v české společnosti jako jeden z odkazů disidentského liberálního myšlení.

Britský ekonom Martin Myant, profesor Centra pro soudobá evropská studia na Univerzitě západního Skotska v Paisley, se ve svém příspěvku „Podoby kapitalismu v České republice“ zaměřil na charakteristiku základních aspektů české ekonomické transformace (zejména v oblasti obchodu, zaměstnaneckých vztahů a sociální

12 AUER, Stefan: *Liberal Nationalism in Central Europe*. London, Routledge 2004

péče) a na jejich důsledcích pak ukazuje, jakou podobu získal soudobý český kapitalismus. Objasňuje výchozí ekonomickou a sociální situaci Československa v roce 1989, zabývá se rolí představ a vizí o možnostech československé, respektive české ekonomiky v přípravách transformace, sleduje roli interpretací české průmyslové minulosti. Charakterizuje základní představy politické elity o podobě budovaného českého kapitalismu na začátku devadesátých let a rozebírá utváření podnikatelské sféry v České republice, tedy zejména proces privatizace a její sociálně-politické dopady. Věnuje se také působení první sociálnědemokratické vlády, za jejíž výsledek považuje „konec českého kapitalismu“ v tom smyslu, že výrazný příliv zahraničních investic do roku 2002 přinesl také část státních firem do rukou zahraničních vlastníků. Příliš vysoký podíl zahraničních vlastníků v české ekonomice také považuje za jednu z jejích současných největších slabín.

Jiří Příbáň se ve svém příspěvku „Právo, kolektivní identita a vyrovnávání se s minulostí: Středoevropské zkušenosti s postkomunismem“ zabývá rozdílnými cestami pokusů o vyrovnání s minulostí, které zvolily středoevropské společnosti po roce 1989. Varianty tohoto vyrovnávání byly podle Příbáňe do určité míry dány způsobem, jak probíhaly takzvané kulaté stoly mezi vládou a opozicí v jednotlivých zemích. Příbáň rozlišuje dva typy „kulatých stolů“. První nastal v Polsku a Maďarsku, kde moc s opozicí vedly dlouhodobá a precizně připravovaná jednání, jejichž výsledkem byla dohoda na přísném dodržování ústavní a právní kontinuity jako základního rámce přechodu k demokracii. Druhý typ „kulatých stolů“ se uplatnil v Československu a Německé demokratické republice, kde jednání, vynucené až masovými protesty veřejnosti, mělo jen malý vliv na zvolený způsob přechodu k demokracii. Úkolem těchto jednání totiž bylo pouze udržet nenásilný charakter změn, což nevyklučovalo ani radikálnější způsoby rozchodu s komunistickou minulostí.

Ztělesněním snahy nových režimů právně kodifikovat vyrovnání s minulostí byly jednak zákony o protiprávnosti komunistického režimu, jednak lustrační zákony. Nové demokracie se také úpěnlivě snažily přispět k vyrovnání s minulostí řízením institucí, jež měly shromažďovat všechny informace o zločinech „starého režimu“, zdokumentovat a zpřístupnit je budoucím generacím. Příbáň do značné míry odmítá kritiku lustrací, neboť dle něj rezonovaly se širokou společenskou poptávkou po spravedlivém potrestání viníků. Základním přístupem k minulosti v zemích střední Evropy byla podle Příbáňe absence jakýchkoli dohod zaručujících beztrestnost bývalým komunistickým představitelům. Nicméně většina pokusů o skutečné právní potrestání zločinů komunistických režimů skončila neúspěšně, což oslabovalo legitimitu nových demokracií. Důvodem byly podle Příbáňe dílem právní obtíže, dílem neochota soudců zločiny stíhat. Autor také porovnává procesy dekomunizace s denacifikací v Německu po druhé světové válce a konstatuje zásadně rozdílné výchozí podmínky, jež předurčily podobu a výsledek těchto procesů. Přestože většina politologů, kteří se zabývají přechody k demokracii, podle Příbáňe oceňují dodržení principu právní kontinuity i beztrestnosti (neboť zaručují hladší průběh tranzice), on sám zdůrazňuje, že události na konci roku 1989 byly nesené vlnou zásadního nesouhlasu veřejnosti s komunistickými režimy, a tudíž i požadavkem přerušit s nimi kontinuitu.

Recenzovaná publikace je v mnoha ohledech novátorským počinem. Především přichází s novými či v české odborné produkci dosud nepřilíš využívanými teoretickými východisky a koncepty, jež autoři jednotlivých studií přejali ze západní odborné literatury a velmi vhodně je aplikovali na českou polistopadovou realitu. Představuje tak důležitý mezník ve vývoji soudobé odborné produkce na téma přechodu české společnosti k demokracii a dokazuje, že mladá česká odborná generace má v oblasti společenských věd rozhodně co říci a umí posouvat laťku vědeckého poznání zase o něco výše.

Recenze

Evropská integrace jako problém

Vlastimil Hála

CSÁKY, Moritz – FEICHTINGER, Johannes (ed.): *Europa, geeint durch Werte? Die europäische Wertedebatte auf dem Prüfstand der Geschichte*. Bielefeld, Transkript 2007, 215 stran;

CSÁKY, Moritz – GROSSEGER, Elizabeth (ed.): *Jenseits von Grenzen: Transnationales, translokales Gedächtnis*. Wien, Presens 2007, 225 stran.

Rakouská Komise pro vědy o kultuře a dějiny divadla (*Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte*), pracující v rámci Rakouské akademie věd, o jejíž činnosti jsem referoval na stránkách *Soudobých dějin* již dříve,¹ podnítila i vznik obou recenzovaných publikací, obsahujících příspěvky ze dvou konferencí konaných ve Vídni. Zkoumání symbolických významů pamětihodných míst jako výrazů a impulzů utváření kolektivních identit ve smyslu projektu inspirovaného francouzským historikem Pierrem Norou zavedlo – v modifikované formě – zájem rakouských kulturních historiků, udávajících tón oběma konferencím, k abstraktnějším analýzám, usilujícím o zodpovězení otázky po smysluplnosti tematizace (případných) *evropských hodnot*. Otázka významu hodnot pro konstituování fenoménu „Evropa“, případně pak Evropy označované jako „střední“, je zde zkoumána z různých stran a v různých souvislostech.

1 Viz HÁLA, Vlastimil: Rakouská identita v proměnách mýtu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 13, č. 1–2 (2006), s. 175–177.

Hodnotová problematika jako taková má v Rakousku velkou tradici a lze zde jen poukázat na reflexe rakouské národohospodářské školy, z níž vyšel i Friedrich August von Hayek, nebo na analýzy Brentanovy školy. Zaměření na vystižení specifika „Evropy“ není pak cizí ani české myšlenkové tradici; uvést je možno Tomáše Garrigua Masaryka, Jana Patočku a nověji Otakara Antoně Fundu, Erazima Koháka či Miloslava Bednáře. I jeden ze základních problémů obou publikací by bylo ostatně možno pojmut s použitím terminologie domácí provenience jako „stýkání a potýkání“ univerzalizmu a partikularismu ve svébytném paradigmatu „Evropy“. Především, že si všimnu pouze některých příspěvků z obou publikací; především těch, jež mají obecnější význam z hlediska daného tématu (což neznamená, že by to automaticky diskvalifikovalo hodnotu ostatních).

Sborník kladoucí si v titulu otázku „Evropa, sjednocená hodnotami?“ v prvé řadě zkoumá, v jakém smyslu je Evropa ztělesněna v ideji Evropské unie. Zásadní stanovisko k tomuto problému formuloval spolueditor Moritz Csáky, když vyložil pokus o pojetí evropské integrace ve formě evropské ústavy (mezitím v referendech některých evropských zemí odmítnuté) jako pokus modelovat sjednocující substanci Evropy na základě aplikace paradigmatu národního státu 19. a 20. století. Postoj Csákyho, který sdílejí v zásadě i ostatní přispěvatelé, vychází z odmítnutí „esencialistického“ pojetí Evropské unie, spočívajícího na tomto paradigmatu. Jeho konsekvence totiž vedou k zakonzervování onoho (domněle) svébytně národního prvku do podoby jakoby neměnného „národního vědomí“ (Johannes Feichtinger v příspěvku „Europa, quo vadis? Vynález (*Erfindung*) kontinentu mezi transnacionálním nárokem a národní skutečností“, s. 27).

Proti tomuto přístupu staví Csáky pojetí neesencialistické, akcentující multikulturní a pluralitní charakter Evropy. Toto pojetí preferuje kulturní dialog a interakci, zdůrazňuje především pluralitní a průsečíkové aspekty problematiky evropské integrace, zejména jejich nezávislost na národních a národně-státních formách, mnohosměrnost „diskurzů“ a přesahování hranic. Evropa je tak chápána především jako *nacionálně-politicky neuchopitelný prostor*, pro který je nejen v přítomnosti, ale i v minulosti signifikantní převládající *pluralita* a *diference*, a který vykazuje neustálou dynamiku (úvod Moritze Csákyho, s. 9–11).

Principiálně stejné stanovisko zastává i již zmíněný druhý spolueditor Johannes Feichtinger, který připomíná mimo jiné i vlastní rakouskou zkušenost s nacionalismem, když po první světové válce zánik habsburské monarchie spolu se ztrátou území inicioval vývoj směřující k národní homogenizaci (německví jako „vůdčí kultura“, distance vůči židovství a podobně), ztělesněné v „německo-křesťanském“ charakteru stavovského státu Engelberta Dollfusse a Kurta von Schuschnigga. Tento vývoj kulminoval v radikální modifikaci, již ve výslovně šovinistickém a rasistickém duchu, po připojení Rakouska k Německu v březnu 1938 (s. 22–29).

V této souvislosti autoři publikace nastolují další klíčovou tezi, kterou bychom mohli označit jako „dialektiku univerzalizmu a partikularismu“. Spočívá v tom, že jako svébytně „evropské“ hodnoty bývají označovány hodnoty, které jsou pak paradoxně charakterizovány zároveň jako „univerzální“ (příspěvek J. Feichtingera, s. 21): akceptování *svobody*, *rovnosti*, *demokracie*, *lidských práv*, *tolerance*, *ochrany majetku*,

uznávání lidské důstojnosti a právní ochrany, případně též zdůraznění *solidarity* (příspěvek Johannesa Pollaka „EUropské hodnoty?“, s. 90–100). Právě tento paradox je oporou skepse autorů vůči možnosti esencialistického pojetí „evropských hodnot“. Johannes Feichtinger tak poukazuje na to, že bude-li se Evropa formovat podle pojetí národního státu 19. století a bude-li absolutizovat vlastní hodnoty, respektive univerzální hodnoty vydávat za čistě evropský přínos, bude zároveň silnit tendence ohraničit se (*abschotten*) před tím „jiným“, rozdílným od Evropy a jejích hodnot.

Vedle tohoto obecného problému vyvstává ovšem řada problémů specifitějších. Uchopit svébytnost Evropy se snaží také přístupy akcentující její křesťanskou podstatu, kterou mají v tomto pojetí reprezentovat *hodnoty religioznní*, jež někteří evropští konzervativci chtějí do tohoto „souboru“ včlenit. Navazují tím na Winstona Churchilla, který na univerzitě v Curychu v roce 1946 narýsoval ideu „Spojených států evropských“ a zdůraznil, že mají být založeny na bázi „křesťanské víry a etiky“ (příspěvek J. Pollaka, s. 91). Někteří autoři, jako opět Csáky nebo Feichtinger (s. 15 a 40), poukazují v této souvislosti konkrétněji na *vylučování islámu z tradice, jež formovaly Evropu*, což považují za nepřijatelné. Jak také ukazuje Csáky, problematičtější je i jednoduchá subsumpce židovství pod pevné spojení s křesťanstvím („židovsko-křesťanská tradice“ a podobně). Feichtinger uvádí, že nikoli výslovný konsenzus na společných hodnotách, nýbrž společný potenciál zkušeností a vzpomínek by měl být tím, co Evropu zakládá (s. 42 n.).

Obdobné hledisko zastává Dragan Prole v příspěvku „Evropská resposivita: Ohraničení paměti a hodnot“, kde odmítá ideu vyznačení společného evropského hodnotového kánonu, s tím, že Evropa potřebuje spíše aristotelskou *frónésis*. Prole, který je pro nás zajímavý i tím, že připomíná Patočkovu „Poevropu“, vyvozuje z úvah českého filozofa požadavek otevřenosti vůči jiným kulturám a upuštění od zahleděnosti do vlastní domnělé jedinečnosti, což se podle něj týká i hodnot (s. 78 n.).

Německá autorka Sabine Offe kontraponuje ve svém příspěvku nazvaném „Vyprávění obětí (*Opfererzählungen*): Evropská místa paměti“ vyostřeně 20. a 21. století, když si klade otázku: Využívalo-li 20. století národních „zakládajících“ mýtů k apelu na oběť života, nemohla by spočívat specifika přístupu století následujícího v tom, že využije „vyprávění obětí“ k tomu, aby podobnému zneužití bylo zabráněno? (s. 143) Tuto pozici zaujímají i další autoři. Například Georg Kreis v příspěvku „Musela by být Evropa demokratičtější?“ (s. 61 n.) vznáší otázku, zda současný pokus o evropskou integraci vyžaduje také překročit geometricky narýsované vzorce institucionální struktury parlamentní demokracie.

Nejostřejším zářezem do esencialistické koncepce Evropy, postavené na představě určující role hodnot v jejím politickém formování, je příspěvek Mosheho Zuckermanna „Ztroskotává EUropa na kulturně-náboženských rozdílech?“. Autor pokládá kulturně-náboženské odlišnosti za epifenomén ve srovnání s faktory ekonomickými. V tomto směru mimo jiné zdůrazňuje, že by se Evropa musela osvědčit jako globální hráč především účinnou ekonomickou pomocí „třetímu světu“, což ovšem není podle něj na bázi kapitalistické ekonomiky pravděpodobné. Zuckermann připomíná zároveň Marxovu obdivuhodnou anticipaci globalizace, jež se teprve v našich dnech stává realitou (s. 179–187).

Problémům evropské identity a integrace je věnován i druhý připomenutý sborník, s názvem „Mimo hranice: Transnacionální, translokální paměť“. Převládá v něm obdobný duch jako v první publikaci: v předmluvě zdůrazňují vydavatelé stejná principiální východiska, tedy antiesencialismus, transnacionální a multikulturní překrývání a pluralitu kontextů, tentokrát zejména se zřetelem k problematice symbolů, kolektivní identifikace a paměti.

Nebezpečí pokusů o kulturní homogenizaci je věnován příspěvek Anila Bhattiho „Rozdělení jako jizva“, sledující situaci po rozdělení Indie a Pákistánu, kdy docházelo na obou stranách kromě násilí na lidech i k ničení symbolů druhého náboženství, což bylo podle autora nejtěžší ranou dřívější sekulární kultury Indie (s. 51–63). Další zajímavý příspěvek je z pera německé autorky Gabriele Dolff-Bonekämperové a má název „Topografie vzpomínky a kolektivy paměti“ (*Erinnerungstopographien und Gedächtniskollektive*). Téma je analyzováno na příkladu konkrétní německé zkušenosti po znovusjednocení Německa na začátku devadesátých let. Autorka si všímá akcentování, anebo naopak potlačování symbolů, jež mají význam pro kolektivní identifikace, a to v konkrétnějším kontextu „očišťování paměti“, tak známého i z českých poměrů. Zatímco bezprostředně po pádu Berlínské zdi stály spolu i proti sobě symbolicky různé, až protikladné pomníky „kolektivní paměti“, později převládla snaha uskutečňovat politiku v souladu se žádoucím „očišťováním paměti“, což je dokumentováno na rozhodnutí strhnout bývalý Palác republiky NDR a znovu vybudovat městský zámek z doby vilémovského císařství (s. 66–72). Autorka v tom spatřuje nepokryté přihlášení k určitým tradicím, a tedy i k určité symbolické kolektivní identifikaci sjednoceného německého státu.

Obdobné téma vyostřuje příspěvek Michaela S. Falsera „Památková péče mezi (evropskou) pamětí a (národní) vzpomínkou: Rieglovo porozumění hodnotě památek („*Alterswert*“) a kulturní techniky berlínské popřevratové doby (*Nachwendezeit*)“. Rakouské transnacionální pojetí památkové péče, jež reprezentoval Alois Riegl před zhruba jedním stoletím, je zde postaveno do protikladu vůči prusko-německému pojetí z téže doby, vycházejícímu z principu národní homogenity (s. 76 n.). Autor zde spatřuje jistou analogii ke koncepci, jež se prosadila po znovusjednocení Německa a která usiluje o dekonstrukci pluralitně pojatých „krajin paměti“ (*Gedächtnislandschaften*) ve prospěch realizace dominantní nacionálně nostalgické „rekonstrukce vzpomínek“ (*Erinnerungsrekonstruktion*): reálná stavba Paláce republiky musela ustoupit „simulaci zámku“ jako ztělesnění pozitivní stránky hohenzollernské dynastie (s. 80–89).

Pro zdejší čtenáře je jistě zajímavé, že součástí publikace je i příspěvek českého filozofa a sociologa Miloše Havelky „Středoevropské konstrukce střední Evropy aneb: Kde tedy leží střed a kdo jsou středoevropané?“. Autor vychází z teze, že „střední Evropa“ není nějakou předem pevně určenou strukturou (*aufgestelltes Gefüge*), a uvádí historické příklady jejích různých pojetí. Vedle konstrukcí geografických, kde rozlišuje vertikální a horizontální perspektivu, připomíná Havelka i starší politická pojetí střední Evropy, například austroslavistické v podání Františka Palackého (s. 117). Z politických koncepcí vzniklých po první světové válce uvádí Masarykovu snahu o demokratizaci Evropy, po druhé světové válce různé úvahy o středo-

ropské federaci (například Edvarda Beneše, Milana Hodži či Wenzela Jaksche), z období kolem roku 1968 pak volnější filozofická pojetí, jako jsou liberálně-emanipční představy Karla Kosíka či Milana Kundery, z konce sedmdesátých let nakonec konzervativně-katolické koncepty Bohumila Doležala či Emanuela Mandlera (s. 118–120). V současné době podle něj má historický pojem střední Evropy smysl spíše jako „ideálnětypicky“ konstruovaná perspektiva bádání (s. 120).

Z příspěvků věnovaných speciálnějším (uměnovědné a literární) problematice budíž zmíněn text maďarského muzikologa Tibora Talliána „Béla Bartók v proměnách prostorů“. Autor v něm vyjadřuje takřka obecně sdílený kritický vztah své země vůči trianonskému řešení politického uspořádání ve střední Evropě. Upozorňuje například na mylnou, údajně často tradovanou představu, že Bartók sbíral lidové písně v Maďarsku a „sousedních zemích“. Podle Talliána však Bartókovy sběratelské aktivity spadají výlučně do doby, kdy všechny tyto oblasti byly součástí Maďarska, respektive Uher (maďarština tyto dva pojmy nerozlišuje; s. 157–165)

Werner Telesko nazval svůj příspěvek „Rakousko a 'jeho' regiony: K otázce několikere identity v prostředcích výtvarného umění v 19. století“. Mimo jiné v něm dokumentuje složitost a problematičnost konstruování kolektivních identit jednotlivých regionů starého Rakouska a uvádí příklad, kdy se v rámci tyrolských slavností na počátku minulého století uplatňovala trojí kolektivní identifikace této země: celoněmecká v širokém smyslu, kterou symbolizovala „Germania“, tyrolská („Tirol“) a rakouská („Austria“). Obdobně jako i v jiných historických zemích byly tyto typy identifikace částečně komplementární, částečně ale konkurenční (s. 176 n.). Zajímavým doplňkem témat recenzované publikace je kolektivní vzpomínka na – již neexistující – staré mocnářství v podobě „celuloidové“ konstrukce Vídně na filmovém plátně. Té je věnován příspěvek Jacqueline Vansantové „Hollywoodská Vídeň jako transnacionální místo paměti“. V této obrazové prezentaci, či spíše rekonstrukci Vídně je zdůrazněn její odér tradičního císařského sídla v silně nostalgickém smyslu. Podobně jako první publikaci doplňuje esej švýcarského spisovatele Adolfa Muschga, druhou uzavírá text maďarského literáta Pétera Nádase.

Ve všech uvedených i v ostatních příspěvcích vládne v charakteristikách specičnosti „Evropy“, případně Evropy „střední“, duch „antiesencialismu“ a pluralitní otevřenosti. Otázkou přesahující intenci příspěvateľů je, nakolik intelektuální rekonstrukce i dekonstrukce tradičních konceptů může být východiskem alternativy emocionálních identifikací s národním státem, jež – často v nacionalistické až šovinistické podobě – nabraly jakoby druhý dech v době, pro kterou je příznačná i rezignace na určitější podobu evropské ústavy a skepse velké části evropské veřejnosti i jejích politických reprezentací vůči Lisabonské smlouvě. To nastoluje též otázku, v jakém smyslu může dnes být Evropa, případně Evropa „střední“, integrujícím prvkem občanské a politické identifikace.

Recenze

Od „jara národů“ do pádu Berlínské zdi

Martin Valenta

BRANDES, Detlef – KOVÁČ, Dušan – PEŠEK, Jiří (ed.): *Wendepunkte in den Beziehungen zwischen Deutschen, Tschechen und Slowaken 1848–1989*. Essen, Klartext 2007, 336 stran.

Po zvláště objevném 13. svazku Publikací Německo-české a německo-slovenské komise historiků, věnovaném kolektivní paměti druhé světové války, okupace a jejích následků,¹ si následující svazek stanovil za cíl přiblížit široké veřejnosti zlomové okamžiky česko-německých a slovensko-německých vztahů v časovém rozmezí od „jara národů“ 1848 po pád komunismu na přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století (sborník vychází zároveň jako 28. svazek německé ediční řady *Publikace k dějinám a kultuře východní Evropy*). Cílovou skupinou publikace jsou široké čtenářské vrstvy, a proto se vydavatelé ve snaze o maximální srozumitelnost textu zřekli standardních odborných nástrojů historiografie, jako například poznámkového aparátu. Sborník je však vybaven rejstříkem a na závěr každého ze sedmnácti chronologicky řazených příspěvků je uveden seznam klíčové literatury a pramenů k dané tematicce.

1 V paralelním českém vydání: CORNELIŠEN, Christoph – HOLEC, Roman – PEŠEK, Jiří (ed.): *Diktatura – válka – vyhnání: Kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Ústí n/L., albis international 2007.

Ve dvou úvodních příspěvcích podávají Jiří Pešek a Dušan Kováč nástin česko-slovensko-německých vztahů ve sledovaném období.² Pešek poukazuje na význam společného psaní dějin českých zemí Čechy a Němci, které nejspíše může napomoci v překonávání historických mýtů a nepravd, jimž se v rámci tohoto diskurzu dařilo vždy až příliš dobře. V tom také spatřuje smysl další práce společné komise historiků: „K nejpodstatnějším úkolům česko-německé komise patří tyto vrstvy (mýtů), které zbytečně zatěžují koexistenci Čechů a Němců, systematicky odbourávat a v široce pojatém mezinárodním dialogu kriticky hledat všeobecně akceptovatelné interpretační rámce vzájemné historie.“ (s. 10)

Následující příspěvky Hanse P. Hyeho, Jana Křena a Hanse Mommsena sahají do 19. století.³ Zatímco Hans P. Hye zavádí čtenáře do národnostních a vojensko-politických událostí roku 1848, Jan Křen se zabývá dlouhodobými důsledky tohoto mezníku pro další osud habsburského soustátí. S mimořádnou erudicí, ale srozumitelně vysvětluje komplikované národnostní poměry podunajské monarchie počátkem druhé poloviny 19. století. Dokládá, jak revoluční rok 1848 a války z let 1866 a 1870 vedly k proměně rakouského císařství v duální rakousko-uherský model, v němž nechyběly snahy o státoprávní vyrovnání také se zbylými národy. Křenův příspěvek je psaný optikou (středo)evropského historika a lze jej považovat za jeden z nejlepších textů v knize. Tematicky na něj navazuje studie Hanse Mommsena pojednávající o jazykových nařízeních předsedy vlády Kazimira Badeniho z roku 1897, tedy o (nezdařeném) hledání nového půdorysu ve vztahu Čechů k vídeňské vládě.

Hans Lemberg a Jaroslav Kučera pojednávají o zlomových okamžicích meziválečného období.⁴ Lemberg přibližuje státoprávní a národnostní koncepce Čechů a českých a moravských Němců po první světové válce včetně jejich mýtotvorného potenciálu a sleduje počáteční německou neochotu akceptovat existenci samostatného československého státu v jeho historických hranicích. Jaroslav Kučera sleduje

2 PEŠEK, Jiří: Wendepunkte in der modernen Geschichte der deutsch-tschechischen Beziehungen, s. 9–28; KOVÁČ, Dušan: Wendepunkte in den deutsch-slowakischen Beziehungen aus zeitgenössischer Sicht, s. 29–36.

3 HYE, Hans P.: 1848/49: Die Wende in der Habsburgermonarchie, s. 37–84; KŘEN, Jan: 1867–1871: Deutschland, die Deutschen und der österreichische Ausgleich, s. 85–110; MOMMSEN, Hans: 1897: Die Badeni-Krise als Wendepunkt in den deutsch-tschechischen Beziehungen, s. 111–118. (K uvedeným tématům srv. dále: BRUCKMÜLLER, Ernst – HÄUSLER, Wolfgang (ed.): *1848: Revolution in Österreich*. Wien, öbv & hpt 1999; KANN, Robert A.: *Werden und Zerfall des Habsburgerreichs*. Graz – Wien – Köln/R., Styria 1962.)

4 LEMBERG, Hans: 1918: Die Staatsgründung der Tschechoslowakei und die Deutschen, s. 119–136; KUČERA, Jaroslav: 1933: Der Einfluss der nationalsozialistischen Machtergreifung, s. 137–150. (Srv. KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1993; HILDEBRANDT, Klaus: *Deutsche Außenpolitik 1933–1945: Kalkül oder Dogma?* Stuttgart, W. Kohlhammer 1990, 5. vydání.)

vliv nástupu nacistů k moci v roce 1933 na česko-německé vztahy. Poukazuje na novou linii československé zahraniční politiky ve třicátých letech, která se – v obavách o svou bezpečnost v sousedství hitlerovského Německa – podílela na zahranič-něpolitické emancipaci Sovětského svazu, což mělo pro Československou republiku také rozsáhlé důsledky vnitropolitické. Na analýze volebních výsledků z let 1929, 1935 a 1938 ukazuje Kučera proměnu německého aktivismu ze sklonku dvacátých let v separatismus Henleinovy Sudetoněmecké strany, řízený z Berlína.

Mnichovské dohodě a druhé světové válce se věnují studie Valeriána Bystrického, Volkera Zimmermanna, Lubomíra Liptáka a Ivana Kamence.⁵ Je třeba ocenit zejména příspěvek Volkera Zimmermanna, který následuje po extenzivním shrnutí pozic jednotlivých velmocí v době Mnichova z pera Valeriána Bystrického. Zimmermannova stať sleduje nově vzniklé poměry v Čechách a na Moravě po březnu 1939. Autorovi se zdařilo – lépe než v některých jiných příspěvcích – propojit politickou rovinu s metodologicky moderní sférou každodennosti. S oporou v primárních pramenech vyvrací některé německé a české mýty: například německý o tom, že se Čechům za protektorátu nedařilo špatně, a český o takřka nulové kolaboraci Čechů s nacistickou vládou. Neopomíná ani tragický osud českých Židů a dalších menšin. Poukazuje na vliv německé radikalizace v posledních letech války na atmosféru v protektorátu a dochází k závěru, že bez zohlednění nacistické politiky na konci druhé světové války není možné posoudit ani pochopit poválečný odsun. Lubomír Lipták sleduje politické posloupanosti roku 1939 se zřetelem na slovenskou otázku a okolnosti vzniku satelitní Slovenské republiky. Velmi zajímavá stať Ivana Kamence o Slovenském národním povstání vysvětluje, jak rozdílná byla (a je) recepce této události mezi Slováky a Němci. Zatímco na Slovensku má tento mezník až národotvorný charakter, v Německu je událostí opomíjenou a leckdy zcela neznámou. Kamence cituje relevantní beletristické prameny, což jeho příspěvek obohacuje.

Zlomové okamžiky let 1945 až 1948 popisují studie Detlefa Brandese a dvojice Vladimír Hořovský – Volker Zimmermann.⁶ Brandes se zabývá genezí a průběhem odsunu a vyhnání sudetských Němců. Provází čtenáře politickým a myšlenkovým vývojem československé londýnské vlády pod vedením prezidenta Beneše a pouka-

5 BYSTRICKÝ, Valerián: 1938: Das Münchener Abkommen, s. 151–184; ZIMMERMANN, Volker: 1939: Die nationalsozialistische „Neuordnung“, s. 185–198; LIPTÁK, Lubomír: März 1939: Ein Schritt in Richtung Krieg, s. 199–212; KAMENEC, Ivan: 1944: Deutschland und der Slowakische Nationalaufstand, str. 213–222. (Srv. BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha, Prostor 1999; ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě: Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha, Prostor – Argo 2001.)

6 BRANDES, Detlef: 1945: Die Vertreibung und Zwangsaussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei, s. 223–248; HOŘOVSKÝ, Vladimír – ZIMMERMANN, Volker: 1948: Der „Siegreiche Februar“ und die deutsch-tschechoslowakischen Beziehungen, s. 249–262. (Srv. STA-

zuje na jeho prvotní úvahy o omezeném transferu. Ty však vzaly záhy za své v souvislosti s radikalizací československého odboje, který – konfrontován s politikou nacistické vlády a s postoji sudetských Němců – požadoval odsun úplný. Autor také popisuje samotný průběh vysídlování včetně excesů, které je doprovázely. Článek spoluautorů Hořovského a Zimmermanna posuzuje vliv komunistického převratu v roce 1948 na československo-německé vztahy. Autoři poukazují na fatální dopad Mnichova, který vedl k reorientaci prezidenta Beneše na stalinský Sovětský svaz, a poté přibližují jednostrannou vazbu komunistického Československa na Německou demokratickou republiku. Spolková republika byla naopak vnímána jako stát nepřátelský, imperialistický a revanšistický.

Období studené války zachycují studie Jana Pauera, Edity Ivaničkové a Oldřicha Tůmy.⁷ Pauer pojednává o československém reformním hnutí v roce 1968 a o jeho recepci v obou německých státech. Nejpřínosnější částí jeho studie je exkurz do oblasti sociálně-kulturních a mentalitních dějin. Autor přibližuje rozvinutou síť československo-západoněmeckých styků koncem šedesátých let, vztah studentských hnutí v obou zemích stejně jako rozličné kontakty kulturní a umělecké. Příspěvek Edity Ivaničkové sleduje „východní politiku“ Spolkové republiky v šedesátých a sedmdesátých letech, která vyústila v komplex smluv mezi Bonnem, Moskvou a jejími satelity. Poutavý je příspěvek Oldřicha Tůmy o pádu československého a východoněmeckého režimu v roce 1989. Tůma dovedně využívá možnosti moderního metodologického výzkumu a provádí čtenáře zejména socialistickou každodenností. Poukazuje na to, že geografická blízkost, srovnatelný životní styl a ekonomický standard přirozeně vedly k intenzivním kontaktům lidí z obou stran společné hranice. Autor popisuje zlomové okamžiky podzimu 1989 a upozorňuje na psychologický význam mas východoněmeckých občanů v ulicích Prahy, kteří se pokoušeli emigrovat přes zdejší velvyslanectví SRN. Tůma zdůrazňuje úzkou spjitost rozkladu a pádu komunistických režimů v NDR a ČSSR, kdy události v jedné zemi urychlovaly sociálně-politickou dynamiku v zemi druhé. Rok 1989 označuje za jeden z mála pozitivních dějinných přelomů v jinak konfliktním vztahu mezi Čechy, Slováky a Němci.

NĚK, Tomáš: *Perzekuce 1945: Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu–srpnu 1945*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1996; KUČERA, Jaroslav: „Žralok nebude nikdy tak silný“: *Československá zahraniční politika vůči Německu 1945–1948*. Praha, Argo 2005.)

7 PAUER, Jan: 1968: *Der „Prager Frühling“ und die Deutschen*, s. 263–286; IVANIČKOVÁ, Edita: 1973: *Die Ostpolitik der Bundesrepublik und die Tschechoslowakei*, s. 287–298; TŮMA, Oldřich: 1989: *Zusammenbruch zweier kommunistischer Regime*, s. 299–306. (Srv. MÜLLER, Adolf – UTITZ, Bedřich: *Deutschland und die Tschechoslowakei: Zwei Nachbarvölker auf dem Weg zur Verständigung*. Freudenstadt, Eurobuch-Verlag 1972; BENDER, Peter: *Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen: Vom Mauerbau bis zur Vereinigung*. München, Deutsche Taschenbuch Verlag 1996.)

Christoph Cornelißen v posledním příspěvku o vývoji historiografie česko-slovensko-německých vztahů formuluje stanovisko, že tomuto diskurzu zatím chybí větší zohlednění sociálních a kulturních dějin.⁸ Zabývá se definicí pojmu „bod dějinného přelomu“ (*Wendepunkt*) – tedy tématem kontinuity a diskontinuity v dynamice dějin – což může obecně problematizovat oprávněnost vytyčování takových bodů. Na konkrétním příkladě proměny německé historiografie česko-německých vztahů, která byla psaná po celé 19. století až do šedesátých let 20. století v podstatě ze šovinistických pozic, dokládá, že se sociokulturní či v tomto případě historiografický přelom nemusí časově shodovat s přelomem politickým. Proměna německé historiografie přímo neodpovídala žádnému politickému zvratu. Cornelißen nastoluje také otázku, zda jsou „body dějinných přelomů“ opravdovými historickými mezníky nebo je spíše nutné sledovat běh dějin optikou kontinuity a se zřetelem na společenské, ekonomické a kulturně-umělecké tendence a trendy.

Předkládaný sborník je třeba ocenit hned v několika směrech. Schopnost jeho autorů psát společně dějiny vztahů mezi Čechy, Slováky a Němci začleňuje tento diskurz do soudobého proudu evropské historiografie, tedy do psaní společných dějin (viz například aktuální projekty francouzsko-německé a jiné). Tato přednost vyznívá o to silněji, že kniha je určena nejširším vrstvám čtenářů, a celkově tak představuje cenný potenciál v odstraňování vzájemných národnostních mýtů a negativních stereotypů. Skutečnost, že o odsunu a vyhnání sudetských Němců českému čtenáři referuje německý historik a o nacistickém uchopení moci a jeho důsledcích publiku německému historik český, vypovídá o mnohém. Publikace může významně přispět procesu překonávání hlubokých traumat v „konfliktním společenství“ mezi Čechy, Slováky a Němci.

Pokud bychom měli hledat nenaplněné možnosti této publikace, pak je lze spatřovat například v metodologickém přístupu těch autorů, kteří se koncentrují pouze na rovinu politickou a opomíjejí dějiny sociální, kulturní a mentalitní. Čtenáře možná překvapí, že mezi „body dějinného přelomu“ nebyla zařazena světová hospodářská krize třicátých let, která ovšem sehrála velmi závažnou roli v utváření postojů českých a moravských Němců k první republice. Je možné mít výhrady i k délce jednotlivých příspěvků. Zatímco poměrně vzdáleným událostem roku 1848 je věnováno skoro padesát stran, soudobé problematice pádu komunistických režimů, která bude jistě zajímat všechny generace čtenářů včetně těch nejmladších, je věnováno jen sedm stran.

8 CORNELIßEN, Christoph: *Wendepunkte der Geschichtswissenschaft: Zur Historiographie der deutsch-tschechisch-slowakischen Beziehungen seit 1848*, s. 307–328. (Srv. LEMBERG, Eugen – RHODE, Gotthold (ed.): *Das deutsch-tschechische Verhältnis seit 1918*. Stuttgart, W. Kohlhammer 1969; SEIBT, Ferdinand (ed.): *Die Chance der Verständigung: Absichten und Ansätze zu übernationaler Zusammenarbeit*. München, R. Oldenburg 1987.)

Celkově vzato je však sborník podle mého názoru „přelomovou“ publikací na poli historiografie česko-slovensko-německých vztahů. Rozhodně by mu měl věnovat pozornost každý, kdo má o tuto problematiku zájem. Doufejme, že se co nevidět dočkáme i českého vydání.

Recenze

Objevná kniha o poválečných osudech západních letců

Jan Michl

KUDRNA, Ladislav: *Jeden ze zapomenutých mužů: Plukovník letectva Petr Uruba, pilot 311. československé bombardovací perutě, jako průvodce „krátkým“ 20. stoletím.* Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2008, 302 stran.

Dlouhá léta se mohlo zdát, že jediným, monopolním a nedotknutelným odborníkem na československé letce bojující během druhé světové války v britském letectvu je Jiří Rajlich z Vojenského historického ústavu. Ač se jedná o téma velice přitažlivé a stovky mužů se považují za erudované znalce, ve skutečnosti až do nedávné doby veškeré pokusy vyrovnat se výše uvedenému publicistovi a posléze historikovi vyznívaly rozpačitě. Buď se jednalo pouze o méně hodnotnou a rozmělněnou kopii nebo se autor soustředil na témata dosud nezpracovaná, a tedy méně atraktivní pro širokou čtenářskou obec. Nezřídkou se objevil případ, že po slibné prvotině už nenásledovalo žádné další srovnatelně hodnotné dílo. Historik Ladislav Kudrna se vydal nelehkou cestou, když se rozhodl zachytit nebojové osudy československých letců, a od samého začátku tak nesl handicap neatraktivnosti ve srovnání s popisy vzdušných bojů. Místo toho nabídl poctivost odborného textu, později postupně obohacovaného kvalitní obrazovou přílohou a větší zralostí literárního projevu.

Autorova v pořadí šestá kniha,¹ věnovaná plukovníkovi Petru Urubovi, má na jedné straně mnoho podobného s díly předchozími, zároveň ale přináší novou kvalitu poznání o československých účastnících druhého zahraničního odboje. Jak název napovídá, kniha není ani tak o samotném letci Urubovi. Ten je stejně jako

v dřívějších knihách Stanislav Fejfar a Otakar Černý pouze dosazen do role historického průvodce. Text je psán úsporně a proporcionálně. Autor jej oživuje výroky Petra Uruby i vzpomínkami jiných aktérů, aniž by přitom pamětnická subjektivita něco ubírala na faktografické kvalitě díla. Naopak, oproti dosavadním publikacím leteckých historiků, kteří popisovali československé letce až barvotiskově zploštěle jako hrdiny bez bázně a hany, oplývající jen ušlechtilými vlastnostmi, nám letci v podání Ladislava Kudrny připadají velice povědomí a uvěřitelní, podobně jako soused odnaproti či kolega ze zaměstnání.

Informacím všeobecně známým je věnován odpovídající minimální prostor. Platí to pro období od první republiky až po příjezd plukovníka Uruby do Anglie v létě 1940. Cesta útěku československých letců přes Polsko a Francii do Británie je natolik známá, že nemá smysl tím znovu čtenáře obtěžovat. Krátká operační činnost Petra Uruby, okolnosti jeho zajetí, svízelný život protektorátního občana v německé internaci a posléze návrat do vlasti, to vše nepřesahuje rámec stručného životopisu jednoho ze zapomenutých mužů i dosud publikované údaje o československých letcích celkově. Co však překvapí a v čem se publikace vymyká z běžné produkce, je pozornost věnovaná období poválečnému, pojatá jako komplexní analýza poměrů v československé armádě a částečně i v celé společnosti.

Osobně ovšem považuji za nejcennější závěrečnou část publikace, jmenovitě kapitoly „Ve stínu mocné Státní bezpečnosti“, „StB a bývalí letci RAF“ a „Šedesátá léta a rehabilitace“. Zde autor bez patosu i morálních odsudků dosavadních hrdinů odboje uvádí smutnou skutečnost, že i mezi letci „západáky“ byli tajní spolupracovníci Státní bezpečnosti. Sám se sice drží zásady, že historik nemůže hodnotit a soudit, stejně se tu ale přímo vnučuje otázka, jak dokázali pracovníci StB zlomit muže tak statečné a odolné. Pro člověka, který se zabývá metodami jejich práce, to není až tak překvapivé, čtenáře neznalého věci to však může šokovat. Kudrnu nestranně a věcně tlumočené záznamy z archivních materiálů pouze potvrzují, že bývalí letci britského Královského letectva spolupracovali většinou neochotně a obvykle po několika měsících byla spolupráce z popudu StB ukončena. Faktické výsledky agentů z řad bývalých letců RAF i metody komunistických tajných služeb jsou sice popisovány relativně stručně a povrchně, ale i tak se čtenář sotva ubrání pocitu jisté nevyhnutelnosti. Muže, kteří se nebáli smrti v boji proti nacistickým okupantům, udolala bezvýchodnost každodenní perzekuce orgánů komunistického režimu a někteří se upsalí ke spolupráci ve snaze alespoň částečně se vymanit z „neexistenčních“ poměrů.

1 Ladislav Kudrna doposud vydal následující knižní publikace: *Když nelétali: Život našich letců v Polsku, Francii a Británii za 2. světové války*. Praha, Libri 2003; *Českoslovenští letci v německém zajetí 1940–1945*. Praha, Naše vojsko 2005; *Českoslovenští letci ve Velké Británii a válečné fenomény*. Praha, Naše vojsko 2006; *Na zemi a obloze západní Evropy: Příběh českého letce Stanislava Fejfaru*. Praha, Naše vojsko 2007; „Útěkář“ Otakar Černý, plukovník letectva v záloze: *Jeden český osud na pozadí dvou totalitních režimů*. Praha, Naše vojsko 2008.

Poslední kapitola o průběhu rehabilitací v šedesátých letech přináší zatím nejpodrobnější a nejkompexnější soubor dat a čísel, která jsou místy až nepřehledná. Překvapivé je zejména zjištění, že téměř polovina perzekvovaných bývalých příslušníků RAF se již tehdy dočkala rehabilitace. Neméně objektivní je informace, že vlnu žádostí o rehabilitaci spustil článek slovenského spisovatele Ladislava Mňačka publikovaný v červnu 1963 v časopise *Kultúrny život*.² Citace téměř celého velice sugestivního článku vyvolává mrazení v zádech a čtenář se jen těžko brání dojetí. Dokončení rehabilitací však zabránil příchod „bratrských vojsk“ v srpnu 1968 a nástup takzvané normalizace. Pro novou komunistickou garnituru již stárnoucí veteráni vzdušných bojů nepředstavovali bezprostřední hrozbu, takže i Petr Uruba v sedmdesátých a osmdesátých letech zažíval spíše tuctovou a nedramatickou každodennost československého důchodce. Tím lze také vysvětlit, že časovému úseku mezi lety 1971 a 1991 je v publikaci věnováno pouze deset řádek. Epilog je pak poklonou autora letci Petru Urubovi, jenž vydání knihy přežil o několik týdnů. Celkový dojem z publikace podtrhuje třicet stran fotokopíí archivních materiálů v závěrečných přílohách, jež silou své výpovědi opětovně atakují emocionální odolnost čtenáře.

Použitá heuristická základna je dostačující, kromě obligátního Vojenského ústředního archivu a Archivu bezpečnostních složek autor studoval i v Národním archivu. V seznamu literatury nechybí žádná relevantní publikace v češtině a slušně je zastoupena i literatura cizojazyčná, především anglická. Autor měl do jisté míry ulehčenou práci tím, že (zvláště v první polovině knihy) čerpal ze svých dosavadních děl. Z toho možná plyne i mírný nedostatek, který lze vytknout poznámkovému aparátu. U podstatné části informativních doplňení totiž není zmíněno, na základě jakých pramenů byla konkrétní faktografie získána, respektive o jakou literaturu se dané tvrzení opírá.

Samostatný odstavec si zaslouží vzhled a grafická úprava publikace. Na výsledku se evidentně prostředky nešetřilo. Velkorysý formát, výhradně křídový papír, celostránkové reprodukce vysoce kvalitních fotografií. Na druhé straně poněkud rušivě působí, že mezi písmeny běžného textu a poznámek pod čarou takřka není viditelný rozdíl. Lehce se tak může stát, že se začnete do poznámek v domněnku, že sledujete hlavní výklad, zvláště když poznámky často zabírají na stránkách více místa než vlastní text. Rovněž nezvyklý je značný počet prázdných bílých stránek a vůbec nepotištěných ploch, což zvyšuje dojem exkluzivity publikace.

Knih *Jeden ze zapomenutých mužů* se vydařila a potvrzuje, že mladý autor „zraje jako víno“. Kombinace vysokého odborného vzdělání, dlouhodobé pracovitosti a až fanatického zapálení pro věc způsobila, že vznikla metodologicky nadprůměrná práce, která si ovšem zároveň udržuje dostatečnou atraktivitu pro laického čtenáře. Bude těžké, nejen pro Ladislava Kudrnu, zmiňované dílo překonat.

2 MŇAČKO, Ladislav: Oneskorená reportáž: Nočný rozhovor. In: *Kultúrny život*, roč. 18, č. 23 (8.6.1963), s. 6.

Recenze

Populární kultura šedesátých let ve vzpomínkách slovenských rockerů

Jan Blüml

JURÍK, Luboš – ŠUHAJDA, Jozef: *Slovenský bigbít*. Bratislava, Slovart 2008, 390 stran.

Moderní populární hudba je bezesporu významnou a pozoruhodnou kulturní sférou, která se díky svému nepřehlédnutelnému postavení v současném světě stává stále častěji předmětem bádání nejenom muzikologů, ale i sociologů, historiků či politologů. Šedesátá léta minulého století představují z mnoha důvodů zásadní milník ve vývoji moderní populární hudby. Celosvětový rozvoj médií masové komunikace tehdy způsobil její obrovský kvantitativní růst, objevilo se mnoho nových osobností, zformovaly se nové hudební styly. Jedním z nich byl rock. Tento hudební styl, pro který se v Československu během šedesátých let vžilo označení bigbít, se stal hudbou mladých lidí, poté co se jazz této sociální vrstvě kvůli přílišné hudební komplikovanosti vzdálil. Zřejmě nikdy v historii nedosáhla hudba takového společenského významu a vlivu jako právě rock v šedesátých letech.

Kniha, nebo snad lépe řečeno projekt *Slovenský bigbít* (neboť publikace obsahuje ještě DVD se stejnojmenným televizním seriálem a záznamem koncertu legend slovenského rocku) zachycuje historii tohoto hudebního fenoménu na Slovensku v období šedesátých let 20. století. Vzhledem k tomu, že tehdejší slovenská scéna byla do značné míry propojena s českou scénou, spolupracovaly na vzniku *Slovenského bigbítu* i osobnosti české populární hudby, jako například Petr Janda, Radim Hladík, Viktor Sodoma nebo Jiří Černý.

Autoři projektu Luboš Jurík a Jozef (Dodo) Šuhajda se nechali inspirovat českou předlohou; tou byl jednak seriál České televize *Bigbít*, který vznikl v druhé polovině devadesátých let a který ve dvačtyřiceti dílech mapuje historii především české rockové hudby mezi lety 1955 a 1989, jednak stejnojmenná a podobně zaměřená publikace Ondřeje Konráda a Vojtěcha Lindaura z roku 2001.

Kniha *Slovenský bigbít* je koncipována, stejně jako její televizní podoba, především jako soubor pamětí aktérů slovenské rockové scény šedesátých let. Jednotlivé výpovědi, přestylizované do literární podoby, jsou navíc uváděny krátkými hudebněhistorickými vstupy. Kromě výpovědí a vzpomínek se v knize objevuje i několik relativně samostatných textů, které mají za úkol dokreslit podobu slovenského bigbítu šedesátých let. Jedním z nich je například stručná historie rozhlasové stanice Luxembourg, jež měla na vývoj slovenské rockové hudby velký vliv a bez které, jak píše autoři, „by nebola podoba slovenského beatu úplná a pravdivá“ (s. 375). Narazíme zde také na prepisy dobových novinových článků, například na zprávu z koncertu rockové skupiny Meteor v kulturním domě 500 bytov, která byla otištěna v deníku *Smena* v roce 1963.

Důležitou a velice zdařilou součástí publikace je bohatá obrazová dokumentace. Kromě velkého množství unikátních černobílých i barevných fotografií hudebních skupin, zpěváků a dalších osobností slovenského rocku, dále fotografií dobových technických zařízení (hudebních nástrojů, magnetofonů a podobně) kniha nabízí i faksimile dobových plakátů, obalů desek, pozvánek na koncerty, lístků na představení, obálek hudebních časopisů atd. Vzhledem k tomu, že vizuální kultura plakátů a jiných podobných materiálů byla především v druhé polovině šedesátých let podstatnou součástí rockové hudby a je dnes právem chápána jako pozoruhodný okruh dobového výtvarného umění, je třeba její přítomnost mezi obrazovými dokumenty vysoce ocenit. Navíc mnoho takovýchto artefaktů bylo v inkriminované době dílem amatérských výtvarníků, kteří je vyráběli ručně v neprofesionálních podmínkách a pouze ve velmi nízkém počtu kusů, čímž se jejich dnešní hodnota násobí. Mezi fotografiemi nalezneme i faksimile dobových novinových článků, které se vztahují ke slovenskému rocku.

Uvedené DVD nosiče, které publikaci Jozefa Šuhajdy a Luboše Juríka doplňují, obsahují zmíněný desetidílný televizní seriál Slovenské televize *Slovenský bigbít* v rozsahu čtyř set minut a televizní záznam živého koncertu legend slovenského bigbítu šedesátých let „Legendy 60“, který se uskutečnil 22. dubna 2007 v Bratislavě u příležitosti dokončení seriálu. Scenáristy televizního seriálu byli autoři recenzované knihy, tedy Luboš Jurík a Jozef Šuhajda, režisérem pak Dušan Rapoš. Televizní verze *Slovenského bigbítu* obsahuje výpovědi zhruba sedmdesáti osobností české i slovenské rockové hudby, přičemž záznamy výpovědí v knize a v televizním seriálu nejsou identické. Pouze na několika málo místech publikace autoři vycházejí z televizního materiálu.

Luboš Jurík a Jozef Šuhajda ve své knize seřadili jednotlivé výpovědi do šestadvaceti tematických celků či kapitol, které spolu koncepčně téměř nijak nesouvisí, pouze rámcově organizují sebraný materiál. Prvkem, který dává publikaci hlubší řád, je snaha tvůrců zachytit vývoj slovenského rocku pokud možno chronologicky.

První kapitoly se tedy převážně vztahují ke vzniku fenoménu bigbítu na Slovensku. Dočteme se zde o všeobecném kulturně-politickém kontextu druhé poloviny padesátých let a jeho vlivu na formování pojednávaného hudebního stylu, dále o zahraničních inspiracích a vlivech, které tehdy pronikaly do československého hudebního prostředí. Seznámíme se s prvními slovenskými rockovými kapelami a muzikantskými osobnostmi, dozvíme se, jakým způsobem vznikalo institucionální zázemí slovenského rocku a jak docházelo k jeho profesionalizaci. Vzpomínání pamětníků čtenáře zavádí do období prvních rockových koncertů a festivalů a mimo jiné seznamuje s organizačními schopnostmi a významem prvního slovenského rockového manažera Petera Tuchschera. Dočteme se rovněž o prvních rockových klubech a dále o tom, jak na Slovensku vznikaly první fankluby světových hvězd rockové hudby. Mezi ty nejvýznamnější tehdy patřil Alan Freeman Fan Club a Fan Club Elvise Presleyho.

Úvodní kapitoly pochopitelně věnují pozornost vývoji bratislavské rockové scény, která měla na dění v populární hudbě na Slovensku nejvýraznější vliv. V této souvislosti se zde blíže pojednává o skupinách The Beatmen, The Phantoms a The Soulmen. Ačkoli se vývoj populární hudby logicky soustředil do hlavního města Slovenska, kde se konaly největší koncertní akce a kde sídlily hlavní hudební instituce, kniha neopomíná ani dění mimo toto centrum. Několik kapitol se přímo zabývá rockovou hudbou v Košicích, Žilině, Banské Bystrici, Zvolenu, Prešově, Martině, Nové Dubnici, Trenčíně, Popradu, Dunajské Středě, Filakově, Komárně, Nových Zámčích, Nitre, Trnavě a v mnoha dalších městech a vesnicích. Publikace tak přináší mnoho jmen osobností i hudebních skupin, často jen málo známých.

Významným událostem, osobnostem a skupinám, které tvořily pilíře vývoje slovenské rockové hudby, jsou věnována samostatná pojednání. Tak tomu je i u skupiny Prúdy a její první dlouhohrající desky. Tato dnes již legenda slovenské populární hudby byla jednou z prvních beatových kapel na Slovensku, které se podařilo natočit a vydat dlouhohrající desku. Album s názvem *Zvoňte zvonky* znamenalo na československé rockové scéně doslova zjevení a bylo často, byť poněkud nadneseně, přirovnáváno k epochální desce Beatles *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band*. Význam této desky byl však neoddiskutovatelný a spočíval především v tom, že její obsah tvořily výhradně skladby slovenských autorů. Vedle původní hudby se zde objevily slovenské texty, což představovalo ve slovenském rockovém světě průlom. Do té doby panovalo všeobecné přesvědčení, že rockové skladby nelze zpívat jiným jazykem než anglicky.

Kromě tematických celků, které sledují vývoj rockové hudební scény na Slovensku, jsou v knize i kapitoly, které metodou sond odkrývají dílčí aspekty fenoménu „slovenský bigbít“. Českého čtenáře jistě zaujme osmá kapitola, pojmenovaná „Česko-slovenské beatové vztahy“. Vzhledem k tomu, že se čeští muzikanti často potkávali se svými slovenskými kolegy ve stejných kapelách, jako v případě účinkování slovenského baskytaristy Fedora Freša v české skupině Blue Effect, nebo naopak angažmá kytaristy Pavla Váněho ve slovenském souboru Collegium Musicum, účinkovali na stejných festivalech a podobně, byly tyto vztahy velice blízké a kamarádké. Každá scéna však měla svá specifika. Z hudebního hlediska byla slovenskému

rocku vlastní větší spontaneita hudebního projevu, což dle názoru hudebního publicisty Jiřího Černého způsoboval vliv maďarského temperamentu. Z jiného úhlu pohledu pamětníci tehdejšího dění tvrdí, že Praha měla pro slovenské interprety stejný význam jako Amerika pro soubory z Velké Británie. Úspěch v Praze byl tedy nejvyšší metou a do určité míry předpovídal budoucnost kapely.

Je pravda, že česká populární hudba v šedesátých letech svou úrovní převyšovala populární hudbu na Slovensku, kde chyběli nejenom zpěváci typu Karla Gotta, Waldemara Matušky nebo Evy Pilarové, ale rovněž autoři, jako byli například Jiří Suchý a Jiří Šlitr. Kultura malých divadel, ze které vyrůstala česká pop music v šedesátých letech, se na Slovensku dostatečně nerozvinula. Ve sféře československého jazzu byla situace podobná. Dominovaly zde skupiny umělců, které se soustředily kolem českých osobností, jakými byli Karel Velebný, Karel Krautgartner nebo Gustav Brom. Jestliže Slovensko tehdy v oblasti takzvané zábavné hudby v něčem své české kolegy překonávalo, byl to právě bigbít. Slovenské rockové skupiny dosáhly v druhé polovině šedesátých let takových kvalit, že ze soutěžního klání s českými rivaly, k němuž docházelo od roku 1967 na československém beatovém festivalu v Praze, vycházely často vítězně. V roce 1967 zde k všeobecnému překvapení zvítězila slovenská skupina The Soulmen v čele s Dežo Ursinym, jednou z nejvýraznějších osobností pozdější slovenské populární hudby. Festival, který se tehdy konal v pražské Lucerně, byl jedinečnou a reprezentativní přehlídkou československé rockové hudby. Slovenští rockoví umělci zde překvapovali své české konkurenty nejenom úrovní svých textů, hudebních kompozic a celkovým zvukem, ale například i volbou své umělecké image. Progresivita slovenského rocku se projevila i v pozdějších letech, když některé slovenské kapely, především Collegium Musicum a Gattch, úspěšně navázaly na nové světové rockové tendence, které syntetizovaly rockovou hudbu s výrazovými a kompozičními prostředky hudby artificiální.

Prostřednictvím zmíněných sond se čtenář seznámí i s jinými momenty fenoménu „slovenský bigbít“. Dozví se například, v jakém vztahu byl rock a tehdejší hudební tisk, dále jak vypadalo působení rockových skupin ve slovenských divadlech a rozhlase. Zajímavé pohledy nabídnou rovněž kapitoly „Dievčatá v beatových skupinách“, „Pesničkáři na beatovej scéně“ nebo „Beatoví bubeníci“.

Graficky výborně zpracovaná kniha *Slovenský bigbít* představuje bohatý soubor dobových svědectví, vzpomínek a názorů hudebníků, skladatelů, textařů, publicistů, ale i fanoušků a dalších osob, které byly součástí slovenské rockové scény v šedesátých letech minulého století. V žádném případě nejde o odbornou studii, sevřenou vědeckou metodologií, v níž bychom našli například hudebněstrukturalní analýzy jednotlivých děl, vymezení stylově žánrových typů tehdejší slovenské rockové hudby a podobně. Na práci tohoto druhu si budou muset slovenští, ale i čeští zájemci o toto téma ještě počkat.

Mozaika uvedených výpovědí přináší rozsáhlou faktografii především v podobě mnoha jmen hudebních osobností a názvů skupin, často nepřiliš známých, které nejsou k nalezení ani v dosud největším souborném díle věnovaném československé populární hudbě, *Encyklopedii jazzu a moderní populární hudby*. Z tohoto

důvodu má kniha *Slovenský bigbít* jistě význam i jako případné východisko dalšího odborného výzkumu slovenské populární hudby.

Tvůrcům knihy Luboši Juríkovi a Jozefu Šuhajdovi se v každém případě podařilo dosáhnout vytčeného cíle, tedy zprostředkovat plastický obraz nejen rockové hudby, ale i šedesátých let, společenské atmosféry té doby a jedné generace, která měla to štěstí, že žila v období velkého vzmachu ducha západní civilizace a mohla se na něm aktivně podílet.

O časopisech a archivech

Válečné a poválečné dějiny na stránkách polských historických časopisů v roce 2008

Jaroslav Vaculík

Ústředním polským časopisem pro dějiny 20. století jsou *Dzieje Najnowsze*, čtvrtletník vydávaný Historickým ústavem Polské akademie věd ve Varšavě. První číslo ročníku 2008 je věnováno událostem roku 1968 v Polsku a Evropě. Českého čtenáře ovšem zarazí absence studie o „pražském jaru“. Úvodní stať z pera profesora Jerzyho Eislera z Ústavu národní paměti ve Varšavě je věnována stavu bádání o polském březnu 1968. Autor uvádí, že tyto události patří paradoxně k nejlépe a zároveň nejhůře probádaným polským měsícům. Vedle prosince 1970, o kterém vyšlo na čtyřicet knih, bylo o březnových událostech napsáno nejvíce, přičemž tyto práce dosud vyvolávají velké emoce a byly využívány i v politickém boji. S těmito spory přitom často souvisela šokující neznalost základní faktografie.

Německé bádání o roce 1968 přibližuje Michał M. Kosman, asistent z Ústavu politických věd Univerzity Kazimíra Velikého v Bydhošti. Podle autora studentské hnutí šedesátých let na Západě, které kulminovalo v roce 1968, představovalo jednu z nejdůležitějších společensko-politických událostí druhé poloviny 20. století. V každém státě, kterého se dotýkalo, mělo svá specifika, nicméně existoval společný jmenovatel. Ten vznikl jako směsice odporu proti vietnamské válce a světovému zbrojení, kritiky vysokého školství, zvláště nulového vlivu studentů na fungování škol, nechuti k parlamentní demokracii, definované jako fasáda skrývající nečisté politické zájmy, averze vůči autoritám, odmítání velkých korporací, masmédií, konzumní společnosti a panujících zvykových norem.

O badatelských výsledcích k událostem května 1968 ve Francii referuje docentka Historického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě Małgorzata Gmurczyk-Wrońska, která představuje nejdůležitější knihy vydané na toto téma, hlavně ve Francii. Zatímco z dřívějších publikací bylo možné vyčíst pevné sympatie ke květnovému hnutí, práce z konce devadesátých let a počátku 21. století jsou stále kritičtější vůči jeho myšlenkám a skutkům. Tento názor sdílí i prezident Nicolas Sarkozy. Děti generace roku 1968 jsou podle něj zrozeny z generační krize, jejich svět je ohraničen internetem, reklamou a mobilními telefony.

Přehled bádání o takzvané nové levici a studentské revoluci ve Spojených státech v šedesátých letech podává Włodzimierz Batóg z Akademie svatého kříže v Kielcích. Americkou levici politologové rozdělují na „starou“ a „novou“. První reprezentují stoupenci leninismu, trockismu a stalinismu spjatí s Komunistickou stranou USA, která byla zvláště aktivní od konce čtyřicátých let 20. století. „Stará“ levice byla spojována se Sovětským svazem, stalinismem a všemi hříchy tohoto systému a odmítána americkou společností. Její mladší sestra – „nová levice“ – vznikla se záměrem napravit vady společenského a politického systému ve Spojených státech, nebyla „antiamerická“ a těšila se, přinejmenším zpočátku, značné důvěře a zájmu.

Druhé číslo čtvrtletníku *Dzieje Najnowsze* přináší studii profesora Marka Kazimierze Kamińskiego z Historického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě o návštěvě Edvarda Beneše v Moskvě v prosinci 1943. Podle jeho názoru Beneš asistoval Sovětům v jejich hře s výrazně antipolským zaměřením a v delší perspektivě připravoval základ rovněž pro znásilnění československého státu. Beneš prý falešně chápal Polsko jako feudální stát a nedomníval se, že by londýnská vláda byla schopna řešit podstatné problémy nového Polska. Politik s takovým vztahem k Polsku, soudí Kamiński, mohl jen škodit polským záležitostem, ne jim pomáhat. Prezident nedokázal dešifrovat Stalinovy intence a před Molotovem vyjádřil přání koordinovat politiku obou států, tj. podřídit linii československé vlády Sovětům.

Řada článků k válečným a poválečným dějinám se nachází ve třetím čísle časopisu *Dzieje Najnowsze*. Joanna Szymoniczeková, doktorandka Ústavu politických studií Polské akademie věd ve Varšavě, píše o dvojím vedení Polského Červeného kříže v letech 1939 až 1945 jako výjimce ze stanov Mezinárodní společnosti Červeného kříže. Za války byl na území Generálního gouvernementu tolerován Polský Červený kříž, avšak zbavený téměř všech práv. Jeho vedení ve Varšavě mohlo dělat jen to, co mu dovolovaly okupační orgány, čili málo. Jiná byla situace Polského Červeného kříže v Londýně, který byl podporován britskou vládou nejen verbálně, ale i každoměsíčními dotacemi Britského Červeného kříže. Po skončení války byl přeměněn na Společnost pomoci Polákům, zatímco jedinou reprezentací Červeného kříže pro Polsko se stala varšavská centrála, podřízená ovšem komunistickému ministerstvu národní obrany.

Do období války je situována i stať profesora Krzysztofa Jasiewiczze ze stejného ústavu pojednávající o spolupráci ilegálních církevních struktur s polským podzemním hnutím v letech 1939 až 1945. Uvádí se v ní, že ilegální katolická církev se od samého počátku podílela na tvoření jeho nejdůležitějších struktur. Nezávisle na veřejně existujících církevních orgánech, institucích a úřadech existovalo prak-

ticky po celou dobu okupace Polska církevní konspirační hnutí, které je možno fakticky nazvat domácí podzemní církví. Ta měla svou část vojenskou (vojenská duchovní služba) i civilní. Konspirace se aktivně účastnilo okolo dvou tisíc kněží a mnichů, tj. okolo deseti procent mužské části duchovenstva.

Koncepcemi „nového člověka“ v propagandě Polské dělnické strany (PPR) před převzetím vlády se zabývá Mariusz Mazur z Historického ústavu Univerzity M. Curie-Skłodowské v Lublině. Uvádí, že v rétorice PPR se idea „nového člověka“ neobjevila před rokem 1945, a nenachází po ní stopy ve veřejných projevech ani v zátiší kabinetů ještě po vyhlášení Polského výboru národního osvobození (PKWN) a v prvních měsících, kdy se potýkal s vážnými problémy při instalování své moci.

Rozmlouvám Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) a Ukrajinské povstalecké armády (UPA) s německými okupačními orgány na Volyni a ve Východním Malopolsku od listopadu 1943 do konce roku 1944 se věnuje Mieczysław Samborski z Leżajsku. Všeobecně se předpokládá, že melnykovská frakce OUN spolupracovala s Němci a banderovská s nimi po celou dobu války bojovala. Podle autora to ale není pravda. S Němci spolupracovaly obě frakce, jen melnykovci to činili více oficiálně, a se zbraní v ruce proti okupantům nevystupovaly. Vůči blížící se frontě obě strany – německá i ukrajinská – usilovaly o navázání kontaktů, aby dojednaly jak všeobecné záležitosti, tak fungování na území obsazeném Sověty.

Útěky vojáků Domácí armády (*Armija Krajowa* – AK) z tábora Lidového komisariátu vnitra (NKVD) číslo 174-454 v Rjazani v letech 1945 a 1946 přibližuje Dariusz Rogut z Historického ústavu Humanitně-přírodovědecké fakulty v Kielcích. Zastává názor, že přicházející Rudá armáda nepřinesla Polsku nezávislost. Komunisté, kteří se setkávali s nedostatečnou podporou, začali svou vládu represemi a terorem za pomoci sovětského spojení. Teror byl zaměřen nejen proti podzemním politickým a vojenským strukturám, ale proti všem, kdo mohli znamenat ohrožení pro komunistickou vládu. Ve věznicích se ocitli rolníci, učitelé, lékaři, železničáři, dělníci i duchovní, hlavně ale vzdělaní lidé, kteří byli považováni za nebezpečný, nepřátelský a reakční živel. Na zatýkání se podílely operační skupiny NKVD a vojenské kontrarozvědky *Smerš* (*Smerť špionam*), což bylo porušením mezinárodního práva. V táborech NKVD se ocitlo také mnoho polských profesionálních důstojníků, které

zvláště frustrovalo, že jsou internováni společně s německými zajatci. Vzájemná solidarita a partyzánská zkušenost na jedné straně, cynismus a lži sovětského velitelství na straně druhé je mobilizovaly k odporu, který se projevoval zejména v pokusech o útek, většinou ovšem neúspěšných.

S tématem souvisí příspěvek Dominiky Rafaelské z Ústavu žurnalistiky Varšavské univerzity, navracející se k jednomu článku v týdeníku *Po prostu* z času polského „tání“. Článek uveřejněný 11. března 1956 přerval desetileté mlčení kolem vojáků Domácí armády a stal se jedním ze symbolů „klidné revoluce“ roku 1956. Do té doby byla tato odbojová síla představována jako „bandité“ nebo v nejlepším případě jako oběť intrik londýnské exilové vlády.

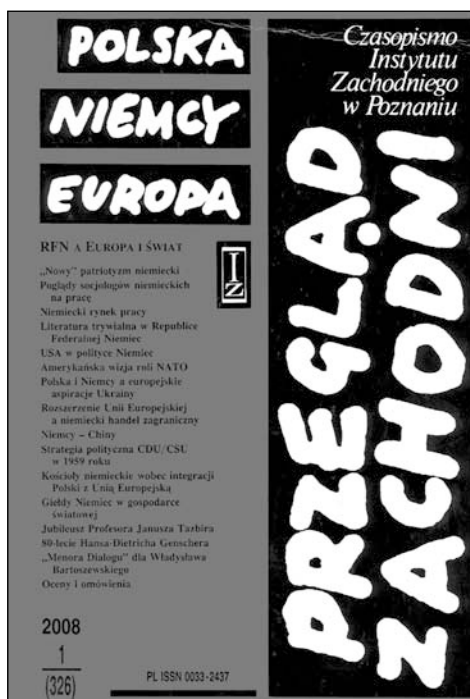
Československým dějinám je věnována studie Grzegorza Gąsiora, doktoranda v Historickém ústavu Varšavské univerzity, který sleduje postoj Antonína Novotného vůči slovenské otázce v šedesátých letech. Uvádí, že Novotného komunistické vedení se vyznačovalo nechutí k liberálním reformám a revizi stalinismu a ignorovalo slovenské národní zájmy. V roce 1963 Novotný v Košicích nastínil kontroverzní tezi o postupném slévání národů, což se dotklo především slovenské inteligence. Nerozuměl emancipačním snahám Slováků, podle něj problém nebyl národnostní, ale hospodářský. Odmítl proto i snahy Matice slovenské udržovat bezprostřední kontakty se slovenskou emigrací a přijímat její publikace. Slovenská karta se tak stala motorem změn, které vedly k pokusu o reformu komunistického systému, jímž bylo „pražské jaro“.

Obraz polské situace v dramatických letech 1980 a 1981 ve světle britského tisku načrtává Barbara Rogoszová, doktorandka v Historickém ústavu Vratislavské univerzity. Autorka uvádí, že vznik Solidarity vzbudil ve Velké Británii – v zemi, kde na jednoho obyvatele připadalo nejvíce časopisů – velký ohlas v celém jeho názorovém spektru. O událostech na Visle živě referovaly konzervativní *The Times* i liberální *The Guardian*.

Zajímavou porci článků k soudobým dějinám přinášejí také (původně exilové) pařížské *Zeszyty Historyczne* ve svém čísle 164. Sławomir M. Nowinowski z Lodžské univerzity zde referuje o ukončení činnosti polského vyslanectví v Sovětském svazu na podzim 1939. Vedle moskevské ambasády, jejího konzulárního oddělení a vojenského ataše působily ještě generální konzuláty v Kyjevě a Minsku a konzulát v Leningradě. Celkem žilo před válkou v SSSR šest set třicet tisíc Poláků.

Sledování generála Władysława Anderse polskou komunistickou rozvědkou je tématem článku Krzysztofa Tarky. V září 1946 polská vláda národní jednoty, ustanvená po jaltské konferenci, zbavila občanství pětasedmdesát důstojníků polských ozbrojených sil na Západě, kteří se nevrátili do Polska. Dodatečně byl občanství zbaven i jejich velitel generál Anders, s tím že údajně po odchodu ze Sovětského svazu dobře sloužil fašistům, v emigraci škodil polskému státu, nevrátil se do země a podporoval boj proti polské „demokratické“ vládě. Přestože se komunistická vláda snažila vytvářet negativní obraz generála Anderse, doma i za hranicemi zůstával symbolem odporu.

Stanovisko Władysława Gomułky k sovětsko-čínské roztržce v letech 1956 až 1970 zkoumá Robert Skobelski z Historického ústavu Zelenohorské univerzity.

Dospěl k závěru, že u vůdce Polské sjednocené dělnické strany (PZPR) zvítězila doktrína jednoty komunistického hnutí a jeho prohlubující se konzervativismus. Závislost polského vedení na Sovětech ve věci západní hranice země byla pro Gomułku dostatečným důvodem k zachování loajality vůči Kremlu a rezignaci na rozšíření autonomie Polska v rámci východního bloku.

Úsilí prezidenta Franklina D. Roosevelta a americké diplomacie o propuštění Józefa Becka z internace v letech 1940 a 1941 je předmětem zájmu Marka Kornata. Uvádí, že bývalý polský ministr zahraničí Beck, který byl v září 1939 internován v Rumunsku, nezískal odnikud skutečnou pomoc. Od roku 1941 se jeho zdravotní stav zhoršoval a zemřel v necelých padesáti letech života po dlouhé nemoci 5. června 1944 v Bukurešti.

V prvním čísle loňského ročníku časopisu Západního ústavu Zygmunta Wojciechowského v Poznani *PrzeGLAD Zachodni* publikoval již zmíněný Robert Skobeliski z Historického ústavu Zelenohorské univerzity pozoruhodnou studii o „hranici míru“ mezi Polskem a Německou demokratickou republikou v letech 1949 až 1971. Do konce roku 1947 vedoucí představitelé Jednotné socialistické strany Německa (SED) Wilhelm Pieck, Otto Grotewohl a Walter Ulbricht opakovaně požadovali revizi postupimské demarkační linie Odra–Lužická Nisa. Teprve scházející podpora Stalina po eventuální teritoriální korekce na úkor Polska spolu s nastupujícím rozdělením Německa je přiměly akceptovat postupimské dohody. Po vzniku NDR vláda iniciovala rozsáhlou kampaň ve prospěch uznání hranice na Odře a Nise. V roce 1950 byla podepsána ve Zhořelci dohoda o hranici mezi Polskem a NDR, která měla nahrazovat mírovou smlouvu. Novou hranici ale neakceptovala východoněmecká veřejnost, neboť ji z jedné čtvrtiny tvořili přesídlenci z bývalých východních německých území, kteří se nesmířili se ztrátou svých domovů. Při červnových nepokojích v NDR v roce 1953 například demonstranti ve Zhořelci žádali revizi hranice s Polskem. V dalším rozděleném městě Guben obyvatelé NDR veřejně srovnávali obě části města, rychle se rozvíjející německou a zanedbanou polskou. V roce 1956 se v Chotěbuzi šířily fámy, že Poláci se ochotně vzdají svých západních a severních území, pokud jim Rusové vrátí bývalé polské východní pohraničí. Říjnové změny v Polsku v roce 1956 a návrat Władysława Gomułky do čela země východoněmecké obyvatelstvo chápalo jako počátek procesu osvobození z vlivu Kremlu, který

byl spojován s nadějí na návrat přesídlenců. Tyto revizionistické názory byly rozšířeny i u mladé generace v NDR, zvláště u studentů středních a vysokých škol, kteří bez zábrán hovořili o nespravedlivé hranici a právu Němců na území, jež obývali po staletí. Obavy polské vlády ohledně západní hranice zmizely teprve po podpisu dohody o normalizaci vzájemných vztahů mezi Polskem a Spolkovou republikou Německo, kdy Bonn uznal platnost linie tvořené řekami Odra a Lužická Nisa.

V druhém čísle čtvrtletníku *Przegląd Zachodni* vyšla studie Martina D. Browna z Mezinárodní americké univerzity v Londýně o stanovisku britského ministerstva zahraničních věcí vůči sudetoněmecké otázce v období od října 1938 do prosince 1945. Po 30. září 1938 přijala britská vláda na sebe ekonomické a politické povinnosti ve vztahu k tisícům antinacistických sudetoněmeckých utečenců, kteří hledali ochranu ve Spojeném království. Poměrně dlouhou dobu považovala britská diplomacie za faktického mluvčího sudetských Němců Wenzela Jaksche, s nímž své styky ukončila až počátkem roku 1945. Tehdy Britové ve spolupráci s ostatními spojenci souhlasili s masovým transferem německých menšin, o jehož eventuálních výhodách uvažovali již v roce 1940, jako s řešením středoevropské národnostní problematiky, zatímco Jaksch pochopitelně odsun odmítal. Československá vláda se podle Browna ukázala jako užitečnější spojenec než Jaksch se svými spolupracovníky.

Przegląd Historyczny, vydávaný čtvrtletně Historickým ústavem Varšavské univerzity, přináší mimo jiné ve svém druhém čísle studii Anny Peckové z Centra pro vědy o společnosti, přírodě a umění v Raleigh v Severní Karolině věnovanou percepci nejnovějších dějin Polska v amerických učebnicích. Jejich prezentace se výrazně změnila během posledních desetiletí. Na přelomu tisíciletí byla polská tematika postupně vytlačena novými světovými problémy, zájem se přenesl na jiné regiony a problémy, například islámské země či rychle se rozvíjející Čínu. Americké učebnice nabízejí interpretační různorodost vyplývající z odlišného vnímání událostí a jim připisovaného významu. Výběr učebnice v praxi znamená i výběr interpretací, neboť učebnice zůstává základním zdrojem znalostí získávaných ke zkoušce.

O obsahu jednotlivých čísel měsíčního *Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej* je možné v rozsahu této rešerše informovat jen rámcově. Úvodní dvojčíslo z roku 2008 je věnováno Sdružení Svoboda a nezávislost (WiN), které v září 1945 zahájilo „politický boj“ o uskutečnění vize demokratické vlasti, za niž válčila Domácí armáda (AK). Činnost WiN se odehrávala v ilegalitě a zahrnovala jak politické aktivity, tak ozbrojený boj některých jeho složek. Sdružení vydávalo necenzurované publikace, letáky a ilegální tisk. V roce 1946 bylo do jeho činnosti zapojeno téměř třicet tisíc osob a tvořilo největší ilegální organizaci v poválečném Polsku.

Třetí číslo *Biuletynu* patří čtyřicetiletému výročí polského března 1968. Dokládá, že po základní monografii Jerzyho Eislera¹ nadešel čas na zpracování dalších re-

1 EISLER, Jerzy: *Marzec 1968: Geneza, przebieg, konsekwencje*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1991.

gionálních studií. V provinciích byly události přijímány jinak než ve Varšavě, incidenty a projevy nespokojenosti se přesouvaly z vojvodských center do okresních měst. K hlídkám a ochraně důležitých objektů musel režim povolat vojsko. Čtvrté číslo pak mapuje vznik polských nezávislých odborů z perspektivy třiceti let. První výbory nezávislých odborů se ustavily již v letech 1978 a 1979 v Katovicích, Gdaňsku a Štětíně.

Dvojčíslu z května a června přibližuje Józefa Piłsudského a jeho spolupracovníky. Plyne z něj mimo jiné, že současná polská levice v žádném případě nenavazuje na tradice Polské socialistické strany z doby před první světovou válkou a meziválečného polského státu a nehlásí se k jejím vůdcům počínaje Piłsudským a konče Tomaszem Arciszewským. Piłsudského radikalismus spočíval v přesvědčení,

že úkolem polského socialismu je bojovat za nezávislost. Sedmé číslo je zaměřeno na politické vtipy jako zbraň slabých za situace, kdy zanikla naděje na možnost změn.

Dvojčíslu ze srpna a září obrací pozornost na činnost Svazu polských spisovatelů (ZLP), který v roce 1949 nadekretoval jako tvůrčí doktrínu socialistický realismus. Když se stát stal producentem kultury, musel vytvořit odpovídající byrokratická kritéria. Rozhodnutí o osudu knih přešla do rukou úředníků a spisovatelé museli mít svazovou legitimaci, aby jim státní mecenáš poskytl prostředky k literární existenci. Svaz polských spisovatelů byl oficiálně uměleckou, ve skutečnosti však ideologickou organizací, kontrolující nejen tvorbu spisovatele, ale i jeho život.

Říjnové číslo se vrací k návštěvám papeže Jana Pavla II. v Polsku. První pouť v roce 1979 vzbudila víru po letech komunismu a ukázala její hluboké kořeny v národním životě. Druhá návštěva roku 1983 se uskutečnila v ponuré atmosféře trvajícím výjimečného stavu. V roce 1987 se papež v Polsku zúčastnil Eucharistického kongresu. Poutě v roce 1991 byla první v opěť svobodné vlasti. Krátký pobyt v roce 1995 zahrnoval jen slezsko-haličské pohraničí – Skočov, Bisko a Żywiec. V roce 1997 se papež setkal v Krakově s polskou akademickou obcí. Dvacáté výročí první pouti si připomněl v roce 1999, kdy se Polsko připravovalo na oslavy milénia. Poslední návštěva Jana Pavla II. v rodné zemi se datuje rokem 2002. Závěrečné dvojčíslu ročníku 2008 je zasvěceno devadesátému výročí obnovení polské nezávislosti v roce 1918 a připomíná mimo jiné i československo-polské boje o Těšínsko v roce 1919, které zatížily meziválečné vztahy obou států.

Zajímavé údaje o podílu a rozmístění ruskojazyčného obyvatelstva v postsovětských republikách na přelomu 20. a 21. století uvádí časopis Ústavu slavistiky Polské akademie věd *Sprawy narodowościowe* ve svém 32. sešitě, a to v článku Piotra Eberhardta z Geografického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě. V roce 1989 žilo nejvíce Rusů na území Ruské federace (81 procent), Kazachstánu (38 procent) a Lotyšska (34 procent). Po rozpadu Sovětského svazu počet Rusů v neruských republikách výrazně poklesl. Dokumentují to údaje z roku 2002, kdy jejich podíl v Lotyšsku činil už jen 29 procent a v Kazachstánu dokonce 28 procent.

Časopis *Zapiski Historyczne poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich*, který vydává Vědecké sdružení v Toruni, publikoval mimo jiné studii Adama Staniszweswského, doktoranda Historického ústavu Univerzity Mikuláše Koperníka v Toruni, o spolupráci švédských obyvatel s polským podzemím v letech 1939 až 1942. Švédská kolonie ve Varšavě zahrnovala pracovníky švédského vyslanectví, novináře a vedení filiálék švédských firem. I po obsazení Polska zde švédské firmy zanechaly velký kapitál, který bylo třeba zabezpečit. Někteří švédští inženýři, ředitelé a pracovníci firem na území Generálního gouvernementu přitom spolupracovali s polským odbojovým hnutím.

Radu příspěvků k soudobým dějinám přináší také slezský historický čtvrtletník *Sobótka*. Například ve svém druhém loňském čísle publikoval zajímavý dokument o náladách a reakcích v různých skupinách obyvatelstva a sociálních prostředích na poznaňské nepokoje, které vypracoval Vojvodský úřad Veřejné bezpečnosti v Opoli koncem března 1956. Ve třetím a čtvrtém čísle je uveřejněna studie Pawła Wiczorka o podílu Židů na hospodářském životě ve Valdenburku (Wałbrzychu) v letech 1945 až 1968. Na počátku padesátých let zde žily tři tisíce Židů. Přístup úřadů k rezidenční architektuře v Dolním Slezsku ilustruje studie Romualda M. Łuczynského o zámku Fürstenstein (polsky Książ), územně začleněném v roce 1951 do katastru Valdenburku. V její první části, publikované ve čtvrtém čísle časopisu *Sobótka*, se autor věnuje pokusům o zařízení zámku od prvních poválečných let do roku 1965.

Studie Historyczne, vydávané oddělením Polské akademie věd v Krakově, přinášejí v prvním čísle z roku 2008 studii Aleksandra Arkusze o postavení polských obyvatel v táboře NKVD číslo 270 v Novgorodské oblasti v letech 1944 až 1949. Ve druhém čísle je umístěna stať Anny Sobór-Świderské o policejním sledování politiků židovského původu kolem března 1968. V posledním dvojčíslí 3–4 stojí za upozornění článek Grzegorza Boziura o ilegální studentské organizaci Helena na Jagellonské univerzitě v Krakově v letech 1950 a 1951.

Jak vyplývá z předcházejícího přehledu, polské historické časopisy každoročně prezentují velkou tematickou šíři materiálů k soudobým obecným i národním dějinám, které mohou být inspirativní a užitečné i pro českou historiografii.

Kronika

Liblická konference o dvaceti letech po komunismu

Luxusní zázemí liblického konferenčního centra v barokním zámeckém areálu napomohlo ve dnech 16.–18. září 2009 k úspěchu reprezentativní mezinárodní konference uspořádané Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., pod názvem „1989–2009: Společnost. Dějiny. Politika“, která se v sedmi tematických panelech soustředila především na dění v prostoru bývalého Československa v uplynulém dvacetiletí. Kromě různých aspektů transformace a přechodu k demokracii bylo v centru pozornosti dědictví minulosti, „revoluční“ rok 1989 a otázky historické paměti; to vše s naléhavou artikulací proměny dosavadního diskurzu. Řadu příspěvků propojovala více či méně otevřená výzva k tomu, aby historici, politologové, sociologové a další odborníci opustili obraz „sametové revoluce“ na podzim 1989 jako přelomového, vskutku revolučního momentu a počátku nových dějin a aby místo toho obrátili pozornost ke kontinuitám a dosud spíše zastřeným pohledům na nedávnou minulost. Tato stručná zpráva upozorňuje jen na některá podnětná vystoupení z bohatého konferenčního programu.

Hlavní organizátor konference Michal Kopeček konstatoval hned v úvodu, že je zapotřebí změnit způsob tázání a vybědnout z nekonečných diskusí o paměti a vyrovnání s komunistickou minulostí. Směr, který doporučuje, vede přes pozitivní politizační praxi devadesátých let a sledování procesů, jimiž se vytvářely politické identity. Upozornil přitom na trvající spor o dědictví listopadu 1989 v paměti dissentu kolem Charty 77, který primárně nezpochybňoval komunistický režim jako takový, a paměti protikomunistického odporu (zejména z let padesátých), který tento režim zcela odmítal.

Jiří Suk jádrem svého příspěvku učinil otázku, kde se vzal polistopadový radikální antikunismus v zemi, v níž i dissent po roce 1968 měl za cíl „polepšit“ vládnoucí Komunistickou stranu Československa. Připomněl (podobně jako Američan James Krapfl v referátu o ideálech „sametové revoluce“), že lidé si bezprostředně

po pádu starého režimu vesměs přáli uchovat socialismus v modifikované podobě, a upozornil (podobně jako Jaroslav Cuhra v příspěvku o zpolitizovaném „napravování“ dějin) na skutečnost, že Charta 77, jejíž významnou část tvořili bývalí komunisté, kvůli udržení vnitřního konsenzu nevydala žádný dokument, který by hodnotil únorové události roku 1948. Antikomunismus podle Suka zaplnil ideologické vakuum, které vzniklo v důsledku toho, že „sametová revoluce“ nevytvořila žádné „ideové fikce“ ani nové „ideologické krytí“. V tomto vakuu, trvajícím zhruba dva roky, se dekomunizace stala legitimizujícím prvkem nově vznikajících politických stran a požadavek na její uvedení do praxe (spolu s očekáváním změn a morálního rozhrěšení) se postupně přetavil do příprav lustračních zákonů. Zároveň se však „velká očista“ po uplynulých čtyřiceti letech ukázala jako příliš riskantní dobrodružství a nebyla nakonec možná ani proto, že by zkomplikovala realizaci jiných politických cílů souvisejících s transformací.

Absence původně deklarované „očisty“ se týkal i referát Matěje Spurného a Katky Volné, kteří na příkladu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy srovnali otřesy z roku 1970 s rokem 1989. Jestliže u prvního předělu na prahu „normalizace“ doložili jasnou diskontinuitu ve vývoji sledovaného akademického prostředí, u druhého konstatovali naopak výrazné prosazení kontinuity (osob, jednání i myšlení) mezi předchozím a nadcházejícím obdobím. Prvkům návaznosti v životě, v myšlení a ve vztahu ke komunistické minulosti se věnovala rovněž francouzská historička Muriel Blaive. Zároveň s pomocí konkrétních sdělných příměrů poukázala na to, že v důsledku pozornosti dlouhodobě upřené na dění v komunistickém Československu chybí dnes Čechům věrohodná představa o tom, jak vypadal ve stejné době život na Západě, a varovala před „jamesbondyzací“ dějin.

Adéla Gjuríčová představila aktuální výzkum, jenž sleduje utváření identit politických stran po roce 1989 v závislosti na vztahu k minulosti: například Komunistická strana Čech a Moravy se vyznačuje specifickou kontinuitou a zároveň četnými střety o identitu; Občanská demokratická strana se naopak dlouho vůči tradici českého politického myšlení vymezovala a na konci devadesátých let na ní začala explicitně stavět. James Krapfl na konkrétních příkladech doložil, jaké byly „autentické“ ideály „sametové revoluce“, později převrstvené v procesu liberálně-demokratické a kapitalistické transformace (nenásilí, společenská samoorganizace, demokracie bez přívlastků, férovost, lidskost i socialismus, po jehož obrodě se volalo). Upozornil také na zajímavý posun v rétorice Václava Havla, který až opožděně proměnil délku „temna“ z dvaceti let na čtyřicet.

Z řady dalších podnětných vystoupení na konferenci lze vyzdvihnout příspěvek francouzské socioložky Magdaleny Hadjiisky, která mimo jiné upřesnila, že listopadové občanské vzepětí nevzešlo z disentu, ale z nezávislých iniciativ. Německý historik Thomas Lindenberger s pomocí několika ukázek z dobových filmů hájil přesvědčení, že tisíce lidí z Německé demokratické republiky do Spolkové republiky nepřitáhly slogany o sjednocení Německa, ale právě zobrazení reality v těchto filmech. Britský politolog Seán Hanley podal klasifikaci a charakteristiku jednotlivých proudů konzervativního myšlení v československém disentu za „normalizace“. Jejich kořeny přitom spatřuje především v reakci na selhání pokusu o obrodu

socialismu za „pražského jara“. Právní historik a teoretik Jiří Přibáň si položil otázku, jaké prvky z politickofilozofického myšlení zdejšího disentu přetrvaly a viditelně ovlivnily současný právní řád České republiky. Poukázal zde především na Ústavní soud, v jehož nálezech se podle něj zračí vědomí mravního étosu a úcta k základním principům demokratického právního státu. Zamýšlel se také nad tím, jak se snaha po vyrovnání s minulostí uplatnila v československé, respektive české legislativě. Zákon o protiprávnosti komunistického režimu přitom označil z hlediska trestního práva za bezzubý.

Katka Volná

Anotace

NÁLEVKA, Vladimír: *Stalinova hra o zemi jitřní svěžesti: Korejská válka 1950–1953*. Praha, Epoque 2009, 176 s.

Autor knihy, známý historik Vladimír Nálevka, přednáší dějiny 20. století na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a soudobé dějiny Latinské Ameriky na Západočeské univerzitě v Plzni. Zabývá se především mezinárodními vztahy v minulém století, dějinami druhé světové války, studené války a španělsky mluvícího světa. Z těchto oblastí svého zájmu publikoval již patnáct knižních titulů a desítky odborných studií; z posledních let si zaslouží zmínit alespoň publikace *Studená válka* (2003), *Druhá světová válka* (2003), *Čas soumraku: Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce* (2004) nebo *Koncert velmocí: Mezinárodní vztahy v letech 1871–1914* (2006); všechny vyšly v pražském nakladatelství Triton. V patnáctém svazku edice *Polozapomenuté války* pražského nakladatelství Epoque, s poetickým názvem *Stalinova hra o zemi jitřní svěžesti*, se soustředil na horkou fázi začátku studené války – korejskou válku.

Těžiště knihy nespočívá v rekonstrukci a popisu průběhu válečných událostí na Korejském poloostrově, ale především v rozboru diplomatických souvislostí tohoto konfliktu. Zpřístupnění amerických a částečně i ruských a čínských archivů, například rozsáhlé korespondence mezi Stalinem a Mao Ce-tungem, umožnilo rozšířit zejména dosavadní

znalosti o vojenské a politické angažovanosti Sovětského svazu. Erudované zasazení korejské války do mezinárodněpolitického kontextu je zřejmou předností Nálevkovy práce. V úvodu autor krátce rozebírá historiografii a prameny, především uvolněnou archivní dokumentaci a publikace vydané od 90. let. V následujících kapitolách se kromě vlastního jádra výkladu zabývá i historickým vývojem v Koreji od přelomu 19. a 20. století a vnitropolitickou situací hlavních aktérů konfliktu (Spojených států, Sovětského svazu a Číny) od konce druhé světové války do ukončení bojů na Korejském poloostrově. Pro českého čtenáře jsou zajímavé kapitoly, které se věnují československo-severokorejským vztahům.

Většinu kapitol doplňují stručná hesla o nejpoužívanějších typech zbraní, obsahující jejich základní technické údaje a informace o jejich vzniku. Bohužel se sem vloudilo nejvíce nepřesností. Například na straně 103 se tvrdí, že americké bombardéry B-29 byly operačně nasazeny v Evropě za druhé světové války, což je omyl, neboť v této době byly určeny výhradně pro oblast Tichomoří a Číny. Nebo na straně 124 je uvedeno, že dvouplošník Polikarpov Po-2 dosahoval maximální rychlosti 500 km/h, zatímco ve skutečnosti byl více než třikrát pomalejší, vyvinul nejvýše rychlost 150 km/h.

Nálevkův text doplňují tři mapy, přes dvacet fotografií, chronologie nejdůležitějších událostí, seznam použité a doporučené li-

teratury a přílohy, jež pomáhají vybavit si dobovou atmosféru kolem korejské války v Československu. Nechybějí zde verše socialistických básníků 50. let (Vítězslav Nezval, Ivan Skála, Pavel Kohout), zpráva Československé tiskové kanceláře z 27. června 1950 dezinformující o vypuknutí korejské války nebo úryvek z paměti Jaromíra Švamberka, který v letech 1954 a 1955 působil na Korejském poloostrově v Dozorčí komisi neutrálních států, dohlížející na dodržování příměří a stahování cizích vojsk. *Stalinova hra o zemi jitřní svěžesti* přináší v češtině nový pohled na válku v Koreji a určitě stojí za pozornost čtenářů.

Martin Čížek

PÁVOVÁ, Jana: *Demagog ve službách strany: Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2008, 192 s.

Publikace z pera teprve šestadvacetileté historičky Jany Pákové, vydaná Ústavem pro studium totalitních režimů, je jednou z prvních knižních biografii věnovaných osobnostem na špici československého komunistického režimu (před ní se podobnou cestou vydal například Jiří Knapík v knize o Gustavu Barešovi nebo Jiří Pernes s Jaroslavem Pospíšilem a Antonínem Lukášem v životopisu Alexeje Čepičky, soubor portrétů Klementa Gottwalda a „jeho mužů“ vydali Karel Kaplan s Pavlem Kosatíkem). Jana Páková se osobou Václava Kopeckého zabírala již ve svých studentských pracích na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, její diplomová práce pod názvem *Václav Kopecký (1897–1961): Portrét komunistického politika* byla obhájena na akademické půdě v letním semestru roku 2008.

Jak autorka píše v úvodu knihy, neklade si za cíl vyprávět zajímavosti z Kopeckého života, spíše usiluje o celkový pohled na jeho kariéru a vazby s děním v Komunistické straně Československa. To se jí opravdu podařilo, kniha je vhodně vyvážená a vystihuje jak úlohu Václava Kopeckého v KSČ, tak činnost

strany v době, kdy v ní působil. Rozčlenění textu do pěti kapitol podle jednotlivých etap vývoje komunistické strany (s mezníky v letech 1938, 1945, 1948 a 1956) je přehledné a souzní s životní dráhou protagonisty. Těžiště práce je vcelku pochopitelně situováno do let 1945–1956, kdy Kopecký vystoupal do nejvyšších mocenských výšin a nejvíce ovlivňoval československou politiku a kulturu. Mnohem méně se autorka věnuje jeho životu před rokem 1929, o němž také dochované prameny vypovídají skrovněji.

Václav Kopecký se narodil 27. srpna 1897 v Kosmonosích, studoval na gymnáziu v Mladé Boleslavi, maturitní zkoušku ale skládal roku 1916 v Praze na Malostranském gymnáziu. Ještě téhož roku zahájil studia práv, která však nikdy nedokončil. V roce 1918 vstoupil do sociálnědemokratické strany a o rok později se přiklonil k marxistické levici. Roku 1921 se stal členem KSČ. Byl blízkým spolupracovníkem Klementa Gottwalda a podílel se na činnosti řady levicově orientovaných spolků. Od roku 1931 patřil nepřetržitě do nejužšího vedení komunistické strany. V roce 1945, když se formovala poválečná vláda, bylo vytvořeno ministerstvo informací, které bylo Kopeckému ušito takřka namíru. Ministrem informací byl až do roku 1953, potom ještě následovalo patnáctiměsíční působení ve funkci ministra kultury a posléze doživotní funkce místopředsedy vlády. Václav Kopecký zemřel v necelých čtyřiašedesáti letech 5. srpna 1961 v Praze na infarkt po operaci nádorového onemocnění.

Autorka kvalitně výtěžila velké množství pramenů a svou práci tak postavila na poměrně pevných základech. Pracovala nejenom s materiály uloženými v Národním archivu (v menší míře i s dokumenty z Archivu Univerzity Karlovy, Archivu Parlamentu České republiky a Literárního archivu Památníku národního písemnictví), ale také s periodiky, dobovými vzpomínkami a samozřejmě sekundární literaturou. Jana Páková ovšem záměrně ponechala stranou Kopeckého působení na poli kultury, s vysvětlením, že podrobně se jím zabývá Jiří Knapík v knize *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956* (Praha, Li-

bri 2006). Domnívám se, že tato Kopeckého činnost je natolik podstatná, že se jí autorka rozhodně neměla vyhnout. Shodou okolností se pracovníkům Národního archivu podařilo v březnu 2009 získat od příbuzných část domněle ztracené Kopeckého pozůstalosti, která obsahuje i korespondenci s významnými českými umělkyněmi a umělci. Pokud by autorka využila možnost prostudovat tento materiál a porovnat ho s dalšími prameny, například memoárové povahy, mohla osobnost Kopeckého zhodnotit více i z lidské stránky.

Anotovaná kniha je vybavena kvalitní obrazovou přílohou a jmenným rejstříkem. Její vydání přivítají historikové, ale i zájemci o poměrně nedávnou minulost z řad širší veřejnosti. Škoda jen poněkud nešťastně zvoleného formátu publikace, který svými nestandardními rozměry nepůsobí úplně prakticky. Jana Pávková svůj vstup na pole historické literatury zvládla a lze si přát, aby se osobnosti Václava Kopeckého věnovala i nadále.

Petra Paterová

PERNES, Jiří – POSPÍŠIL, Jaroslav – LUKÁŠ, Antonín: *Alexej Čepička: Šedá eminence rudého režimu*. Praha, Brána 2008, 312 s. + 24 s. obrazových příloh

Životopisy představitelů komunistického režimu i dnes již zapomenutých svědků časů „vlády jedné strany“ umožňují nastavit jiný zorný úhel pohledu než dosud převládající analýzy anonymizovaných, odosobněných mechanismů moci a represe. V tomto žánru si zručně počíná historik Jiří Pernes, první z autorů anotované práce, který v publikaci *Takoví nám vládli* (Praha, Brána 2006) představil paralelní biografie československých komunistických prezidentů a v knize *Komunistky s fanatismem v srdci* (Praha, Brána 2006) shromáždil portréty desítky žen, jež svůj boj za lepší příští spojily s KSČ. Je však namístě připomenout, že nosnost této formy zpracování ověřil v minulosti průkopnický především Karel Kaplan (již ve svých z exilu vydaných *Mocných a bezmocných*)

a že zajímavé pokusy v tomto směru vznikly dokonce i v „normalizovaném“ Československu (*Bohumír Šmeral* z pera Jana Galandauera či *Jan Šverma* Věry Holé). Biografie věnovaná nyní muži, který minimálně v letech 1948–1956 sehrával významnou roli při formování základů nového mocenského systému a byl jistou dobu považován za Gottwaldova „korunního prince“, si nesporně zasluhuje pozornost, a to nejen pro své tematické vymezení, ale i pro použitou metodu zpracování.

Autorská trojice (individuální podíl autorů na zpracování monografie zůstal před čtenářem skryt, rozpaky však vzbuzuje fakt, že dva z nich jsou v textu zmiňováni ve třetí osobě) především vykonala obrovskou práci při sběru archivních dokumentů. Obzvláště je nutno vyzvednout, že dokázali dohledat poměrně obtížně dostupné písemnosti k životu Alexeje Čepičky před rokem 1945. Zaslужné je i to, že autoři navázali kontakty s příbuznými a s jejich souhlasem pak mohli využít rodinných písemností. Nebezpečím široce heuristicky založených prací bývají svody vedlejších témat, která se v archiváliích vynořují, vábí zpracovatele a oslabují hlavní linii výkladu. Ani anotovaná práce se jistým výkladovým „meandrům“ zcela nevyhnula, podle mého názoru se ale celkem podařilo udržet plynulost a osu vyprávění. Obecně je možno rovněž konstatovat, že autoři dostáli zásadě kritického posouzení pramenů, byť v některých okamžicích se pohybují na samé hraně únosnosti (například při využívání či přebírání informací z rehabilitačních spisů a z exilu, které nesou zřetelné otisky subjektivních pohnutek svých původců, anebo materiálů hodnotící činnost Čepičky za druhé světové války).

Předložená kniha stopuje životní dráhu Alexeje Čepičky od rodinných kořenů přes závratný vzestup po roce 1945 a pád následující po Chruščovově kritice „kultu osobnosti“ až po období podivného přežívání odstaveného důchodce. Žádná důležitá epizoda není opominuta a některé pasáže jsou jednoznačně objevené. V první řadě to platí o líčení dojmu, který Alexej Čepička zanechal mezi svými příbuznými (cenná svědecktví přinesl v tomto směru například známý

autor publikací o kulturní politice a kultuře v poválečném Československu a Čepičkův zeť Alexej Kusák). Autoři nepodlehli pokušení senzačnosti a realisticky vylíčili vztah Alexeje Čepičky a jeho choti Marty, dcery Klementa Gottwalda. Dospěli posléze k názoru, že se patrně opravdu ženil z lásky, nikoli z vypočítavosti, jak mu bylo často předhazováno (s. 176). Po roce 1945 se lidský profil Alexeje Čepičky zastírá clonou jeho veřejného působení. Autorům se však podařilo udržet proporcii mezi výkladem věnovaným samotnému Čepičkovi a širšímu politickému a společenskému dění. Někdy přitom mezi oběma rovinami našli neznámé spojnice, jako například v kapitole o Čepičkově úloze v únoru 1948, opírající se o dosud nevyužité prameny. Rovněž pasáže týkající se působení Čepičky v Ústředním akčním výboru Národní fronty a jeho podílu na úsilí komunistického vedení podřídit si církve jsou přínosné.

Dostáváme se k problematičtějším rysům publikace, jež spadají do jisté míry i na vrub nakladatelství. Neodpuštělným prohrěškem se zdá fakt, že byla vydána bez řádného poznámkového aparátu, který by usnadnil práci budoucím badatelům. Některá závažná tvrzení, pokud nejsou opřena o citaci pramene, nemusí navíc na čtenáře působit věrohodně (použitý zdroj měl být například zmíněn na straně 140, kde autoři uvádějí, že Alexej Čepička osobně vybral řeholníky, kteří byli v době postihu církevních řádů zatčeni). Kniha si také rozhodně zasloužila osobní rejstřík. Jazyková korektura byla provedena poměrně pečlivě, zato občas udeří do očí zbytečné věcné chyby. Například v roce 1929 se nekonal sedmý, ale pátý sjezd KSČ (s. 17). Fierlingerova vláda mohla začít působit na osvobozeném území Československa až v dubnu 1945, nikoli již o rok dříve (s. 58). Chybně je uveden název Zemského archivu v Opavě (s. 43). Rušivě na čtenáře mohou působit některé až vulgarizující komentáře, například na adresu režiséra Otakara Vávry (s. 103) nebo Ludvíka Svobody v únoru 1948 (s. 205), které se do seriózní práce prostě nehodí.

Biografie Alexeje Čepičky – o němž se mimochodem již na sedmé straně dovíme, že

nebyl šedou eminencí komunistického režimu, jak to signalizuje podtitul knihy – je přes uvedené výhrady důležitým edičním počinem. Jde totiž o jeden z prvních velkoryse koncipovaných životopisů československých komunistických vůdců, jejichž čas (doufejme) teprve nadchází. Alexej Čepička není jistě postavou snadno uchopitelnou, motivy jeho konání zůstanou v některých případech již provždy skryty. Díky Jiřímu Pernesovi, Jaroslavu Pospíšilovi a Antonínu Lukášovi však máme o jeho životních osudech mnohem více jasno a nashromážděné poznatky nyní vybízejí k uvážlivému zhodnocení této vcelku neblahé, avšak neopominutelné osobnosti.

Jiří Křestán

SVOBODA, Ludvík: *Deník z doby válečné: Červen 1939 – leden 1943*. Praha, Mladá fronta 2008, 303 s.

Své deníkové zápisky si začal Ludvík Svoboda (1895–1979) vést ke dni 3. června 1939. O dva dny později překročil československo-polskou hranici a tím počala jeho válečná anabáze, v životě bývalého legionáře již druhá. Svobodův deník pokrývá období pobytu v Polsku, budování Českého a slovenského legionu a jeho převedení do Sovětského svazu po porážce Polska v září 1939, organizování a výcvik československé vojenské jednotky v SSSR. Poslední zápis v deníku je datován 25. lednem 1943, kdy se Ludvík Svoboda dověděl, že 1. československý prapor má o čtyři dny později odjet na frontu. Editovaný deník je nesporně cenným historickým pramenem. Vhodně doplňuje již dříve tiskem vydané Svobodovy paměti (*Z Buzuluku do Prahy*, 1. vydání Praha 1960; *Cestami života*, sv. 1, 1. vydání Praha 1971 a 2. vydání Říčany u Prahy 1996; sv. 2, Praha 1992), proti dodatečně sepsaným vzpomínkám v sobě navíc nese pečeť bezprostřednosti.

Zápisky jsou psány většinou strohým, úsporným slohem vojáka, přesto nabízejí vnímavému čtenáři také zajímavé průhledy do duše pisatele, jež mimochodem ne-

chával většinou před svými spolubojovníky pevně uzavřeny. Nejzřetelnější to je v pasážích, kdy v odloučení vzpomíná na svou milovanou rodinu nebo kdy líčí své živé sny, často prodchnuté podvědomými obavami z budoucna a strachem o osudy blízkých. V textu se ovšem objevují jímavé situace, osvětlující pisatele z úhlů intimně blízkých. Zmíňme například popis vánočních svátků roku 1939, kdy Ludvík Svoboda postupně navštěvuje skupinky steskem rozjitřených „chlapců“ a vzpomíná s nimi na domov (s. 85 n.). Tato a podobné epizody napovídají, že bychom měli usilovat o bližší poznání lidského profilu muže, jehož duše, skrytá pod uniformou, nebyla tak jednoduchá, jak se to může jevit povrchním pozorovatelům, nazírajícím pozdějšího prezidenta republiky pod zorným úhlem jeho role po roce 1968 (ani pro toto období ovšem neobstojí zjednodušující pohled).

Deníky Ludvíka Svobody obsahují zápisky o denních trampotách i radostech vojenské jednotky, o komunikaci se sovětskými vojenskými a civilními orgány, která nebyla bezproblémová, reflektují i mezinárodní události a zpracovávají informace z okupované vlasti, čerpané většinou z rozhlasového vysílání. Řekněme hned, že vzhledem k sovětským činitelům zachovával Ludvík Svoboda při psaní svého deníku přísnou loajálnost, kterou ovšem prokazoval i prezidentu Edvardu Benešovi, jehož od počátku uznával jako hlavu zahraničního odboje. Textem procházejí informace o lidech, s nimiž přicházel do styku, o dnes již zapomenutých spolubojovnících i osobnostech, které vešly do širšího povědomí. Jedná se například o československého vyslance v Moskvě Zdeňka Fierlinger (ten nešel populárním veliteli vždy na ruku, v lednu 1942 například odmítl Svobodovi zapůjčit automobil k cestám za vojenskými jednotkami a doporučil mu, aby si pořídil koně nebo osla), ministra vnitra exilové vlády Juraje Slávika, ministra obrany Sergeje Ingra či vojenského přidělence v Sovětském svazu generála Heliodora Píku.

Zůstaneme-li na chvíli u posledně jmenovaného, Ludvík Svoboda ve svém deníku popisuje dosti otevřeně a podrobně kontro-

verzi, jež nastala mezi ním a Píkou na podzim 1941 (s. 213–225). Ta ovšem skončila dlouhým rozhovorem mezi čtyřma očima, na jehož konci bylo usmíření, jež stvrdil – společný poslech projevu Josifa Visarionoviče Stalina. V dubnu 1942 potom Svoboda Sovětům navrhl, aby se velitelem československé jednotky v SSSR stal právě Heliodor Píka (s. 254). Některého čtenáře možná překvapí, že ve Svobodově deníku nenalezne jedinou oslavnou pasáž o Stalinovi, jehož kouzlu v té době již mnozí jeho krajané podléhali a dávali ji najevo. Naproti tomu patrně více než vojácky pevnou věrnost můžeme vyčíst ze zápisků, v nichž se objevuje jméno Edvarda Beneše („Naprostá důvěra v Beneše,“ shrnuje Svoboda se zřejmým uspokojením v roce 1940 výsledek jedné ankety mezi vojáky – s. 120). Jako by tu zaznívala ozvěna někdejší úcty „brášků“ z československých legií ke svému veliteli T. G. Masarykovi. Prezident Beneš a jeho vůdčí role v čele odboje se mimochodem staly jedním z neuralgických bodů konfliktů, které měl Svoboda s částí radikálních komunistů a levičáků (nazývá je pejorativně „hvězdáři“), odmítajících se ve vojenské jednotce podřídit velení (srv. zejména zápisy z roku 1941 na s. 176–179, 192 n. a 209 n.). Problémy s touto skupinou ostatně reflektoval Svoboda také později při psaní svých pamětí, což patrně přispívalo ke komplikacím při jejich vydávání.

Vydání válečného deníku se ujala Zoe Klusáková-Svobodová, která o uchování odkazu svého otce příkladně pečuje. Pořádá jeho archivní pozůstalost, vydala stručnou a přehlednou biografickou publikaci o svém otci (*Ludvík Svoboda: Životopis*. Kroměříž, Město Kroměříž 2005) a hodnotné vlastní vzpomínky (*O tom, co bylo*. Praha, Mladá fronta 2004). Deník z doby druhé světové války vydala s minimálními edičními úpravami a úsporným poznámkovým aparátem, který neruší čtenáře. Kniha je vybavena osobním rejstříkem, nepočetnou fotografickou přílohou a doprovodnými texty, jimiž knihu obohatili vedle editorky také Jozef Bystrický a Robert Kvaček. Vydavatelský počin nakladatelství Mladá fronta, které se ostatně ke „svobodovským“ textům vrací opakova-

ně, lze jednoznačně ocenit a doporučit pozornosti historiků a archivářů.

Jiří Křestán

ŠUSTEK, Vojtěch: *Zlato se čistí v ohni: O životě, oběti a smrti pravoslavného kněze ThDr. Vladimíra Petřka, jeho rodičů a sourozenců*. Praha, Návrat domů 2008, 146 s.

Autor anotované biografie Vojtěch Šustek, odborný archivář Archivu hlavního města Prahy, se dlouhodobě zabývá československým domácím odbojem, heydrichiádou a německou okupační politikou. Odborná veřejnost zná především jeho dvousvazkovou edici úřední korespondence Josefa Pfitznera, nacistického náměstka primátora města Prahy v letech 1939–1945, s Karlem Hermannem Frankem, kterou vydal pod názvem *Josef Pfitzner a protektorátní Praha* (Praha, Archiv hlavního města Prahy 2000 – Scriptorium 2001). První svazek edice obsahuje deník Josefa Pfitznera, který zpracovala a k vydání připravila Alena Mišková.

Svoji zatím poslední práci věnuje autor životním osudům a odbojové činnosti pravoslavného duchovního Vladimíra Petřka, jehož jméno je neodmyslitelně spojeno s osudy československých parašutistů, kteří po zdařilém útoku na zastupujícího říšského protektora, generála SS a policie Reinharda Heydricha našli své útočiště v kryptě pravoslavného chrámu sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici (za války nesl kostel ještě název Karla Boro-mejského). Vladimír Petřek jim byl po celou dobu, kdy pobývali v kryptě, nejbližší. Staral se o všechny záležitosti související s jejich ukrýváním: připravoval jim jídlo, zprostředkoval jejich spojení se spolupracovníky z odboje, zajišťoval lékařské ošetření.

Poprvé titul *Zlato se čistí v ohni* vyšel v roce 2005 v Rožnově pod Radhoštěm jako populárně naučná publikace v rozsahu 72 stran. Nynější druhé, doplněné vydání autor vybavil rozsáhlým poznámkovým aparátem s odkazy na archivní dokumenty, dobový tisk a výpovědi pamětníků. Pro poznání

vnitřního světa Vladimíra Petřka bohatě využil jeho dochovanou korespondenci s paní Jiřinou Petřkovou, rozenou Reinlovou, která byla v letech 1934–1937 Petřkovou manželkou, stejně jako vzpomínky obou jeho sester, Jiřiny a Zdeny.

Kniha je především hlubokou sondou do života a myšlenkového i duchovního světa Vladimíra Petřka. Autor ji rozdělil do dvaceti kapitol, jež v chronologickém sledu čtenáře provázejí Petřkovým životem od narození dne 19. června 1908 v Hodolanech u Olomouce až do mučednické smrti 5. května 1942, kdy jej ukončily výstřely popravčí čtyř na kobyliské stělnici.

V úvodních kapitolách věnuje Šustek značnou pozornost rodinnému prostředí, v němž Vladimír Petřek spolu se svými devíti sourozenci vyrůstal. Ačkoli rodina řídicího učitele Josefa Petřka a jeho manželky Marie žila ve skromných poměrech, vyrůstali sourozenci Petřkovi v prostředí plném lásky a byli vychováni k oddanosti vysokým mravním ideálům: k hlubokému vlasteneckému cítění, zodpovědnosti, svobodě ducha i mezilidské solidaritě. Tyto hodnoty zanechaly v jejich duších výrazný otisk a pomáhaly jim snášet utrpení, jemuž byli v těžké době nacistické okupace vystaveni.

V dalších kapitolách se postupně odvíjejí jednotlivé etapy životní pouti Vladimíra Petřka. Živé náboženské cítění, které projevoval spolu se zájmem o literaturu na reálce v Olomouci, ho přivedlo v roce 1923 do Jugoslávie na teologické lyceum ve Sremských Karlovcích. Později pokračoval ve studiu na pravoslavné teologické fakultě v Bělehradě, na níž v roce 1933 promoval. Po splnění základní vojenské služby se Vladimír Petřek stal o rok později jedním ze správců farnosti chrámu sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici, byl vysvěcen na kněze a vstoupil do stavu manželského s Jiřinou Reinlovou.

Jádrem publikace je vylíčení odbojové činnosti Vladimíra Petřka, do níž se zapojil již krátce po okupaci v roce 1939, když spolu s farářem Čiklem vystavoval křestní listy osobám židovského vyznání a usnadňoval jim tak možnost emigrace do některé z latinskoamerických zemí. Po atentátu na Heydri-

cha předseda pražské pravoslavné náboženské obce Jan Sonnevend spolu s kaplanem Vladimírem Petřkem a farářem Václavem Čiklem nabídli zástupcům domácího odboje možnost úkrytu pronásledovaným parašutistům v kryté chrámu sv. Cyrila a Metoděje. Po zradě Karla Čurdy 18. června 1942 byl však úkryt odhalen a na konci nerovného boje s více než stonásobnou přesilou ukončilo všech sedm statečných obránců život vlastní rukou. Třetího září 1942 se konal inscenovaný veřejný proces, ve kterém byli představitelé pravoslavné církve biskup Gorazd, Vladimír Petřek, Jan Sonnevend a Václav Čikl odsouzeni k trestu smrti.

Přínosem je, že autor sleduje také osudy všech členů rodiny Petřkovy, jimž se nevyhnula nelítostná nacistická pomsta. Druhého července 1942 byli zatčeni a uvězněni, nejprve v Olomouci a poté v Brně. Odtud následovala deportace do koncentračního tábora Osvětim. Konce války se dočkalo pět sester a bratr Vladimíra Petřka. Rodiče, dva bratři a sestra zde našli smrt.

Biografii doplňuje několik ukázek z překladů Vladimíra Petřka z jihoslovenské poezie, převzatých z časopisu *Kritický měsíčník* z roku 1947, a její součástí je i fotografická příloha. V závěru publikace je otištěna samostatná studie z pera profesora Pravoslavné bohoslovecké fakulty Prešovské univerzity Pavla Aleše „Církevně literární činnost dr. Vladimíra Petřka“.

Kniha Vojtěcha Šustka si nepochybně najde cestu k těm čtenářům, kteří se zajímají o stále živé téma nejvýznamnějšího činu našeho protinacistického odboje, kteří však měli dosud jen málo příležitostí nahlédnout do duševního světa oněch statečných a nelhostejných, pro něž byly vysoké mravní ideály neoddělitelné od jejich jednání. Jakkoli je totiž literatura vztahující se k atentátu na Reinharda Heydricha poměrně rozsáhlá a rozmanitá, publikací, které přibližují životní osudy jeho aktérů a spolupracovníků z řad domácího odboje, je naopak málo. V tomto ohledu knížka Vojtěcha Šustka pomáhá zaplnit citelnou mezeru české historiografie.

Lenka Kločková

ZAHRADNÍK, Rudolf: *Laboratorní deník: Zač jsme bojovali*. Praha, Academia 2008, 460 s.

Vzpomínky Rudolfa Zahradníka, které vyšly v záslužné edici Paměť nakladatelství Academia, nejsou prvním životopisným vyprávěním této významné postavy české vědy 20. století. V roce 1998 vydal tehdejší prezident Akademie věd České republiky ve stejném nakladatelství publikaci *Myšlení jako vášeň*, v roce 2002 zde potom publikoval soubor nejruznějších svých textů po názvem *Za vládu rozumu*. Na obě knihy Rudolf Zahradník ve svých vzpomínkách odkazuje, takže všechny tři uvedené publikace tvoří jednotný celek a jsou mezi sebou úzce propojeny.

Vědecké renomé nejen v Evropě si Rudolf Zahradník získal svým působením v oboru fyzikální a kvantové chemie, jeho významné postavení v české vědecké obci se odvíjí také od zastávaných funkcí. V letech 1993–2001 vykonával zmíněnou funkci prezidenta Akademie věd, jejímž čestným předsedou je i nyní. Dlouholetá zkušenost z působení v této nejvyšší funkci, která umožňuje přímo určovat osudy české vědy, činí z jeho paměti více než přínosnou četbu pro všechny, kteří se zajímají o vývoj českého vědeckého prostředí ve 20. století.

Text jeho vzpomínek tvoří tři roviny vyprávění. Tou první je osobní rovina, kam spadá líčení dětství a dospívání, ale také četné osobně laděné historicky či příběhy let pozdějších. Další vrstvou je reflexe soudobých poměrů, která se promítá nejen do líčení osobního života, ale také do vyprávění o širším kontextu vědeckého dění v Československu šedesátých až devadesátých let 20. století. Poslední rovinu tvoří odborné pasáže věnované nejen teoretickým problémům fyzikální a kvantové chemie, ale také podmínkám vědecké práce a badatelství vůbec.

Rudolf Zahradník popisuje prostředí Československé akademie věd v kontextu mocenských sil a hrátek, od paušálního černobílého hodnocení si ovšem zachovává odstup přímo úměrný vědeckým výsledkům, jichž se tomu kterému řediteli toho kterého ústavu podařilo dosáhnout. O vědu jde totiž Zahradníkovi především. Prostředí, které Za-

hradník na základě svých vzpomínek popisuje, totiž v mnohém naráží nejen na naši, ale především na zahraniční představu o české vědě v intelektuálně sterilním prostředí komunistického Československa. Obraz, který Zahradník předkládá, je mnohem pestřejší. Jeho zkušenosti ze studijních pobytů na Švýcarské vysoké škole technické (ETH) v Curychu a v Darmstadtu, z přednášení v Japonsku a Montrealu i další jeho zajímavé postřehy znovu poukazují na palčivý problém kontinuity vědy za různých režimů. Rudolf Zahradník si tento problém dobře uvědomuje a reflektuje jej například při rozboru odborných statí akademika Františka Šorma v *Chemických listech* (s. 253). Pro pasáže líčící polistopadové období, kdy stál Zahradník v čele Akademie věd, je charakteristické, že mizí chemické vzorce, grafy a explikace, které jsou nahrazeny líčením transformace této instituce. Za povšimnutí zde stojí kapitoly jako například „Setkání s kapitány průmyslu“ či „Setkání s reprezentanty politického života“.

V kontextu soudobých vzrušených debat na téma vědecké evaluace za excelentní pasáž považují plnou citaci „Dodatku ke zprávě koordinátora hlavního úkolu IV-2-1“ z roku 1987, v níž Rudolf Zahradník analyzoval tehdejší stav bádání v jednom z ústavů ČSAV. Viděno prizmatem současných debat nelze si nevšimnout četných paralel, v určitých souvislostech dokonce nehybnosti české vědy za posledních dvacet let. Při srovnání s dalšími publikacemi, které byly o evaluaci badatelů a vědeckých výsledků publikovány v zahraničí (jako je například do čestiny přeložená *Teorie nevzdělanosti* Konrada P. Liessmanna), sice Zahradníkovu hodnocení schází kritický odstup a vřazení do soudobého vývoje, to však není možno vzpomínkám osobního rázu zazlívat. Zahradníkovy memoáry v tomto kontextu představují jedinečný – protože v nejlepším smyslu slova osobně zaujatý – pohled na vývoj české vědy se všemi jejími klady i zápor.

Na různých místech textu čtenář narazí na stručnou, kurzivou tištěnou větu: *Publikování následujících XX řádek je odloženo na pozdější dobu*. Počet řádků se obměňuje,

někdy je jich šestnáct, jindy čtyřiačtyřicet. Tyto nezvyklé vsuvky svědčí o ožehavosti probíraných témat a původně obsažených informací. Autor patrně není vázán státním tajemstvím nebo přísahou mlčenlivosti, chtěl se však zřejmě vyhnout případným kontrolám, jimž by musel čelit.

Hodnotu a spolehlivost Zahradníkovy vzpomínkové knihy umocňuje, že byla přehlédnuta mnoha odborníky, kteří rukopis kriticky přečetli či se na jeho vzniku přímo autorsky podíleli. Jako spoluautorky uvádí Rudolf Zahradník Boženu Šléglovou, Milenu Zahradníkovou a Růženu Žohovou. V úvodním poděkování jsou dále jmenováni profesori přírodních věd P. Beran, Robert Kalvoda, Viktor Karpenko a Josef Michl, historik Vladimír Kašík, právník Miroslav Šmidák a Linda Wichterlová. Dovolím si tvrdit, že především v oblasti dějin Akademie věd není možno přehlédnout pečlivou práci Miroslava Šmidáka. Z tohoto úhlu pohledu nezbývá než se těšit na vydání jeho vlastních pamětí z prostředí vedení ČSAV a AV ČR, na nichž v současné době pracuje. Možná právě ony nabídnou alternativní pohled i na vzpomínky Rudolfa Zahradníka.

Doubrovka Olšáková

Summaries

Articles

Václav Talich Has Lost Heart: On the Purging of the Nation (Part 2)

Jiří Křestán

Part 1 of this article, published in *Soudobé dějiny*, vol. 16 (2009), no. 1, pp. 69–111, analyzed the dilemmas facing Václav Talich (1883–1961), Principal Conductor of the National Theatre Opera and the Czech Philharmonic during the Second World War. Part 1 also considers the consequences he had to face after the Liberation, including the changes in his relations with the historian, musicologist, and post-war Communist politician Zdeněk Nejedlý (1878–1962). Part 2 focuses on the debate that accompanied the ‘Talich Case’. In 1945, after the Liberation, Talich was accused of collaboration with the Nazis. Though the investigation showed that his behaviour had not been impeccable, it did not conclude that Talich should be punished. None the less, his public work as a conductor was restricted after the war. The article discusses the attitudes of leading figures in musical life, journalists, and politicians towards the ‘Talich Affair’, and refutes the view that proponents of a certain political view or artistic trend came out together against Talich. Among those who defended him and demanded that he should be allowed to work in music were a number of Communists (including the playwright and director Emil František Burian, the poet Vítězslav Nezval, the opera singer Přemysl Kočí, and, in his own way, the politician Antonín Zápotocký). Another erroneous view, formulated by the musicologist Mírko Očadlík (1904–1964), was that it all had to do with a dispute between Talich and the ‘Nejedlý School’, which was carrying on the musical legacy of Bedřich Smetana. Talich was given support also by many musicians, particularly from the Czech Chamber Orchestra, which he founded in 1946.

The author puts the Talich case into the broader context of the post-war settling of scores with real or imagined henchmen and sympathizers of the German forces of occupation. He considers the character of the people forming the moral judgements, by examining their attitudes towards Communism and its desired dictatorship of the proletariat and class struggle. Particularly Nejedlý, who repeatedly criticized Talich publicly after the war, and did not try to understand the motives behind his behaviour in the Protectorate, showed very little courage when standing face to face with Stalinist repression. On the whole, however, it is fair to say that the politicians involved (including President Edvard Beneš) showed considerable restraint in the Talich case, and made it possible to investigate his war-time behaviour thoroughly according to the law. The author rejects as simplistic the conclusions that clearly place the blame on Talich or other artists working in the Protectorate or, on the contrary, present these people as blameless victims of attacks by their enemies. Every life story is individual, the author argues, each episode must be judged in its historical context. Respect for Talich's art and talent will not diminish, if we concede that during the Second World War he had to make compromises resulting from Nazi pressure, his own doubts, or simply fatigue and having grown accustomed to the reality of Protectorate life.

Political Games with the 'Unfinished Revolution': Settling Accounts with Communism during and after the Civic Forum, 1989–92

Jiří Suk

This article discusses the birth and early dynamics of Czech post-Communist anti-Communism. It is based on the recognition that during the political takeover in November and December 1989 the policy of radical discontinuity remained a marginal, practically invisible and inaudible phenomenon in the mostly restful period of civil unrest. In the generally shared atmosphere of 'national understanding', which led to the historic compromise between the old, Socialist régime and the new, democratic régime, there was no room for a policy of radically settling scores with the Communist Party and the past. It was all the more surprising, therefore, when demands along these lines (the relinquishing of Party property, the outlawing of the Party, the punishment of criminal and treasonous politicians) appeared as if out of nowhere as early as the beginning of 1990, and then intensified. Memory was awakened and its numerous previously buried levels now emerged in public life. The incursion of the dark, unrecognized, and unprocessed past into the artificial reality of historic compromise caused frustration with ethics in the ranks of the nascent political élite. It was but a small step from the political prisoners' awakened memories of crimes committed by the recently defeated régime to the now current problems with the 'nomenclature brotherhoods' and 'Communist mafias' in the provinces and in businesses throughout the country. Calls for a thorough settling of scores were heard with increasing frequency from Civic Forum (Občanské fórum), the victorious

political movement, and they eventually became the catalyst of the pronounced division within the Civic Forum. But these calls never turned into a decisive political strategy and they managed to hold a dominant place only in the programmes of the less important parties and organizations like the Club of Engage Non-Party Members (Klub angažovaných nestraníků – KAN) and the Confederation of Political Prisoners (Konfederace politických vězňů). After the break-up of Civic Forum in late 1990 and early 1991, radical anti-Communism ran out steam, and the right-of-centre political parties that emerged from the erstwhile Civic Forum – primarily the Civic Democratic Party, the Civic Democratic Alliance, and the Christian Democratic Party – adapted the originally radical demands to a realistic policy of compromise based on the fact that the Communist Party of Bohemia and Moravia, with the support of more than ten per cent of the electorate, remained a part of the democratic political system. The largely ignored sense of frustration with morals, stemming from the fundamental contradiction between the ideal (that is, comprehensive) possibilities of a policy of settling scores and the real (that is, limited) possibilities, was put off for later years, and remains a public problem to this day.

A Rather Traditional Break with the Past: The Presence of the Past in the Ideology and Political Rhetoric of the Civic Democratic Party

Adéla Gjuričová

The Civic Democratic Party (Občanská demokratická strana) was founded in early 1991 with no historical predecessor. According to its founders it was founded ‘in spite of’ the tradition of Czech political thought, with reference only to Anglo-American political models. This article investigates whether these historical factors were truly absent, and, among other things, points to the veiled use of widely shared historical stereotypes in the popularization of the chosen variant of economic transformation. From the political crises of 1997 and 1998, when the right-of-centre governing coalition fell apart and the Social Democrats took power, Civic Democratic Party rhetoric linked up far more explicitly with Czech tradition and history. This trend came to a peak between 2000 and 2002, when the party no longer saw Czech national traditions and interests as being in conflict with the allegedly provincial thinking of the Czechs’ post-Communist neighbours, but rather in conflict with the structure and orientation of the European Union and the interests of Germany.

In the second part of the article the author discusses how in the Civic Democratic Party the interpretation of ‘coming to terms with the Communist past’ was changed. She supports the view that this was not merely a matter of a short-term political instrumentalization of changes in mood in society or reactions to pressures from regional organizations and political opponents. Rather, she argues, it was a matter of a relatively consistent conception of the Communist past as an alien element in Czech history, which needed, as part of the idea of ‘breaking with the past’, to be driven out of its own tradition. This sort of conception leaves no room, however, for

the weighing of guilt, the problematization of the categories of culprit and victim, or reflections on one's own responsibility.

The Pasts That Divide: The Czechoslovak Social Democratic Party, 1989–92

Tomáš Zahradníček

In the mid-1990s the Czechoslovak Social Democratic Party (Československá strana sociálnědemokratická), next to the Civic Democratic Party, became the strongest political force in the country. This article is concerned with the question of why it was unable after the Changes of November and December 1989 to influence the Czech public and become involved in the political debates about the Communist past. The author considers who actually were the first actors in Social Democratic politics, and stresses the role played by the most important initial differences between them in their attitudes towards tradition and certain personal lives before November 1989. According to these differences, the author divides the Social Democrats into three main groups: the 'restitution group', the 'continuity group', and the 'new group'.

The numerically largest group, the 'restitution group' (led by Slavomír Klaban, born in 1922), attempted to restore the Social Democratic Party after the forty-year break in its activity. In doing so, this group based itself on the bitter memory of the pro-Communist faction's having taken control of the party in 1948, and on the repressive measures that followed. The 'continuity group', comprising exile Social Democrats (led by Karel Hrubý, born 1923, and Jiří Loewy, 1930–2004) and 'independent Socialists' who had signed Charter 77 (led by Rudolf Battěk, born 1924, and Jaroslav Mezník, 1928–2008) had the experience of many years of active resistance to the Communist régime. Apart from them, new activists, who previously had practically nothing in common with the party, joined the Social Democrats after the fall of the 'ancien régime'. Amongst them were former Communists, some of whom were active in the Obroda reform club. These fundamental starting points ran up against the actual position of the Social Democrats after the Changes of late 1989. This position was determined by several external factors: the Civic Forum did not wish to see political parties develop, the public quickly and for the long-term abandoned the slogans of Socialism (even if reformed), and the Communist Party was able to survive in the new circumstances and sought to represent not just its traditional members, but all left-wing voters. This situation required political action from the Social Democrats in the space between the Civic Forum and the Communist Party of Bohemia and Moravia, for which the nascent party was ill prepared. The first elected leadership under the former exile Social Democrat functionary Jiří Horák (1924–2003) had a weak position and many other figures of authority, from diverse political milieux, struggled for preeminence, seeking to use the Social Democratic name to assert their own views. But in fact any topic that was related to the past divided them. That changed after the election of Miloš Zeman (born 1944) as head of

the party in February 1993. The new party chairman did not meet the expectations of any of the existing groups amongst the Social Democrats, which hoped that Zeman would authoritatively join in debates about the past and take sides. On the contrary, he made it part of his programme to include adherents of diverse political traditions and views in the Social Democratic Party; they balanced each other out and Zeman let a plurality of voices be heard.

The article is followed by a selection of 'The Letters of Jaroslav Mezník on the Ideas and Policies of Social Democracy' from 1978 to 1993. (The originals are amongst the papers of the journalist Jiří Loewy, deposited in the Archive of the Institute of Contemporary History, Prague.) In these letters, addressed mostly to Loewy, the Brno historian Mezník, a key figure of the group of 'independent Socialists' after he signed Charter 77, ponders the possibilities of non-Communist Socialist thinking and policy in Czechoslovakia, the local traditions of the Social Democrats, and their current orientation. An important role was played here by Mezník's efforts to achieve understanding between exiles and dissidents at home and to mediate between them, which he later did once both groups were back on the Czechoslovak political scene.

The Stigma of the Past, Family Ties: The First Ten Years of Czech Communism after the Changes of 1989

Michal Kopeček

This article is concerned with the attitude that the Communist Party of Bohemia and Moravia (Komunistická strana Čech a Moravy – KSČM) has had towards its own past. It examines the subject from the perspective of the internal development of the Party and its search for a political and cultural identity in the Czech political system. The interpretation of the past and the role of the Czechoslovak Communist Party (Komunistická strana Československa – KSČ) in Czech and Czechoslovak history were key elements in the ideological development of the Party in the first ten years of Czech democracy after the Changes beginning in mid-November 1989. And they played a central role in the Communists' efforts to respond to the new democracy's systemic and rhetorical anti-Communism. In this article the author seeks to demonstrate what effect debates about the past had in causing divisions in the Party in the first years after the Changes. On the one hand they contributed to cleavages within the Party, but on the other they also created conditions for its later consolidation and new self-confidence. The initial reformist strategy inclined roughly to the ideas of the Social Democratic Party and sought to win the maximum number of votes and ultimately a share in government. It was supported by the film-maker and chairman of the Party, Jiří Svoboda (born 1945) from 1990 to 1993, but was gradually superseded by the strategy of what one Czech expert on international relations, Vladimír Handl, has called the 'left-wing retreat', and what one British political scientist, Seán Hanley, calls 'voter representation', based on the

strengthening of political-cultural identity and the emphasizing of communication between the rank-and-file and the leadership of the Party.

As the author demonstrates, the idea of ‘coming to terms with the past’ gradually acquired a meaning amongst the Communists that was markedly different from the meaning it had for most Czechs. The pragmatism of the subsequent leader, Miroslav Grebeníček (born 1947), to a certain attenuated, but did not solve, the fundamental dilemma faced by the Party, which consisted in the conflict between the ‘logic of the electoral struggle’ and the ‘logic of voter representation’. The first trend after the downfall of the reformists in 1993 included, in particular, neo-Communist theorists (like the political thinker Miloslav Ransdorf, born 1953), who sought to formulate Socialist alternatives acceptable to most left-leaning Czechs. That also led them to attempt a more critical analysis of their own past than the majority of their rank-and-file members would have done. The second trend, the logic of voter representation, oriented to preserving and strengthening the strong identity of Party members and supporters, was linked with the continuing conservative majority of the rank-and-file represented by local activists, the Party press, and some members of the Party leadership. All of them preferred the programme of political and social populism. They tended to understand history as the ‘politics of history’ – in other words, as a means to support their own identity and to resist the hostile environment outside the Party. For both trends in the Party, however, the challenge presented by anti-Communism – whether systemic or spontaneous – remained, to the end of the 1990s, an important, if not the most important, unifying motive. But it considerably limited their possibilities to raise sensitive questions about their own past and to hold a potentially critical debate.

Material

The Tragic Case of Miroslav Dolejší and Eugen Vrba

Prokop Tomek

This article presents Miroslav Dolejší (1931–2001), the author of *Analýza událostí 17. listopadu* (Analysis of the Events of 17 November), the best-known conspiratorial interpretation of the democratic Czechoslovak revolution of November 1989. It does so, however, from a little known side of Dolejší, that is, as a talented man and political prisoner of the Communist régime, who spent a total of eighteen and half years behind bars. Dolejší was first arrested in 1951, and accused of working with an American agent to found an underground youth organization that would carry out a *coup d'état*. According to the author of the article this was probably an operation provoked by the Czechoslovak secret police. Dolejší was sentenced to twenty-three years in prison, of which he served nine before being released in the presidential amnesty of 1960. Afterwards he showed his exceptional abilities: though he had not finished secondary school, he became an expert in the field of systems

engineering and automated systems of control and a member of several academic societies. During the 'Prague Spring' he was active in K 231 (or Klub 231, Klub bývalých politických vězňů, the Association of Former Political Prisoners). In the mid-1970s, with the help of the former journalist Eugen Vrba (1918–2004), who was under secret-police surveillance, Dolejší attempted to send academic articles about Czechoslovakia to the West, for which he would receive payment. In 1976 both men were arrested. Although the official dossiers did not state clearly whether Dolejší's and Vrba's reports contained sensitive intelligence, the two men were accused of spying and Vrba was sentenced to ten years in prison, Dolejší to eleven. Dolejší was released in 1985, twenty months before his sentence would have ended.

The author claims that Dolejší's analysis, which seeks to explain the events of November 1989 as a conspiracy of dissidents, Communists, and foreign secret services, was psychologically determined by the tragic fate of its author and that it is fair to see it as a particular way of seeking satisfaction for wrongs done. For men imprisoned in the 1950s, and who had thus been robbed of their futures, it was painful to see former Communists, albeit signatories of Charter 77, who had in several cases been involved in their persecution, taking up senior posts in public life. For Dolejší one such person was Vladimír Kolmistr (born 1930), a member of Obroda (Rebirth), the club of dissident reform-Communists, and then a member of the Czech Parliament (Czech National Council) in the 1990s. In 1950, as Chairman of the Kladno District Committee of the Czech Youth Association (Český svaz mládeže), Kolmistr had instigated Dolejší's expulsion from secondary school. Evidence of this is provided by the minutes of the meeting about the expulsion, which are also published here with an introduction by the historian Jaroslav Cuhra, putting them in the broader context.

Discussion

'So, How Should It Have Been Done?' Pithart's Questions and the Civic Forum Historical Committee

Jan Křen and Pavel Seifter

In this contribution, the authors, both historians, but this time as eye-witnesses, ask the question that Petr Pithart touched upon in his memoirs, *Devětaosmdesátý* (Eighty-nine; 2009): What could have been done to prevent the widespread destruction and theft of secret-police files and other archive records in Czechoslovakia in late 1989? The authors cast doubt on Pithart's claim that this state of affairs was a result of the situation in society and that it was impossible to influence it in any fundamental way. The solution, the authors believe, was offered by the Historical Commission of the Civic Forum, of which they were members, whose draft proposals for the security and preservation of archive records, as well as other work from December 1989 and January 1990, they discuss here. They also discuss why these proposals were not given a fair hearing in the Coordinating Centre of the Civic Forum.

Munich, an ‘Attempt’ at Revision? Of What? Shadows in Piotr M. Majewski’s Review

Vít Smetana

In this article the author takes issue with Piotr M. Majewski’s review of his book, *In the Shadow of Munich: British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement, 1938–1942* (Prague, Karolinum Press, 2008), which appeared in the last issue of our journal (‘Mnichov, Británie a pokus o revizi českého pohledu’ [The Munich Agreement, Great Britain, and an Attempt to Revise the Czech View], *Soudobé dějiny*, vol. 16 [2009] no. 1, pp. 174–76). The author attributes the reviewer’s reproaches solely to lax reading or ignorance or both. He rejects the reviewer’s claim that the subject discussed in his book had already been sufficiently researched by others, and believes that the subject cannot be considered exhausted, even after the publication of his own monograph. He argues that his book is hardly at all concerned with the events around the Munich Conference of autumn 1938, which the reviewer, by contrast, has fixed his attention on. He rejects the reviewer’s opinion that what was of utmost importance in forming the attitudes of the British Foreign Office towards the Czechoslovak Government-in-Exile was the anti-Czech bias of the civil servants employed there. And he particularly defends himself against the reviewer’s ‘labelling’ and ‘pigeonholing’, which he perceives in the assessment of his work as ‘revisionist’ and as an attempt to overcome the ‘Czech view’. There is, the author argues, no such thing as ‘revisionism’ or ‘the Czech view’ in contemporary Czech historiography.

Reviews

Ideological Literature in a Non-ideological Version: Twenty Years After, the First Modern History of Czech Literature of the Socialist Period

Alessandro Catalano

Janoušek, Pavel et al. *Dějiny české literatury 1945–1989*. Vol. 1, 1945–1948; Vol. 2: 1948–1958. Prague: Academia, 2007.

This thorough review is mostly concerned with the first two volumes of the four-volume *Dějiny české literatury 1945–1985* (History of Czech Literature, 1945–85), which was published in 2007 and 2008. The history is the culmination of a ten-year project at the Institute of Czech Literature, Prague, in which more than fifty authors took part, led by the director of the Institute, Pavel Janoušek. As the reviewer notes, in this collective work of 2,500 pages the ups and downs of Czech literature from the end of the Second World War to the collapse of Communism are systematically, comprehensively, and non-ideologically dealt with for the first time. The result is

a fundamental work on the topic, and is a convincing response to recent debates in Czech literary studies, in which the very possibility of writing a history of literature today has been problematized. It is also a challenge to those who would come up with alternative conceptions. The reviewer praises the great reliability of the facts presented in this work and also, despite certain pitfalls, their maximally neutral and dispassionate presentation. He also stresses the high quality and suitable length of the sections devoted to the broader social and cultural-political context of literature in the years of its mass idealization. He points as well to the useful summary of genres on the boundary of literature included in this history, and argues that some of the published criticisms of this publication are unfair.

Historical Analyses of the Building of Czech Democracy

Jan Bureš

Gjuričová, Adéla and Michal Kopeček (eds). *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Prague and Litomyšl: Paseka, 2008, 328 pp.

The reviewer argues that this multi-authored volume is a successful attempt to provide a multidisciplinary view of the last twenty years of political developments, not only in the Czech Republic, but also in the broader framework of the central European societies building democracy. The main strength of the volume, the reviewer claims, is that the individual articles by its thirteen authors (five of whom are from abroad) seek to capture various aspects of these developments in historical, political-science, sociological, economic, legal, and also literary and film-studies analyses. These approaches complement each other nicely. The reviewer devotes attention to each of the contributions, and outlines their main arguments.

European Integration as a Problem

Vlastimil Hála

Csáky, Moritz and Johannes Feichtinger (eds). *Europa, geeint durch Werte? Die europäische Wertedebatte auf dem Prüfstand der Geschichte*. Bielefeld: Transkript, 2007, 215 pp;

Csáky, Moritz and Elizabeth Grosseger (eds). *Jenseits von Grenzen: Transnationales, translokales Gedächtnis*. Vienna: Presens, 2007, 225 pp.

The two essay volumes under review contain papers given at conferences in Vienna. The authors, predominantly Austrians, endeavour to apply the historical concept of 'lieux de mémoire' (places of memory) in a search for answers to the question about the point of thematization of European values in processes of integration

on the Continent today. The reviewer points to certain contributions in particular, and finds that the common feature dominant in them and other works that define the special character of (central) Europe lies in the spirit of anti-essentialism and pluralistic openness.

From the ‘Springtime of Nations’ to the Fall of the Berlin Wall

Martin Valenta

Brandes, Detlef, Dušan Kováč, and Jiří Pešek (eds). *Wendepunkte in den Beziehungen zwischen Deutschen, Tschechen und Slowaken 1848–1989*. Essen: Klartext, 2007, 336 pp.

This is a review of the fourteenth volume in the series ‘Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission / Publikace Německo-české a německo-slovenské komise historiků’. In seventeen contributions this particular volume charts out the turning-points in relations amongst the Czechs, Germans, and Slovaks in the course of the 140 years from the Year of Revolutions, 1848, to another year of revolutions, 1989. The reviewer praises the ability of the historians, who come from the three nations under discussion, to write history together and to hold up mirrors of interpretation for each other. They have, he states, thereby created a publication that is in step with current trends in European historiography.

A Revealing Book about the Post-war Lives of the Czechoslovak Airmen of the RAF

Jan Michl

Kudrna, Ladislav. *Jeden ze zapomenutých mužů: Plukovník letectva Petr Uruba, pilot 311. československé bombardovací perutě, jako průvodce ‘krátkým’ 20. stoletím*. Prague: Ústav pro studium totalitních režimů, 2008, 302 pp.

Taking a biographical approach, the author of the book under review, which tells the story of a Czechoslovak airman in the Royal Air Force, uses this publication as an opportunity to depict the broader historical panorama. Though he presents the pre-war and wartime events concisely, he manages, the reviewer argues, to present a comprehensive analysis of the situation in the Czechoslovak Armed Forces and, partly, also in society in the post-war period. The reviewer considers the book’s greatest contribution to be the information it provides about collaboration between the former RAF airmen and the Czechoslovak State Security Forces (StB) and the airmen’s rehabilitation in the 1960s.

Sixties Pop Culture in the Recollections of a Slovak Rocker

Jan Blüml

Jurík, Ľuboš and Jozef Šuhajda. *Slovenský bigbít*. Bratislava: Slovárny, 2008, 390 pp.

The book under review, like the television series of the same name, is conceived mainly as an anthology of recollections of participants in the Slovak rock music scene during its dramatic development in the 1960s. An important and successful feature of this superbly designed publication is its lush documentary illustrations, which form an exceptionally comprehensive and detailed part of the book. According to the reviewer, the book demonstrates, among other things, that Slovak rock, unlike MOR and jazz, was more dynamic in the 1960s than its Czech counterpart.

Of Periodicals and Archives

The War and the Post-war Period in Polish History Periodicals in 2008

Jaroslav Vaculík

This is a report on noteworthy articles concerned with contemporary history in Polish history periodicals in 2008, including *Dzieje Najnowsze*, *Zeszyty Historyczne* (from Paris), *Przegląd Zachodni*, *Przegląd Historyczny*, *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, *Sprawy Narodowościowe*, *Zapiski Historyczne poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich*, and *Sobótka*, a quarterly.

Chronicle

The Liblice Conference about the Twenty Years since the End of the Communist Régime

Katka Volná reports on the international conference called ‘Society, History, Politics, 1989–2009’, which was organized by the Institute of Contemporary History, Prague, and held at Liblice, central Bohemia, from 16 to 18 September 2009. Most of the papers, given in seven conference panels, were devoted to the changes in Czechoslovakia and the Czech Republic since the collapse of the Communist régime. Problems of the transformation and the transition to democracy, the events of late 1989, the legacy of the past, and questions of historical memory were the most discussed.

Contributors

Jan Blüml (1980) is a post-graduate in the Department of Musicology at the Faculty of Arts, Palacký University, Olomouc. His primary academic interest is jazz, folk, pop music, and, in particular, state policy on the arts with regard to Czechoslovak popular music in the 1960s and 1970s.

Jan Bureš (1975) lectures in the Institute of Political Science at the Faculty of Arts, Charles University, Prague, and Metropolitan University, Prague, where he is Head of the Department of Social Sciences. His chief research interest is the Czech transition to democracy and changes in the Czech political system during the twentieth century. Apart from a number of academic articles, his publications include *Občanské fórum* (Pilsen, 2007).

Alessandro Catalano (1970) is a graduate of La Sapienza, Rome. He has taught at Florence and Pisa, and is now Professor of Czech Language and Literature at Padua. His chief areas of research are modern Czech literature and the Counter-Reformation. He has also translated works from Czech, for example, by Viewegh, Hrabal, Součková, Kolář, and Nezval. Together with Simone Guagnelli he edits the internet journal *eSamizdat*. His publications include *Sole rosso su Praga: La letteratura ceca tra socialismo e underground (1945–1959)* (Rome, 2004; in Czech: *Rudá záře nad literaturou: Česká literatura mezi ideologií a undergroundem*. Brno, 2009) and *La Boemia e la riconquista delle coscienze: Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620–1667)* (Rome, 2005; in Czech: *Zápas o svědomí: Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Prague, 2008).

Adéla Gjuričová (1971) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague. Her primary area of academic interest is changes in the ideological discourse of the Czech right-wing from late 1989 onwards. Together with Jaroslav Cuhra, Jiří Ellinger, and Vít Smetana, she is the co-author of the fourth volume

of *České země v evropských dějinách*, (Prague and Litomyšl, 2006), a textbook covering the period 1918–2004.

Vlastimil Hála (1951) is a Senior Researcher in the Institute of Philosophy at the Academy of Sciences, Prague. His main academic interest is ethics in the history of philosophy. He is the author of *Impulsy Kantovy etiky* (Prague, 1994) and many articles on the history of philosophy and recent philosophers (including Bolzano, Brentano, Höhle, and Habermas).

Michal Kopeček (1974) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague. His chief research interests are the history of political and social thought in twentieth-century central Europe, from a comparative perspective, and the history and theory of historiography. With Zdeněk Karník he is the co-editor of the five-volume *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu* (Prague, 2003–05). His most recent publication is *Hledání ztraceného smyslu revoluce: Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960* (Prague, 2009).

Jan Křen (1930) is a professor at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague, and also lectures at universities in Austria and Germany. His chief area of academic interest is the modern history of central Europe and Czech-German relations. Among his publications on the topic are *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918* (Prague, 1991, and Munich, 1996) and a volume of essays called *Historické proměny češství* (Prague, 1992). His most recent publication is *Dvě století střední Evropy* (Prague, 2005).

Jiří Křesťan (1957), an archivist and historian, is in charge of Department VI of the National Archives, Prague. His chief research interest is the history of Communism and Socialism in the Bohemian Lands, particularly the life and work of Zdeněk Nejedlý, about whom he published *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého* (Prague, 1996).

Jan Michl (1975) is employed at the Institute for the Study of Totalitarian Régimes, Prague, doing research on the history of Communist military intelligence and counter-intelligence. His area of specialization is twentieth-century Czechoslovak military and political history, particularly the members of all three Czechoslovak resistance groups abroad. He is the author of the two-volume monograph *Cizinci v RAF* (Prague, 2006 and 2008) and *Legionáři a Československo* (Prague, 2009).

Pavel Seifter (1938) is an historian and diplomat, a Charter 77 signatory, and a co-editor of the samizdat *Historické studie*. In the early 1990s he was Deputy Director of the Institute of Contemporary History, later Deputy Director of the Institute of International Relations, Prague, and head of the Foreign Relations Department of the Office of the President of the Republic. From 1997 to 2003 he was the Czech Ambassador to the Court of Saint James's.

Vít Smetana (1973) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague. His research interests include the history of international politics and diplomacy during the Second World War and the first phase of the Cold War, particularly the role of Great Britain, and also British-Czechoslovak relations in this period. He is the author of *In the Shadow of Munich: British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938–1942)* (Prague, 2008).

Jiří Suk (1966) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague. He is chiefly concerned with select questions of the developments in Czechoslovakia from the late 1960s onwards, especially changes in the system of power from 1989 to 1993. Among his publications is the monograph *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)* (Prague, 2003 and 2009).

Prokop Tomek (1965) was formerly head of a group of documentarists at the Office for the Documentation and Investigation of the Crimes of Communism, Prague. He is currently head of the Documentation Department of the Security Services Archive, Prague. He is concerned primarily with the work of various departments of the secret police of Communist Czechoslovakia. Amongst his publications are *Československý uran 1945–1989* (Prague, 1999), *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989* (Prague, 2000), *Objekt ALFA: Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa* (Prague, 2006), and *Život a doba ministra Rudolfa Baráka* (Prague, 2009).

Jaroslav Vaculík (1947) is a docent at the Faculty of Education, Masaryk University, Brno, where he lectures on world history from the seventeenth to the twentieth century. His chief research interest is Czech minorities abroad, about which he has published widely, including the three-volume *Dějiny volyňských Čechů* (Prague, 1997, 1998, and 2001), *Češi v cizině 1850–1938* (Brno, 2007), and *České menšiny v Evropě a ve světě* (Prague, 2009).

Martin Valenta (1980) is a post-graduate in the Department of German and Austrian Studies of the Institute of International Studies, the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. His chief research interests are modern and contemporary German history. Among his publications is *Bauhaus: Reformní pedagogika v kontextu společenského vývoje konce 19. a počátku 20. století* (Prague, 2007).

Tomáš Zahradníček (1971) was formerly the Editor-in-Chief of *Dějiny a současnost*. He is now employed in the Institute of Contemporary History, Prague, where his chief research interests are neglected topics in modern and contemporary history. Among his publications is *Jak vyhrát cizí válku: Češi, Poláci a Ukrajinci 1914–1918* (Prague, 2000).

Contents

Articles

- Jiří Křesťan Václav Talich Has Lost Heart:
On the Purging of the Nation (Part 2) 243

Political Parties and the (Communist) Past

- Jiří Suk Political Games with the ‘Unfinished Revolution’:
Settling Accounts with Communism
during and after the Civic Forum, 1989–92 276

- Adéla Gjuričová A Rather Traditional Break with the Past:
The Presence of the Past in the Ideology and Political
Rhetoric of the Civic Democratic Party 313

- Tomáš Zahradníček The Pasts That Divide: The Czechoslovak
Social Democratic Party, 1989–92 333

- The Letters of Jaroslav Mezník on the Ideas and Policies of Social
Democracy (edited by Tomáš Zahradníček and Milan Drápala) 359

- Michal Kopeček The Stigma of the Past, Family Ties:
The First Ten Years of Czech Communism
after the Changes of 1989 386

Material

- Prokop Tomek The Tragic Case of Miroslav Dolejší and Eugen Vrba . . 419

- ‘We Shall Permit No One Subvert Our State’ (edited by Jaroslav Cuhra) 431

Discussion

- Jan Křen
and Pavel Seifter ‘So, How Should It Have Been Done?’ Pithart’s
Questions and the Civic Forum Historical Committee . . 436

- Vít Smetana Munich, an ‘Attempt’ at Revision? Of What?
Shadows in Piotr M. Majewski’s Review 444

Reviews

Alessandro Catalano	Ideological Literature in a Non-ideological Version: Twenty Years After, the First Modern History of Czech Literature of the Socialist Period	456
Jan Bureš	Historical Analyses of the Building of Czech Democracy	466
Vlastimil Hála	European Integration as a Problem	481
Martin Valenta	From the ‘Springtime of Nations’ to the Fall of the Berlin Wall	486
Jan Michl	A Revealing Book about the Post-war Lives of the Czechoslovak Airmen of the RAF	492
Jan Blüml	Sixties Pop Culture in the Recollections of a Slovak Rocker	495

Of Periodicals and Archives

Jaroslav Vaculík	The War and the Post-war Period in Polish History Periodicals in 2008	500
------------------	--	-----

Chronicle

The Liblice Conference about the Twenty Years since the End of the Communist Régime (Katka Volná)	508
--	-----

<i>Annotations</i>	511
------------------------------	-----

<i>Summaries</i>	519
----------------------------	-----

Vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Ročník XVI. **Doporučená cena ve volném prodeji 176 Kč.**

Jiří Křesťan Srdce Václava Talicha se ztratilo
K problému národní očisty (2. část)

Jiří Suk Politické hry s „nedokončenou revolucí“
Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu

Adéla Gjuričová Poněkud tradiční rozchod s minulostí
*Přítomnost minulosti v ideologii
a politické rétorice Občanské demokratické strany*

Tomáš Zahradníček Rozdělení minulostí
Československá sociální demokracie v letech 1989–1992

Jaroslav Mezník Dopisy o myšlence a politice sociální demokracie

Michal Kopeček Stigma minulosti, pouto sounáležitosti
První desetiletí českého polistopadového komunismu

Prokop Tomek Tragický případ Miroslava Dolejšího a Eugena Vrby

Alessandro Catalano Ideologická literatura v neideologickém provedení
*Dvacet let po roce 1989 vyšly první moderní dějiny
české literatury socialistické doby*

Jan Křen – Pavel Seifter „Jak se to tedy mělo dělat jinak?“
Historická komise Občanského fóra a Pitbartovy otázky

Diskuse – Recenze – O časopisech a archivech – Kronika – Anotace